

T.C.

SIVAS CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı

**TERKİP VE TERTİP AÇISINDAN KUR'ÂN-I KERİM'DE
MEF'ÛLLER**

Yüksek Lisans Tezi

Muhsin AYDIN

SIVAS

Ağustos 2019

SİVAS CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı

**TERKİP VE TERTİP AÇISINDAN KUR'ÂN-I KERİM'DE
MEF'ÛLLER**

Yüksek Lisans Tezi

Muhsin AYDIN

Danışman

Prof. Dr. Mehmet Ali Şimşek

SİVAS

Ağustos 2019

KABUL VE ONAY

Üniversite: : Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Ana Bilim Dalı : Temel İslam Bilimleri
Tezin Başlığı : Terkip ve Tertip Açısından Kur'an-ı Kerim'de Mef'ûller
Savunma Tarihi : 09.08.2019
Danışmanı : Prof. Dr. Mehmet Ali ŞİMŞEK

Unvanı - Adı Soyadı

İmza

Jüri Başkanı : Prof. Dr. Mehmet Ali ŞİMŞEK

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Mustafa KAYAPINAR

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Uğur GÜLBİL

Oy Birliği

Oy Çokluğu

Muhsin AYDIN tarafından hazırlanan Terkip ve Tertip Açısından Kur'an-ı Kerim'de Mef'ûller başlıklı tez, kabul edilmiştir./..../.....

Prof. Dr. Ahmet ŞENGÖNÜL
Enstitü Müdürü

ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde hazırladığım bu Yüksek Lisans/~~Doktora~~/~~Sanatta Yeterlik~~ tezinin bizzat tarafımdan ve kendi sözcüklerimle yazılmış orijinal bir çalışma olduğunu ve bu tezde;

1- Çeşitli yazarların çalışmalarından faydalandığımda bu çalışmaların ilgili bölümlerini doğru ve net biçimde göstererek yazarlara açık biçimde atıfta bulunduğumu;

2- Yazdığım metinlerin tamamı ya da sadece bir kısmı, daha önce herhangi bir yerde yayımlanmışsa bunu da açıkça ifade ederek gösterdiğimi;

3- Başkalarına ait alıntılanan tüm verileri (tablo, grafik, şekil vb. de dahil olmak üzere) atıflarla belirttiğimi;

4- Başka yazarların kendi kelimeleriyle alıntıladığım metinlerini, tırnak içerisinde veya farklı dizerek verdiğim yine başka yazarlara ait olup fakat kendi sözcüklerimle ifade ettiğim hususları da istisnasız olarak kaynak göstererek belirttiğimi, beyan ve bu etik ilkeleri ihlal etmiş olmam halinde bütün sonuçlarına katlanacağımı kabul ederim.

22./08./2019

Muhsin AYDIN

ÖN SÖZ

İnsanoğlu, Allah'ın kendisine ihsan ettiği konuşma yeteneğine doğuştan sahip bir varlıktır. Konuşmak, insanın sahip olduğu en mühim özelliği olagelmıştır. Bu sayede insanoğlu fikirlerini ifade edebilmek, muhataplarıyla iletişim kurabilmek gayesiyle yoğun çaba harcamış ve konuşma yeteneğini sistematize ederek dil dediğimiz iletişim sistemini geliştirmiştir.

Yazılı kültüre geçişin ilk dönemlerinde dil üzerine yapılmış bir çalışma, kurallar bütünü olmamakla birlikte buna ihtiyaç da olmamıştır. Sonraları diğer ilim dallarında da olduğu gibi dil kuralları insanın gelişim süreci içerisinde ilerleme kat etmiştir. Arapça için de benzer bir süreç yaşanmıştır. Arapça fesahat ve belagatıyla Araplar arasında harikulade seviyelere ulaşmıştır. Öyle ki Arap şairler zaman zaman söyledikleri şiir ve neşidlerle savaş çıkaracak kadar dili ustaca kullanır olmuşlardır. Hatta yapılan yolculuklar esnasında develerin yürüyüşünü hızlandırmak ve normalleştirmek için şiirler bir vasıta olarak kullanılmıştır. İslam öncesi yazılı kültür Arap toplumunda pek yaygın olarak görülmemektedir. Genellikle şiirlerde ve kabileler arası yapılan bazı anlaşmalarda kullanılmaktadır. İslam'ın ortaya çıkmasıyla vahiy ve hadislerin yazıya geçirilmesi, yazılı kültürü daha da zenginleştirmiştir.

Belirtmemiz gerekir ki her dilin kendi içinde bütünlük arz eden bir yapısı vardır. Diller, yapıları, kelime hazinesi vs. çeşitli açılardan birbirinden ayrılır. Ancak son ilahî kitap Kur'an-ı Kerim'in Arap dili ile nâzil olması, son Peygamber Hz. Muhammed (s.a.s)'in hadîs-i şeriflerinin bu dille vârid olması, ona olan ihtimâmı ve araştırmayı daha da artırmış ve onu, diğer dillere nazaran daha seçkin bir dil haline getirmiştir.

Biz çalışmamızda Kur'an-ı Kerim'de, cümlenin tamamlayıcı unsurları olan beş mef'ûleri yani mef'ûl bih, mef'ûl leh, mef'ûl fih, mef'ûl me'ah ve mef'ûl mutlak öğelerini, terkip ve tertip açısından ele alacağız. "Terkip ve Tertip Açısından Kur'an-ı Kerim'de Mef'ûller" başlıklı bu çalışmamız, bir giriş ve dört bölümden oluşmaktadır.

Giriş bölümünde; araştırmanın konusu, amacı ve öneminden, birinci bölümde; Arap dilinde kelime ve terkiplerden, ikinci bölümde; cümle, türleri ve mef'ûl çeşitlerinden bahsettik. Üçüncü bölümde; terkip açısından Kur'ân-ı Kerîm'de mef'ûllerden, dördüncü bölümde ise tertip açısından Kur'ân-ı Kerîm'de mef'ûlleri ele aldık.

Bu konuları işlerken elimizden geldiği kadarıyla klasik eserlerden ve yeni - varsa konuyla alakalı- kitap, tez ve çalışmalardan istifâde ettik. Çalışmamızın başlığından da anlaşılacağı üzere son iki bölümde Kur'ân-ı Kerîm'den örnekler vererek açıklamaya çalıştık. Bu çalışmamda gerek konu seçiminde gerek kaynak temininde ve hazırlanmasında yardımını üzerimden esirgemeyen ve destek verip yönlendiren danışman hocam Prof. Dr. Mehmet Ali Şimşek'e teşekkür ederim.

Muhsin AYDIN

Ağustos-2019

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	i
KISALTMALAR	vii
TRANSKRİPSİYON İŞARETLERİ	ix
ÖZET	xi
ABSTRACT	xiii
GİRİŞ	1
1. Araştırmanın Konusu	1
2. Araştırmanın Amacı	2
3. Araştırmanın Önemi	3
4. Araştırmanın Kapsamı ve Sınırlılıkları	3
5. Kaynak ve Değerlendirme	4
BİRİNCİ BÖLÜM	7
1. ARAP DİLİNDE KELİME VE TERKİPLER	7
1.1. Kelime ve Türleri	7
1.2. Terkip ve Çeşitleri	12
1.2.1. Yan Yargı Bildiren Terkipler	15
1.2.1.1. Cümlemsi Grubu (mu'evvel cümleler)	15
1.2.1.2. Sıla Grubu (mu'evvel masdarlar)	21
1.2.1.3. Fiilimsi Grubu (şibih fiiller/müştak isimler)	24
1.2.1.3.1. Masdar	24
1.2.1.3.2. İsm-i fâ' il	26
1.2.1.3.3. İsm-i mef' ûl	28
1.2.1.3.4. Sıfat-ı müşebbehe	29
1.2.1.3.5. İsm-i tafđil	31
1.2.2. Eksik Yargı Bildiren Terkipler	33
1.2.2.1. Tâbi' Unsurlar (tebe' iyyet grubu)	33
1.2.2.1.1. Sıfat tamlaması (mevsûf+sıfat)	34
1.2.2.1.2. Atıf grubu (ma' tûf' aleyh+ma' tûf)	36
1.2.2.1.3. Bedel grubu (mübdel minh+bedel)	38
1.2.2.1.4. Te'kîd grubu (mü'ekked+te'kîd)	40

1.2.2.2. İsim Tamlaması (muzâf+muzâf ileyh)	42
1.2.2.3. Temyîz Grubu (mümeyyez+mümeyyiz)	47
1.2.2.4. Cer Grubu (câr+mecrûr).....	50
1.2.2.5. İstisnâ Grubu (müstesnâ minh+müstesnâ)	53
1.2.2.6. Sıla Grubu (mevsûl+sıla cümlesi)	57
1.2.2.7. Karmaşık (iç-içe girmiş) Kelime Grubu.....	60
İKİNCİ BÖLÜM	61
2. ARAP DİLİNDE CÜMLE, TÜRLERİ VE MEF'ÛL ÇEŞİTLERİ	61
2.1. Cümle Türleri	61
2.1.1. İsim, Fiil, Zarf ve Şart Cümleleri	62
2.1.1.1. İsim Cümlesi.....	63
2.1.1.2. Fiil Cümlesi	63
2.1.1.3. Zarf Cümlesi.....	65
2.1.1.4. Şart Cümlesi	66
2.1.2. Büyük ve Küçük Cümleler.....	68
2.1.3. Haberî ve İnşâ'î Cümleler.....	68
2.1.4. Bağımlı ve Bağımsız Cümleler	70
2.1.5. Yalın, Birleşik ve Sıralı Cümleler.....	71
2.2. Mef'ûller	72
2.2.1. Mef'ûl Bih.....	73
2.2.2. Mef'ûl Mutlak.....	114
2.2.3. Mef'ûl Leh	131
2.2.4. Mef'ûl Fih (zarf-ı zaman ve mekân).....	137
2.2.4.1. Zarflar	138
2.2.4.1.1. Zaman zarfları	138
2.2.4.1.2. Mekân zarfları	140
2.2.4.1.3. İsm-i zaman'dan zarfiyet üzere mansûb olanlar	142
2.2.4.1.4. İsm-i mekân'dan zarfiyet üzere mansûb olanlar	143
2.2.4.2. Zarf'ın Âmili	144
2.2.4.3. Zarf'ın Âmilinin Hazfı	145
2.2.4.4. Zarf'ın Nâibi.....	148
2.2.5. Mef'ûl Me'ah.....	149

2.2.5.1. Mef'ûl me'ah'ın âmili	150
2.2.5.2. Vâv'dan sonra gelen ismin durumları:	150
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	153
3. TERKİP AÇISINDAN KUR'ÂN-I KERÎM'DE MEF'ÛLLER	153
3.1. Mef'ûl Bih.....	153
3.1.1. Kelime ve Kelime Grupları Açısından Geldiği Şekiller	153
3.1.1.1. Müfred Kelime Olarak Gelen Mef'ûl Bih	153
3.1.1.2. Cümlemsi Grubu	154
3.1.1.3. Sıla Grubu	156
3.1.1.4. Fiilimsi Grubu	157
3.1.1.5. Tebe'ıyyet Grubu	158
3.1.1.6. İzâfet ve Cer Grubu	159
3.1.1.7. Temyîz Grubu	160
3.1.2.8. İstisnâ Grubu	161
3.1.1.9. Karmaşık Kelime Grubu	161
3.2. Mef'ûl Mutlak.....	162
3.2.1. Kelime ve Kelime Grupları Açısından Geldiği Şekiller	162
3.2.1.1. Müfred Kelime Olarak Gelen Mef'ûl Mutlak.....	163
3.2.1.2. Fiilimsi Grubu	164
3.2.1.3. Tebe'ıyyet Grubu	164
3.2.1.4. İzâfet ve Cer Grubu	165
3.2.1.5. Temyîz Grubu	165
3.2.1.6. İstisnâ Grubu	166
3.2.1.7. Karmaşık Kelime Grubu	166
3.3. Mef'ûl Leh	167
3.3.1. Kelime ve Kelime Grupları Açısından Geldiği Şekiller	167
3.3.1.1. Müfred Kelime Olarak Gelen Mef'ûl Leh.....	167
3.3.1.2. Sıla Grubu	168
3.3.1.3. Fiilimsi Grubu	168
3.3.1.4. Tebe'ıyyet Grubu	169
3.3.1.5. İzâfet ve Cer Grubu.....	169
3.3.1.6. Temyîz Grubu	170

3.3.1.7. İstisnâ Grubu	170
3.3.1.8. Karmaşık Kelime Grubu	171
3.4. Mef'ûl Fih	172
3.4.1. Kelime ve Kelime Grupları Açısından Geliş Şekilleri.....	172
3.4.1.1. Müfred Kelime Olarak Gelen Mef'ûl Fih	172
3.4.1.2 Sıla Grubu.....	172
3.4.1.3. Fiilimsi Grubu	173
3.4.1.4. Tebe' iyyet Grubu	173
3.4.1.5. İzâfet ve Cer Grubu	174
3.4.1.6. Temyîz Grubu.....	174
3.4.1.7. İstisnâ Grubu	175
3.3.1.8. Karmaşık Kelime Grubu	175
3.5. Mef'ûl Me'ah.....	176
3.5.1. Kelime ve Kelime Grupları Açısından Geldiği Şekiller	176
3.5.1.1. Müfred Kelime Olarak Gelen Mef'ûl Me'ah.....	176
3.5.1.2. Sıla Grubu.....	177
3.5.1.3. İzâfet Grubu.....	177
3.5.1.4. Tebe' iyyet Grubu	178
3.5.1.5. Temyîz Grubu.....	178
3.5.1.6. Karmaşık Kelime Grubu	178
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM.....	179
4. TERTİP AÇISINDAN KUR'ÂN-I KERİM'DE MEF'ÛLLER	179
4.1. Mef'ûl Bih.....	180
4.1.1. Mef'ûl Bih'in Konumu	180
4.1.1.1. Mef'ûl Bih'in Fâ' ile Göre Konumu.....	181
4.1.1.1.1. Mef'ûl bih'in takdîmini vâcib kılan durumlar	186
4.1.1.1.2. Mef'ûl bih'in te'hîrini vâcib kılan durumlar	188
4.1.1.1.3. Mef'ûl bih'in öne geçmesinin câiz olduğu yerler ...	190
4.1.1.2. Mef'ûl Bih'in Fiil ve Fâ' ile Göre Konumu	191
4.1.1.2.1. Mef'ûl bih'in fiil ve fâ' iline takdîminin vâcib olduğu yerler	191
4.1.1.2.2. Mef'ûl bih'in fiile takdîminin câiz olduğu yerler ...	194

4.1.1.2.3. Mef'ûl bih'in âmiline takdîminin mümkün olmadığı yerler	196
4.1.1.3. Mef'ûl Bih'lerin Kendi Aralarındaki Takdîm ve Te'hîrleri	199
4.1.1.3.1. İki mef'ûlüne müte'addîler.....	199
4.1.1.3.2. Üç mef'ûle müte'addîler.....	205
4.2. Mef'ûl Mutlak.....	206
4.2.1. Mef'ûl Mutlak'ın Âmiline Göre Konumu	206
4.2.1.1. Mef'ûl Mutlak'ın Takdîmini Vâcib Kılan Durumlar.....	206
4.2.1.2. Mef'ûl Mutlak'ın Te'hîrini Vâcib Kılan Durumlar:	207
4.2.2. Mef'ûl Mutlak'ın Fâ'iline Göre Konumu	208
4.2.3. Hazfedilmiş Mef'ûl Mutlak'ın Sıfatının, Âmilinin Önüne Geçmesi.....	208
4.2.4. Sıfat'ın Mef'ûl Mutlak'ın Önüne Geçmesi.....	208
4.3. Mef'ûl Fîh.....	208
4.3.1. Mef'ûl Fîh'in Fâ'ilin Önüne Geçmesi.....	209
4.3.2. Mef'ûl Fîh'in, Âmilin Önüne Geçmesi	210
4.3.2.1. Mef'ûl Fîh'in Âmiline Takdîminin Vacib Olması.....	210
4.3.2.2. Mef'ûl Fîh'in Âmiline Takdîminin Câiz Olması	211
4.3.2.3. Mef'ûl Fîh'in, Âmiline Te'hîrinin Vâcib Olması	212
4.4. Mef'ûl Leh	212
4.5. Mef'ûl Me'ah.....	213
SONUÇ	215
KAYNAKÇA	219
ÖZ GEÇMİŞ.....	229

KISALTMALAR

- b.** : İbn, bin
bk. : bakınız
b.y. : basım yeri yok
c. : cilt
çev. : çeviren
h. : hicrî
ö. : ölüm
örn. : örneğin
Şrh. : Şârih
thk. : tahkîk
ts. : tarihsiz
vb. : ve benzeri
vd. : ve devamı/ve diğerleri
vs. : vesâire
y.y. : yayıncı yok

TRANSKRİPSİYON İŞARETLERİ

ا (١) : a, â

ا (١) : a, e, ı, i, u

ء : ʾ

ب : b

ت : t

ث : s

ج : c

ح : ħ

خ : ħ

د : d

ذ : ẓ

ر : r

ز : z

س : s

ش : ş

ص : ṣ

ض : ḍ

ط : ṭ

ظ : ẓ

ع : ʿ

غ : ğ

ف : f

ق : ḳ

ك : k

ل : l

م : m

ن : n

و : v, û

ه : h

ي : y, î

ÖZET

“Terkip ve Tertip Açısından Kur’ân-ı Kerîm’de Mef’ûller” adlı çalışmamızda nahiv ilminin en önemli konularından biri olan mef’ûlleri inceledik. Bu çalışmada, mef’ûllerin nahiv ilmindeki yerini belirlemeye ve nahivcilerin mef’ûllerle ilgili yaklaşımlarını göstermeye ve mef’ûllerin cümle içerisindeki tertip ve terkiplerini ortaya koymaya çalıştık.

Çalışmamız, giriş, dört bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır.

Çalışmamızın birinci bölümünde, öncelikle kelime ve terkip türlerini klasik ve günümüz kaynaklarından yararlanarak ele almaya gayret ettik. En az iki kelimenin bir araya gelmesiyle oluşan dil yapılarını (yani terkipleri), tek başlarına yargı bildirmedikleri ve bütün olarak tek bir cümle ögesine karşılık kullanıldıkları için çalışmamızda kelime grupları çerçevesinde inceledik.

Çalışmamızın ikinci bölümünde kısaca cümleden, cümlenin kuruluş yollarından, cümlenin unsurlarından, cümlenin kısımlarından bahsettik. Mananın bütünlüğü için cümlenin ibare içerisindeki durumunun en az müfret kelimenin cümle içerisindeki durumu kadar önemli olduğunu gördük. Çalışmamızın ana konusu mef’ûller olduğu için beş mef’ûlleri detaylı bir şekilde ele aldık.

Çalışmamızın üçüncü ve dördüncü bölümünde terkip bilgisi ve sözdiziminin, duygu, düşünce ve fikirlerin aktarılmasında bilinmesi zorunlu olan şeylerin başında geldiğini ortaya koymaya çalıştık. Bu bağlamda cümlenin tamamlayıcı unsurları olan beş mef’ûlleri yani mef’ûl bih, mef’ûl leh, mef’ûl fih, mef’ûl me’ah ve mef’ûl mutlak ögelerini, terkip ve tertip açısından Kur’ân-ı Kerîm’den örnekler vererek açıklamaya özen gösterdik.

Çalışmamızı, Kuran-ı Kerim’de geçen mef’ûllerin terkip ve tertip yönüyle ilgili elde ettiğimiz bulguları özetlediğimiz sonuç kısmıyla bitirdik.

Anahtar Kelimeler: Arapça, Cümle, Mef’ûller, Terkip, Tertip, Kur’ân.

ABSTRACT

In our study named ‘Terkip ve Tertip Açısından Kur’ân-ı Kerîm’de Mef’ûller’, we examined direct objects being the one of the most important subjects of syntax. In this study, we tried to determine the place of direct objects in syntax, to show the approach of syntax experts about direct objects and to prove conjoining and phrase of direct objects in the sentence.

The study consists of introduction, four chapters and conclusion.

In the first part of the study, we first made an effort to deal with the types of words and phrase by referring classical and modern sources. We examined the language structures formed by the combination of at least two words (phrases) within the framework of word groups since they do not make sense by themselves and they are used for a single sentence element as a whole.

In the second part of the study, we briefly mentioned about the sentence, the ways of the formation of the sentence, the elements of the sentence, and the parts of the sentence. We found that the status of the sentence in the pharagraph is as important as the status of a single word in the sentence for the integrity of the meaning. Since the main subject of the study is the direct objects, we dealt with five direct objects in detail.

In the third and fourth parts of the study, we tried to show that phrase knowledge and syntax are one of the things that must be known in transferring emotions, thoughts and ideas. In this context, we tried to explain the five phareses which are the complementary elements of the sentence by giving examples from the Quran in terms of conjoining and phrase.

We conclude the study with the conclusion part that summarize the findings we obtained about conjoining and phrase feature of direct objects mentioned in the Quran.

Key Words: Arabic, Phrase, Direct Objects, Conjoining, Word order, Quran.

GİRİŞ

Bu bölümde, çalışmamıza inceleme konusu olarak seçilen “Terkip ve Tertip Açısından Kur’ân-ı Kerîm’de Mef’ûller” adlı tezin konusundan, amacından ve öneminden, araştırmanın sınırları, kaynak ve değerlendirmeden bahsedilecektir.

1. Araştırmanın Konusu

İnsanların düşündüklerini ve duyduklarını bildirmek için kelimelerle veya işaretlerle yaptıkları anlaşmaya dil denir. Diller anlamları cihetiyle bir olmakla birlikte lafızları, yazılışları, telaffuzları ve şekilleri itibariyle çeşitlilik arz eder. Her milletin kendini ifade etmek için kullandığı, kendine has bir dili vardır. Bu dille her millet, her topluluk herhangi bir anlamı veya kavramı kendine has lafızlarla ifade eder. Bu sebeple İbn Cinnî (ö. 392/1002) dili, “Her toplumun meramını ifade etmek için kullandığı seslerdir.”¹ şeklinde tanımlamıştır. Bu tanıma paralel olarak Arap Dilini “Arapların kendilerini ifade etmek için kullandıkları lafızlar” şeklinde tanımlamak mümkündür.

İslâm nûrunun doğuşu, bir güneş gibi parlaması ve dalga dalga intişârı ile Arap Dili ile ilgili çalışmalar hız kazanmış ve fevkalâde artmıştır. Başlangıçta ayırım gözetmeksizin bir bütün olarak ele alınan Arap Dili, bu çalışmalar neticesinde müstakil dört bilim dalı çerçevesinde incelenmeye başlanmıştır. Bunlar, lûgat, belâgat, nahiv ve sarf ilimleridir.

Bu ilim dallarından biri olan nahiv ilmi, ilk zamanlarda Kur’ân-ı Kerîm’in ve Hadîs-i Şerîflerin yanlış okunmasını ve anlaşılmasını önlemek için genel hatlarıyla ele alınmış bir ilim dalıdır. Daha sonraları her ilimde olduğu gibi nahiv ilmi de genişlemiş ve dilbilim alanında seçkin üstatlar yetiştirmiştir. Yetişen ve kendileri de talebe yetiştiren bu üstatlar cümleler, cümle çeşitleri, kelime çeşitleri vb. hususlar üzerinde detaylı çalışmalar yaparak bu ilim dalının ilerlemesine vesile olmuşlardır.

¹ Ebu’l-Feth ‘Uşmân İbn Cinnî, *el-Hasâ’îş*, thk. Muḥammed ‘Ali Neccâr (Kâhîre: el-Hey’etu’l-‘âmmetu li-kuşûri’s-şekâfeti, 2006), 1: 33.

Araştırmanın konusu olan “Terkip ve Tertip Açısından Kur’ân-ı Kerim’de Mef’ûller” bahsi, nahiv ilminin “Terkip Bilgisi ve Söz Dizimi” bahsi içerisinde yer almaktadır. Nahiv ilmi, terkip bilgisi ve söz dizimini inceleme konusu edinirken cümleden, cümlenin kuruluşundan, cümlenin öğelerinden ve söz diziminden bahseder. Bu çerçevede cümlenin iki ana unsurdan müteşekkil olduğu belirtilir. Bu iki temel unsurdan birisine *müsned*, diğerine *müsned ileyh* denilir. Konumuz kapsamında mef’uller ise cümlede fiil veya fiil gibi görev yapan kelimeler için tamamlayıcı görevini yapan yan unsurlardandır.

2. Araştırmanın Amacı

İslâmiyet’in Arap Yarımadası’nın dışında yayılması ile birlikte, bu dinin kutsal kitâbının dili olan Arapça, sadece Araplar değil, diğer milletler için de önemli ve öğrenilmesi gerekli bir dil kabul edilmiştir. Diğer yandan Türk-İslam medeniyetinin kültür mirasının vazgeçilmez parçaları olan el yazmalarının ve basılı binlerce eserin Arapça yazılmış olması, milletimizin bu dili önemli dillerden biri kabul etmesi sonucunu doğurmuştur. Ayrıca Türklerin Selçuklulardan itibaren, Arapça konuşan toplumlarla gittikçe artan siyasî, ekonomik ve kültürel ilişkiler, Türk toplumlarında bu dili öğrenmeye olan eğilimi artıran etkenlerden olmuştur.

Dilin öğrenilmesi başlı başına önem ifâde eden bir faaliyettir. Bu dilin Arapça olması onunla alakadar olmak için ayrı bir ehemmiyet arz etmektedir. Çünkü İslâmî ilimlerin yazılı olduğu kaynak ve yazma eserlerin Arapça olması ve muhâtabı insan olan Kur’ân’ın anlaşılmasının gerekliliği, bu dili daha da ilgi odağı haline getirmektedir.

Terkip bilgisi ve söz dizimi, duygu, düşünce ve fikirler aktarılırken bilinmesi zorunlu olan şeylerin başında gelir. Sözü meydana getiren fiil cümlelerinin tamamlayıcı unsurları arasında yer alan mef’ûllerin nerede ve nasıl kullanılacağına iyi kavranması, anlatımın daha etkili olmasında son derece önemlidir. Aksi halde Arapça bir cümlenin öğelerinin cümleye kattığı anlamların tam olarak anlaşılması mümkün değildir. Bütün bunlar bize, Arapça’da mef’ûller konusunun ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. İslâmî ilimlerle ilgili kaynakların hemen hemen tümü Arapça’dır ve bu dil bilinmeden bu alanda araştırma yapmanın imkânsız olduğu herkesin malumudur. Ecdâdımızın dili olan Osmanlı Türkçesi’ndeki büyük

etkisi de bizi bu dili öğrenmeye teşvik edecek hususlardan birini oluşturur. Böylesi bir çalışmayı hazırlamak, bu dilin öğrenilmesine küçük de olsa bir katkı sağlamayı amaçlamaktadır. Arapça, Müslüman toplumlarca kutsal kabul edilen bir dildir. Çünkü o, dinimizin ve inancımızın kaynağı olan, Allah Teâlâ'nın biz kullarına tenzîl buyurduğu kitâbının ve tâbî olduğumuz peygamberinin dilidir.

3. Araştırmanın Önemi

Arapça, İslâm dinini ve onun hayat felsefesini benimsemiş çeşitli milletlerin asırlar boyu ortak çabaları neticesinde İslâm Medeniyeti'nin ortak kültür ve bilim dili olmuştur. Yüz binlerce eser bu ortak dil terminolojisiyle kaleme alınmıştır. Bu kaynak ve eserlerin Arapça olması ve Kur'ân-ı Kerîm'in mesajının anlaşılması için bu dili öğrenmek çok önemlidir.

Arapça, Birleşmiş Milletler'in kabul ettiği 6 evrensel dillerden biridir. 23 devlet, resmî dil olarak Arapçayı kullanmakta, 200 milyondan fazla Müslüman ise Arapça konuşmakta ya da anlamakta veyahut kalben ilgi duymaktadır.²

Yapı bakımından çekimli bir dil olan Arapça nahiv bilgisi, dört ana bölümden oluşmaktadır. Bunlar şunlardır: Merfû'ât (merfû olarak gelen isim ve fiiller), mansûbât (mansûb olarak gelen isim ve fiiller), mecrûrât (mecrûr olarak gelen isimler) ve meczûmât (mezcûm olarak gelen fiiller). Cümlenin tamamlayıcı elemanları arasında sayabileceğimiz mansûbât bahsinde ele alınan konulara baktığımızda, birkaç tanesi dışında hepsinin “mef'ûller” olduğu görülmektedir. Arapça'da geniş bir yer tutan mef'ûller anlamak, onun dil kurallarını öğrenmek, bu dili anlama ve diğer Arapça eserlerin de anlaşılması noktasında büyük bir ehemmiyet arz etmektedir.

4. Araştırmanın Kapsamı ve Sınırlılıkları

Çalışmada cümlenin tamamlayıcı unsurlarından olan mef'ûller bahsi ele alınmıştır. Mef'ûller ele alınırken konunun kapsamı daraltılarak terkip ve tertip açısından incelenmesi ön plana çıkarılmıştır. Lakin Kur'ân bazlı bir çalışma

² Yakup Civelek, “Türkiyede Bazı Arapça Öğretimine Dair Teklifler”, *Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2 (Aralık 1998), 226.

olmaması hasebiyle ve ilâhi kitabımızdan istifade ederek ilim erbabına bir katkı sunmak maksadıyla mef'ûller, Kur'ân-ı Kerîm'de terkip ve tertip açısından incelenmiştir.

Çalışma esnasında mef'ûller'in terkîbi daha iyi anlaşılması için konuya direkt bir giriş yapmaktan ziyade müstakil olarak kelime ve terkip çeşitleri izah edilmiş, daha sonra mef'ûller ele alınmıştır. Kelime, terkip çeşitleri ve mef'ûller detaylı biçimde açıklandıktan sonra mef'ûller, terkip ve tertip açısından Kur'ân-ı Kerîm'de inceleme konusu yapılmıştır. Kur'ân-ı Kerîm'de örneği tespit edilen mef'ûl türleri ve tertipleri belirtilmiş, örneği tespit edilemeyenler için ise farklı örnekler zikredilmiştir.

Ayrıca, terkip ve tertip açısından Kur'ân-ı Kerîm'de mef'ûller çalışmasından gaye, konu bağlamında Kur'ân-ı Kerîm'deki bütün mef'ûlleri belirlemek değil konu için varsa örnek göstermek ve bunun tespitini yapmaktır.

5. Kaynak ve Değerlendirme

Çalışma için mef'ûllerle ilgili kaynak araştırması yapıldığında akademik sahada ve müstakil eser olarak farklı çalışmalara rastladık ve istifade ettik.

Bunlardan terkip çeşitleri ve mef'ûllerle alakalı;

“*Arap Dilinde Kelime Grupları ve Cümle Öğeleri*” adlı Mehmet Ali Şimşek tarafından kaleme alınmış bir kitap,

“*Arap Dili ve Belağatında Mef'ûller*” adlı Ahmet Dağ tarafından yapılmış yüksek lisans tezi,

“*et-Taқыûdu bi'l-mef'ûlât fi'l-Ḳur'âni'l-Kerîm*” adlı Yâsîn 'Abdullâh Naşîf tarafından yapılmış doktora tezi,

“*Cümledeki İşlevleri Açısından Arapça'da Mef'ûller ve Türkçe Karşılıkları*” adlı Mehmet Raşit Arabacı tarafından yapılmış yüksek lisans tezi,

“*el-Mef'ûlu's-şânî fi'l-Ḳur'âni'l-Kerîm*” adlı Ḥamdiyye Mûsâ Mahmûd Ba'lûşe tarafından yapılmış yüksek lisans tezi,

“*Ḳaḍâyâ mef'ûl bih 'inde'n-nuḥâti'l-'Arab*” adlı Muḥammed 'Aḥmed Ḥuḍayr tarafından ele alınmış bir kitap,

“*Muḥâḍarât fi'n-naḥvi'l-'Arabî el-mef'ûlu'l-ḥamsetu*” adlı Semîra Ḥaydâ tarafından kaleme alınmış bir kitap bulunmaktadır.

Tertip açısından ise;

“*Teḳaddumu’l-mef‘ûl bih fi’l-Ḳur’âni’l-Kerîm*” adlı ‘Abdulhâdî Muḥammed ‘Îsâ Firâs tarafından yapılmış yüksek lisans tezi,

“*Taḳdîmu’l-mef‘ûl ‘ani’l-fi’li ve’l-fâ’il*” adlı Muḥammed Meḡnâcî tarafından kaleme alınmış bir kitap,

“*Nahiv ve Belâgat Açısından Takdim ve Te’hir ve Kur’ân-ı Kerim’de Kullanışları*” adlı Abdullah Kılınçkaya tarafından yapılmış yüksek lisans tezi,

“*et-Taḳdîm ve’t-te’ḥîr fi sûreti’l-Baḳara*” adlı ‘Aḥmed Ḳâsım Kessâr tarafından kaleme alınmış bir kitap,

“*Mute‘alliḳâtu’l-fi’liyyâti fi’l-Ḳur’âni’l-Kerîm dirâseten terkîbiyyeten*” adlı Cihâd Yûsuf İbrâhîm el-‘Arcâ tarafından yapılmış doktora tezi,

“*el-Esrâru’l-belâḡiyyetu li’t-taḳdîmi ve’t-te’ḥîri fi sûreti’l-Baḳara*” adlı “Ḥâlîd b.

Muḥammed İbrâhîm el-‘Uḡeym tarafından yapılmış yüksek lisans tezi ve

“*Kur’ân-ı Kerim’de Takdim-Tehir ve Anlam Üzerindeki Etkisi*” adlı Ahmed Tekin tarafından yapılmış yüksek lisans tezi mevcuttur.

Yine mef‘ûllerle alakalı çalışmamızda istifade etmek için “*Risâletu’n-Naḥviyyetun, el-Mef‘ûlât fi’l-Ḳur’ân*” adlı Ḥâlîd Ḥuseyn Maşlah tarafından kaleme alınmış bir eseri Kur’ân’daki bütün mef‘ûlleri ele almıştır ümidiyle Lübnan’dan getirttik. Fakat kitabın mef‘ûllerle alakalı genel kaideleri ele alıp her bir mef‘ûl çeşidine Kur’ân-ı Kerîm’den on kûsür örnek verdiğini gördük. İncelediğimiz kadarıyla Kur’ân-ı Kerîm’deki bütün mef‘ûlleri tespit eden müstakil bir esere rastlamadık. Fakat Bakara Sûresi, Yûsuf Sûresi gibi bazı sûrelerdeki mef‘ûllerin incelendiğini müşahede ettik.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. ARAP DİLİNDE KELİME VE TERKİPLER

1.1. Kelime ve Türleri

Klasik eserlere bakıldığında onların, öncelikle *nahv*, *kelime*, *kelam* ve *cümle* gibi terimlerin açıklaması ile başladığı görülmektedir. Okunan ilim ve terminolojisi bağlamında bunun uygun olduğu düşüncesiyle, kelime ve türlerine geçmeden önce, biz de kısaca nahvin lügat ve terim anlamından bahsetmek istiyoruz.

Sözlük anlamı olarak nahiv (*en-naḥv* النّحو), “kastetmek, bir yana meyletmek, gibi, göre” manalarında kullanılmıştır.³ Terim olarak ise dil âlimleri tarafından, aynı mefhûmu ifâde eden farklı lafızlarla tanımlanmıştır. Örneğin; Ebû ‘Abdillâh Muḥammed b. ‘Ali el-İşbîlî (ö. 688/599) bir terim olarak nahvi, “هو عِلْمٌ بالتَّغْيِيرَاتِ اللَّاحِقَةِ” “Kelimenin sonunda meydana gelen değişiklikleri ve anlamlarını bilmektir”⁴ şeklinde tanımlamıştır.

İbn Hişâm (ö. 761/1360) ise nahiv ilminden, “عِلْمٌ بِأَقْسِمَةِ تَغْيِيرِ ذَوَاتِ الْكَلِمِ وَأَوَاحِرِهَا” “Arap diline göre kelimenin kendisinde ve sonunda meydana gelen değişim kurallarını bilmektir”⁵ şeklinde sözeder.

Muḥammed el-Ceylânî (811 h.) de nahvi, “عِلْمٌ بِأَصُولِ تُعْرِفُ بِهَا أَحْوَالِ أَوَاحِرِ الْكَلِمَةِ مِنْ” “Mu‘reb ve mebnî olması cihetiyle kelimenin sonunun durumunun, kendisiyle bilinen kâideleri bilmektir”⁶ şeklinde tanımlamaktadır.

³ Ebû ‘Abdurrahmân Ḥalîl b. ‘Aḥmed el-Ferâhîdî, “Neḥâ”, *Kitâbu’l-‘Ayn*, thk. ‘Abdulḥamîd Hindâvî (Beyrût-Lubnân: Dâru’l-Kutubi’l-‘ilmiyye, 1424/2003), 4: 201; Ebu’l-Faḍl Cemâluddîn Muḥammed b. Mukerrem b. Manzûr el-İfrîkî el-Mıṣrî, “Neḥâ”, *Lisânu’l-‘Arab* (Beyrût: Dâru’ş-Şâdir, ts.), 15: 309-310.

⁴ Ebû Ḥayyân el-Endelusî, *et-Tezyîlu ve’t-tekmîlu fi şerḥi Kitâbi’t-Teshîl*, thk. Ḥasan Hindâvî (Dimeşk: Dâru’l-Ḳalem, 1998/1419), 1: 13; Nihâd ‘Abdu’l-Fettaḥ Fureyh Bedriyye, *İ’tirâḍātu Ebî Ḥayyân li e’lâmi nuḥâtî’l-Başrati ve’l-Kûfeti* (b.y.: Dâru’l-Kutubi’l-‘ilmiyye, ts.), 84.

⁵ Yapılan diğer tanımlar ve geniş bilgi için bk. İsmail Durmuş, “Nahiv”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32: 300-306; Ebû Ḥayyân, *et-Tezyîlu ve’t-tekmîl*, 1: 13-14; Ebu Ḥasan ‘Alî b. Mu‘min İbn ‘Uşfûr, *el-Muḳarrab*, thk. Aḥmed ‘Abdussettâr el-Cuvârî - ‘Abdullâh el-Ceyûrâ (Bağdad: Maṭba‘atu’l-‘Ânî, 1971-72), 1: 45; Recep Yaşar, *Arapçada Fiil Gibi Amel Eden İsimler* (Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum 2013), 2-4.

Görüldüğü gibi nahvin tanımı yapılırken onun, kelimenin son harfi üzerinde gerçekleşen birtakım değişiklikleri bilmekten ibaret olduğu belirtilmektedir. Nitekim kelimeler, cümle içinde karşımıza merfû, mansûb, mecrûr ya da meczûm olarak çıkabilmektedir. Kelimenin bu farklı halleri, nahvin temel konusunu teşkil etmektedir.

Nahve konu edinilen kelimeler de kendi içinde farklı kategorilere ayrılır. Bunlar ise isim, fiil ve harf olmak üzere üç kısımdır⁷ ve her birinin kendine özgü tanımı ve alâmeti vardır.

İsmin yapılan tanımlarına⁸ bakıldığında onun, “Kendi başına bir ma'nâyâ işâret edip, vaz' açısından bir zamânla (mâzî, hâl, istikbâl) bağlantılı olmayan isim veyahut fâ' il ve mef' ul olması mümkün olan, başına mecrur edici harfler gelebilen bir isim”⁹ olduğunu görülmektedir.

İsmi isim yapan bazı alâmetler bulunmaktadır. Bunlar aşağıdaki şekilde maddelendirilebilir.¹⁰

a. Önüne harf-i cer gelebilmesi: دَهَبْتُ إِلَى الْكَلْبَةِ.

b. Sonunun mecrur olabilmesi: كَتَبْتُ بِالْقَلَمِ.

⁶ Muḥammed b. 'Abdurrahîm b. el-Ḥuseynî el-'Umerî el-Ceylânî, *Şerḥu'l-Muğnî fi'n-naḥv*, thk. Râbiḥ el-Ḳâdirî (Sûriye: Dâru'n-Nûri's-şabâh, 2012), 17.

⁷ Bk. Ebû Bişr 'Amr b. 'Uşmân b. Kanber Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, thk. 'Abdusselâm Muḥammed Ḥârûn, 3. Baskı (Kâhîre: Mektebetu'l-Ḥâncî, 1407/1988), 1: 12; İbn 'Uşfûr, *el-Muḥarrab*, 1: 45; Ebû 'Abdillâh Muḥammed b. Muḥammed b. Dâvûd eş-Şanḥâcî, *Metnu Âcrûmiyye*, Şrh: 'Aḥmed b. Zeynî Daḥlân (Beyrût: Mu'essesetu'l-Kutubi's-şekâfiyye, 1995), 36. Bir kısım nahivciler ise kelimeyi dörde ayırmış ve “ḥâlîfe” (ünlem)'yi de kelimenin gruplarından saymışlardır. Bk. Hâdî Nehr, *en-Naḥvu't-taḥbîkî* (Ürdün: 'Âlemu'l-Kutubi'l-ḥadîs, 2010), 1: 8; Ebû Ḥayyân, *et-Tezyîlu ve't-tekmîl*, 1: 23.

⁸ Geniş bilgi için bk. 'Abdullah b. Aḥmed el-Fâkihî, *Şerḥu Kitâbi'l-Ḥudûd fi'n-naḥv*, thk. el-Mutevellî Ramadân 'Aḥmed ed-Dumeyrî (Kâhîre: Dâru't-Teḏâmuni li't-ṭibâ'ati, 1988/1408), 92-94; Ebu'l-Ḳâsım 'Abdurrahmân b. İşḥâk en-Nihâvendî *ez-Zeccâcî*, *el-Cumel fi'n-naḥv*, thk. 'Alî Tevfîk el-Ḥamed (Ürdün: Mu'essesetu'r-Risâle/Dâru'l-Emel, 1984/1404), 17, *el-İdâḥ fi 'ileli'n-naḥv*, thk. Mâzin el-Mubârek, 3. Baskı (Beyrût: Dâru'n-Nefâ'is, 1979/1399), 49-52; Ebû Ca'fer en-Neḥḥâs en-Naḥvî, *Kitâbu't-Tuffâḥati fi'n-naḥv*, thk. Kurkîs 'İvad, 2. Baskı (Bağdâd: 1965/1375), 14; Necmeddîn Muḥammed b. el-Ḥasen el-Esterâbâzî er-Raḏî, *Şerḥu'r-Raḏî li-Kâfiyeti'bni'l-Ḥâcib*, nşr. Câmi' atı İmâm Muḥammed b. Su'ûd li'l-İslâmiyye, thk. Ḥasan b. Muḥammed b. İbrâhîm el-Ḥafzî - Yaḥyâ Beşîr Mısrî (b.y.: y.y., 1996/1417), 1: 20-27; 'Abbâs Ḥasan, *en-Naḥvu'l-vâfi*, 3. Baskı (Mısır: Dâru'l-Ma'ârif, ts.), 26; Ebû Ḥayyân, *et-Tezyîlu ve't-tekmîl*, 1: 43-46.

⁹ İbn 'Uşfûr, *el-Muḥarrab*, 1: 45; Ebu'l-Ḥuseyn 'Ubeydullâh b. 'Aḥmed b. Ebi'r-Rebî' el-İşbîlî, *el-Basîṭ fi şerḥi Cumeli'z-Zeccâcî*, thk. 'Ayyâd b. 'Aydi's-Şubeytî (Beyrût: Dâru'l-'Arabi'l-İslâmî, 1986-1407), 160; İbn Âcrûm, *Metnu Âcrûmiyye*, 36.

¹⁰ Bk. er-Raḏî, *Şerḥu'r-Raḏî*, 1: 28; İbn Hişâm, *Evḍaḥu'l-mesâlik ilâ Elfiyyeti'bni Mâlik (ve me'ahû 'uddetu's-sâlik ilâ taḥkîki Evḍaḥi'l-mesâlik*, te'lîf Muḥammed Muḥyiddîn b. 'Abdulḥamîd (Beyrût: el-Mektebetu'l-'Aşriyye, tr.), 1: 13-22; 'Aḥmed el-Hâşimî, *el-Ḳavâ'idu'l-esâsiyyetu*, 14-15.

c. Tenvin alabilmesi: بَكَرٌ , رَجُلٌ

d. Başına (ال) takısı gelebilmesi: أَلْفَلَمُ

e. İzâfet terkinde muzâf olabilmesi; بَابُ الصَّفِّ

f. Nidâ üslubunda münadâ olarak gelebilmesi; يَا لُوطُ! إِنَّا رُسُلُ رَبِّكَ. (Hûd 11/ 81)

g. Müsned ileyh (özne) olabilmesi: حَسَنٌ زَيْدٌ

Kelimenin diğer bir türü ise fiildir. Bir nahiv terimi olarak fiil için, birbirine yakın birçok tanım bulmak mümkündür.¹¹ Bunların ortak özelliği, onun “Kendi başına bir manaya işâret edip, vaz^c açısından bir zamanla bağlantılı olan kelime”¹² olmasıdır.

Fiiller, mâzî fiil, muzâri fiil ve emir fiili olmak üzere üç kısma ayrılır. Her birinin kendi alâmeti vardır.

Mâzî fiilin alâmetleri şunlardır:¹³

a. Sakin müenneslik tâsı (ث) bitişir; تَبَّتْ يَدَا أَبِي هَبٍ وَتَبَّ. (el-Mesed 111/1)

b. Birinci tekil şahıs (mütekellim) için dammeli (ث), ikinci tekil müzekker şahıs (muhâtab) için fethalı (ت) ve ikinci tekil müennes şahıs (muhâtaba) için ise kesralı (ت) olmak üzere fâil tâ'sına bitişir; وَرَأَيْتَ النَّاسَ يَعْمَلُونَ أَسْهَابًا وَمَا يَشْعُرُونَ أَيَّ شَيْءٍ لُبَّدُوا. (el-Beled 6/90); قَالَوا يَا مَرْيَمُ لَقَدْ جِئْتِ شَيْئًا فَرِيًّا. (en-Naşr 110/2), (Meryem 19/27).

Muzâri fiilin alâmetleri ise şunlardır:¹⁴

a. Başına “قد” edatı gelebilir; وَلَقَدْ نَصَرَكُمُ اللَّهُ بِبَدْرٍ. (’Âl-i ‘İmrân 124)

¹¹ Örneğin bk. İbn ‘Uşfûr, *el-Muḳarrab*, 1: 45; Neḥḥâs, *Kitâbu’t-Tuffâḥa*, 14; er-Rađî, *Şerḥu’r-Rađî*, 1: 14-15; ez-Zeccâcî, *el-Cumel fi’n-naḥv*, 17; Ebû Ḥayyân, *et-Tezyîlu ve’t-tekmîl*, 1: 46-48; el-Fâkihî, *Şerḥu Kitâbi’l-Ḥudûd*, 95-96; ‘Abbâs Ḥasan, *en-Naḥvu’l-vâfi*, 1: 46.

¹² BK. ez-Zeccâcî, *’İdâḥ fi’ileli’n-naḥv*, 52-53; el-İşbîlî, *el-Basîṭ*, 166; el-Fâkihî, *Şerḥu Kitâbi’l-Ḥudûd*, 95-96.

¹³ Bk. el-‘Anṭâkî, *el-Muḥîṭ*, 1: 161; Muştafa el-Ġalâyeynî, *Câmi’u’d-durûsi’l-‘Arabiyyeti* (Beyrût: Mektebetu’l-‘Aşriyye, 1994), 1: 33; İbn Hişâm, *Evḍaḥu’l-mesâlik*, 1: 22-29.

¹⁴ Bk. el-‘Anṭâkî, *el-Muḥîṭ*, 1: 162; el-Ġalâyeynî, *Câmi’u’d-durûs*, 1: 33; İbn Âcrûm, *Metnu Âcrûmiyye*, 29-31; ‘Aḥmed el-Hâşimî, *el-Ḳavâ’idu’l-esâsiyyetu*, 18.

b. Başına *sîn* ya da *sevfe* harflerinden biri (س . سوف) bitişebilir; سَيَقُولُونَ (Kehf 18/22), سَوْفَ تَعْلَمُونَ (et-Tekâşur 102/4)

c. Nasb edatlarından biri bitişebilir; لَنْ تُحْصَوْهُ. (el-Müzzemmil 73/20)

d. Cezm edatlarından biri bitişebilir; لَمْ يَلِدْ / ولما يخرج / إن يخرج / لا يخرج

e. Te'kîd nûn'u bitişebilir; لَيُنَبِّدَنَّ فِي الْخَطْمَةِ. (el-Humeze 104/4)

f. Talep ifâde eden “lâm” (lâm-ı talep) ya da yasaklama bildiren “lâ”nın (lâ-yı nâhiye) bitişmesi mümkündür. Örnek olarak. فَأَمَّا الْيَتِيمَ فَلَا تَقْهَرْ. (ed-Duḥâ 93/9) âyeti ve وَمَا أُمِرُوا إِلَّا لِيَعْبُدُوا اللَّهَ (el-Beyyine 98/5) âyeti verilebilir.

Emir fiilinin alâmetlerine gelince onun iki alâmeti vardır.¹⁵ Bunlar, (a) Sonuna “muhâtaba yâ'sı” bitişmesi ve (b) Sîgasıyla talep bildirmesidir. Emir fiilinde bu iki alametin de aynı anda bulunması şarttır.¹⁶ Örnek: فُلٌّ ve اِنْبَعِيْجِيْ gibi.

Kelimenin üçüncü türü olan “harf”e gelince o, “kendi dışındaki bir manaya işâret eden kelime”¹⁷ ya da “isim veya fiil olmayan, bir mana içeren kelime”¹⁸ şeklinde tanımlanmaktadır. Harfin alâmeti ise kısaca isim ve fiilin alâmetlerini kabul etmemesidir.¹⁹

Yukarıda tanımları verilen isim, fiil ve harf, birer kelime kabul edilir. Kelime ise nahivciler tarafından bir dil terimi olarak şöyle tanımlanmıştır:²⁰

a) müfret söz (قَوْلٌ مُّفْرَدٌ),²¹

¹⁵ Örneğin bk. el-‘ Antâkî, *el-Muḥîṭ*, 1: 163; el-Ġalâyeynî, *Câmi‘u’d-durûs*, 1: 34; ‘Aḥmed el-Hâşimî, *el-Kavâ‘idu’l-esâsiyyetu*, 20.

¹⁶ Bk. Mehmet Ali Şimşek, *Arap Dilinde Kelime Grupları ve Cümle Öğeleri* (Sivas: Vizyon Yayıncılık, 2006), 49.

¹⁷ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 12; İbn ‘Uşfûr, *el-Muḥarrab*, 1: 45; el-İşbîlî, *el-Basîṭ*, 169; Ebû Ḥayyân, *et-Tezyîlu ve’t-tekmîl*, 1: 49-50; ‘Abbâs Ḥasan, *en-Naḥvu’l-vâfi*, 1: 66.

¹⁸ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 1: 12.

¹⁹ Bk. İbn Âcrûm, *Metnu Âcrûmiyye*, 32.

²⁰ Geniş bilgi için bk. el-Fâkihî, *Şerḥu Kitâbi’l-Ḥudûd*, 80-81; er-Rađî, *Şerḥu’r-Rađî*, 1: 3; ‘Abbâs Ḥasan, *en-Naḥvu’l-vâfi*, 1: 15; Ebû Ḥayyân, *et-Tezyîlu ve’t-tekmîl*, 1: 13-21; Ḥalîl b. Mullâ Ḥuseyn el-İs‘ardî el-‘Umerî el-Kurdî, *el-Kâfiyetu’l-kubrâ*, thk. İlyâs Ḳablân (İstanbul: Mektebetu’l-İrşâd, 1428/2007), 25.

b) müfret bir anlam için vazedilmiş lafız (الَلْفُظُّ الْمَوْضُوعُ لِمَعْنَى مُفْرَدٍ),²²

c) müfret bir anlam için vazedilmiş bir lafız (لَفْظٌ وُضِعَ لِمَعْنَى مُفْرَدٍ):²³

Bu tanımlardan da anlaşılacağı üzere -kısaca- kelime;

1) Lafız olmalıdır. Buna göre telaffuz edilmeyen yazılar, levhalar ve kitâbeler, lafız olamaz.²⁴

2) Bir anlam ifâde etmelidir. Meselâ inleyen ve öksüren bir kişinin ağzından çıkan ses, bir anlam ifâde etmediğinden kelime olamaz.

3) Müfred bir lafız olmalı yani tek bir kavrama karşılık gelmelidir. Birden fazla kavramın bir araya gelerek oluşturduğu mürekkebi bir yapı arz etmemelidir. Örneğin (ج - ي - د) harfleri tek başına, (زيد) lafzının anlamının bir kısmına delâlet etmemektedir. Bu sebeple bu harfler, müfred sayılmaz. Ancak bir araya gelerek oluşturdukları yapı (زيد), müfred bir kelimedir.²⁵ Kelime çeşitlerini müfred bağlamında ele aldığımızda fiil, isim fiil ve ism-i savt (ses isimleri) dışında kalanların müfred ve isim olduğu görülmektedir. Fiiller, tek başlarına vücut bulamayıp bir isme (fâ'il/nâib-i fâ'il) ihtiyaç duymaları sebebiyle mürekkebi olarak değerlendirilmiştir. Bunun sebebi ise fiiller, cümle anlamına gelen müstakil yapılar olup fiil cümlesi konumunda olmalarıdır.²⁶ Özetle isim, sıfat, zamîr, isim soylu olan edatlar, lafzı kastedilen mahkî i' râblı kelime ve cümleler ve mekûlu'l-kavl (kavl sözcüğünden sonra gelen tırnak arası sözler) müfred; fiil ve fiilimsiler ise mürekkebtir.²⁷

²¹ İbn Hişâm el-Ensârî, *Şerhu Kaṭri'n-nedâ*, 4. baskı (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1425/2004), 27-28; Fâdil Şâlih es-Sâmerrâ'î, *el-Cumletu'l-'Arabiyyetu te lîfuhâ ve aḫsâmuhâ* (Ürdün: Dâru'l-Fikr, 2007), 9.

²² Bk. Behâu'ddîn 'Abdullâh İbn 'Aḫîl, *Şerhu'bni 'Aḫîl 'alâ Elfiyyeti'bni Mâlik ve me'ahu Kitâbu Minḫati'l-celîl bi-taḫkîki Şerhi'bni 'Aḫîl te lîfu Muḫammed Muḫyiddîn b. 'Abdulḫamîd* (el-Ḳâhire: Dâru't-Turâş, 1980/1400), 1: 16.

²³ Ceylânî, *Şerhu'l-Muḡnî*, 18; İbn Hişâm, *Şerhu Kaṭri'n-nedâ*, 27.

²⁴ er-Raḏî, *Şerhu'r-Raḏî*, 1: 28.

²⁵ Bk. İbn 'Uşfûr, *el-Muḫarrab*, 1: 45.

²⁶ Bk. Şimşek, *Arap Dilinde Kelime Grupları*, 105.

²⁷ Bk. Şimşek, *Arap Dilinde Kelime Grupları*, 105.

1.2. Terkip ve Çeşitleri

Tek kelime ile ifâde edilemeyen olgu ve nesnelerin anlatımında, birden fazla sözcükten oluşacak terkiplere yani kelime gruplarına ihtiyaç duyulur. Kelime grubu (diğer bir ifadeyle terkip), birden fazla kelimeyi bünyesine alıp, yapı ve mana cihetiyle bir uyum arz eden, yan yana gelerek tek bir manayı ifâde eden topluluğun adıdır.²⁸ Ondandır, söz öbeği diye de bahsedilebilir.

Dilciler, isim cümlesinin mübteda ve haberden, fiil cümlesinin ise zorunlu ögesi fâ' il ve tamamlayıcı 5 mef'ûlden ve hal ögelerinden oluştuğunu bildirmektedirler. Bunun dışında zikredilen merfûat, mansûbat ve mecrurat ve hatta meczumatı cümle ögesi olarak saymamaktadırlar. Bu nedenle isim ve fiil cümlesinin zorunlu ögeleri dışında cümlenin tek bir ögesine karşılık gelmek şartıyla birden fazla kelimedenden oluşan tüm yapıları, kelime grubunun elemanları olarak değerlendirmekteyiz. Örneğin tabi'lerin i' râbının metbûuna bağlı olması nedeniyle “mü'ekked+te'kîd”ten oluşan bütünü bir kelime grubu, “mevsuf+sıfat”tan oluşan bütünü ayrı bir kelime grubu, “ma'tûf 'aleyh+ma'tûf”tan oluşan bütünü başka bir kelime grubu ve “mübdel minh+bedel”den oluşan bütünü diğer bir kelime grubu saymaktayız. Yine “muzâf+muzâf ileyh”ten oluşan bütün, “mümeyyez+temyîz”den oluşan bütün, “câr+mechrûr”dan oluşan bütün, “müstesnâ minh+müstesnâ”dan oluşan bütünü, “ism-i mevsûl+sıla cümlesi”nden oluşan bütün, “masdar edatı+sılası”ndan oluşan bütün, her biri ayrı bir kelime grubu sayılır. Müfret olarak te'vîl edilebilecek cümleler ve âmil fiilimsilerin de birer kelime grubu sayılacağını²⁹ belirtelim.

Kelime grupları, Arapçada çoğu kere terkîb sözcüğüyle ifade edilmektedir. Nitekim terkip, iki veya daha fazla kelimedenden meydana gelen *tam* veya *eksik* yargı bildiren yapılardır. Tam veya eksik olması cihetiyle ise terkîbler, beş kısma ayrılır.³⁰

²⁸ Bk. Şimşek, *Arap Dilinde Kelime Grupları*, 110. Kelimenin diğer tanımları ve özellikleri için bk. Zeynep Korkmaz, *Grammer Terimleri Sözlüğü*, 3. Baskı (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2007), 144; Leyla Karahan, *Türkçede Söz Dizimi*, 12. Baskı (Ankara: Akçağ Yayıncılık, 2007), 39; Tahsin Banguoğlu, *Türkçenin Grameri* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2004), 496; Muharrem Ergin, *Üniversiteler İçin Türk Dili* (İstanbul: Bayrak Basım, 2001), 372.

²⁹ Kelime grupları ile ilgili bk. ez-Zeccâcî, *el-Cumel fi'n-naħv*, 362; Şimşek, *Arap Dilinde Kelime Grupları*, 111.

³⁰ Bk. Şimşek, *Arap Dilinde Kelime Grupları*, 112-114. Yine kaynaklara baktığımız zaman terkîbi farklı kısımlara ayıranlara da rastlamaktayız. Geniş bilgi için bk. el-Ğalâyeynî, *Câmi' u'd-durûs*, 1: 12-16; Muħammed İbrâhîm el-'Ubâde, *el-Cumletu'l-'Arabiyye -mekânetuħâ, envâ'uhâ, taħlîluħâ-* (el-Ğahire: Mektebetu'l-'Âdâb, h. 868-869), 39-40.

1) İsnâdî terkîb

İsnâdî terkîb dediğimiz yapılarla, en az iki ögeden (müsned-müsned ileyh) oluşan fiil veya isim cümleleri kastedilmektedir.³¹ Örneğin, عَلِمَ اللهُ أَنَّكُمْ كُنْتُمْ تَحْتَانُونَ, “Allah, (Ramazan gecelerinde hanımlarınıza yaklaşarak) kendinize zulmetmekte olduğunuzu bildi.” (el-Bakara 2/187) âyeti, bir fiil cümlesi, اللَّهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ, “Gerçekte Allah onlarla alay eder (alaylarından dolayı onları cezalandırır).” (el-Bakara 2/15) âyeti ise bir isim cümlesidir.

Cümlenin müsned unsuru fiil cümlesinde fiil (ya da isim fiil) olurken, isim cümlesinde habere (ve aslı haber kabul edilen yapılarla) karşılık gelir. Müsned ileyh ise fiil cümlesinde fâ‘il ya da nâib-i fâ‘il, isim cümlesinde ise mübtedâ (ve aslı mübteda kabul edilen yapılar) olarak karşımıza çıkar. Kendi içinde tam yargı bildiren terkîbler, ana cümlenin tek bir unsuruna/ögesine karşılık geldiklerinde artık, yan cümle olup yan yargı bildirir hale gelirler. Fiil gibi amel ederek kendine cümle unsuru alan masdar ve müştak isimler (yani fiilimsiler: ism-i fâ‘il, ism-i mef‘ûl...vb.) de yan yargı bildiren terkîbler arasında yer almaktadır.³² Şayet bir cümlede birden fazla fiil ve müştak isimden dolayı birden fazla isnad bulunursa bunlar, asıl itibariyle temel cümlenin öğelerine karşılık gelirler ve cümlenin yan yargı bildiren yapıları hükmünü alırlar. Temel yargı bildiren isim cümlesi (mübtedâ+haber) ve fiil cümlesi (fiil+fâ‘il) birer terkiptir. Arapçada bunlardan başka terkipler de mevcuttur.³³ Ancak bu terkipler yan yargı bildirmektedirler.

Aşağıda zikredilecek terkipler ise eksik yargı bildirirler.

2) İzâfî terkîb

Muzâf ve muzâf ileyh’ten oluşan terkîblerdir (isim tamlaması).³⁴ İki isimden birinin diğerine tamlanmasıyla oluşurlar. Tam bir anlam ifâde etmedikleri yani müfîd

³¹ ‘Ubâde, *el-Cumletu’l-‘Arabiyye*, 39. Şayet fiil fâile, haber mübtedâyâ isnad ediliyorsa buna, *tam isnat* denir. İsnâdın taraflarından sadece biri zikredilip, bu zikredilen de raf‘ amel eden bir vasıfısa buna da *nâkis isnâd* denir. Örnek: رَأَيْتَ الْمُنْطَلِقِ أَخُوهُ. Daha geniş bilgi için bk. es-Sâmerrâ‘î, *el-Cumletu’l-‘Arabiyyetu*, 25-26; el-Fâkihî, *Şerhu Kitâbi’l-‘Hudûd*, 91; el-‘Ukberî, *el-Lubâb*, 10.

³² Bk. Şimşek, *Arap Dilinde Kelime Grupları*, 112.

³³ Bk. Şimşek, *Arap Dilinde Kelime Grupları*, 113.

³⁴ Bk. el-‘Ukberî, *el-Lubâb*, 11; el-Ğalâyeynî, *Câmi‘u’d-durûs*, 1: 15.

olmadıkları için eksik yargı bildirirler. Örneğin, صَوْمُ النَّهَارِ (gündüz orucu/gündüz oruç tutmak) izâfet terkîbi eksik yargı bildirmektedir.³⁵

3) Beyânî terkîb

İki kelimededen ikincisinin, birincisini açıkladığı, îzâh ettiği terkiplerdir. Bunlar, mevsuf+sıfat, mü'ekked+te'kîd, mübdel minh+bedel elemanlarından oluşan terkiplerdir.³⁶ Bunlar, bütün olarak cümlenin tek bir unsuruna tekabül eder. Örneğin aşağıdaki üç cümlede her üç terkip de bütün olarak fâil ögesine karşılık gelmektedir:

جَاءَ الطَّالِبُ الْمُجْتَهِدُ. (“Çalışkan öğrenci, geldi”: sıfat grubu),

جَاءَ الْقَوْمُ كُلُّهُمْ. (“Kavmin tamamı geldi”: tekit grubu)

جَاءَ زَيْدٌ أَخُوكَ. (“Zeyd, kardeşin geldi”: bedel grubu).

4) Mezcî terkîb

Birbirinden farklı iki anlam ifâde eden kelimelerin yan yana getirilerek tek bir isim yapılmasına “terkîb-i mezcî” (bileşik terkip) denir.³⁷ مَسَاءٌ صَبَاحٌ – حَضْرَمَوْتٌ – بَعْلَبَكٌ – سَبِيْوِيَهٌ gibi yapılar, mezcî terkîblere örnektir.³⁸

5) Atfî terkîb (Tazammunî terkîb)

Ma'tûf 'aleyh ve ma'tûf arasına bir atıf harfî gelmesiyle oluşur. Örnek, يَنَالُ التَّلْمِيذُ الحَمْدَ وَالتَّنَاءِ. “Erkek öğrenci ve kız öğrenci, hamd ve övgüyü hak eder.” gibi.³⁹ 1-9 arasındaki sayılar, ukûd sayıları ve binlik sayılarla birlikte terkîbe girdiklerinde, sayılar arasına vâv konulmak suretiyle terkîb-i tazammunî (yani atıf terkîbi) oluşur.⁴⁰

³⁵ Bk. el-‘Ukberî, *el-Lubâb*, 11.

³⁶ Bk. el-‘Ukberî, *el-Lubâb*, 11; Ğalâyeynî, *Câmi‘u’d-durûs*, 1: 15.

³⁷ Ebû Bekr Muhammed İbnu’s-Serrâc, *el-Uşûl fi’n-naĥv*, thk. ‘Abdu’l-Ĥuseyn el-Fetlî (Beyrût: Mu’essesetu’r-Risâle, 1985), 2: 140-141; Ebu’l-Beġâ’ Muvaffaġuddîn Ya‘îş b. ‘Alî b. Ya‘îş b. Muhammed el-Esedî el-Ĥalebî, *Şerĥu’l-Mufaşşal* (Mısır: İdâratu’t-ṭibâ‘ati’l-munîriyye, ts.), 1: 20; el-‘Ukberî, *el-Lubâb*, 12; el-Ğalâyeynî, *Câmi‘u’d-durûs*, 1: 15.

³⁸ Örnekler için bk. el-‘Ukberî, *el-Lubâb*, 12; el-Ğalâyeynî, *Câmi‘u’d-durûs*, 1: 16.

³⁹ Örnekler için bk. el-‘Ukberî, *el-Lubâb*, 12; el-Ğalâyeynî, *Câmi‘u’d-durûs*, 1: 15; Şimşek, *Arap Dilinde Kelime Grupları*, 114.

⁴⁰ Bk. el-Ğalâyeynî, *Câmi‘u’d-durûs*, 1: 16-17.

1.2.1. Yan Yargı Bildiren Terkipler

Önceden de ifâde ettiğimiz gibi terkip, en az iki kelimenin yan yana gelmesiyle oluşmaktadır. Bununla birlikte terkipler bazen müstakil yargı bildirip kelam sayılan isim ve fiil cümleleri olurken, bazen de -aşağıda örneklendirileceği üzere- müstakil yargı ifâde eden bir cümle içerisinde yan yargı bildiren yapılara dönüşürler. Konumuzun bu bahsinde temel yargılarla ilişkili veya onların bir parçası olan yan yargılar ele alınacaktır.

1.2.1.1. Cümlemsi Grubu (mu'evvel cümleler)

Mu'evvel cümleler, müfred bir sözcük olarak te'vîl edilebilen yapılardır. Bu tür yapılar, 'haber' ya da 'hal' gibi bir ögeye karşılık gelmesi veya kelime gruplarıyla bir bütün olarak cümlenin bir ögesi olmasından dolayı -çoğu kere- i' râbta mahalli olan cümlelerle birlikte ele alınmaktadır. Çünkü müfred olarak te'vîl edilemeyen cümlelerin i' râbta mahallinin olmadığı⁴¹ belirtilmektedir. 'Abdullaîf Muḥammed el-Ḥaṭîb ve Sa'd 'Abdul'azîz Maşlûḥ, cümlenin i' rabı başlığı altında konuyu bu şekilde açıklamaktadırlar.⁴²

el-Birgivî ise cümleyi müfred olarak te'vîli yapılabilen ve yapılamayan diye ikiye ayırdıktan sonra müfred olarak te'vîli yapılabilen cümleyi de masdar manası kastedilen ve lafzı kastedilen cümle diye ikiye ayırmıştır.⁴³

Verilen açıklamalara göre cümlemsi grubu olarak kabul ettiğimiz yapılar, müfred olarak te'vîli yapılabilen cümleler olmaktadır ve bunlar, üçe ayrılır:

a. Masdar manasında olan cümleler: وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ حِينَ تَقُومُ. "Kalktığında Rabbini hamd ile tesbih et." (et-Ṭûr 52/49) âyetinde geçen تَقُومُ fiil cümlesi (حِينَ قِيَامِكَ) şeklinde müfred olarak te'vîl edilmektedir.⁴⁴

b. Müştak isim manasında olan cümleler: Yani ism-i fâ' il, ism-i mef'ûl, sıfat-ı müşebbehe konumunda geldiğinde i' râbı, onlar gibi takdîr edilir. Örneğin, وَحَاؤُ أَبَاهُمْ

⁴¹ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 1: 23-24; el-Ġalâyeynî, *Câmi'u'd-durûs*, 3: 285; Faḥruddîn Ḳabâve, *Î'râbu'l-cumel ve eşbâhi'l-cumel*, 5. Baskı (Haleb: Dâru'l-Ḳalemi'l-'Arabî, 1989), 33.

⁴² Bk. 'Abdullaîf Muḥammed el-Ḥaṭîb ve Sa'd 'Abdul'azîz Maşlûḥ, *Naḥvu'l-'Arabiyyeti* (Ḳuveyt: Mektebetu'l-'Arûbe li'n-neşri ve't-tevzî', 2001), 4: 413.

⁴³ Bk. Taḳiyuddîn Muḥammed b. 'Ali el-Birgivî, *Mecmû'atu'n-naḥv* (b.y.: Mektebetu Yâsîn, ts.), 110.

⁴⁴ Ḳabâve, *Î'râbu'l-cumel*, 135-136.

عِشَاءً يَبْكُونَ. “(Yûsuf’u kuyuya bırakıp) akşamleyin ağlayarak babalarına geldiler.” (Yûsuf 12/16) âyet-i kerîmesinde يَبْكُونَ cümlesi (باكين) ism-i fâ‘il mevki’inde gelmiştir.⁴⁵

إِنَّ الَّذِينَ يَزُومُونَ الْمُحْصَنَاتِ الْعَافِيَاتِ الْمُؤْمِنَاتِ لَعُنُوا فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ. “İffetli ve (haklarında uydurulan kötülüklerden) habersiz mü’min kadınlara zina isnat edenler, gerçekten dünya ve ahirette lânetlenmişlerdir.” (en-Nûr 24/23) âyetinde geçen لَعُنُوا cümlesi ise ism-i mef‘ûl (مَلْعُونٌ) olarak tevîl edilmektedir.⁴⁶

Oysa. يَخْزَنُونَ. “Kim benim hidâyetime uyarsa, onlar için herhangi bir korku yoktur, onlar üzülmeyeceklerdir.” (el-Bağara 2/38) âyetinde geçen يَخْزَنُونَ cümlesi, (خَزِينُونَ) şeklinde sıfat-ı müşebbehe takdîrindedir.⁴⁷

c. Lafzı kastedilen cümleler: Masdar te‘vîli yapılamamakla birlikte, cümlenin tamamının kastedildiği durumlarda, müfred hükmünde olduğu için cümlenin i‘râbta mahalli vardır. Örneğin, رَيْدٌ قَائِمٌ "جَمَلَةٌ إِسْمِيَّةٌ". (“Zeyd ayakta,” bir isim cümlesidir.) cümlesinde رَيْدٌ قَائِمٌ ibaresi, kendisiyle lafzı kastedilen bir cümlemsi grubudur. Bu cümle, هذا اللفظ takdir edilerek müfret konumunda değerlendirilmektedir.⁴⁸

Aynı şekilde maḳûlu’l-ḳavl (yani قال ve bu sözcükten türeyenlerden sonra gelen cümle) de lafzı kastedilen cümleler kısmına girer.⁴⁹ Örneğin, قَالُوا أَنْزَمُوا كَمَا أَمَرَ السُّفَهَاءُ. “Biz de akılsızlar gibi îmân mı edelim? derler.” (el-Bağara 2/13) âyetinde قال fiilinden sonra gelen altı çizili cümle, lafzı kastedilen cümledir. Altı çizili olan maḳûlu’l-ḳavl denilen bu sözler (aktarma söz), bu âyette mef‘ûl bih ögesine karşılık gelmektedir.

⁴⁵ Ḳabâve, *İ‘râbu’l-cumel*, 136.

⁴⁶ Ḳabâve, *İ‘râbu’l-cumel*, 136.

⁴⁷ Ḳabâve, *İ‘râbu’l-cumel*, 136.

⁴⁸ Bk. el-Birgivî, *Mecmû‘atu’n-naḳv*, 106.

⁴⁹ Mahkî (aktarma söz) cümleler, i‘râbta mahalli olmakla birlikte müfret te‘vîli olamayan yapılardır. Çünkü mahkî cümleler, tek bir kelime gibi müfred yerine geçer. Manası değil lafzı kastedilir. Bk. Ḳabâve, *İ‘râbu’l-cumel*, 137. Ayrıca mahkî cümle için bk. Şahin Şimşek, *Arap Gramerinde İ‘râbta Mahalli Olan ve Olmayan Cümleler* (Yüksek Lisans Tezi, Sivas: 2014), 74.

İ' râbta mahalli olan cümleleri⁵⁰ kısaca şöyle sıralayabiliriz:

1) Mübtedâ konumunda gelen cümle:

Mübtedâ olan cümle, “kendisine bir haber isnat edilen ve mahallen merfû olan cümledir.”⁵¹ Örneğin, إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ ءَأَنذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ. “Küfre saplananlara gelince, onları uyarsan da uyarmasan da onlar için birdir, inanmazlar.” (el-Bağara 2/6)⁵² âyetinde geçen ... أَنذَرْتَهُمْ cümlesinin raf^c mahallinde mu'ahhar mübtedâ, سَوَاءٌ ifadesinin ise mukaddem haber olması câizdir. Çünkü, hemze-i tesviye, kendisinden sonra gelen cümleyi masdar (müfred) hükmüne koyar. Aynı durum aşağıdaki âyet-i kerîmeler için de geçerlidir.⁵³

سَوَاءٌ عَلَيْكُمْ أَدَعَوْتُمُوهُمْ أَمْ أَنْتُمْ صَامِتُونَ. “Onları çağırırsanız da sussanız da sizin için birdir (sonuç alamazsınız).” (el-A' râf 7/193).

سَوَاءٌ عَلَيْنَا أَوْعَظْتَ أَمْ لَمْ تَكُنْ مِنَ الْوَاعِظِينَ. “Sen ister öğüt ver ister öğüt verenlerden olma, bize göre birdir.” (eş-Şu' arâ' 26/136).

سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ أَسْتَغْفَرْتَ لَهُمْ أَمْ لَمْ تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ. “Onlara bağışlama dilesen de dilemesen de onlar için birdir.” (el-Munâfikûn 63/6).

سَوَاءٌ عَلَيْنَا أَجْرَعْنَا أَمْ صَبَرْنَا مَا لَنَا مِنْ مَّحِيصٍ. “Şimdi endişelensek/sızlansak da sabretsek de bizim için birdir.” (İbrâhîm 14/21).⁵⁴ Örnek verdiğimiz bu âyet-i kerîmelerde hemze-i tesviye, kendisinden sonra gelen cümleyi masdar (müfred) hükmüne koyarak mübtedâ konumunda mahallen merfû etmiştir.

⁵⁰ Daha geniş bilgi ve değerlendirmeler için bk. el-Ĥaĥîb ve Maşlûh, *Naĥvu'l- 'Arabiyyeti*, 4: 401-423; el-Ġalâyeynî, *Câmi'u'd-durûs*, 3: 285-289; Hâdî Nehr, *el-İtġân fi'n-naĥvi ve İ'râbi'l-Ķur'ân* (İrbid: 'Alemlü'l-Kutubi'l-ĥadîs, 2010), 4: 1505; Ş. Şimşek, *İ'râbta Mahalli Olan ve Olmayan Cümleler*, 70; Maĥmûd Suleymân Yâĥût, *en-Naĥvu't-ta'limî ve't-taĥbîku fi'l-Ķur'âni'l-Kerîm* (Ķuveyt: Mektebetu'l-Menâri'l-İslamiyye, 1996), 1053; İbn Hişâm (ö. 761 h.), “*Muġni'l-lebîb*” adlı eserinde cumĥûrun i' râbta mahalli olan cümleleri yedi olarak açıklamakta olduklarını lakin i' râbta mahalli olan cümleler arasında mübtedâ olan cümleyi ve müstesnâ olan cümleyi ihmal ettiklerini beyan etmektedir. Bk. İbn Hişâm, *Muġni'l-lebîb 'an kutubi'l-e'ârîb*, thk. Muĥammed Muĥyiddîn 'Abdulĥamîd (Beyrût: el-Mektebetu'l- 'Aşriyye, 1411/1991), 2: 491; Ķabâve, *İ'râbu'l-cumel*, 143.

⁵¹ Ş. Şimşek, *İ'râbta Mahalli Olan ve Olmayan Cümleler*, 83.

⁵² Örnek için bk. Ķabâve, *İ'râbu'l-cumel*, 143.

⁵³ Örnekler için bk. Ķabâve, *İ'râbu'l-cumel*, 144.

⁵⁴ es-Sâmerrâ'î, *el-Cumletu'l- 'Arabiyyetu*, 2001.

2) Haber konumunda gelen cümle:

Cümle, mübtedânın haberi, *kâne* ve benzerlerinin haberi, *inne* ve benzerlerinin haberi, mukârebe (yaklaşma) fiillerinin haberi, *leyse* ve benzerlerinin haberi olarak geldiğinde müfred hükmünde kabul edilir ve mahallen i' râb edilirler.⁵⁵ Örneğin,

“Allah ise gerçeği söyler ve doğru yola iletir.” (el-

'Ahzâb 33/4) âyetinde يَقُولُ الْحَقُّ ibaresi (fiil+müstetir fâil+mef'ûlden oluşan fiil cümlesi), mübtedâ olan lafzatullâh'ın haberidir.

“Münafıklar, Allah'ı aldatmaya çalışırlar. Allah

da onların bu çabalarını başlarına geçirir.” (en-Nisâ' 4/142) âyetinde geçen يُخَادِعُونَ اللَّهَ ibaresi (fiil+fâil+mef'ûlden oluşan fiil cümlesi) ise إِنَّ'nin haberi konumundadır.⁵⁶

Oysa يَكْذِبُونَ. “Söyledikleri yalana karşılık da onlara elem dolu bir

azap vardır.” (el-Bakara 2/10) âyet-i kerîmesinde geçen يَكْذِبُونَ ibaresi (fiil+fâilden oluşan fiil cümlesi), nâkıs fiil olan كَانَ'nin haberi konumunda nasb mahallindedir.⁵⁷

Benzer bir durum, يَخْطِفُ أَبْصَارَهُمْ. “Şimşek neredeyse gözlerini alıverecek.” (el-

Bakara 2/20) âyetinde geçen يَخْطِفُ أَبْصَارَهُمْ ibaresi (fiil+fâil+mef'ûlden oluşan cümle)

için de söz konusudur. Bu ibare, mukârebe fiili olan كَادَ'nin haberidir.⁵⁸ وَمَا اللَّهُ يُرِيدُ ظُلْمًا

“Allah, âlemlere hiç zulmetmek istemez.” (Âl-i 'İmrân 3/108) âyetinde geçen

لِلْعَالَمِينَ يُرِيدُ ظُلْمًا ifadesi (fiil+müstetir fâ' il+mef'ûl...den oluşan fiil cümlesi) ليس'ye

benzeyen مَا'nın haberidir.⁵⁹

3) Fâ' il/Nâib-i fâ' il konumunda gelen cümle:

⁵⁵ Bk. Qabâve, *Î'râbu'l-cumel*, 147; R. Resul Sevinç, *Arap Dilinde Cümle Yapısı ve Biçimi* (Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 2004), 219-220.

⁵⁶ Bk. Yâkût, *en-Nahvu't-ta'limî*, 1053.

⁵⁷ Bk. Yâkût, *en-Nahvu't-ta'limî*, 1054.

⁵⁸ Bk. Yâkût, *Î'râbu'l-Kur'ânî'l-Kerîm* (İskenderiyye: Dâru'l-Mektebeti'l-câmi'iyye, ts.), 1: 44.

⁵⁹ Bk. Yâkût, *Î'râbu'l-Kur'ân*, 2: 698.

Fâ' il olarak gelen cümle, “kendisine bir fiilin (çoğunlukla mu‘ allak fiil) ya da onun yerine geçen bir şeyin isnat edildiği cümledir.”⁶⁰ Örneğin, أَفَلَمْ يَهْدِ لَهُمْ كَمْ أَهْلَكْنَا قَبْلَهُمْ, “Yurtlarında dolaşıp durdukları, kendilerinden önceki nice nesilleri helâk etmiş olmamız, onları doğru yola iletmedi mi?” (Tâhâ 20/128) âyetinde geçen كَمْ أَهْلَكْنَا قَبْلَهُمْ (fiil+fâ' il...’den oluşan) cümlesi, يَهْدِ fiilinin fâili konumunda raf mahallindedir.⁶¹ Fakat وَقِيلَ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ. “Hamd âlemlerin Rabbi olan Allah’a mahsustur denilmiştir.” (ez-Zumer 39/75) âyetindeki الْحَمْدُ لِلَّهِ cümlesinin (mübtedâ+haberden oluşan isim cümlesi), قِيلَ meçhûl fiilinin nâib-i fâili olduğunu⁶² görüyoruz.

4) Mef' ûl bih konumunda gelen cümle:

Cümle, aşağıda zikredeceğimiz yerlerde mef' ûl bih konumunda gelerek nasb mahallinde i' râb edilir.⁶³

- Cümle, قال veya bu anlamdaki bir fiille hikâye edildiğinde.⁶⁴ Cümlenin, *ğavl* sözcüğünün murâdifi olan bir fiile mef' ûl olabilmesi için başında tefsîr harfinin bulunmaması gerekir. Eğer tefsîr harfi olursa cümle, tefsîriyye cümleye dönüşür ve i' râbta mahalli olmaz.⁶⁵ Örneğin aşağıdaki cümlelerde altı çizili cümleler, nasb mahallinde mef' ûl bih ögelerine karşılık gelmektedir:

قَالَ إِنِّي عَبْدُ اللَّهِ. “Şüphesiz ben Allah’ın kuluyum, dedi.” (Meryem 19/30).⁶⁶

إِذَا جَاءَكَ الْمُنَافِقُونَ قَالُوا نَشْهَدُ إِنَّكَ لَرَسُولُ اللَّهِ. “Münafıklar sana geldiklerinde, /Senin, elbette Allah’ın peygamberi olduğuna şahitlik ederiz/ derler.” (el-Münâfikûn 63/1).⁶⁷

⁶⁰ Bk. *Ğabâve, İ'rabu'l-cumel*, 156.

⁶¹ Bk. *Ğabâve, İ'rabu'l-cumel*, 160.

⁶² Bk. *Ğabâve, İ'rabu'l-cumel*, 163.

⁶³ Cumhûr, mef' ûl olarak gelen cümlenin mef' ûl türlerinden sadece mef' ûl bih ögesine karşılık gelebileceği görüşündedir. Bk. Ş. Şimşek, *İ'rabta Mahalli Olan ve Olmayan Cümleler*, 82.

⁶⁴ R. Sevinç, *Arap Dilinde Cümle Yapısı*, 120.

⁶⁵ Ş. Şimşek, *İ'rabta Mahalli Olan ve Olmayan Cümleler*, 82.

⁶⁶ el-Ğalâyeynî, *Câmi' u' d-durûs*, 3: 285; Yâkût, *en-Nağvu't-ta'îmî*, 1055.

⁶⁷ Ş. Şimşek, *İ'rabta Mahalli Olan ve Olmayan Cümleler*, 219; Yâkût, *İ'rabu'l-Ğur'ân*, 10: 4681.

وَإِذْ تَأَذَّنَ رَبُّكَ لِيُبْعَثَنَّ عَلَيْهِمْ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ مَنْ يَسُومُهُمْ سُوءَ الْعَذَابِ. “Hani Rabbin, elbette

kıyamet gününe kadar onlara azabın en kötüsünü tattıracak kimseleri göndereceğini bildirmişti.” (el-A‘râf 7/167).⁶⁸

• Cümle, kalbî/hissî fiillerin ikinci mef‘ûlü olduğunda veya (أرى), (أعلم) gibi üç mef‘ûl alan fiillerin üçüncü mef‘ûlü olduğunda: Örneğin, حَتَّىٰ إِذَا بَلَغَ مَغْرِبَ الشَّمْسِ وَجَدَهَا, “Güneşin battığı yere varınca, onu siyah balçıklı bir su gözesinde batar (gibi) buldu.” (el-Kehf 18/86) âyetinde geçen تَعْرُبُ fiil cümlesi وَجَدَ fiilinin ikinci mef‘ûlü makamındadır.⁶⁹

• Kalbî/hissî fiillerde ta‘lîk⁷⁰ yapıldığında: Örneğin, لَقَدْ عَلِمْتَ مَا هَؤُلَاءِ يَنْطِفُونَ, “Andolsun, bunların konuşmayacağını sen de bilirsin.” (el-Enbiyâ 21/65)⁷¹ âyetinde geçen nefy harfi (مَا) ile ta‘lîk yapılan cümle, عَلِمَ fiilinin iki mef‘ûl’ü konumunda olup mahallen mansûbtur.

5) Hâl konumunda geldiğinde: Bir cümle, “sahibinin (zû’l-hâl) durumunu, hâlini açıkladığında”,⁷² diğer bir ifadeyle “isim ya da fiil cümlesi, hâl mevkiinde bulunduğu”⁷³ mahallen mansûb olur. Örneğin, وَحَاوُوا آبَاءَهُمْ عِشَاءَ يَبْكُونَ, “(Yûsuf’u kuyuya bırakıp) akşamleyin ağlayarak babalarına geldiler.” (Yûsuf 12/16) âyetinde geçen يَبْكُونَ fiil cümlesi, حَاوُوا fiilinin fâ‘ilinden hâldir. Mahallen mansûbtur.⁷⁴ Aynı şekilde “Ey îmân edenler! يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْرَبُوا الصَّلَاةَ وَأَنْتُمْ سُكَارَىٰ حَتَّىٰ تَعْلَمُوا مَا تَقُولُونَ.”

⁶⁸ Kabâve, *Î‘râbu’l-cumel*, 166.

⁶⁹ Bk. Yâkût, *Î‘râbu’l-Kur‘ân*, 6: 2764.

⁷⁰ Ta‘lîk, bir şeyin amelini lafzen iptal edip ma‘nen amelinin devam etmesidir. Bk. Kabâve, *Î‘râbu’l-cumel*, 177.

⁷¹ Ahmet Dağ, *Arap Dili ve Belağatında Mefuller* (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul, 2009), 34.

⁷² Kabâve, *Î‘râbu’l-cumel*, 172.

⁷³ el-Galâyeynî, *Câmi‘u’d-durûs*, 3: 286; es-Sâmerrâ‘î, *el-Cumletu’l-‘Arabiyyetu*, 200; Kabâve, *Î‘râbu’l-cumel*, 186.

⁷⁴ el-Galâyeynî, *Câmi‘u’d-durûs*, 3: 286.

Sarhoş iken ne söylediğinizi bilinceye kadar namaza yaklaşmayın.” (en-Nisâ’ 4/43) âyetinde geçen (وَأَنْتُمْ سُكَارَى) cümlesi, لَا تَقْرُبُوا fiilinin fâ‘ ilinden hâl yapılmıştır.⁷⁵

İ‘râbta mahalli olan cümleler çerçevesinde buraya kadar zikredilen örneklerin; mübtedâ, haber, fâ‘ il/nâib-i fâ‘ il, mef‘ ûl bih ve hâl gibi farklı cümle öğelerine karşılık geldikleri için herbirinin i‘rapta mahallinin olduğu⁷⁶ görülmektedir. Bunun dışında kalan müstesnâ, muzâf ileyh, (فاء) veya (إِذَا)’ya bitişmiş cezmeden şartın cevabı, müfret isme veya i‘râbta mahalli olan cümlelere tâbii olan (sırat, atıf, bedel) cümleler genel kabule göre i‘râbta mahalli olan cümlelerden sayılırken, biz bunları bir cümle ögesine karşılık gelmemeleri sebebiyle bir bütün olarak kelime grupları olarak değerlendirmekteyiz.⁷⁷

1.2.1.2. Sıla Grubu (mu‘evvel masdarlar)

Mu‘evvel masdarlar yani masdar edatıyla birlikte gelen fiil ve isim cümleleri de yan yargı bildirir. Bunlar, cümle içerisinde cümlenin bir ögesi olabilirler veya yeni bir kelime grubu oluşturabilirler.⁷⁸ Kendisinden sonra gelen kelimeyi müevvel masdar haline getiren edatlar şunlardır: (أَنَّ), (كَيْ), (لَوْ), (مَا) ve hemze-i tesviye.⁷⁹

أَنَّ + fiil cümlesine örnek: يُرِيدُ اللَّهُ أَنْ يُخَفِّفَ عَنْكُمْ “Allah, sizden (yükümlülükleri) hafifletmek istiyor.” (en-Nisâ’ 4/28). Takdîri ise (التَّخْفِيفَ عَنْكُمْ) şeklindedir.⁸⁰

أَنَّ + isim cümlesine örnek: أَنَا أَنْزَلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ يُشَلِي عَلَيْهِمْ؟ “Kendilerine okunan kitabı sana indirmiş olmamız onlara yetmedi mi?” (el-‘Ankebût 29/51). Takdîri (إِنزَالَنَا) şeklindedir.⁸¹

⁷⁵ Bk. Ş. Şimşek, *İ‘râbta Mahalli Olan ve Olmayan Cümleler*, 87.

⁷⁶ Şimşek, *Arap Dilinde Kelime Grupları*, 117.

⁷⁷ Geniş bilgi için bk. Qabâve, *İ‘râbu’l-cumel*, 138-139; Şimşek, *Arap Dilinde Kelime Grupları*, 117.

⁷⁸ Bk. Qabâve, *İ‘râbu’l-cumel*, 116; Şimşek, *Arap Dilinde Kelime Grupları*, 119; Muḥammed Ḥamâse ‘Abdullaḥîf, *Binâ ‘û’l-cumleti’l-‘Arabiyyeti* (Qâhire: Dâru Ğarîb li’l-maḥba‘ati ve’n-neşri ve’t-tevzî‘, 2003), 198-201.

⁷⁹ Bk. Qabâve, *İ‘râbu’l-cumel*, 118; Nehr, *en-Naḥvu’t-taḥbîkî*, 1: 79; *el-İtḳân*, 1: 165-168; el-Ḥaḥḥîb ve Maşlûḥ, *Naḥvu’l-‘Arabiyyeti*, 1: 288; Şimşek, *Arap Dilinde Kelime Grupları*, 120; Ş. Şimşek, *İ‘râbta Mahalli Olan ve Olmayan Cümleler*, 50-52.

⁸⁰ Örnek için bk. Nehr, *el-İtḳân*, 1: 165.

⁸¹ Örnek için bk. el-Ḥaḥḥîb ve Maşlûḥ, *Naḥvu’l-‘Arabiyyeti*, 1: 289; Nehr, *el-İtḳân*, 1: 165.

“Ey İsrailoğulları! Size ya İsrâil adkûwa ne'meti lli an'emtû 'alîkum wâ'î fazzalkum 'alî 'alâimîn.” (el-Bakara 2/122) âyetinin altı çizili kısmının takdîri (تَفْضِيلِي إِيَّاكُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ) şeklindedir.

Masdar ma 'sı + fiil cümlesine örnek: Yeryüzü bütün genişliğine rağmen, size dar gelmişti. (et-Tevbe 9/25). Takdîri (يُرِيحُهَا) şeklindedir.⁸²

Masdar edatı lo + fiil cümlesine örnek: Onların her biri bin yıl yaşamak ister. (el-Bakara 2/96). Takdîri (يَوَدُّ أَحَدُهُمْ لَوْ يُعَمَّرُ أَلْفَ سَنَةٍ) şeklindedir.⁸³

Tesviye hemzesi + fiil cümlesine örnek: Onları uyarsan da uyarman da onlar için birdir, inanmazlar. (Yâsîn 36/10).⁸⁴ Takdîri (إِنذَارُكَ وَعَدْمُ إِندَارِكَ سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ) şeklindedir.

Masdar edatları içerisinde an, hem lafzen zikredilerek hem de zikredilmeksizin muzâri fiili nasb eder. an'den sonra gelen kısım an ile birlikte mü'evvel masdar olarak kabul edilir.⁸⁵

Cümleler, masdar edatlarıyla te'vîl edildiği gibi masdar edatları olmaksızın da müfred olarak te'vîl edilebilir. Örneğin zarflardan sonra gelen cümleler bu şekilde te'vîl edilir. Kalktığında Rabbini hamd ile tesbîh et. (et-Ṭûr 52/48).⁸⁶

Muzâri fiilin an ile diğer nasb edatlarına nazaran daha sıkı bir bağı vardır. Muzâri fiilin, kn ve idn dışındaki yerlerde zâhir veya gizli bir an ile mansûb olduğunda mü'evvel masdar hükmünde⁸⁷ olduğu görülmektedir. Mu'evvel masdarlar ise

⁸² Örnek için bk. Ş. Şimşek, *İ'râbta Mahalli Olan ve Olmayan Cümleler*, 51.

⁸³ Örnek için bk. el-Ḥaṭîb ve Maşlûḥ, *Naḥvu'l-'Arabîyyeti*, 1: 290.

⁸⁴ Örnek için bk. Ḳabâve, *İ'râbu'l-cumel*, 120.

⁸⁵ Ahmed el-Hâşimî, *el-Ḳavâ'idu'l-esâsiyyetu*, 337-341; el-Ġalâyeynî, *Câmi'u'd-durûs*, 2: 173-182.

⁸⁶ Bk. Şimşek, *Arap Dilinde Kelime Grupları*, 121-122.

⁸⁷ Şimşek, *Arap Dilinde Kelime Grupları*, 123.

kendinden önceki âmîle göre i‘râblanırlar. Bu durumda kendinden önceki âmîl merfû‘ bir eleman istiyorsa mahallen merfû‘, mansûb bir eleman istiyorsa mahallen mansûb, mecrûr bir eleman istiyorsa da mahallen mecrûr olur.⁸⁸ Örneğin yukarıda verilen, أَوَلَمْ يَكْفِهِمْ أَنَّا أَنْزَلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ. ‘Ankebût 29/51) âyetinde altı çizili ibare (إِنزَالِنَا) takdîrinde olup, mahallen merfû fâ‘il’dir.⁸⁹ “Onların dediklerini ve haksız yere مَا قَالُوا سَنَكْتُبُ مَا قَالُوا وَقَتْلُهُمُ الْأَنْبِيَاءَ بِغَيْرِ حَقٍّ. ” (Âl-i ‘İmrân 3/181) âyetinde ise مَا قَالُوا mu‘evvel masdarı (قَوْلُهُمْ) takdîrinde mahallen mansûb mef‘ûl’dür.⁹⁰ Oysa إِنَّهُ لَحَقُّ مِثْلِ مَا .⁹¹ “Şüphesiz o, sizin konuşmanız gibi gerçektir.” (ez-Zâriyât 51/23) âyetinde أَنْتُمْ تَنْطَفُونَ ise (مَا) zâittir. أَنْتُمْ تَنْطَفُونَ ibâresi نُطِقْتُمْ takdîrinde olup, izâfetle mahallen mecrûrdur.⁹¹

İsim fiiller (hâlifeler) de mu‘evvel cümle grubunda değerlendirilen bir diğer unsurdur.⁹² İsim fiiller tıpkı fiili gibi cümle ögesi alabilirler. Bazen mâzî manasında olup fâ‘il -gizli veya zâhir- ögesi alırken bazen de emir fiil manasında olup mef‘ûl ögesi alırlar.⁹³ Örneğin, فَلَا تَقُلْ هُمَا أَفٌّ! “Sakın onlara “öf!” bile deme!” (el-İsrâ‘ 17/23) âyetinde geçen (أَفٌّ) kelimesinin fâ‘ili gizlidir. Takdîri ise (أَنَا) şeklindedir.⁹⁴ Yine هَيْهَاتَ هَيْهَاتَ لِمَا تُوعَدُونَ. “Hâlbuki bu size vaad olunan şey, ne kadar da uzak!” (el-Mu‘minûn 23/36) âyetinde geçen (مَا) ism-i mevsûl olup isim fiilin fâ‘ilidir yahut masdar olup kendinden sonrası ile birlikte masdar te‘vîlinde mahallen mecrûrdur.⁹⁵

⁸⁸ Bk. el-Galâyeynî, *Câmi ‘u‘d-durûs*, 3: 262-263.

⁸⁹ Örnek için bk. Nehr, *el-İtân*, 1: 165.

⁹⁰ Örnek için bk. Yâkût, *İ‘râbu‘l-Kur‘ânî‘l-Kerîm*, 1: 819.

⁹¹ Örnek için bk. ‘Ubâde, *el-Cumletu‘l-‘Arabîyyetu*, 113.

⁹² İsim fiiller hakkında daha tafsilatlı bilgi için bkz. Yâkût, *en-Na‘vu‘t-ta‘lîmî*, 651-656; Şimşek, *Arap Dilinde Kelime Grupları*, 124; Nehr, *el-İtân*, 3: 888.

⁹³ Bk. Nehr, *el-İtân*, 3: 892.

⁹⁴ Bk. el-Ḥaḫḫîb ve Maşlûḫ, *Na‘vu‘l-‘Arabîyyetu*, 4: 284.

⁹⁵ Yâkût, *İ‘râbu‘l-Kur‘ânî‘l-Kerîm*, 7: 3115; Cemîl ‘Aḫmed Züfer, *en-Na‘vu‘l-Ḳur‘ânî*, 131; Nehr, *el-İtân*, 3: 890.

İsim fiillerin kendileri ise haber gibi cümle ögesi olarak geldiklerinde bir bütün olarak ele alınıp müfred olarak te'vîl edilirler. Böylece, kelime grubu oluştururlar.⁹⁶ Örneğin, ... وَالَّذِي قَالَ لِوَالِدَيْهِ أَفْ لَكُمْ مَا ... “Anne ve babasına, “öf size!” diyenler...” (el-’Aḥkâf 46/17) âyetinde geçen isim fiil, müfred isim konumundaki mahkî kelime olarak “haberi düşürülmüş mübtedâ” şeklinde i’râb ve أَفْ كَائِنْ لَكُمْ مَا şeklinde takdîr edilmesinin mümkün olduğu⁹⁷ görülmektedir.

1.2.1.3. Fiilimsi Grubu (şibih fiiller/müştak isimler)

Yan yargı bildiren terkipler sadece isim ve fiil cümlesi veya mu’evvel masdardan müteşekkil değildir. Fiilimsiler -tıpkı fiili gibi yerine göre kendine fâ’ il/ nâib-i fâ’ il ve mef’ûl alan müştak isimler- kelime grubu oluşturduklarında⁹⁸ toplu olarak temel cümlenin yan unsuru olabilirler. Cümlenin öğeleri müfred olduğuna göre bunlar da müfred olarak te’vîl edilmelidir. Yani bunlar mürekkep cümlenin özelliklerini taşısa da müfred isimler gibi i’râb alırlar. Bu sebeple direkt müfred değil de mu’evvel müfred olması daha uygundur.⁹⁹ Fiil gibi amel eden fiilimsiler ise şunlardır: Masdar, ism-i fâ’ il, ism-i mef’ûl, sıfat-ı müşebbehe, ism-i tafdîl, isim fiiller. İsm-i tafdîl ve sıfat-ı müşebbehe, süreklilik ve yerleşiklik ifâde eden bir yapıya sahipken, ism-i fâ’ il ve ism-i mef’ûl, süreklilik arz etmeyen değişken bir yapıya sahiptir. Aşağıda, yan yargı bildiren kelime grupları üzerinde durulacaktır.

1.2.1.3.1. Masdar

Masdar, en basit tanımıyla “zaman, mekân ve zâtan/öznenen soyutlanmış bir mana ya da oluşa delâlet eden şeydir”¹⁰⁰ diye tanımlanmaktadır. Fiil, zaman unsuru taşıması yönüyle masdardan ayrılır. Fiil ,ma’ rife olmazken masdar, isim olduğu için (ل) takısı alabilir ve ma’ rifeye muzâf olabilir.

⁹⁶ el-Birgivî, *Mecmû’atu’n-naḥv*, 94. İsim fiiller hususunda nahivcilerin görüşleri için bk. Eymen ‘Abdurrazzaq eş-Şevâ, *Mu’cemu esmâi l-ef’âl fi l-luġati l-‘Arabiyyati* (b.y.: Meṭâbi’u dâri l-ba’ s, 2006/1427), 12 vd.; Cemîl ‘Aḥmed Züfer, *en-Naḥvu l-Ḳur’ânî*, 2. Baskı (Mekketu l-Mukerremetu: y.y., 1998/1418), 130.

⁹⁷ Şimşek, *Arap Dilinde Kelime Grupları*, 31.

⁹⁸ Bk. M. ‘Abdullaṭîf, *Binâ ‘u l-cumleti l-‘Arabiyyeti*, 206-209.

⁹⁹ Bk. Şimşek, *Arap Dilinde Kelime Grupları*, 125.

¹⁰⁰ Bk. el-Ġalâyeynî, *Câmi ‘u d-durûs*, 1: 160; Ebû Ḥayyân, *et-Tezyîlu ve t-tekmîl*, 11: 50; Nehr, *el-İtkân*, 3: 871; ‘Abbâs Ḥasan, *en-Naḥvu l-vâfi*, 3: 207.

İştikak (türemesi) cihetiyle baktığımızda Basralı ve Kûfeli dil âlimleri arasında masdar ve fiil hususunda ihtilâf vardır. Basralılara göre asıl olan masdardır. Fiil ve sıfat, masdardan türemiştir. Kûfeliler ise fiili asıl kabul edip masdar'ın fiilden türediğini ileri sürmüşlerdir.¹⁰¹

Nahiv cihetiyle bakıldığında ise masdar, tıpkı fiili gibi amel edebilir. Ancak fiili gibi amel edebilmesinin iki şartı vardır. Birincisi, masdarın, hazfedilmiş fiilinin yerine geçmesi gerekir. Bu ise masdar mef'ûl mutlak olduğunda câizdir. Örnek سَعْيًا زَيْدًا yerine geçmesi gerekir. Bu ise masdar mef'ûl mutlak olduğunda câizdir. Örnek سَعْيًا زَيْدًا terkibinde fiil hazfedilmiş ve masdar, fiili (سَعَيْتُ) yerine geçerek kendine mef'ûl almış ve mansûb hale getirmiştir. İkinci olarak ise masdar, أَنْ masdariyye + fiil veya ما masdariyye + fiil ile takdîr edilebilmelidir.¹⁰² Bu ise üç şekilde mümkündür.¹⁰³

1) Masdar, muzâf olarak gelir:¹⁰⁴ Örneğin, فَادًا فَضَيْتُمْ مَنَاسِكَكُمْ فَادُكُورًا اللَّهُ كَذِكْرِكُمْ. "Hac ibadetinizi bitirdiğinizde, artık (cahiliye döneminde) atalarınızı andığımız gibi, hatta ondan da kuvvetli bir anısla Allah'ı anın." (el-Bakara 2/200) âyetinde masdar olan (ذِكْرٍ) kelimesi كُمْ muhatab zamirine yani fâiline muzâf olmuştur.¹⁰⁵ Takdîri ise فَادُكُورًا اللَّهُ كَمَا تَذْكُرُونَ آبَاءَكُمْ şeklindedir.¹⁰⁶

2) Masdar, tenvinlenmiş olarak gelir: Örneğin, فَكُّ رَقَبَةٍ أَوْ إِطْعَامٌ فِي يَوْمٍ ذِي مَسْعَبَةٍ يَتِيمًا. "Tutsak bir boynu çözmek (köle azat etmek)'tir. Yahut şiddetli bir açlık gününde kendisiyle yakınlığı olan bir yetimi doyurmaktır." (el-Beled 90/13-15)

¹⁰¹ Daha geniş bilgi ve konu hakkında ileri sürülen açıklamalar için bk. İbn 'Aqîl, *Şerhu'bnî 'Aqîl 'alâ Elfiyyeti'bnî Mâlik*, 2: 171; Yâkût, *en-Nahvu't-ta'limî*, 662; el-'Ukberî, *el-Lubâb*, 185; Celâluddîn 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Suyûfî, *Hem'u'l-hevâmi*, thk. 'Abdul'âli Sâlim Mekram (Kuveyt: Mu'essetu'r-Risâle, 1992/1413), 3: 95; Ebû Hâyân, *et-Tezyîlu ve't-tekmîl*, 7: 130; Şuayip Güllü, *Arap Dilinde Mastarlar ve Kur'ân-ı Kerîm'deki Kullanışları* (Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun 2010), 11-13.

¹⁰² Bk. İbn Hişâm, *Evdahu'l-mesâlik*, 3: 201; 'Abbâs Hâsan, *en-Nahvu'l-vâfi*, 3: 211-212; el-Haţîb ve Maşlûh, *Nahvu'l-'Arabiyyeti*, 4: 299-300; Nehr, *el-İtqân*, 3: 875-876; M. 'Abdullaţîf, *Binâ'u'l-cumleti'l-'Arabiyyeti*, 208.

¹⁰³ Konuyu daha detaylı incelemek için bk. İbn Hişâm, *Evdahu'l-mesâlik*, 3: 205-207; Yâkût, *en-Nahvu't-ta'limî*, 638.

¹⁰⁴ Başka örnekler için bk. İbn Hişâm, *Evdahu'l-mesâlik*, 3: 205.

¹⁰⁵ Yâkût, *en-Nahvu't-ta'limî*, 638.

¹⁰⁶ Bk. Nehr, *el-İtqân*, 3: 877.

âyetinde geçen *يَسِيمًا* kelimesi, tenvinlenmiş masdar olan *إِطْعَامٌ* sözcüğünün mef'ûl bih ögesidir.¹⁰⁷

3) Masdar, (ال) takısı ile gelir: Örneğin, *لَا يُحِبُّ اللَّهُ الْجَهْرَ بِالسُّوءِ مِنَ الْقَوْلِ إِلَّا مَنْ ظَلِمَ*. “Allah, zulme uğrayanın dile getirmesi dışında, çirkin sözün açıklanmasını sevmez.” (en-Nisâ’ 4/148) âyetinde geçen (مَنْ) kelimesinin, masdarın (الْجَهْرَ) mahallen merfû fâili olması mümkündür. Bu durumda takdîri *لَا يُحِبُّ اللَّهُ أَنْ يُجَاهَرَ بِالسُّوءِ مِنَ الْقَوْلِ إِلَّا مَنْ ظَلِمَ* şeklinde olacaktır.¹⁰⁸

Yukarıda verilen örneklerden de anlaşılacağı üzere masdar, aldığı öğelerle birlikte bir kelime grubu oluşturur.¹⁰⁹ Bu kelime grubuna fiilimsi grubu denilmektedir.

1.2.1.3.2. İsm-i fâ‘il

Fiilin kendisinde gerçekleştiği kişi veya fiilin kendisi ile alâka kurduğu müştak kelimeye ism-i fâ‘il denir.¹¹⁰ İsmi fâil, değişim, dönüşüm veya yenilenme yoluyla işi yapanın vasıflanmasını ifâde eder.¹¹¹ Bu vasıf o kişide süreklilik arz eden bir özelliğe sahip değildir. Örneğin, *فَلَعَلَّكَ تَارِكٌ بَعْضَ مَا يُوحَىٰ إِلَيْكَ وَضَائِقٌ بِهِ صَدْرُكَ أَنْ يَقُولُوا لَوْلَا أَنْزَلْنَا عَلَيْهِ كِتَابًا*. “Belki de sen, (müşriklerin) “Ona bir hazine indirilseydi ya!” demelerinden dolayı, sana vahyolunanlardan bir kısmını göz ardı edeceksin ve o yüzden göğsün daralacak.” (Hûd 11/12) âyetinde süreklilik bildirmeyen ism-i fâ‘il kalıbındaki *ضَائِقٌ* kelimesi kullanılmıştır.¹¹²

İsm-i fâ‘il üç şekilde kullanılır:

¹⁰⁷ Bk. İbn Hişâm, *Evdahu'l-mesâlik*, 3: 205; Yâkût, *en-Nahvu't-ta‘lîmî*, 640; Nehr, *el-İtqân*, 3: 878.

¹⁰⁸ Bk. Nehr, *el-İtqân*, 3: 878.

¹⁰⁹ Bk. M. ‘Abdulla‘îf, *Binâ ‘u’l-cumleti’l-‘Arabiyyeti*, 206-208.

¹¹⁰ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 1: 164; el-İs‘ardî, *el-Kâfiyetu’l-kubrâ*, 241; Nehr, *el-İtqân*, 3: 900; *en-Nahvu’t-ta‘bîkî*, 2: 891; el-Hâfîb ve Maşlûh, *Nahvu’l-‘Arabiyyeti*, 4: 313; İbn Hişâm, *el-Câmi ‘u’ş-şagîr fi’n-nahv*, thk. ‘Ahmed Maḥmûd el-Huzeyl (Kâhire: Mektebetu’l-Hâncî, 1980/1400), 159. Sülâsi mücerred fiillerden ism-i fâil yapılırken “فاعِلٌ” kalıbı kullanılmaktadır. Sülâsi mücerred fiil dışındakilerden ise ism-i fâ‘ilin, muzâri fiilden; muzârilik harfinin dammeli mîm ile değiştirilmesi ve sondan bir öncesinin kesralanması yoluyla yapıldığını görüyoruz. Bk. Nehr, *el-İtqân*, 3: 903; el-İs‘ardî, *el-Kâfiyetu’l-kubrâ*, 241; ‘Abbâs Ḥasan, *en-Nahvu’l-vâfi*, 3: 240-246.

¹¹¹ İbn Hişâm, *Evdahu’l-mesâlik*, 3: 216.

¹¹² Örnek için bk. Nehr, *el-İtqân*, 3: 901.

1) İsm-i fâ' il, (ال) takılı olarak gelebilir. İsm-i fâ' il (ال) takılı olursa fiili gibi mutlak olarak fâ' il ve mef' ûl bih ögesi alabilir.¹¹³ Örneğin, الَّذِينَ يُنْفِقُونَ فِي السَّرَّاءِ وَالضَّرَّاءِ “Onlar bollukta ve darlıkta Allah yolunda harcayanlar, öfkelerini yenenler, insanları affedenlerdir. Allah, iyilik edenleri sever.” (Âl-i ‘İmrân 3/134) âyetinde geçen ism-i fâil (الكَاطِمِينَ), (الْعَيْظَ) kelimesini kendine mef' ûl bih ögesi olarak alıp onu mansûb kılmıştır.¹¹⁴

2) İsm-i fâ' il, (ال) takısız olabilir. İsm-i fâ' il (ال) takısız olursa, mef' ûl bih ögesi alabilmesi için a) İsm-i fâ' ilin, hâl (şimdiki) ya da istikbâle (gelecek zaman) delâlet etmesi,¹¹⁵ b) İsm-i fâ' ilin, mübedâya, istifhâma, nefye, zu'l-hâle veya mevsûfa 'i' timâd etmesi (dayanması, ilişkilendirilmesi)¹¹⁶ gerekir. Örneğin, إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً. “Ben yeryüzünde bir halîfe yaratacağım.” (el-Bakara 2/30) cümlesinde ism-i fâ' il olan (جَاعِلٌ) sözcüğü, إِنِّ' nin ismine 'i' timâd ederek (خَلِيفَةً) kelimesini mef' ûl bih olarak mansûb yapmıştır.¹¹⁷

3) İsm-i fâ' il, muzâf olarak gelebilir. Nitekim ism-i fâ' il'in mef' ûl ögesine/nesnesine izâfeti her zaman mümkündür.¹¹⁸ Örneğin, وَاللَّهُ مُبِئٌ نُورِهِ وَلَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ. “Kâfirler istemese de Allah nûrunu tamamlayacaktır.” (eş-Şaf 61/8) âyetinde geçen (مُبِئٌ) ism-i fâ' ildir. Tıpkı fiili gibi amel ederek fâ' il ve mef' ûl ögesi almıştır. Fâili

¹¹³ Bk. es-Suyûtî, *Hem 'u'l-hevâmi*, thk. ' Abdul' âli Sâlim Mekram (Kuveyt: Dâru'l-Buhûsi'l- ' ilmiyye, 1979/1399), 5: 82; İbn Hişâm, *Şerhu Kaṭri'n-nedâ*, 254; Yâkût, *en-Naḥvu't-ta'limi*, 644; Nehr, *en-Naḥvu't-taṭbiḳi*, 2: 895; el-Ġalâyeynî, *Câmi 'u'd-durûs*, 3: 280-281.

¹¹⁴ Bk. el-Ḥaṭîb ve Maşlûḥ, *Naḥvu'l- ' Arabiyyeti*, 4: 316; Nehr, *el-İtkân*, 3: 904.

¹¹⁵ ' Abbâs Ḥasan, *en-Naḥvu'l-vâfi*, 3: 247; el-Ḥaṭîb ve Maşlûḥ, *Naḥvu'l- ' Arabiyyeti*, 4: 317; Nehr, *el-İtkân*, 3: 906; Yâkût, *en-Naḥvu't-ta'limi*, 644; el-Ġalâyeynî, *Câmi 'u'd-durûs*, 3: 280-281.

¹¹⁶ İbn Hişâm, *Evḍaḥu'l-mesâlik*, 3: 2017; *Şerhu Kaṭri'n-nedâ*, 255; İbn Ya' iş, *Şerhu'l-Mufaşşal*, 6: 78; Nehr, *el-İtkân*, 3: 906-907. Yukarıda saydığımız öncesiyle ilişkili olma şartını Basralı nahivciler şart koşmuştur. Kûfeli nahivciler ise ism-i fâilin hiçbir şart olmaksızın amel edebileceği görüşünü benimsemiştir. Örnekler ve konu hakkında geniş bilgi için bk. es-Suyûtî, *Hem 'u'l-hevâmi*, 5: 81.

¹¹⁷ Bk. İbn Hişâm, *Evḍaḥu'l-mesâlik*, 3: 231; Nehr, *el-İtkân*, 3: 907.

¹¹⁸ İsm-i fâil şayet sıfat-ı müşebbehe kalıbında olursa fâiline de izâfeti mümkündür. Örnek, طَاهِرُ الْقَلْبِ gibi. Bk. el-Ḥaṭîb ve Maşlûḥ, *Naḥvu'l- ' Arabiyyeti*, 4: 358.

gizlidir. Mef'ûlü (نُورِهِ) ise kendisine muzâf ileyh olmuştur.¹¹⁹ Eğer iki mef'ûle müte'addî bir fiilin ism-i fâ'ili ise birinciye muzâf olur, ikincisi de mansûb olur. Örneğin, مُخْلِيفَ وَعْدِهِ رُسُلَهُ. “Sakin Allah’ın, peygamberlerine verdiği sözden cayacağını sanma!” (İbrahîm 14/47) âyetinde ism-i fâ'il olan (مُخْلِيفَ) kelimesi birinci mef'ûlüne (وَعْدِهِ) muzâf olup, ikinci mef'ûlünü de nasb etmiştir.¹²⁰

İsm-i fâ'il almış olduğu cümle ögesi ile birlikte tek bir kelime grubuna karşılık gelmektedir.¹²¹

1.2.1.3.3. İsm-i mef'ûl

İsm-i mef'ûl, direkt mansûb mef'ûl bih alan veya harf-i cer ile geçişli olan bir fiilin meçhûl muzari çekiminden türetilir.¹²² Değişim ve yenilenme ifade eder, eylemin kendisi üzerinde gerçekleştirildiği şey için kullanılır.¹²³ İsm-i fâ'ilde aranan şartların tamamı ism-i mef'ûlde de aranır.¹²⁴ Masdar ve ism-i fâ'ilde gördüğümüz gibi ism-i mef'ûl için de amelinde üç durum söz konusudur.

1) İsm-i mef'ûl, (ال) takılı olur. Bu durumda hiçbir şart aranmaksızın amel eder. Örneğin, إِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاءِ وَالْمَسْكِينِ وَالْعَامِلِينَ عَلَيْهَا وَالْمُؤَلَّفَةِ قُلُوبُهُمْ... “Sadakalar (zekâtlar), ancak fakirler, düşkünler, zekât toplayan memurlar, kalpleri İslâm'a ısındırılacak olanlarla... içindir.” (et-Tevbe 9/60) âyetinde geçen (الْمُؤَلَّفَةِ) kelimesi (ال)

¹¹⁹ Bk. el-Haţîb ve Maşlûh, *Naḥvu'l-‘Arabiyyeti*, 4: 316.

¹²⁰ Bk. el-Haţîb ve Maşlûh, *Naḥvu'l-‘Arabiyyeti*, 4: 321.

¹²¹ Bk. M. ‘Abdullaţîf, *Binâ ‘u'l-cumleti'l-‘Arabiyyeti*, 198/204-208.

¹²² Bk. el-Haţîb ve Maşlûh, *Naḥvu'l-‘Arabiyyeti*, 4: 327. Sülâsî mücerret fiillerden ism-i mef'ûl yapılırken مُغَوَّلٌ kalıbı kullanılır. Sülâsî mücerret dışındaki bâblarda ise muzârilik harfî dammeli bir *mûm* ile değiştirilir ve sondan öncesi fethalanır. Bk. ‘Alî el-Cârim - Muştâfâ Emîn, *en-Naḥvu'l-vâđîḥ fi kavâ‘idi'l-luġati'l-‘Arabiyyeti* (b.y.: y.y., 1983/1403), 1: 330; Ebû Ḥayyân, *et-Tezyîlu ve't-tekmîl*, 10: 358; ‘Abbâs Ḥasan, *en-Naḥvu'l-vâđîḥ*, 3: 271-272.

¹²³ Bk. İbn Ya‘îş, *Şerḥu'l-Mufaşşal*, 6: 80; el-İs‘ardî, *el-Kâfiyetu'l-kubrâ*, 243; ‘Abbâs Ḥasan, *en-Naḥvu'l-vâđîḥ*, 3: 271; Nehr, *el-İtkân*, 3: 924; *en-Naḥvu't-taṭbîkî*, 2: 919; el-Cârim - Emîn, *en-Naḥvu'l-vâđîḥ*, 1: 330; İbn Hişâm, *el-Câmi‘u’s-şâgîr*, 157; Muḥammed ‘Aḥmed Ḥudayr, *Kađâyâ mef'ûl bih ‘inde’n-nuḥâtîl-‘Arab* (el-Kâhire: Mektebetu'l-encilûl-Mışriyye, 2003), 193.

¹²⁴ İbn Hişâm, *Evđâḥu'l-mesâlik*, 3: 232.

takılı gelmiş bir ism-i mef'ul'dür. Kendisine قُلُوبُهُمْ kelimesini cümle ögesi olarak almıştır.¹²⁵

2) İsm-i mef'ûl, (ال) takısız olur. Bu durumda ism-i fâ'ildeki a) Şimdiki veya gelecek zamana delâlet etmesi, b) Kendinden önceki mübtedâya, istifhâma, nefye, zu'l-hâle veya mevsûfa 'i'timâd etmesi (dayanması, ilişkilendirilmesi) şartları aranır.¹²⁶ Örneğin, وَإِنْ يَأْتُوكُمْ أَسَارَى تَفَادَوْهُمْ وَهُوَ مُحْرَمٌ عَلَيْكُمْ إِخْرَاجُهُمْ. “...size esir olarak geldiklerinde ise, fidye verip kendilerini kurtaran kimselersiniz.” (el-Bakara 2/85) âyetinde geçen (مُحْرَمٌ) ism-i mef'ûl olup (ال) takısız olarak gelmiş ve إِخْرَاجُهُمْ kelimesini kendisine cümle ögesi olarak almıştır.¹²⁷ İsm-i mef'ûlün, birinci maddede (ال) takılı, ikinci maddede (ال) takısız olarak geldiği yukarıdaki iki örnekte, ism-i mef'ûller ma' mulüne (naib-i fâ' il) muzâf olmadan gelmiştir.

3) İsm-i mef'ûlün, merfû ismine (nâib-i fâiline) muzâf olarak gelmesi de mümkündür.¹²⁸ Örneğin, حَسَنٌ مَضْرُوبٌ الظَّهْرِ. “Hasan'ın sırtına vurulmuş.”¹²⁹ cümlesinde geçen (مَضْرُوبٌ) kelimesi kendisinden sonra gelen isme muzâf olarak gelmiştir.

İsm-i mef'ûl, zikredilen örneklerde almış olduğu cümle ögesi (nâib-i fâ' il) ile birlikte tek bir kelime grubuna tekabül etmektedir.¹³⁰

1.2.1.3.4. Sıfat-ı müşebbehe

Sıfat-ı müşebbehe, lâzım sülâsi mücerret fiilden türetilir¹³¹ ve onun gibi cümle ögesi alır.¹³² Sıfat-ı müşebbehe, ism-i fâ' il ve ism-i mef'ûlün aksine yerleşiklik ve devamlılık bildirir.

¹²⁵ el-Ĥaĥîb ve Maşlûh, *Naĥvu'l-‘Arabiyyeti*, 4: 329.

¹²⁶ İbn Hişâm, *Evĥaĥu'l-mesâlik*, 3: 232.

¹²⁷ el-Ĥaĥîb ve Maşlûh, *Naĥvu'l-‘Arabiyyeti*, 4: 329; Nehr, *el-İtĥân*, 3: 926.

¹²⁸ Geniş bilgi için ve örnekler için bk. İbn Hişâm, *Evĥaĥu'l-mesâlik*, 3: 232-233; es-Suyûfî, *Hem‘u'l-hevâmi‘*, 5: 90; Ebû Hayyân, *et-Tezyîlu ve't-tekmîl*, 10: 359; Nehr, *en-Naĥvu't-taĥbîkî*, 2: 922; Ĥudayr, *Ĥaĥâyâ mef'ûl bih*, 193; el-Ġalâyeynî, *Câmi‘u'd-durûs*, 3: 282.

¹²⁹ es-Suyûfî, *Hem‘u'l-hevâmi‘*, 5: 90.

¹³⁰ Bk. M. ‘Abdullaĥîf, *Binâ ‘u'l-cumleti'l-‘Arabiyyeti*, 198/206.

¹³¹ İbn Hişâm, *Evĥaĥu'l-mesâlik*, 3: 278.

Sıfat-1 müşebbehenin de üç farklı kullanımı vardır:

1) Sıfat-1 müşebbehe, (ال) takılı olarak gelebilir. Örneğin, فَازَ الرَّجُلُ الْكَرِيمُ الْخُلُقُ. “Güzel ahlaklı adam kazandı.” cümlesinde geçen sıfat-1 müşebbehe (الْكَرِيمُ), (ال) takılı olarak gelmiştir. الْخُلُقُ kelimesi ise sıfat-1 müşebbehenin fâ‘ ilidir.¹³³

2) Sıfat-1 müşebbehe, (ال) takısız olarak gelir. Örneğin, فَازَ امْرُؤٌ كَرِيمٌ خُلُقُهُ. “Cömert huylu bir kişi kazandı.” cümlesinde geçen sıfat-1 müşebbehe (كَرِيمٌ), öncesindeki kelimenin sıfatıdır. (ال) takısı olmadan kullanılmıştır. خُلُقُهُ kelimesi ise sıfat-1 müşebbehenin fâ‘ ilidir.¹³⁴

3) Sıfat-1 müşebbehe, kendisinden sonrasına muzâf olduğunda (ال) takılı veya (ال) takısız gelmesi mümkündür. Örneğin, فَازَ الرَّجُلُ الْكَرِيمُ الْخُلُقُ ve فَازَ امْرُؤٌ كَرِيمٌ الْخُلُقُ cümlesinde birinci (كَرِيمٌ) sözcüğü, (ال) takısız iken ikinci (الْكَرِيمُ) sözcüğü, (ال) takılı olarak kullanılmıştır.¹³⁵

Sıfat-1 müşebbeneden sonra gelen isim, ister fâ‘ il ister mef‘ûl bih olsun, isterse muzâf ileyh olarak gelsin, sıfat-1 müşebbehe ile bu isim, bir bütün olarak tek bir kelime grubu oluştururlar.¹³⁶ Bu kelime grubuna, fiilimsi grubu (sıfat-1 müşebbehe soylu) denilmektedir.

¹³² Sıfat-1 müşebbehenin kullanımına bakıldığında, genellikle (فَعْلَانٌ - فَعْلَى), (فَعْلَانٌ - فَعْلَى), (فَعْلَانٌ - فَعْلَى), (فَعْلَانٌ - فَعْلَى) kalıplarında getirildiği görülmektedir. Daha detaylı bilgi ve örnekler için bk. Nehr, *el-İtkân*, 3: 918; Nehr, *en-Naḥvu't-taḥbîkî*, 2: 931; Ebû Ḥayyân, *et-Tezyîlu ve't-tekmîl*, 11: 5; İbn Hişâm, *el-Câmi‘u’s-şagîr*, 159; Hıdayr, *Kaḍâyâ mef‘ûl bih*, 194; Ebû ‘Amr Cemâluddîn ‘Uşmân b. ‘Umer b. Ebî Bekr b. Yûnus, *el-Kâfiye fi’n-naḥvi ve’s-şâfiye fi ‘ilmi’t-taḥrîf*, thk. Şâlih ‘Abdul‘azîm eş-şâ‘ir (el-Ḳâhire, Mektebetu'l-‘Âdâb, 639-828), 41; M. ‘Abdullaṭîf, *Binâ ‘u'l-cumleti'l-‘Arabiyyeti*, 206.

¹³³ Örnek için bk. el-Ḥaṭîb ve Maşlûh, *Naḥvu'l-‘Arabiyyeti*, 4: 342.

¹³⁴ Örnek için bk. el-Ḥaṭîb ve Maşlûh, *Naḥvu'l-‘Arabiyyeti*, 4: 341.

¹³⁵ Bk. el-Ḥaṭîb ve Maşlûh, *Naḥvu'l-‘Arabiyyeti*, 4: 342-343.

¹³⁶ Bk. M. ‘Abdullaṭîf, *Binâ ‘u'l-cumleti'l-‘Arabiyyeti*, 206.

1.2.1.3.5. İsm-i tafđîl

İsm-i tafđîl için yapılan tanımlara baktığımızda, ism-i tafđîl genel olarak, kıyaslamaya konu olan iki veya daha fazla kişide bulunan bir sıfatın, birinde daha fazla olduğunu ortaya koymak için أَفْعَلُ kalıbında gelen, fiilden elde edilen isimdir¹³⁷

şeklinde tanımlandığını görüyoruz. Örneğin, وَمَا تُرِيهِمْ مِنْ آيَةٍ إِلَّا هِيَ أَكْبَرُ مِنْ أُخْتِهَا. “Onlara gösterdiğimiz her bir mucize önceki benzerinden daha büyüktü.” (ez-Zuħruf 43/48) âyetinde gösterilen mucizeler, büyüklük hususunda müştereklik arz etmektedir.¹³⁸

İsm-i tafđîlin zâhir fâ‘ilde amel etmesi hali; öncesinde nefy, nehy veya istifhâm edatıyla gelmiş nekra isim olması, fâ‘ilin mevsûfun zamîrine bitişmediği ve iki farklı açıdan kendisine üstün tutulmuş olarak ortaya çıktığı yerler¹³⁹ olduğu belirtilmektedir. Örneğin, مَا رَأَيْتُ رَجُلًا أَحْسَنَ فِي عَيْنِهِ الْكُحْلُ مِنْهُ فِي عَيْنِ زَيْدٍ. “Kendi gözündeki kühl (sürme) Zeyd’in gözündekinden daha güzel olan hiçbir adam görmedim.” cümlesinde, الْكُحْلُ kelimesi أَحْسَنَ ism-i tafđîl’in merfû fâ‘ilidir.¹⁴⁰

İsm-i tafđîl de üç şekilde gelmektedir.

1) İsm-i tafđîlin (ال) takılı olarak gelmesi mümkündür. Bu durumda ism-i tafđîl mevsûfuna aded, cinsiyet yönünden uyması, kendinden sonra cer harfi (من) bulunmaması şarttır.¹⁴¹ Örneğin, وَلِلَّهِ الْمَثَلُ الْأَعْلَى “En yüce sıfatlar ise Allah’ındır.” (en-Naħl 16/60) âyetinde, ism-i tafđîl (الْأَعْلَى) kelimesidir. Burada ism-i tafđîl, الْمَثَلُ kelimesinin sıfatı olup bahsettiğimiz şartlara uyum arz etmektedir.¹⁴²

¹³⁷ Bk. es-Suyûfî, *Hem‘u’l-hevâmi‘*, 5: 107; Ebû Hayyân, *et-Tezyîlu ve’t-tekmîl*, 10: 249; İbn Ya‘îş, *Şerħu’l-Mufaşşal*, 6: 92; Aħmed el-Hâşimî, *el-Ķavâ‘idu’l-esâsiyyetu*, 316-317; Şimşek, *Arap Dilinde Kelime Grupları*, 136; Nehr, *el-İtkân*, 3: 927, *en-Naħvu’t-taħbîkî*, 2: 945; Yûnus, *el-Kâfiye ve’s-şâfiye*, 42; Hıdayr, *Ķadâyâ mef‘ûl bih*, 198; el-Fakî, *Teysîru’n-naħv* (Mısır: Dâru’l-YaĶîn, 2008), 209; el-Fâkihî, *Şerħu Kitâbi’l-Ĥudûd*, 190-191.

¹³⁸ Nehr, *el-İtkân*, 3: 928.

¹³⁹ es-Suyûfî, *Hem‘u’l-hevâmi‘*, 5: 107; Nehr, *el-İtkân*, 3: 927, *en-Naħvu’t-taħbîkî*, 2: 948.

¹⁴⁰ es-Suyûfî, *Hem‘u’l-hevâmi‘*, 5: 107.

¹⁴¹ İbn Hişâm, *Evdaħu’l-mesâlik*, 3: 294-295.

¹⁴² Nehr, *el-İtkân*, 3: 9.

2) İsm-i tafđil (ال) takısız da gelebilir. (ال) takısız olarak gelen ism-i tafđilin kendisinin müfret, müzekker olması şarttır. Kendinden sonrasına baktığımızda ise (من) ile mecrur gelmesi mümkündür.¹⁴³ Örneğin, “Peygamber, النَّبِيُّ أَوْلَىٰ بِالْمُؤْمِنِينَ مِنْ أَنفُسِهِمْ.” (el-’Ahzâb 33/6) âyetinde ism-i tafđil (أَوْلَىٰ) kelimesidir. Müfret ve müzekker olarak gelmiştir. Kendinden sonrası ise (مِنْ) (أَنفُسِهِمْ) görüldüğü gibi (من) ile mecrûr olmuştur.¹⁴⁴

3) İsm-i tafđil, muzâf olarak gelebilir. Nekra bir kelimeye muzâf olursa (ال) takısız olarak gelen ism-i tafđilde olduğu gibi kendisinin müfret, müzekker olması, muzâf ileyhte ise kastedilenle mutâbakat (uyum) gereklidir. Örneğin, الرَّيْدَانِ أَفْضَلُ رَجُلَيْنِ. Örneğin, (رَجُلَيْنِ) ise öncesine müfret müzekker, muzâf ileyh (أَفْضَلُ) uygun olarak gelmiştir. Ma’rifeye muzâf olduğunda kendi manasında (üstünlük) kullanılırsa sonrasına uyması ve uymaması mümkündür. Örneğin, جَعَلْنَا فِي كُلِّ قَرْيَةٍ أَكْبَرًا. Örneğin, “Her memlekette günahkârları oranın ileri gelenleri kıldık.” (el-’En’âm 6/123) (أَكْبَرًا) tamlamasında, ma’rifeye muzâf olan ism-i tafđil ve muzâf ileyh arasında uyum söz konusudur. Ancak ism-i tafđil kalıbı kullanılıp üstün tutulan ve üstün kılınan açıkça belirtilmediğinde, öncesine uygunluk arzetmesi zorunludur. Örneğin, “Cimri ve kusurlu kimse, Mervan Oğullarının en عادِلَاهُمْ) (أَعْدَلًا) ibâresi öncesine uyarak tesniye gelmiş ve (عَادِلَاهُمْ) manasında kullanılmıştır.¹⁴⁵

İsm-i tafđil, ya zâhir fâ’ili veya mef’ûl bih gayr-i sarîh olarak gelen terkîbiyle ya da zikredilebilecek hâl veya mef’ûl fih öğeleriyle beraber filimsi grubunu veya

¹⁴³ İbn Hişâm, *Evđâhu’l-mesâlik*, 3: 287-289.

¹⁴⁴ Bk. Nehr, *el-İtqân*, 3: 930.

¹⁴⁵ Bk. İbn Hişâm, *Evđâhu’l-mesâlik*, 3: 297.

diğer kelimelerle birlikte bir bütün oluşturarak izâfet veya temyîz gibi yeni bir kelime grubu oluşturabilir.¹⁴⁶

1.2.2. Eksik Yargı Bildiren Terkipler

Eksik yargı bildiren yapılar, aralarında isnâd dışında bir ilişki kurulması sebebiyle oluşan terkiplerdir. Eksik yargı bildiren terkipler, tebe‘iyyet ilişkisi oluşturan terkipler olabileceği gibi nisbet ilişkisi çerçevesinde bir araya gelen şibih cümle ve izâfet gibi terkipler de olması mümkündür. Şimşek,¹⁴⁷ yukarıda da belirtildiği gibi bunları eksik yargı bildiren terkipler içinde değerlendirmektedir.¹⁴⁸ Yine muzâf ileyh, sıfat, temyîz, ma‘tûf, bedel ve müstesnâ gibi unsurların cümle ögesi değil terkîbin (kelime grubunun) tamamlayıcı elemanları¹⁴⁹ olarak ele alınmaktadır.

Ayrıca, yan yargı bildiren terkipler ile eksik yargı bildiren terkipler arasında açık bir fark vardır. Yan yargı bildiren terkiplerde isnâd (yükleme) söz konusu iken, eksik yargı bildiren terkipler herhangi bir isnâd ögesi (müsned ya da müsned ileyh) içermemektedir. Aşağıda eksik yargı bildiren terkipler üzerinde durulacaktır.

1.2.2.1. Tâbi‘ Unsurlar (tebe‘iyyet grubu)

“Tâbi‘ (تَابِعٌ)” ile i‘râb açısından kendinden önceki kelimenin i‘râbına uyan¹⁵⁰

kelime veya kelime grupları kastedilmektedir. Bunlar; sıfat, ‘atf (beyan-nesak), bedel ve te’kîd olmak üzere dört çeşittir.¹⁵¹ Ma‘tûf hâricindeki diğer unsurlar açıklayıcı unsurlar olup cümlenin asıl elemanı değildir. Tâbi‘ unsurlardan sıfat, te’kîd (manevî) ve atf-ı beyân, kendinden önceki metbûunu tamamlar mâhiyetteyken atf-ı nesak ve bedel unsurları kendinden önceki metbûunu tamamlar mahiyette değildir.¹⁵² Aşağıda

¹⁴⁶ Detaylı bilgi için bk. Şimşek, *Arap Dilinde Kelime Grupları*, 137. Ayrıca konuyla alakalı bk. M. ‘Abdullaîf, *Binâ ‘u’l-cumleti’l-‘Arabiyyeti*, 206.

¹⁴⁷ Prof. Dr. Mehmet Ali Şimşek, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Arap Dili ve Belagatı Anabilim Dalı alanında eğitim vermektedir.

¹⁴⁸ Bk. Şimşek, *Arap Dilinde Kelime Grupları*, 138.

¹⁴⁹ Şimşek, *Arap Dilinde Kelime Grupları*, 138.

¹⁵⁰ Bk. İbn Hişâm, *Evđahu’l-mesâlik*, 3: 299. Tâbi‘ unsurların i‘râbı hususunda nahivciler ihtilaf etmişlerdir. Bk. es-Suyûtî, *Hem ‘u’l-hevâmi* ‘, 5: 166.

¹⁵¹ Bk. ez-Zeccâcî, *el-Cumel*, 13; el-İs‘ardî, *el-Kâfiyetu’l-kubrâ*, 152; ‘Abbâs Hâsan, *en-Nahvu’l-vâfi*, 3: 443; Nehr, *el-İtkân*, 4: 1154; el-Fâkihî, *Şerhu Kitâbi’l-Hudûd*, 245-248; Yûnus, *el-Kâfiye ve ‘ş-şâfiye*, 29; el-Hatîb ve Maşlûh, *Nahvu’l-‘Arabiyyeti*, 4: 127; Ebû Hâyân, *et-Tezyîlu ve ‘t-tekmîl*, 12: 129; Nehhâs, *Kitâbu’t-Tuffâha*, 22; el-İşbilî, *el-Basîf*, 295; el-Fakî, *Teysîru’n-nahv*, 176; İbn Hişâm, *Şerhu Qat’ri’n-nedâ*, 266.

¹⁵² Şimşek, *Arap Dilinde Kelime Grupları*, 139.

bu tâbiileri işlerken tâbi‘ unsurların metbû‘larıyla birlikte kelime grubu oluşturarak tek bir ögeye karşılık gelişine¹⁵³ örnekler verilecektir.

1.2.2.1.1. Sıfat tamlaması (mevsûf+sıfat)

Sıfat, ismin tamamlayıcı unsurlarındandır. Nahivciler terim olarak sıfatı, metbûundaki mâ‘ nâya delâlet edip nekrayı niteleyen, ma‘ rifeyi müşterek olmaktan çıkararak onu diğerlerinden ayıran şeydir¹⁵⁴ diye tanımlamaktadır. Sıfat, müştak¹⁵⁵ ya da müştak olarak te‘vîl edilebilen bir sözcük olabilir¹⁵⁶ veyahut cümle ya da şibih cümlesi olarak gelebilir. Bunlar, mevsûfunu tamamlar. Sıfat, ma‘ ifeyi açıklama ve nekrayı tahsis etme yanında methetme, yerme, şefkat gösterme ve te‘kîd maksadıyla da kullanılır.¹⁵⁷ Cümle içerisinde çeşitli maksatlarla yer alan sıfat tamlaması, cümlenin tek bir unsuruna karşılık gelmesi mümkün olduğu için kelime grubu¹⁵⁸ olarak değerlendirilebilir.

Sıfat iki kısma ayrılır; hakîkî sıfat ve sebabî sıfat.¹⁵⁹ Hakîkî sıfat bir sıfat tamlaması iken sebabî sıfat bir fiilimsi grubunu oluşturur. Hakikî sıfat için örnekler:

“Bu, cömert bir adamdır.”¹⁶⁰ Bu örnekte sıfat tamlaması (رجلٌ كريمٌ),

haber öbeğine karşılık gelmektedir. Aynı şekilde. أشهرٌ معلوماتٌ “Hac (ayları), bilinen

aylardır.” (el-Bağara 2/197)¹⁶¹ âyetinde de sıfat tamlaması (أشهرٌ معلوماتٌ), haber

öbeğine karşılık gelmektedir.

¹⁵³ Bk. M. ‘ Abdillaîf, *Binâ ‘u’l-cumleti’l-‘Arabiyyeti*, 175.

¹⁵⁴ Nehr, *el-İtqân*, 4: 1155; el-Ğalâeynî, *Câmi‘u’d-durûs*, 3: 221-222.

¹⁵⁵ İbn ‘Uşfûr, *el-Muğarrab*, 1: 219; el-Ĥaĥîb ve Maşlûh, *Naĥvu’l-‘Arabiyyeti*, 4: 129-130.

¹⁵⁶ İbn Hişâm, *Şerĥu Kaĥri’n-nedâ*, 266.

¹⁵⁷ Örnekler ve daha geniş bilgi için bk. İbn ‘Uşfûr, *el-Muğarrab*, 1: 219; el-İs‘ ardî, *el-Kâfiyyetu’l-kubrâ*, 153; el-Ğalâeynî, *Câmi‘u’d-durûs*, 3: 222; İbn Hişâm, *Şerĥu Kaĥri’n-nedâ*, 268; Yâĥût, *en-Naĥvu’t-ta‘lîmî*, 816-817.

¹⁵⁸ M. ‘ Abdullaîf, *Binâ ‘u’l-cumleti’l-‘Arabiyyeti*, 65; Gülten Melek Çelik, *Türkçe Arapça İsm-i Mevsûl, İzâfet, Sıfat, Hâl, Birleşik Cümlelerin Karşısalsal Çözümlemesi* (Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Ocak 2015), 60/73.

¹⁵⁹ el-Cârim - Emîn, *en-Naĥvu’l-vâĥîh*, 3: 379; el-Faĥî, *Teysîru’n-naĥv*, 176; Nehr, *el-İtqân*, 4: 1156; *en-Naĥvu’t-taĥbîkî*, 2: 968-969; ‘Abbâs Ĥasan, *en-Naĥvu’l-vâfî*, 3: 441; el-Fâkihî, *Şerĥu Kitâbi’l-Ĥudûd*, 250-253; Yâĥût, *en-Naĥvu’t-ta‘lîmî*, 818; er-Raĥî, *Şerĥu’r-Raĥî*, 1: 987.

¹⁶⁰ Bk. Nehr, *en-Naĥvu’t-taĥbîkî*, 2: 969.

¹⁶¹ Nehr, *el-İtqân*, 4: 1156.

Oysa فِيهِمَا عَيْنَانِ نَضَّاخَتَانِ. “İçlerinde kaynayan iki pınar vardır.” (er-Raḥmân 55/66)¹⁶² âyetinde geçen sıfat tamlaması (عَيْنَانِ نَضَّاخَتَانِ), mübtedâ öbeğine karşılık gelmektedir.

İkincisi ise sebabî sıfattır. Örneğin, جَاءَ الرَّجُلُ الْمُجْتَهِدُ عَلَامُهُ. “Kölesi çalışkan adam geldi.” cümlesinde geçen (المُجْتَهِدُ) ism-i fâ‘il sîgasında olup kendisine fâ‘il ögesi almıştır. (المُجْتَهِدُ عَلَامُهُ) ibâresi ise (الرَّجُلُ) kelimesinin sıfatıdır. Bir bütün olarak الرَّجُلُ الْمُجْتَهِدُ عَلَامُهُ sıfat grubu, cümlede fâ‘il ögesine tekabül etmektedir.¹⁶³

Yukarıdaki örneklerde de görüldüğü gibi sebabî sıfat, i‘râb ve ma‘rifelik-nekralık hususunda öncesine tâbi‘ iken gerçekte -anlam açısından- kendinden sonrasının sıfatıdır. Sebabî sıfatta sıfat, her zaman müfred olarak gelir. Müzekkerlik ve müenneslik cihetiyle de kendinden sonrasına tâbi‘ dir.¹⁶⁴

Örneğin, يَخْرُجُ مِنْ بُطُونِهَا شَرَابٌ مُخْتَلِفٌ أَلْوَانُهُ فِيهِ شِفَاءٌ لِلنَّاسِ. “Onların karınlarından çeşitli renklerde içecek/bal çıkar. Onda insanlar için şifa vardır.” (en-Naḥl 16/69)¹⁶⁵ âyetinde شَرَابٌ مُخْتَلِفٌ أَلْوَانُهُ fiilimsi öbeği, شَرَابٌ kelimesinin sıfatıdır. Bir bütün olarak شَرَابٌ مُخْتَلِفٌ أَلْوَانُهُ ise cümlede fâil ögesine karşılık gelmektedir.

Görüldüğü gibi sıfat, müfred olarak geldiği gibi cümle olarak da gelebilir. Örneğin, يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا قُوا أَنْفُسَكُمْ وَأَهْلِيكُمْ نَارًا وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ. “Ey îmân edenler! Kendinizi ve ailenizi, yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten koruyun.” (et-Taḥrîm 66/6) âyetinde geçen (وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ) ibaresi, mübtedâ ve haberden oluşmakta ve

¹⁶² Nehr, *el-İtkân*, 4: 1156.

¹⁶³ Bk. el-Ğalâyeynî, *Câmi‘u’d-durûs*, 3: 221.

¹⁶⁴ Bk. Nehr, *el-İtkân*, 4: 1157; *en-Naḥvu’t-taḥbîkî* 2: 969; el-Faḳî, *Teysîru’n-naḥv*, 177; el-Cârim - Emîn, *en-Naḥvu’l-vâḳîḥ*, 3: 381; el-Ğalâyeynî, *Câmi‘u’d-durûs*, 3: 224.

¹⁶⁵ Bk. Nehr, *el-İtkân*, 4: 1157; el-Cârim - Emîn, *en-Naḥvu’l-vâḳîḥ*, 1: 382; el-Faḳî, *Teysîru’n-naḥv*, 177.

kendisinden önce gelen (نَا) sözcüğünün sıfatı olmaktadır.¹⁶⁶ Mevsûf ve sıfat, bir bütün olarak mef'ûl ögesine karşılık gelmektedir.

- Cümlelerin, kendisine sıfat olduğu mevsûf, nekra olmalıdır. Çünkü ma'rifeden sonra gelen cümlelerin -şayet haber değilse- hâl olduğunu¹⁶⁷ görürüz.
- Sıfat olarak gelen cümlede, kendisini mevsûfa bağlayan bir zamir bulunmalıdır.¹⁶⁸ Örneğin, وَاتَّقُوا يَوْمًا تُرْجَعُونَ فِيهِ إِلَى اللَّهِ. “Öyle bir günden sakının ki, o gün hepiniz Allah’a döndürülüp götürüleceksiniz.” (el-Bağara 2/281) âyetinde geçen (ه) zamiri mevsûfa (يَوْمًا) dönmektedir. وَاتَّقُوا يَوْمًا لَا تَجْزِي نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ شَيْئًا. “Öyle bir günden sakının ki, o gün hiç kimse bir başkası adına bir şey ödeyemez.” (el-Bağara 2/48) âyetinde ise (لَا تَجْزِي نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ شَيْئًا) cümlesi sıfattır. Mevsûfa (يَوْمًا) dönen zamir ise müstetir/gizlidir. Takdiri ise لَا تَجْزِي فِيهِ şeklindedir.¹⁶⁹

1.2.2.1.2. Atıf grubu (ma' tûf 'aleyh+ma' tûf)

Kendinden önceki metbûna tâbi' olanlardan bir tanesi de ma' tûftur.¹⁷⁰ Atıf edatından önce gelen unsura ma' tûf 'aleyh, sonra gelen unsura ise ma' tûf denir. Atıf grubunu diğerlerinden ayıran husus, ma' tûf ve ma' tûf 'aleyh arasında 'atıf harfi¹⁷¹ getirilmesidir. Bu 'atıf harfi, atfedilen şeylerin birbirinden farklı olduğunun göstergesidir.¹⁷² Örneğin, إِنَّ اللَّهَ وَمَلَائِكَتَهُ يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ. “Şüphesiz Allah ve melekleri Peygamber'e salât ediyorlar.” (el-'Ahzâb 33/56) âyetinde geçen (وَمَلَائِكَتَهُ) lafzı, ma' tûf

¹⁶⁶ Bk. Nehr, *el-İtkân*, 4: 1160.

¹⁶⁷ Nehr, *el-İtkân*, 4: 1161.

¹⁶⁸ Nehr, *el-İtkân*, 4: 1162; *en-Naḥvu't-taḥbîkî*, 2: 973.

¹⁶⁹ Bk. Nehr, *el-İtkân*, 4: 1162.

¹⁷⁰ er-Rađî, *Şerḥu'r-Rađî*, 1: 987; el-Faķî, *Teysîru'n-naḥv*, 190; el-Cârim - Emîn, *en-Naḥvu'l-vâđîḥ*, 3: 398; el-İs'ardî, *el-Kâfiyetu'l-kubrâ*, 162; Nehr, *el-İtkân*, 4: 1239; *en-Naḥvu't-taḥbîkî*, 2: 1046; 'Abbâs Ḥasan, *en-Naḥvu'l-vâğî*, 3: 555-556; el-Fâkihî, *Şerḥu Kitâbi'l-Hudûd*, 272; el-İşbîlî, *el-Basîḥ*, 329; Bedruddîn b. Cemâ'a, *Şerḥu Kâfiyeti'bni'l-Ḥâcib* (el-Ḳâhire: Dâru'l-Menâr, ts.), 182; İbn Hişam, *Şerḥu Kaṭri'n-nedâ*, 282; Muḥammed b. Şâlih 'Uşeymîn, *Şerḥu Elfiyyeti'bni Mâlik* (er-Riyâd: Mektebetu'r-Ruşd, h. 1434), 3: 290; el-Ḥaṭîb ve Maşlûḥ, *Naḥvu'l-'Arabîyyeti*, 4: 232; Yâķût, *en-Naḥvu't-ta'limî*, 856.

¹⁷¹ Bk. el-Cârim - Emîn, *en-Naḥvu'l-vâđîḥ*, 3: 398.

¹⁷² Bk. el-'Ukberî, *el-Lubâb*, 276.

aleyh olan (الله) tan farklıdır.¹⁷³ Bir bütün olarak ma‘tûf ve ma‘tûf ‘aleyh (الله) tek bir ögeye tekabül ederek (إِنَّ) nin ismi konumunda gelmiştir. Hâlbuki diğer tâbi‘ unsurlar, metbûunu açıklayarak veya te’kîd ederek bir görevde kullanılırlar.

Müfred ismin müfred isme atfedilmesi husûsunda bir ihtilaf yoktur. Lâkin fiilin isme, ismin fiile atfedilmesi tartışılmış ve farklı görüşler ileri sürülmüştür. Fiilin isme atfedilmesinde, ma‘tûf ‘aleyh’in müştak isim olması şartı koşulduğu¹⁷⁴ görülmektedir.¹⁷⁵ Örneğin, أَوَلَمْ يَرَوْا إِلَى الطَّيْرِ فَوْقَهُمْ صَفَائِتٍ وَيَقْبِضْنَ؟ “Üstlerinde kanat çırparak uçan kuşlara bakmazlar mı?” (el-Mulk 67/19) âyetinde geçen (وَيَقْبِضْنَ) fiili, “vâv” ‘atıf harfiyle öncesindeki (صَفَائِتٍ) kelimesine atfedilmiştir. Burada ma‘tûf ‘aleyh olan (صَفَائِتٍ) kelimesi, müştak isim olarak gelmiştir.¹⁷⁶

İsmin fiile atfedilmesi için de ma‘tûf olarak gelen fiilin, ma‘tûf ‘aleyh olarak gelen ismin geldiği sîgada olması (أَخْرَجَ - مُخْرَجٌ gibi) şart koşulmuştur. Örneğin, يُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَمُخْرِجُ الْمَيِّتِ مِنَ الْحَيِّ. “Ölüden diriye çıkarır. Diriden de ölüyü çıkarandır.” (el-En‘âm 6/95)¹⁷⁷ âyetinde يُخْرِجُ kelimesi مُخْرِجٌ kelimesine “vâv” atıf harfiyle atfedilmiştir. Ma‘tûf ve ma‘tûf ‘aleyh’in her ikisi de aynı sîgadadır.¹⁷⁸

Fiilin fiile atfedilmesi ise cümle kapsamında değerlendirilmektedir. Çünkü fiiller tek başlarına değil, ya fâil ya da nâib-i fâil ile birlikte cümle olarak ortaya çıkarlar.¹⁷⁹

¹⁷³ Bk. Nehr, *el-İtkân*, 4: 1240.

¹⁷⁴ Bk. Yâkût, *en-Naḥvu’t-ta‘lîmî*, 876; es-Suyûtî, *Hem‘u’l-hevâmi‘*, 5: 272; Nehr, *el-İtkân*, 4: 1244; ‘Abbâs Ḥasan, *en-Naḥvu’l-vâfi*, 3: 648; el-Ḥaṭîb ve Maşlûḥ, *Naḥvu’l-‘Arabiyyeti*, 4: 264; İbn ‘Uşfûr, *el-Muḥarrab*, 1: 229.

¹⁷⁵ Bu konuda daha geniş bilgi ve itirazlar için bk. ‘Abbâs Ḥasan, *en-Naḥvu’l-vâfi*, 3: 650.

¹⁷⁶ Bk. Nehr, *el-İtkân*, 4: 1244.

¹⁷⁷ el-Ḥaṭîb ve Maşlûḥ, *Naḥvu’l-‘Arabiyyeti*, 4: 264.

¹⁷⁸ Bk. Nehr, *el-İtkân*, 4: 1245.

¹⁷⁹ Bk. el-Ḥaṭîb ve Maşlûḥ, *Naḥvu’l-‘Arabiyyeti*, 4: 264; Şimşek, *Arap Dilinde Kelime Grupları*, 149.

1.2.2.1.3. Bedel grubu (mübdel minh+bedel)

Kelime grupları kapsamında ele alacağımız yapılardan biri de mübdel minh ve mübdel'den oluşan bütündür. Bedel grubunun elemanları arasında da bir tebe'yyet ilişkisi söz konusudur. Bedel grubunda hükme konu olan asıl unsur ise bedeldir.¹⁸⁰

الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ. “Bizi doğru yola, kendilerine nimet

verdiklerinin yoluna ilet.” (el-Fâtiha 1/6-7) âyetinde altı çizili kısım (الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ)

kısımından bedel yapılmıştır. Burada asıl kastedilen, altı çizili olan ikinci kısımdır.¹⁸¹

Bedel-mübdel ilişkisinde uyum, şart koşulmamaktadır. Dolayısıyla ma' rife bir sözcük nekraya ve nekra bir sözcük ma' rifeye bedel olabilir.¹⁸² Bedel dört kısma ayrılır:

1) Bedelu kull mine'l kull: Buna mu'tâbık bedel de denir. Bu çeşidinde bedel, mübdel minh'le manası cihetiyle tam bir uyum arz eder. Bir bütün, başka bir bütünden bedel yapılmış olur. Mübdel ve mübdel minh ile aynı şey kastedilmekle birlikte hükme konu olan mübdeldir.¹⁸³ Örneğin, إِنَّ لِلْمُتَّقِينَ مَفَازًا حَدَائِقَ وَأَعْنَابًا. “Şüphesiz Allah'a karşı

gelmekten sakınanlara bir kurtuluş, bahçeler ve üzümler vardır.” (en-Nebe' 78/31-32) âyetinde geçen (حَدَائِقَ وَأَعْنَابًا) ibaresi, إِنَّ'nin ismi olan (مَفَازًا) sözcüğüne bedel olarak

getirilmek suretiyle bir atıf grubu kurulmuştur.¹⁸⁴ وَأِنَّكَ لَتَهْدِي إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ صِرَاطِ اللَّهِ.

“Şüphesiz ki sen doğru bir yola, Allah'ın yoluna iletiyorsun.” (eş-Şûrâ 42/52) âyetinde ise (صِرَاطِ اللَّهِ) terkîbi, (مُسْتَقِيمٍ صِرَاطِ) sıfat grubundan bedel yapılmıştır. Bedelin bu çeşidi,

nekra bir kelimededen yapılan “bedelu kull” örneğini teşkil etmektedir. Ma' rife bir kelimeye nekra bir kelime bedel yapılacağı zaman ise nekranın sıfatlanması

¹⁸⁰ Bk. el-Ğalâyeynî, *Câmi' u' d-durûs*, 3: 230; er-Rađî, *Şerhu'r-Rađî*, 1: 1073; el-Cârim - Emîn, *en-Naħvu'l-vâğih*, 3: 408; el-Faķî, *Teysîru'n-naħv*, 185; el-İs' ardî, *el-Kâfiyetu'l-kubrâ*, 170; Nehr, *el-İtķân*, 4: 1193; *en-Naħvu't-taħbîķî*, 2: 1014; el-Fâķihî, *Şerhu Kitâbi'l-Hudûd*, 261; İbn Hişam, *Şerhu Kaķri'n-nedâ*, 288; 'Uşeymîn, *Şerhu Elfiyyeti'bni Mâlik*, 3: 337; el-Ĥaķîb ve Maşlûh, *Naħvu'l-'Arabiyyeti*, 4: 202; el-'Ukberî, *el-Lubâb*, 273; es-Suyûfî, *Hem' u'l-hevâmi'*, 5: 212; Yâķût, *en-Naħvu't-ta'limî*, 846.

¹⁸¹ Bk. el-Faķî, *Teysîru'n-naħv*, 185; el-Ğalâyeynî, *Câmi' u' d-durûs*, 3: 230; Nehr, *el-İtķân*, 4: 1193; *en-Naħvu't-taħbîķî*, 1014; ez-Zeccâcî, *el-Cumel fi'n-naħv*, 23; el-Ĥaķîb ve Maşlûh, *Naħvu'l-'Arabiyyeti*, 4: 202.

¹⁸² Nehr, *el-İtķân*, 4: 1196.

¹⁸³ Nehr, *el-İtķân*, 4: 1196; *en-Naħvu't-taħbîķî*, 2: 1016; İbn 'Uşfûr, *el-Muķarrab*, 1: 242.

¹⁸⁴ Örnek için bk. Nehr, *el-İtķân*, 4: 1197.

gerekmektedir. Örneğin, كَلَّا لَئِن لَّمْ يَنْتَه لَنْسَفَعَا بِالنَّاصِيَةِ نَاصِيَةٍ كَاذِبَةٍ خَاطِئَةٍ. “Hayır! Andolsun, eğer vazgeçmezse, muhakkak onu perçeminden; o yalancı, günahkâr perçeminden yakalarız.” (el-‘Alağ 96/15-16) âyetinde geçen (نَاصِيَةٍ) kelimesi, (كَاذِبَةٍ) ile sıfatlanarak ma‘ rifeye bedel olarak getirilmiştir.¹⁸⁵

Bedelu kull mine’l kull türünde müfred isimler birbirine bedel olabileceği gibi cümleler de birbirine bedel olabilir.¹⁸⁶ Ancak burada cümlenin ikinci kısmının birinci kısımdan daha açık ve belirgin olması gerekir. Örneğin, وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ يَلْقَ أَثَامًا يُضَاعَفْ لَهُ “Kim bunları yaparsa ağır azaba uğrar; Kıyamet günü onun azabı kat kat artırılır.” (el-Furkân 25/68-69) âyetinde geçen (يُضَاعَفْ لَهُ الْعَذَابُ) cümlesi, (يَلْقَ أَثَامًا) cümlesine bedel yapılmıştır.¹⁸⁷

2) Bedelu ba‘ d mine’l-kull: Bu türde bedel, mübdel minh’in bir kısmıdır.¹⁸⁸ Örneğin, يَا أَيُّهَا الْمَرْمَلُ فَمِ اللَّيْلِ إِلَّا قَلِيلًا نَصَفَهُ أَوْ انْقُصْ مِنْهُ قَلِيلًا. “Ey örtünüp bürünen (Peygamber)! Kalk, birazı hariç olmak üzere geceyi; yarısını ibadetle geçir. Yahut bundan biraz eksilt.” (el-Muzzemmil 73/1-2-3) âyetinde geçen (نَصَفَهُ) sözcüğü (اللَّيْلِ) sözcüğünün bedelu ba‘ d mine’l-kull türünden bedeli olup, bedel grubu bütünüyle mef‘ ul fih öbeğine karşılık gelmektedir. Yani burada ‘geceyi ibadetle geçir’ derken ‘yarısı’ kastedilmiştir.¹⁸⁹ Aynı şekilde وَلِلَّهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلًا. “Gücü yetenlerin hacetmesi, Allah’ın insanlar üzerinde bir hakkıdır.” (Âl-i ‘İmrân 3/97) âyetinde de (مَنِ) kelimesi (النَّاسِ) kelimesinden bedelu ba‘ d mine’l-kull olarak bedel yapılmıştır.¹⁹⁰

¹⁸⁵ Bk. el-İs‘ardî, *el-Kâfiyetu’l-kubrâ*, 171; Nehr, *el-İtkân*, 4: 1197; *en-Naḥvu’t-taḥbîkî*, 2: 1014; el-‘Ukberî, *el-Lubâb*, 274.

¹⁸⁶ el-Ḥaḥîb ve Maşlûḥ, *Naḥvu’l-‘Arabiyyeti*, 4: 217.

¹⁸⁷ Bk. Nehr, *el-İtkân*, 4: 1197-1198.

¹⁸⁸ İbn ‘Uşfûr, *el-Muḥarrab*, 1: 243.

¹⁸⁹ Bk. Nehr, *el-İtkân*, 4: 1198; el-Ḥaḥîb ve Maşlûḥ, *Naḥvu’l-‘Arabiyyeti*, 4: 204; Yâkût, *en-Naḥvu’t-ta‘lîmî*, 847.

¹⁹⁰ Örnek ve diğer i‘râb ihtimalleri için bk. İbn Hişâm, *Şerḥu Kaṭri’n-nedâ*, 289; Nehr, *el-İtkân*, 4: 1199.

3) Bedelu iştimâl: Bu tür bedelde, mübdel minh ve bedel arasındaki ilişki külliyet ve cüz'iyet ilişkisi değildir. Bedelu iştimâlde mübdel minh'in vasıflarından birine işâret söz konusudur.¹⁹¹ Örneğin, يَسْأَلُونَكَ عَنِ الشَّهْرِ الْحَرَامِ قِتَالٍ فِيهِ. “Sana haram ayı; haram ayda savaşmayı soruyorlar.” (el-Bağara 2/217) âyetinde geçen (قِتَالٍ) kelimesi, قُتِلَ أَصْحَابُ الْأُخْدُودِ النَّارِ ذَاتِ الْوُفُودِ (الشَّهْرِ) kelimesine bedelu iştimâl yapılmıştır.¹⁹² Yine قُتِلَ أَصْحَابُ الْأُخْدُودِ النَّارِ ذَاتِ الْوُفُودِ “Alevli ateş yakanlar (’uğdud halkı) lânetlenmiştir.” (el-Burûc 85/4-5) âyetinde geçen (النَّارِ) sözcüğü, (الأُخْدُودِ) kelimesinin bedelu iştimâlidir. قُتِلَ أَصْحَابُ الْأُخْدُودِ kelimesi النَّارِ sözcüğünü içermektedir.¹⁹³

4) Bedelu mübâyin: Bu bedel türünde bedel ile mübdel minh arasında külliyet, cüz'iyet ya da iştimâl ilişkisi bulunmaz.¹⁹⁴ Kur'ân-ı Kerîm'de herhangi bir örneği bulunmayan¹⁹⁵ bedelu mübâyine aşağıdaki cümleler, birer örnektir.

صَلَّيْتُ فِي مَسْجِدِ الْمَدِينَةِ الْمَغْرِبِ الْعِشَاءَ. (Şehrin camisinde akşamı; yatsıyı kıldım.)
 cümlesinde asıl kastedilen (صَلَاةَ الْعِشَاءِ), رَأَيْتُ مُحَمَّدًا سَعِيدًا. (Muhammed'i, Said'i gördüm.)
 cümlesinde ise kastedilen (سَعِيدًا), ضَرَبْتُ أَبَاكَ أَخَاكَ. (Babanı, kardeşini dövdüm.)
 cümlesinde kastedilen ise (أَخَاكَ) kelimesidir.¹⁹⁶

1.2.2.1.4. Te'kîd grubu (mü'ekked+te'kîd)

Tâbi' isimlerden biri de te'kîd'tir. Te'kîd, kendinden önceki lafız veya manayı kuvvetlendirmek, şüpheleri ve mecâz ihtimalini kaldırmak için gelen lafızdır.¹⁹⁷ Te'kîd, lafzî ve ma'nevî olmak üzere ikiye ayrılır.¹⁹⁸

¹⁹¹ Bk. Nehr, *el-İtkân*, 4: 1199; İbn 'Uşfûr, *el-Muğarrab*, 1: 243.

¹⁹² Bk. İbn Hişam, *Şerhu Ka'ri'n-nedâ*, 290; el-Ha'fîb ve Maşlûh, *Na'hu'l-'Arabiyyeti*, 4: 205; Yâkût, *en-Na'hu't-ta'limî*, 848; Nehr, *el-İtkân*, 4: 2000.

¹⁹³ Bk. el-Ha'fîb ve Maşlûh, *Na'hu'l-'Arabiyyeti*, 4: 206; Nehr, *el-İtkân*, 4: 1200; Yâkût, *İ'râbu'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 10: 5046.

¹⁹⁴ Nehr, *el-İtkân*, 4: 1200. Bedel-i mübâyin'in farklı türleri için bk. Nehr, *el-İtkân*, 4: 1200; el-Ha'fîb ve Maşlûh, *Na'hu'l-'Arabiyyeti*, 4: 207; Yâkût, *en-Na'hu't-ta'limî*, 848-849; el-Fâkihî, *Şerhu Kitâbi'l-Hudûd*, 267-271.

¹⁹⁵ Bk. M. 'Abdulla'îf, *Binâ'u'l-cumleti'l-'Arabiyyeti*, 67.

¹⁹⁶ Nehr, *el-İtkân*, 4: 1201.

¹⁹⁷ Bk. el-Ğalâyeynî, *Câmi'u'd-durûs*, 3: 231; er-Ra'fî, *Şerhu'r-Ra'fî*, 1: 1049; el-Cârim - Emîn, *en-Na'hu'l-vâdîh*, 3: 389; el-Fa'kî, *Teysîru'n-na'hu*, 181; el-İs'ardî, *el-Kâfiyetu'l-kubrâ*, 167; Nehr, *el-*

a) Lafzî te'kîd, bizzat te'kîd edilmek istenen lafzın veya murâdifinin tekrarlanmasıyla olur.¹⁹⁹ Aşağıda lafzın tekrarıyla yapılan te'kide örnekler verilmiştir.²⁰⁰

وَجَاءَ رُتُّكَ وَالْمَلَكُ صَفًّا صَفًّا. “Rabbinin buyruğu ve saf saf dizilmiş olarak melekler geldi.” (el-Fecr 89/22).

فَإِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا إِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا. “Şüphesiz güçlükle beraber bir kolaylık vardır. Gerçekten, güçlükle beraber bir kolaylık vardır.” (el-İnşirâh 94/5-6).

أَيَعِدُّكُمْ أَنْتُمْ إِذَا مِتُّمْ وَكُنْتُمْ تُرَابًا وَعِظَامًا أَنْتُمْ مُخْرَجُونَ. “O, öldüğünüz, toprak ve kemik hâline geldiğiniz zaman sizin tekrar mutlaka (diriltilip) çıkarılacağınızı mı vaad ediyor?” (el-Mü'minûn 23/35).

وَقُلْنَا يَا آدَمُ اسْكُنْ أَنْتَ وَزَوْجُكَ الْجَنَّةَ. “Dedik ki: “Ey Adem! Sen ve eşin cennete yerleşin.” (el-Bakara 2/35). Bu örnekte (أَنْتَ) zamiri, (اسْكُنْ) emir fiilinin müstetir/gizli zamirini te'kîd etmektedir.

b) Ma' nevî te'kîd, belirli sözcüklerle yapılır.²⁰¹ Onlar da (نَفْسُهُ، عَيْنُهُ، كُلُّهُ، أَجْمَعُ...) kelimeleridir. Aşağıdaki örneklerde ma' nevi te'kîde örnekler verilmiştir.²⁰²

وَمَنْ يَرْعُبْ عَنْ مِلَّةِ إِبْرَاهِيمَ إِلَّا مَنْ سَفِهَ نَفْسَهُ. “Kendini bilmeyenden başka İbrâhîm'in dîninden kim yüz çevirir?” (el-Bakara 2/130).

İtkân, 4: 1222-1223; *en-Naḥvu't-taḥbîkî*, 2: 997; el-Fâkihî, *Şerḥu Kitâbi'l-Ḥudûd*, 256; el-İşbilî, *el-Basîṭ*, 361; Cemâ'a, *Şerḥu Kâfiyeti'bni'l-Ḥâcib*, 186; İbnu'l-Ḥâcib, *Kâfiye* (Karaçi: Mektebetu'l-Buṣrâ, 2008/1429), 101; 'Uşeymîn, *Şerḥu Elfiyyeti'bni Mâlik*, 3: 256; el-Ḥaṭîb ve Maşlûḥ, *Naḥvu'l-'Arabîyyeti*, 4: 175; es-Suyûṭî, *Hem'u'l-hevâmi*, 5: 197; el-'Ukberî, *el-Lubâb*, 275; İbn 'Uşfûr, *el-Muḥarrab*, 1: 238.

¹⁹⁸ Bk. 'Abbâs Ḥasan, *en-Naḥvu'l-vâfi*, 3: 501; el-İşbilî, *el-Basîṭ*, 361; İbnu'l-Ḥâcib, *Kâfiye*, 101; İbn Hişâm, *Şerḥu Kaṭri'n-nedâ*, 272; 'Uşeymîn, *Şerḥu Elfiyyeti'bni Mâlik*, 3: 256; Ebû Ḥayyân, *et-Tezyîlu ve't-tekmîl*, 12: 176; el-Ḥaṭîb ve Maşlûḥ, *Naḥvu'l-'Arabîyyeti*, 4: 175; es-Suyûṭî, *Hem'u'l-hevâmi*, 5: 197; el-'Ukberî, *el-Lubâb*, 275.

¹⁹⁹ Bk. el-Ġalâyeynî, *Câmi'u'd-durûs*, 3: 232; er-Raḍî, *Şerḥu'r-Raḍî*, 1: 1055; el-Cârim - Emîn, *en-Naḥvu'l-vâḍiḥ*, 3: 390; el-Faḳî, *Teysîru'n-naḥv*, 181; el-İs'ardî, *el-Kâfiyetu'l-kubrâ*, 167; Nehr, *el-İtkân*, 4: 1222; *en-Naḥvu't-taḥbîkî*, 2: 998; İbn 'Uşfûr, *el-Muḥarrab*, 1: 238.

²⁰⁰ Nehr, *el-İtkân*, 4: 1222.

²⁰¹ Bk. el-Ġalâyeynî, *Câmi'u'd-durûs*, 3: 232; er-Raḍî, *Şerḥu'r-Raḍî*, 1: 1055; el-Cârim - Emîn, *en-Naḥvu'l-vâḍiḥ*, 3: 389; el-Faḳî, *Teysîru'n-naḥv*, 182; el-İs'ardî, *el-Kâfiyetu'l-kubrâ*, 168; Nehr, *el-İtkân*, 4: 1222-1225; *en-Naḥvu't-taḥbîkî*, 2: 997; İbn 'Uşfûr, *el-Muḥarrab*, 1: 238-239.

²⁰² Nehr, *el-İtkân*, 4: 1226-1228.

سُبْحَانَ الَّذِي خَلَقَ الْأَزْوَاجَ كُلَّهَا. “Bütün çiftleri yaratanın şanı yücedir.” (Yâsîn 36/36).

فَسَجَدَ الْمَلَائِكَةُ كُلُّهُمْ أَجْمَعُونَ. “Bunun üzerine bütün melekler hep birden secde ettiler.” (el-Ĥicr 15/30).

Te’kîd, varlığını müekkede borçludur. Yani tek’îd edilen lafız, te’kîd olmadan da maksut manayı ifâde edebilir. Lâkin te’kîdle birlikte mana kuvvetlenir ve yanlış ya da eksik anlama ihtimali ortadan kalkar. Yukarıda zikrettiğimiz te’kîd’in her iki tarafı; müekked ve müekkid (tekid) bir bütün olarak tek bir kelime grubuna tekabül ederek te’kîd grubunu oluşturmaktadır.

1.2.2.2. İsim Tamlaması (muzâf+muzâf ileyh)

İsim tamlaması, farklı maksatlarla bir araya gelen iki ismin bir terkip oluşturması²⁰³ durumudur. Arapça’da isim tamlaması iki elemandan oluşmaktadır. Bunlar, muzâf ve muzâf ileyh’tir. Türkçedeki karşılığı tamlanan ve tamlayan olarak ifade edilmektedir. İzâfeti oluşturan bu iki unsur, cümlenin tek bir ögesine karşılık gelebilir. Bu sebeple muzâf ve muzâf ileyh, tek bir kelime hükmündedir.²⁰⁴ Cümlenin aslî unsuru olmamakla beraber cümlenin tek bir ögesine karşılık geldiği için biz isim tamlamasını kelime grubu²⁰⁵ olarak ele almaktayız. İzâfetin anlam ve fonksiyonları, harf-i cerlerle ilişkilendirilmektedir.

1) İzâfet, lâm (لَمْ) manasında kullanılır. Lâm (لَمْ) manasında kullanılan izâfet iki anlamda kullanılması mümkündür.

a) Temlîk (sahip kılmak) ve istihkâk (hak sahibi olmak): İzâfet, lâm (لَمْ) manasında olduğunda temlîk/sahiplendirme ifâde edebilir. Örneğin, مَنْ كَانَ يُرِيدُ حَرْثَ الْأَخِيرَةِ نَزِدْ لَهُ فِي حَرْثِهِ. “Kim âhîret kazancını isterse, onun kazancını artırırız.” (el-Şûrâ

²⁰³ Bk. Nehr, *el-İtķân*, 3: 1081; *en-Nahvu’t-taĥbikî*, 2: 219.

²⁰⁴ Bk. M. ‘Abdullaĥîf, *Binâ ũ’l-cumleti’l-‘Arabiyyeti*, 197.

²⁰⁵ Bk. Çelik, *Türkçe Arapça İsm-i Mevsûl, İzâfet, Sıfat, Hâl, Birleşik Cümlelerin Karşısâl Çözümlemesi*, 33.

42/20) âyetinde geçen (حَزْنَةً) isim tamlamasında “lâm” manası vardır. Takdîri ise (حَزْنَتْ) şeklindedir.²⁰⁶

b) Tahsis (ait kılmak): İzâfet, lâm (لام) manasında olduğunda tahsislik ifâde edebilir. Örneğin, وَقَالَتِ الْيَهُودُ عُزَيْرٌ ابْنُ اللَّهِ. “Yahudiler, ‘Uzeyr, Allah’ın oğludur’ dediler.” (et-Tevbe 9/30) âyetindeki (ابْنُ اللَّهِ) isim tamlamasında (ابْنٌ لِلَّهِ) şeklinde “lâm” takdîri vardır.²⁰⁷

2) Nev’i ve cins: Muzâf ileyh, muzâfın bir türüne işaret ediyorsa izâfet, (من) “min” manasında olur. Örneğin, ثِيَابٌ سُنْدُسٍ خُضْرٌ. “Üstlerinde ince ve kalın ipekten yeşil elbiseler vardır.” (el-İnsân 76/21) âyetinde geçen (ثِيَابٌ سُنْدُسٍ) isim tamlamasında “min” manası vardır. Takdîri ise (ثِيَابٌ مِنْ سُنْدُسٍ) şeklindedir.²⁰⁸

3) Zarfiyyet anlamı (bir zaman ya da mekânda bulunma): Muzâf ileyh, muzâf’ın bir yer ya da zamanda bulunmasına işaret ediyorsa izâfet, (في) “fi” işlevi görür. Örneğin, مَكْرُ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ. “... gece ve gündüz kurduğunuz tuzaklardır.” (Sebe’ 34/33) âyetinde geçen (مَكْرُ اللَّيْلِ) isim tamlamasında “fi” manası vardır. Takdîri ise مَكْرٌ فِي اللَّيْلِ şeklindedir.²⁰⁹

Kısaca ifâde etmek gerekirse ma’nevî izâfet, (في) ve (من) manasında olmazsa, - her ne kadar bazen “lam”ın lafzını takdîr etmek güzel olmasa da- (لام) manasında

²⁰⁶ Bk. Nehr, *el-İtqân*, 3: 1082-1083.

²⁰⁷ Bk. Nehr, *el-İtqân*, 3: 1083. هَذَا جُلُّ الْحِمَارِ. “Bu, eşeğin semeridir (eşeğe aittir).” örneği جُلُّ لِّلْفَرَسِ şeklinde “lâm” manasındadır. Bu örnekte izâfet’in “tahsîs” manasında olduğunu, “temlik” ifade etmediğini daha bariz bir şekilde görmekteyiz.

²⁰⁸ Bk. Nehr, *el-İtqân*, 3: 1085.

²⁰⁹ Bk. Nehr, *el-İtqân*, 3: 1085.

olur.²¹⁰ Örneğin, مَا عِنْدَكُمْ يَنْفَدُ وَمَا عِنْدَ اللَّهِ بَاقٍ. “Sizin yanınızdaki tükenir, Allah katında olan ise kalıcıdır.” (en-Nahl 16/96) âyetinde عِنْدَ lafzından sonra bir “lâm” takdîr etmek hoş olmamakla beraber bu mananın kastedildiğine hükmedildiğini²¹¹ görmekteyiz.

İzâfet, yapı açısından iki gruba ayrılır:²¹²

1) **Lafzî İzâfet:** Müfred kelimelerde tenvîn'in; ikil ve çoğullarda ise nûnların düşmesiyle tahfîflik (lafızda kolaylık) sağlar.²¹³ Bir şeyin lafzî izâfet olabilmesi için muzâfın vasıf (müştak isim) olup ma' mülüne muzâf olması gerekir.²¹⁴ Bu izâfet türünde muzâf yerine muzâri fiil kullanılabilir. Ayrıca lafzî izâfette muzâf- muzâf ileyh ilişkisi, kendine eleman alan muzâf (âmil-ma' mül) ilişkisine dönüşmesi mümkündür.²¹⁵ Muzâf ve muzâf ileyh'in tamamlayıcısı olarak bir araya gelmesiyle oluşan bütünü, tek bir kelime grubu olarak değerlendiriyoruz.²¹⁶

Lafzî izâfet, ta' riflik veya tahsislik bildirmez. Örneğin, هَدْيًا بِالْعِجَّةِ. “... Kâbe'ye varacak bir kurban.” (el-Mâ'ide 5/95) âyetinde بِالْعِجَّةِ kelimesi ma' rifeye muzâf olmakla birlikte nekra olan هَدْيًا kelimesinin sıfatıdır. Bu ise بِالْعِجَّةِ kelimesinin ma' rifeye muzâf olsa da hâlâ nekra kaldığının göstergesidir.²¹⁷ Şayet ma' rife olsaydı nekra kelimenin sıfatı ma' rife olurdu, bu ise Arapçadaki sıfat tamlamasına uygun düşmez.

• Muzâf olan ism-i fâ'il, geçmiş zaman bildirdiğinde izâfet, hakîkî izafete dönüşür. Buna göre, geçmiş zaman anlamı bildiren ism-i fâilin mef'ûlüne izâfeti hakîkî izâfettir ve muzâf, ma' rifedir. Örneğin, عَالِمُ الْعَنَبِ فَلَا يُظْهِرُ عَلَى عَيْنِهِ أَحَدًا. “O, gaybı

²¹⁰ Bk. 'Alî es-Sa'dî, *el-Vecîz fî nahvi'l-luğati'l-'Arabiyye* (Beyrût: Dâru'l-'ulûmu'l-'Arabiyye, 2007/1427), 163; el-Galâyeynî, *Câmi'u'd-durûs*, 3: 206; er-Rađî, *Şerhu'r-Rađî*, 1: 879; el-Fakî, *Teysîru'n-naħv*, 169; el-İs'ardî, *el-Kâfiyetu'l-kubrâ*, 141; Nehr, *el-İtkân*, 3: 1086; Cemâ'a, *Şerhu Kâfiyeti'bni'l-Hâcib*, 172-173; İbnu'l-Hâcib, *Kâfiye*, 68.

²¹¹ Bk. Nehr, *el-İtkân*, 3: 1086.

²¹² Cemâ'a, *Şerhu Kâfiyeti'bni'l-Hâcib*, 172; İbnu'l-Hâcib, *Kâfiye*, 68.

²¹³ Bk. el-Galâyeynî, *Câmi'u'd-durûs*, 3: 208; er-Rađî, *Şerhu'r-Rađî*, 1: 892; el-Fakî, *Teysîru'n-naħv*, 171; el-İs'ardî, *el-Kâfiyetu'l-kubrâ*, 144; Cemâ'a, *Şerhu Kâfiyeti'bni'l-Hâcib*, 184; İbnu'l-Hâcib, *Kâfiye*, 74.

²¹⁴ el-İs'ardî, *el-Kâfiyetu'l-kubrâ*, 144.

²¹⁵ Detaylı bilgi için bk. el-Galâyeynî, *Câmi'u'd-durûs*, 3: 209; Nehr, *el-İtkân*, 3: 1094.

²¹⁶ Bk. 'Ubâde, *el-Cumletu'l-'Arabiyyetu*, 69.

²¹⁷ Bk. el-Fakî, *Teysîru'n-naħv*, 171-172; Nehr, *el-İtkân*, 3: 1094; 'Uşeymîn, *Şerhu Elfiyyeti'bni Mâlik*, 3: 69.

bilendir. Hiç kimseye gaybını bildirmez.” (el-Cinn 72/26) âyetinde **عَالِمٌ** kelimesi **الغَيْبِ** kelimesine muzâf olarak ma‘ rifelik kazanmıştır.²¹⁸

• İzafet terkinde muzâf olan ism-i fâ‘ il, hâl (şimdiki zaman) veya istikbâle (geleceğe) delâlet ettiğinde lafzî izâfet meydana gelir. Her ne kadar ma‘ rifeye muzâf olsa da nekra kalmaya devam eder.²¹⁹ Örneğin, **هَذَا عَارِضٌ مُّطْرًا**. “Bu, bize yağmur getiren bir buluttur.” (el-‘Ahkâf 46/24) âyetinde geçen (مُطْرًا) sözcüğü ma‘ rifeye muzâf olmakla birlikte nekra kalmaya devam etmemektedir. Bu ise **عَارِضٌ مُّطْرٌ** kelimesinin **عَارِضٌ** kelimesinin sıfatı olmasından anlaşılmaktadır.

2) **Ma‘ nevî İzâfet:** Bu izâfet türüne hakîki izâfet de denir.²²⁰ Hakîki izâfette muzâf, nitelik bildiren müştak bir isim olmamalıdır. Şayet nitelik bildiren müştak bir isim olarak kullanılacaksa, fiil yönü bulunmamalıdır.²²¹ Bu izâfette, lafzî izâfette olduğu gibi bir âmil ve ma‘ mül ilişkisi kurulamamaktadır. İki ayrı anlama gelen iki sözcük, bu izâfet türünde yepyeni bir kavrama karşılık gelmektedir. Örneğin, (قَلَمٌ) ve (عَلِيٌّ) kelimelerini bir araya getirdiğimizde قَلَمٌ عَلِيٌّ şeklinde yeni bir mana -Ali’nin kalemi- ortaya çıkmıştır. Ama her hâlükarda yukarıda da belirttiğimiz gibi muzâf ve muzâf ileyh, tek bir kelime grubuna karşılık gelmektedir.

Yine bu izâfet türünde muzâfın yerine muzâri fiil takdîri yapmak da mümkün değildir. Örneğin, **هَذَا مِفْتَاحُ الدَّارِ**. “Bu, evin anahtarıdır.” cümlesini, **هَذَا يَفْتَحُ الدَّارَ** “Bu evi açıyor.”) şeklinde takdir etmek mümkün değildir.²²²

Hakîki izâfette muzâf ileyh ma‘ rifeyse muzâf da ma‘ rifedir, nekraysa muzâf da nekradır.²²³ Örneğin, **وَقَوْمٌ إِبْرَاهِيمَ وَقَوْمٌ لُوطٍ وَأَصْحَابُ مَدْيَنَ**. “İbrahim’in kavmi ile Lût’un

²¹⁸ Bk. İbnu’l-Hâcib, *Kâfiye*, 88; Nehr, *el-İtkân*, 3: 1095.

²¹⁹ Bk. er-Rađî, *Şerhu’r-Rađî*, 1: 886; İbnu’l-Hâcib, *Kâfiye*, 69-70.

²²⁰ el-Galâeynî, *Câmi‘u’d-durûs*, 3: 207. Hakîki izâfette mâzî mananın kastolunduğunu belirtelim.

²²¹ Bk. el-Galâeynî, *Câmi‘u’d-durûs*, 3: 207; er-Rađî, *Şerhu’r-Rađî*, 1: 879; el-Faķî, *Teysîru’n-naħv*, 171; el-İs‘ardî, *el-Kâfiyetu’l-kubrâ*, 141; Nehr, *el-İtkân*, 3: 1095; el-Hatîb ve Maşlûh, *Naħvu’l-Arabîyyeti*, 4: 94.

²²² Bk. Nehr, *el-İtkân*, 3: 1095.

²²³ el-Galâeynî, *Câmi‘u’d-durûs*, 3: 207; er-Rađî, *Şerhu’r-Rađî*, 1: 879; el-Faķî, *Teysîru’n-naħv*, 171; el-İs‘ardî, *el-Kâfiyetu’l-kubrâ*, 142; Nehr, *el-İtkân*, 3: 1091; İbnu’l-Hâcib, *Kâfiye*, 74.

kavmi ve Medyen halkı da (yalanlamışlardı).” (el-Ḥacc 22/43-44) âyetinde geçen izâfet, “lâm” manasındadır. Takdîri ise (قومٌ لإبراهيم) şeklindedir. Ma‘rifeye muzaf olduğu için, kendisi de ma‘rifedir. Oysa, أَحْسَنَ تَقْوِيمٍ “Biz, gerçekten insanı en güzel bir biçimde yarattık.” (et-Tîn 95/4) âyetinde geçen (أَحْسَنَ) ism-i tafdîl, nekra olan (تَقْوِيمٍ) kelimesine muzâf olmuş ve tahsislik ifade etmiş yani anlam alanı daralmıştır.

Arapça’da bazı sözcükler hep isim tamlamasında ortaya çıkarlar ve muzâf olarak kullanılırlar. (كِلَا), (كِلْتَا), (لَدَى), (لَدُنْ), (عِنْدَ), (سِوَى), (شِمَالِ), (يَسَارِ), (يَمِينِ), (دُونِ), (سَائِرِ), (أَوَّلِ), (بَعْدِ), (قَبْلِ), (أَيُّ), (وَحْدِ), (ذُو), (أُولُو), (شِبْهَ), (بَعْضِ), (بَيْنِ), (وَسَطِ), (مِثْلِ), (ذَوُو), (مَعَ), (سُبْحَانَ), (كُلِّ), (جَمِيعِ), (غَيْرِ), (فَوْقِ), (تَحْتَ), (أَمَامِ), (خَلْفِ) gibi sözcükler,²²⁴ müfred bir kelimeye muzâf olanlardandır. Bunlardan bazılarında aşağıda örnek verilmiştir:²²⁵

بَلْ يُرِيدُ الْإِنْسَانُ لِيَفْجُرَ أَمَامَهُ. “Fakat insan önünü (geleceğini, kıyameti) yalanlamak ister.” (el-Ḳıyâmet 75/5).

لَهُ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا وَمَا تَحْتَ الثَّرَى. “Göklerdeki, yerdeki, bu ikisi arasındaki ve toprağın altındaki her şey, yalnızca O’nundur.” (Ṭâhâ 20/6).

وَأَمَّا مَنْ أُوْتِيَ كِتَابَهُ بِشِمَالِهِ فَيُحْمَلُهُ فَيْحُوتُ يَا لَيْتَنِي لَمْ أُوتَ كِتَابِيهٖ. “Kitabı kendisine sol tarafından verilen ise ‘Keşke kitabım bana verilmeseydi.’ der.” (el-Hâkka 69/25).

فَبَدَّلَ الَّذِينَ ظَلَمُوا قَوْلًا غَيْرَ الَّذِي قِيلَ لَهُمْ. “Fakat, nefislerine zulmedenler, sözü kendilerine söylenilenden başkasına tebdîl ettiler.” (el-Bâkara 2/59).

كَلِمَاتٍ الْجُنَّتَيْنِ أَتَتْهُمَا. “Her iki bağ da meyvelerini vermiş.” (el-Kehf 18/33).

وَتَضَعُ كُلُّ ذَاتٍ حَمْلًا حَمْلَهَا. “Her hamile kadın da karnındaki çocuğunu düşürür.” (el-Ḥacc 22/2).

²²⁴ Bk. el-Galâyeynî, *Câmi‘u’d-durûs*, 3: 215-219; ‘Ubâde, *el-Cumletu’l-‘Arabiyyetu*, 69; el-Fakî, *Teysîru’n-naḥv*, 172; Nehr, *el-İtḳân*, 3: 1097.

²²⁵ Örnekler ve daha fazla bilgi için bk. Nehr, *el-İtḳân*, 3: 1097-1107.

“Onu ilk inkâr edenlerden olmayın.” (el-Bakara 2/41). وَلَا تَكُونُوا أَوَّلَ كَافِرٍ بِهِ.

“Bunları sana hiç kimse, hakkıyla haberdar olan (Allah) gibi haber veremez.” (Fâtır 35/14). وَلَا يُنَبِّئُكَ مِثْلُ خَبِيرٍ.

“Cehennem onlara yeter! Oraya girecekler. Ne kötü varış yeridir orası!” (el-Mucâdele 58/8). حَسْبُهُمْ جَهَنَّمُ يَصَلُّونَهَا فَيَسْأَلُونَ الْمَصِيرَ.

Arapçada bazı sözcükler ise cümleye muzâf olurlar: ²²⁶ Örneğin zarfîyet anlamı taşıyan (إِذَا, إِذًا) sözcükleri fiil cümlesine, yine zarfîyet anlamı taşıyan (مَدًّا, مَدٌّ) ve (مَنْذَرًا, مَنْذَرٌ) sözcükleri ise hem isim cümlesine hem de fiil cümlesine, zarfîyet anlamı taşıyan (يَوْمًا, يَوْمٌ) sözcükleri ise hem müfret isme hem de her iki türüyle cümleye muzâf olarak gelebilirler.

Örneğin, “Hatırlayın ki, siz az (ve güçsüz) idiniz de O sizi çoğalttı.” (el-A‘râf 7/86).²²⁷ وَادْكُرُوا إِذْ كُنْتُمْ قَلِيلًا.

“Azap kendilerine fark edemedikleri yerden geldi.” (en-Naḥl 16/26). وَأَنبِئِهِمُ الْعَذَابَ مِنْ حَيْثُ لَا يَشْعُرُونَ.

“Artık akşamladığınız vakit ve sabahladığınız vakit Allah Teâlâ’ya tesbihte bulunun.” (er-Rûm 30/17). فَسُبْحَانَ اللَّهِ حِينَ تُمْسُونَ وَحِينَ تُصْبِحُونَ.

“Yaratıldığım günden beri yalan konuşmadım.”²²⁸ مَا كَذِبْتُ مِنْذُ خُلِقْتُ.

“Allah’ın yardımı ve fetih geldiğinde...” (en-Naşr 110/1).²²⁹ إِذْ جَاءَ نَصْرُ اللَّهِ وَالْفَتْحُ.

misallerinde cümleye muzâf olan isimler geçmektedir.²³⁰

1.2.2.3. Temyîz Grubu (mümeyyez+mümeyyiz)

Temyîz, “kapalı lafızları, peşinden getirilen nekra bir isimle açıklamaya” denir.²³¹ Temyîz, nekra (bazen lafzen ma‘rife gelse de mâ‘nen nekra kabul edilir),

²²⁶ Bk. Nehr, *el-İtḳân*, 3: 1097-1110.

²²⁷ el-Faḳî, *Teyşîru’n-naḥv*, 173.

²²⁸ Bk. Nehr, *el-İtḳân*, 2: (dipnot 2) 677.

²²⁹ el-Faḳî, *Teyşîru’n-naḥv*, 173.

²³⁰ Bk. Nehr, *el-İtḳân*, 3: 1108-1110.

“min” ile takdîr edilen, câmid bir cins isimdir.²³² Temyîz, cümle terkîbinde aslî bir unsur değildir. Cümle içerisindeki kapalı sözcükleri²³³ ya da fiil-özne arasındaki ilişkileri²³⁴ açıklar niteliktedir.²³⁵ Bu nedenle “mümeyyez” ve “mümeyyiz”, bir bütün olarak tek bir kelime grubudur.²³⁶

Temyîz genel olarak ele alındığında a) zât temyîzi, b) cümle temyîzi, c) sayı (‘aded-ma‘dûd) temyîzi şeklinde üç gruba ayrılmaktadır.

Zât temyîzine, اللَّهُ مَثَلًا “Allah, örnek olarak bununla neyi anlatmak istedi.” (el-Muddeşsir 74/31),²³⁷

رَجُلًا “Nice adam”, يا له رجلاً! “O ne adam!”²³⁸, نعم رجلاً! “Ne adam!”²³⁹

عِنْدِي سَاعَةٌ ذَهَبًا “Bende altın bir saat var.”²⁴⁰

²³¹ el-Ğalâyeynî, *Câmi‘u‘d-durûs*, 3: 113; es-Suyûtî, *Hem‘u‘l-hevâmi‘*, thk. ‘Abdul‘âlî Sâlim Mekram (Kuveyt: Dâru‘l-Buĥûşî‘l-‘ilmiyye, 1979/1399), 4: 62; ‘Uşeymîn, *Şerĥu Elfiyyeti‘bni Mâlik*, 2: 534; ‘Abbâs Ĥasan, *en-Naĥvu‘l-vâfi*, 2: 417; Nehr, *el-İtĥân*, 3: 816; İbn Ĥişâm, *Evĥaĥu‘l-mesâlik*, 2: 360.

²³² Bk. el-Ğalâyeynî, *Câmi‘u‘d-durûs*, 3: 113; es-Suyûtî, *Hem‘u‘l-hevâmi‘*, 4: 62; ‘Alî es-Sa‘dî, *el-Vecîz fi naĥvi‘l-luġati‘l-‘Arabîyye*, 141; ‘Uşeymîn, *Şerĥu Elfiyyeti‘bni Mâlik*, 2: 534; ‘Abbâs Ĥasan, *en-Naĥvu‘l-vâfi*, 2: 417; Nehr, *el-İtĥân*, 3: 816.

²³³ Cümle içerisindeki kapalı sözcük, nahivciler tarafından “zâtteki kapalılık veya müfretteki kapalılık ya da melfûz temyiz” diye isimlendirilmiştir. Bk. el-Ğalâyeynî, *Câmi‘u‘d-durûs*, 3: 13; ‘Abbâs Ĥasan, *en-Naĥvu‘l-vâfi*, 2: 417; Nehr, *el-İtĥân*, 3: 818.

²³⁴ Fiil ile özne arasındaki ilişki ise nahivciler tarafından “nisbetteki veya cümlelerdeki kapalılık ya da melhûz temyiz” olarak ifade edilmiştir. Bk. el-Ğalâyeynî, *Câmi‘u‘d-durûs*, 3: 13; Nehr, *el-İtĥân*, 3: 818-119.

²³⁵ Bk. el-Birgivî, *Mecmû‘atu‘n-naĥv*, 138. Temyîzin diġer türleri ve kâideleri için bk. es-Suyûtî, *Hem‘u‘l-hevâmi‘*, 4: 62; Ebû Ĥayyân, *et-Tezyîl‘u ve‘t-tekmîl*, 9: 205; ‘Ubâde, *el-Cumletu‘l-‘Arabîyyetu*, 72-75; el-Faĥî, *Teysîru‘n-naĥv*, 116; Nehr, *el-İtĥân*, 3: 818-119; İbn Ĥişâm, *Şerĥu Kaĥri‘n-nedâ*, 223-224; Cemâ‘a, *Şerĥu Kâfiyyeti‘bni‘l-Ĥâcib*, 154-155; ‘Aĥmed Züfer, *en-Naĥvu‘l-Ĥur‘ânî*, 372-385.

Temyîz, melhûz ve melfûz, mezkûr ve mukadder, zât (müfret) ve cümle temyîzi şeklinde farklı tasnifleri için bk. er-Raĥî, *Şerĥu‘r-Raĥî*, 1: 693; ‘Uşeymîn, *Şerĥu Elfiyyeti‘bni Mâlik*, 2: 541; ‘Alî es-Sa‘dî, *el-Vecîz fi naĥvi‘l-luġati‘l-‘Arabîyye*, 141-142; ‘Abbâs Ĥasan, *en-Naĥvu‘l-vâfi*, 2: 413; el-Ĥaĥîb ve Maşlûĥ, *Naĥvu‘l-‘Arabîyyeti*, 3: 346-347; el-Birgivî, *Mecmû‘atu‘n-naĥv*, 92/138.

²³⁶ Bk. M. ‘Abdullaĥîf, *Binâ‘u‘l-cumleti‘l-‘Arabîyyeti*, 166-167/198/204-206.

²³⁷ Âyette mezkûr bir merci‘ bulunmadığı için kapalı hale gelen işâret ismi (مَثَلًا), kelimesiyle temyiz edilmiştir. İşâret isminden hâl olması da mümkündür. Bk. Yâĥûd, *İ‘râbu‘l-Ĥur‘ânî‘l-Kerîm*, 10: 4882.

²³⁸ Bu cümle taaccüb ifade etmek için kullanılırsa cümle temyîzine misal olarak verilebilir. Bk. el-Ğalâyeynî, *Câmi‘u‘d-durûs*, 3: 115.

²³⁹ Birinci ve ikinci örnekte رَجُلًا sözcüğü zâhir zamiri, نعم رجلاً cümlesinde ise medh (övme) fiilinin gizli zamirini (هو) temyiz etmektedir. Bk. el-Birgivî, *Mecmû‘atu‘n-naĥv*, 92-93, 137.

²⁴⁰ Bk. el-Ğalâyeynî, *Câmi‘u‘d-durûs*, 3: 115.

فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ. “Artık kim zerre ağırlığınca bir hayır işlerse, onun mükâfatını görecektir.” (ez-Zilzâl 99/7)²⁴¹ cümleleri örnek olarak verilebilir.

وَاشْتَعَلَ الرَّأْسُ شَيْبًا. “Başımdaki saç, yaşlılık aleviyle tutuştu.” (Meryem 19/4),²⁴²

أَنَا أَكْثَرُ مِنْكَ مَالًا وَأَعَزُّ نَفَرًا. “Ben senden malca daha servetli, cem’iyyetçe daha izzetliyim.”²⁴³

طَابَ زَيْدٌ نَفْسًا. “Zeyd psikolojik olarak güzel oldu.”²⁴⁴

الْحَوْضُ مُمْتَلِئٌ مَاءً. “Havuz suyla doludur.”

زَيْدٌ أَفْضَلُ مِنْ عَمْرٍو عِلْمًا. “Zeyd, Amr’dan ilim cihetiyle üstündür.”²⁴⁵ cümleleri ise cümle temyîzine örnektir.

إِنِّي رَأَيْتُ أَحَدَ عَشَرَ كَوْكَبًا. “Gerçekten ben on bir yıldız gördüm.” (Yûsuf 12/4),

سَحَرَهَا عَلَيْهِمْ سَبْعَ لَيَالٍ وَثَمَانِيَةَ أَيَّامٍ. “Onu (o rüzgarı) yedi gece ve sekiz gün ardı ardına onların üzerlerine musallat etti.” (el-Hâkka 69/7),²⁴⁶

وَاخْتَارَ مُوسَى قَوْمَهُ سَبْعِينَ رَجُلًا. “Mûsâ, kavminden yetmiş adam seçti.” (el-A‘râf 7/155),²⁴⁷

لَهُ تِسْعٌ وَتِسْعُونَ نَعْمَةً. “Onun doksan dokuz koyunu var.” (Şâd 38/23)²⁴⁸ cümleleri de sayı temyîzine örnek olarak verilebilir.²⁴⁹

²⁴¹ Bu cümle ile miktarlar için kullanılan zâttaki kapalılığa örnek verilmiştir. Bk. el-Ğalâyeynî, *Câmi‘u’d-durûs*, 3: 113.

²⁴² Bk. el-Ğalâyeynî, *Câmi‘u’d-durûs*, 3: 115.

²⁴³ el-Ğa‘fîb ve Maşlûh, *Na‘hu’l-‘Arabiyyeti*, 3: 340.

²⁴⁴ Bu örnekte Zeyd’in güzel olduğu söyleniyor lâkin onun elbisesi mi, saçını mı, babalığı mı güzel oldu belli değildir. İşte bu sebeple cümledeki (طَابَ زَيْدٌ) kapalılık, (نَفْسًا) kelimesi getirilerek kaldırılmıştır.

Bk. el-Birgivi, *Mecmû‘atu’n-na‘hu*, 138.

²⁴⁵ Bk. el-Birgivi, *Mecmû‘atu’n-na‘hu*, 138.

²⁴⁶ el-Ğa‘fîb ve Maşlûh, *Na‘hu’l-‘Arabiyyeti*, 3: 349.

²⁴⁷ Bk. ‘Ubâde, *el-Cumletu’l-‘Arabiyyetu*, 73.

²⁴⁸ ‘Ahmed Züfer, *en-Na‘hu’l-‘Qur’ânî*, 371.

²⁴⁹ Sayıların temyîzi ve kaideleriyle ilgili geniş bilgi için bk. el-Ğalâyeynî, *Câmi‘u’d-durûs*, 3: 116-118.

Her ne kadar nahivciler temyîzi, zât-nisbet, melhûz-melfûz, müfret-cümle diye ayırıp alt başlıklarını farklı katagorize etse de sonuç itibariyle mümeyyez-mümeyyiz, temyiz grubunun iki elemanıdır. Cümle ögesine karşılık gelen unsur, sadece mümeyyez değil “mümeyyez” ve “mümeyyiz”den oluşan bütündür. Bu nedenle biz bunları bir bütün olarak kelime grupları içerisinde ele alıyoruz.

1.2.2.4. Cer Grubu (câr+mecrûr)

Cer grubu, iki şekilde meydana gelir. Bunlardan birincisi izâfet yoluyla olur²⁵⁰ ki bu, yukarıda isim tamlaması başlığı altında incelendi. Onun için muzâf+muzâf ileyh'ten oluşan zarf soylu cer grubuna burada yer verilmeyecektir. İkincisi ise harf-i cer+mecrûrun bir araya gelmesiyle meydana gelen cer grubudur. Cer grubundaki harfler, kendinden önceki fiilin manasını kendinden sonrasına nakletmeleri²⁵¹ sebebiyle “cer harfleri” diye isimlendirilmektedirler.²⁵² Bu nedenle nahivcilerden bir kısmı, fiillerin manalarını mecrûr isimlere katmaları (taşımaları) nedeniyle bu harfleri “izafet harfleri (hurûfu'l-idâfeti)” diye de isimlendirmişlerdir.²⁵³ Câr+mecrûr şeklinde iki elemanın bir araya getirilmesiyle oluşturulan yapı, izâfet grubunda da olduğu gibi tek bir kelime konumundadır. Câr ve mecrûrdan oluşan bütün, cümlenin bir unsuruna denk gelmesi sebebiyle biz câr ve mecrûrdan oluşan bütünü “kelime grubu” olarak²⁵⁴ görmekteyiz. Örneğin, مَرَزْتُ بِرَيْدٍ cümlesinde câr+mecrûrdan oluşan bütün, مَرَّ fiilinin mef'ûl ögesine karşılık geldiği için (yani mef'ûl bih gayr-ı sarîhi olarak)²⁵⁵ tek bir kelime grubudur.

²⁵⁰ İbn Hişâm, *Şerhu Kaşri'n-nedâ*, 237.

²⁵¹ el-İs' ardî, *el-Kâfiyetu'l-kubrâ*, 288; M. 'Abdullaîf, *Binâ 'u'l-cumleti'l-'Arabiyyeti*, 173.

²⁵² Bk. Ebû 'Abdillah el-Hüseyn b. Mûsâ ed-Dîneverî, *Şimâru's-şınâ'ati fî 'ilmi'l-'Arabiyyeti*, thk. Muhammed Hâlid el-Fâdil (Silsiletu neşri'r-resâ'ili'l-câmi'iyeti 9, y.y., 1411/1990), 359; er-Rađî, *Şerhu'r-Rađî*, 2: 1134.

²⁵³ Bk. Nehr, *el-İtkân*, 3: 961; es-Suyûtî, *Hem'u'l-hevâmi'*, 4: 153; Ebu'l-Kâsım Maĥmûd b. 'Umer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemaĥşerî, *el-Mufaşşal fî 'ilmi'l-luġa* (Beyrût: Dâru'l-iĥyâi'l-'ulûm, 1990), 337; Ebu'l-Feth 'Uşmân b. Cinnî el-Mevşîlî el-Baġdâdî, *Sırru şınâ'ati'l-i'râb*, thk. Hâsan Hindâvî (Dimeşġ: Dâru'l-Ķalem, 1993), 1: 121-123; er-Rađî, *Şerhu'r-Rađî*, 2: 1134.

²⁵⁴ Bk. İbn Cinnî, *Sırru şınâ'ati'l-i'râb*, 1: 105-106; Şimşek, *Arap Dilinde Kelime Grupları*, 113; M. 'Abdullaîf, *Binâ 'u'l-cumleti'l-'Arabiyyeti*, 174.

²⁵⁵ Bk. İbn Cinnî, *Sırru şınâ'ati'l-i'râb*, 1: 130-131; İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufaşşal*, 8: 9-10.

Cer harfleri yirmi tanedir:²⁵⁶ (الباء), (اللام), (على), (عن), (إلى), (من), (الباء), (لعل), (كفي), (لولا), (عدا), (خلا), (مُندُ), (مُدُ), (حاشا), (تاء القسم), (واو القسم), (رُبُ), (حتى). Bu harfler de kendi aralarında aslî, zâid ve şebîh bi'z-zâid olmak üzere üçe ayrılır: (الباء), (اللام), (على), (عن), (إلى), (من), (الكاف) ve (اللام) harfleri, zâid²⁵⁷ olarak kullanılabilirler. Geriye kalan diğer harfler, daima aslî harflerdir. Zâid harfler ve (حاشا), (خلا), (عدا), (لولا), (لعل) harfleri, bir müte' allaka ihtiyaç duymayan cer harfleridir.²⁵⁸ (حاشا), (خلا), (عدا), (لعل), (رُبُ) ise şebîh bi'z-zâid olarak kabul edilen harf-i cerlerdir.²⁵⁹

Harf-i cerler, kelimedede tek başlarına başka bir şeyle ilişkili olmaksızın bulunmazlar. Aksine kendine bir unsur/öge alamayan fiillerin öge almasına yardımcı olur ve manasının anlaşılmasını sağlarlar.²⁶⁰ O halde aslî harf-i cerler, manen ilişkili/müte' allak olacakları bir fiile ya da şebîh fiile veyahut fiil manası taşıyan başka sözcüklere ihtiyaç duyarlar.²⁶¹ İlişkili oldukları müte' allaklar ise cümlede bazen zikredilirken bazen de hafzedilir. Yapılan hazif ise mümkün (câiz) ve zorunlu (vâcip) diye iki surette gerçekleşir. Eğer müte' allak yerine (كائن), (استقر), (حصل), (ثبت), (وجد) gibi umûm bildiren bir fiil ya da şebîh fiil (kevn-i âm) takdîr edilirse hazif

²⁵⁶ 'Abbâs Hâsan, *en-Naḥvu'l-vâfi*, 2: 431; 'Alî es-Sa' dî, *el-Vecîz fî naḥvi'l-luġati'l-'Arabiyye*, 149; İbn Hişâm, *Şerḥu Kaṭri'n-nedâ*, 234; el-Birgivi, *Mecmû'atu'n-naḥv*, 43-44; 'Ubâde, *el-Cumletu'l-'Arabiyyetu*, 126.

²⁵⁷ 'Abbâs Hâsan, *en-Naḥvu'l-vâfi*, 2: 449. Zâid, bir işe yaramayan, boş manasında kullanılmamıştır. Hatta zâid harfler Kur'ân-ı Kerîm'de geçiyor ise edeben "sıla harfleri" diye isimlendirilirler. Zâid harfler cümleyi te'kid, lafzı güzelleştirme, zayıf âmilin amelini kuvvetlendirme, kulağa güzel gelmesi için sesi güzelleştirme gibi faydalara binaen kullanılırlar. Bk. el-Birgivi, *Mecmû'atu'n-naḥv*, (dipnot 7) 45.

²⁵⁸ el-Birgivi, *Mecmû'atu'n-naḥv*, 44-45.

²⁵⁹ Bk. el-Ġalâeynî, *Câmi'u'd-durûs*, 3: 197; Nehr, *el-İtkân*, 3: 989; 'Abbâs Hâsan, *en-Naḥvu'l-vâfi*, 2: 449-450. Konumuzu fazla dağıtmamak için burada sadece harf-i cerlerin zikriyle yetiniyoruz. Câr+mecrûr hususunda daha geniş bilgi, manaları ve örnekler için bk. el-Ġalâeynî, *Câmi'u'd-durûs*, 3: 168-205; Nehr, *el-İtkân*, 3: 962-989; 'Ahmed Züfer, *en-Naḥvu'l-Kur'ânî*, 398-419.

²⁶⁰ el-Ġalâeynî, *Câmi'u'd-durûs*, 3: 168.

²⁶¹ Bk. el-İs' ardî, *el-Kâfiyetu'l-kubrâ*, 288; el-Ġalâeynî, *Câmi'u'd-durûs*, 3: 202; es-Suyûtî, *el-Eşbâh ve'n-nezâ ĩr*, 1: 503; 'Ubâde, *el-Cumletu'l-'Arabiyyetu*, 127; Ahmet Yüksel, *Arap Dilinde Harfi Cerler* (Yüksek Lisans Tezi, Samsun Ondokuz Mayıs Üniversitesi, 1995), 11.

zorunludur.²⁶² İşte kendisine umûmî bir âmil takdîr edilen cer grubuna nahivciler “zarf-ı müstekar” demişlerdir. Zarf-ı müstekar, cümlede sadece mef'ûl fih (bir mekan veya zamanda bulunmayı ifade eden) konumda olur.²⁶³ Nahiv kitaplarına bakıldığında, müte'allakı düşürülmüş, bir mekân veya zamanda bulunmayı ifade eden “zarf-ı müstekar”ın, cümlede mübtedâ'nın haberi, mevsûf'un sıfatı, zu'l-hâl'in hâli, ism-i mevsûl'ün sılası olarak geldiği görülmektedir.²⁶⁴ Ancak biz bazı nahivcilerin de savunduğu gibi zarf ve şibih cümlenin haber, sıfat, hâl vb. olarak gelmediği aksine müte'allakın cümle ögesi olduğu görüşündeyiz.²⁶⁵ Örneğin, إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي جَنَّاتٍ وَنَهْرٍ, “Şüphesiz Allah'a karşı gelmekten sakınanlar cennetlerde, ırmak başlarındadırlar.” (el-Ğamer 54/54)²⁶⁶ cümlesindeki (فِي جَنَّاتٍ وَنَهْرٍ) ibâresinde geçen cer grubu, müte'allakı düşürülmüş bir câr ve mecrûr grubundan oluşmaktadır. Düşürülmüş olan fiil/şibih fiil ise mef'ûl fih ögesiyle birlikte إِنَّ الْمُتَّقِينَ'nin haberine karşılık gelmektedir. Takdîri ise إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي جَنَّاتٍ وَنَهْرٍ şeklindedir.

Şayet fiil umûmiyet değil de hususîlik ifade ediyorsa “kevn-i hâss”ın hazfi mümkündür. Bu ise nahivciler tarafından “zarf-ı lağv” diye adlandırılmaktadır.²⁶⁷ Zarf-ı lağv'ın, cümlede mef'ûl bih ğayr-i sarîh, nâib-i fâ'il, mef'ûl leh olarak gelmesi mümkündür.²⁶⁸ Örneğin, وَاللَّهُ مُخِيطٌ بِالْكَافِرِينَ, “Oysa Allah, kâfirleri çepeçevre kuşatmıştır.” (el-Bakara 2/19), وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَذَهَبَ بِسَمْعِهِمْ وَأَبْصَارِهِمْ, “Allah dileseydi, elbette

²⁶² Bk. Nehr, *el-İtkân*, 3: 961. Örnek olarak تَكَلَّمَ الَّذِي عِنْدَكَ cümlesinde zarf'ın müte'allakı umûmîdir. Bk.

‘Abbâs Hasan, *en-Naħvu'l-vâfi*, 2: 445-446; Kabâve, *İ'râbu'l-cumel ve eşbâhi'l-cumel*, 293-295.

²⁶³ Şimşek, *Arap Dilinde Kelime Grupları*, (dipnot 872), 188.

²⁶⁴ Geniş bilgi ve örnekler için bk. İbn 'Aķil, *Şerħu'bni 'Aķil 'alâ Elfiyyeti'bni Mâlik*, 1: 213; ‘Abbâs Hasan, *en-Naħvu'l-vâfi*, 2: 247; Nehr, *en-Naħvu't-taħbîkî*, 2: 722; ‘Ubâde, *el-Cumletu'l-'Arabiyyetu*, 126-127.

²⁶⁵ Bk. Kabâve, *İ'râbu'l-cumel ve eşbâhi'l-cumel*, 295-300/314; ‘Abbâs Hasan, *en-Naħvu'l-vâfi*, 2: 249-250/445 (dipnot 3); Nehr, *el-İtkân*, 4: 1541; İbn 'Aķil, *Şerħu'bni 'Aķil 'alâ Elfiyyeti'bni Mâlik*, 1: (dipnot 2) 210; Şimşek, *Arap Dilinde Kelime Grupları*, 189; Ğalâzeynî, *Câmi'u'd-durûs*, 3: 300-301.

²⁶⁶ ‘Ubâde, *el-Cumletu'l-'Arabiyyetu*, 128.

²⁶⁷ Bk. ‘Abbâs Hasan, *en-Naħvu'l-vâfi*, 2: 246/446; el-Birgivi, *Mecmû'atu'n-naħv*, 48; Recep Yaşar, *Arapçada Fiil Gibi Amel Eden İsimler*, 109. Örneğin عِنْدَكَ الَّذِي وَقَفَ cümlesinde geçen zarf'ın müte'allakı, husûsîdir. Bk. ‘Abbâs Hasan, *en-Naħvu'l-vâfi*, 2: 446.

²⁶⁸ Uzun, mef'ûl fih'i de zarf-ı lağv'dan saymaktadır. Ancak biz mef'ûl fih'i zarf-ı müstekar olarak ele alacağız. Bk. Tacettin Uzun ve diğerkleri (A. Erdoğan, M. Uysal, O. Parlak, M. Tasa, L. Solmaz, Ş. Kırdar), *Anlatımlı Arapça* (Konya: Sebat Obset, 2002), 150-151.

onların işitme ve görme duyularını giderirdi.” (el-Bakara 2/20) âyet-i kerîmelerinde geçen (بِالسَّمْعِ - بِالْأَبْصَارِ) câr-mecrûr, (مُحِيطٌ) (şibih fiil) - ذَهَبَ (fiil) kelimelerine müte‘allık olup mef‘ûl bih ğayr-i sarîh makamındadırlar. Fakat زَيْدٌ مِنْ مَكَّةَ cümlesinde müte‘allak, umûm ifade etmeyen fiil olarak takdir edilirse -mesela (جَاءَ) şeklinde- veya مَرَّرْتُ/مَرَّرْتُ cümlelerinde مَرَّرْتُ sözcüğünün müte‘allakı olan مَرَّرْتُ fiilleri, hazfedilmediği için câr+mecrûr, zarf-ı lağv diye isimlendirilmiştir.²⁶⁹

İ‘râb cihetiyle baktığımızda cer harfleri mebnî yapılarıdır ve i‘râbta mahalleri yoktur. Câr’dan sonra gelen isim ise ya lafzen ya da mahallen mecrûrdur. Cer grubu (câr+mecrûr), bir fiile bağlı (müte‘allık) olduğunda cümle içerisinde nasb mahallinde olur.²⁷⁰ Yukarıda da belirtildiği gibi câr ve mecrûrdan oluşan bütün, bir “kelime grubu” hükmündedir.

1.2.2.5. İstisnâ Grubu (müstesnâ minh+müstesnâ)

Kelime gruplarından bir diğeri de istisnâ grubudur. İstisnâ, bir şeyi istisnâ edatları yoluyla, kendinden önceki hükümden çıkarmaktır,²⁷¹ şeklinde tanımlanmaktadır. İstisnâ grubu, üç elemandan (müstesnâ minh+istisnâ edatı+müstesnâ) oluşur.²⁷² İstisnâyı oluşturan üçlü grubun bir bütün olarak değerlendirilmesi, Arap Dilinde müstesnâ diye bir öge olmamasından ziyade istisnâ grubunun, cümlenin tek bir unsuruna karşılık gelmesi sebebiyledir.²⁷³ İstisnâyı,

²⁶⁹ Bk. el-Birgivi, *Mecmû‘atu’n-naḥv*, 48.

²⁷⁰ Şimşek, *Arap Dilinde Kelime Grupları*, 191.

²⁷¹ Bk. ‘Aḥmed el-Hâşimî, *el-Ḳavâ‘idu’l-esâsiyyetu*, 215; Nehr, *el-İtkân*, 3: 832; Yâkût, *en-Naḥvu’t-ta’lîmî*, 727; es-Suyûfî, *Hem‘u’-hevâmi‘*, 3: 237; ‘Alî es-Sa‘dî, *el-Vecîz fî naḥvi’l-luġati’l-‘Arabiyye*, 123; Ebû Ḥayyân, *et-Tezyîlu ve’t-tekmîl*, 8: 151; Ebû Sa‘îd es-Sîrâfî el-Ḥasen b. ‘Abdillâh b. el-Mirzebân, *Şerḥu Kitâbi Sibeveyhi*, thk. ‘Aḥmed Ḥasan Mehdî ‘Ali Seyyid ‘Alî (Beyrût: Dâru’l-kutubi’l-‘ilmiyye, 2008), 3: 47; ‘Abbâs Ḥasan, *en-Naḥvu’l-vâfi*, 2: 316; Muḥammed el-Ḥudârî, *Hâşiyetu’l-Ḥudârî ‘alâ Şerḥi’bni ‘Aḳîl ‘alâ Elfîyyeti’bni Mâlik* (Dâru’l-Fikr, ts.) 202; el-Ġalâyeynî, *Câmi‘u’d-durûs*, 3: 127; el-Fâkihî, *Şerḥu Kitâbi’l-Ḥudûd*, 240; el-İs‘ardî, *el-Kâfiyyetu’l-kubrâ*, 133; el-Ḥaṭîb ve Maşlûḥ, *Naḥvu’l-‘Arabiyyeti*, 3: 303. Burada anlattığımız istisnâ grubunu, istisnâ edatlarından اَلْا ile anlatacağız. Diğer istisnâ edatları için, verdiğimiz kaynaklara bakılabilir.

²⁷² ‘Aḥmed el-Hâşimî, *el-Ḳavâ‘idu’l-esâsiyyetu*, 215; ‘Abbâs Ḥasan, *en-Naḥvu’l-vâfi*, 2: 315; el-Ḥaṭîb ve Maşlûḥ, *Naḥvu’l-‘Arabiyyeti*, 3: 305.

²⁷³ er-Raḳî, muttasıl istisnâda müstesnânın müstesnâ minh’e dahil olup olmaması konusunu işlerken Kadî el-Bâḳillânî (h. 403)’nin, müstesnânın müstesnâ minh’e dahil olduğunu ve müstesnâ minh+istisnâ edatı+müstesnâ’nın da bir bütün olarak tek bir isme karşılık geldiği görüşünde

müstesnâ ve müstesnâ minh'in bulunup bulunmaması cihetiyle ikiye; müstesnâ ve müstesnâ minh'in çeşidine bakarak da yine ikiye ayırıyoruz.

1. Tam istisnâ: Müstesnâ ve müstesnâ minh cümlede zikredilmişse “tam istisnâ” olur. Cümle, tam ve müceb/olumlu ise müstesnâ'nın nasb olması vâciptir.²⁷⁴ Örneğin, ثُمَّ تَوَلَّيْتُمْ إِلَّا قَلِيلًا مِّنْكُمْ وَأَنْتُمْ مُعْرِضُونَ. “Sonra pek azınız hariç, yüz çevirerek sözünüzden döndünüz.” (el-Bakara 2/83) âyetinde geçen ... قَلِيلًا kelimesi öncesindeki (مِّنْ) zamîrinden istisnâ edilmiştir. Kelâm, tam ve mücebtir/olumludur.²⁷⁵ Lakin kelâm müceb olmazsa müstesnâ için iki durum söz konusudur: a) İstisnâ tam ise müstesnâ minhten bedel yapılır.²⁷⁶ Bu tercih edilen görüştür. b) İstisnâ makamında nasb olarak da okunur.²⁷⁷ Örneğin, مَا فَعَلُوهُ إِلَّا قَلِيلًا مِنْهُمْ. “İçlerinden pek azı hariç, bunu yapmazlardı.” (en-Nisâ' 4/66) âyetinde ... قَلِيلًا kelimesi فَعَلُوهُ'daki vâv (و)'dan bedel yapılmıştır.²⁷⁸ Fakat وَمَا لِأَحَدٍ عِنْدَهُ مِنْ نِعْمَةٍ تُجْزَى إِلَّا ابْتِغَاءَ وَجْهِ رَبِّهِ الْأَعْلَى. “O, yüce Rabbinin rızasını istemesi dışında hiç kimseye karşılık bekleyerek iyilik yapmaz.” (el-Leyl 92/19-20) âyetinde ise ... ابْتِغَاءًا kelimesi istisnâ üzere mansûbtur.²⁷⁹

2. Müferrağ istisnâ: Müstesnâ minhin zikredilmediği istisnâya müferrağ istisnâ denir. İstisnâ, müferrâğ türünde olduğunda ise kelâm olumsuz olarak gelir.²⁸⁰ Bu tür istisnâlarda (إِلَّا)'dan sonrası, cümledeki konumuna göre baştaki âmîl neyi

olduğunu ifade etmiştir. Bk. er-Rađî, *Şerhu'r-Rađî*, 1: 719. Ayrıca bk. Şimşek, *Arap Dilinde Kelime Grupları*, 192; M. 'Abdullaţîf, *Binâ û'l-cumleti'l-'Arabîyyeti*, 140/172.

²⁷⁴ Bk. Nehr, *el-İtkân*, 3: 837; Yâkût, *en-Naĥvu't-ta'limî*, 728; 'Abbâs Ĥasan, *en-Naĥvu'l-vâfi*, 2: 316. 'Uşeymîn, *Şerhu Elfiyyeti'bni Mâlik*, 2: 449; İbn Hişâm, *Şerhu Kaĥri'n-nedâ*, 229; el-Cârim - Emîn, *en-Naĥvu'l-vâđîĥ*, 1: 335; İbn Hişâm, *Evđaĥu'l-mesâlik*, 2: 254; İbn 'Aĥîl, *Şerhu'bni 'Aĥîl 'alâ Elfiyyeti'bni Mâlik*, 2: 209; el-Ĥaĥîb ve Maşlûĥ, *Naĥvu'l-'Arabîyyeti*, 3: 305.

²⁷⁵ Nehr, *el-İtkân*, 3: 835. Ayrıca müceb olmasından maksat, başında nefy-neh-y-soru edatı bulunmamasıdır. Bk. Yâkût, *en-Naĥvu't-ta'limî*, 728; 'Abbâs Ĥasan, *en-Naĥvu'l-vâfi*, 2: 316-319; İbn Hişâm, *Şerhu Kaĥri-n Nedâ*, 230.

²⁷⁶ es-Sîrâfi, *Şerhu Kitâbi Sîbeveyhi*, 3: 48-49; 'Uşeymîn, *Şerhu Elfiyyeti'bni Mâlik*, 2: 449; İbn Hişâm, *Evđaĥu'l-mesâlik*, 2: 257-258.

²⁷⁷ 'Uşeymîn, *Şerhu Elfiyyeti'bni Mâlik*, 2: 449; el-Cârim - Emîn, *en-Naĥvu'l-vâđîĥ*, 1: 336; İbn 'Aĥîl, *Şerhu'bni 'Aĥîl 'alâ Elfiyyeti'bni Mâlik*, 2: 212.

²⁷⁸ Bk. Nehr, *el-İtkân*, 3: 837.

²⁷⁹ Bk. Nehr, *el-İtkân*, 3: 837.

²⁸⁰ İbn Hişâm, *Evđaĥu'l-mesâlik*, 2: 253; 'Abbâs Ĥasan, *en-Naĥvu'l-vâfi*, 2: 317; el-Ĥaĥîb ve Maşlûĥ, *Naĥvu'l-'Arabîyyeti*, 3: 310.

gerektiriyorsa (raf‘, nasb, cer) o şekilde i‘râblanır.²⁸¹ Örneğin, وَمَا مُحَمَّدٌ إِلَّا رَسُولٌ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ. “Muhammed ancak kendinden önce de peygamberlerin gelip geçtiği bir peygamberdir.” (‘Âl-i ‘İmrân 3/144) âyetinde geçen رَسُولٌ kelimesi “illâ”dan önceki هَلْ يُهْلَكُ إِلَّا الْقَوْمُ الظَّالِمُونَ؟²⁸² Fakat, “Zalimler toplumundan başkası mı helâk edilecek?” (el-‘En‘âm 6/47) âyetinde geçen وَمَنْ يُؤَلِّمُ يَوْمَئِذٍ ذُبُرَهُ إِلَّا مُتَحَرِّفًا لِقِتَالٍ أَوْ... الْقَوْمُ kelimesi nâib-i fâ‘il olarak merfûdur.²⁸³ Oysaki, مُتَحَرِّفًا لِقِتَالٍ أَوْ “Savaş taktiği olarak düşmanı vurmak için çekilme ya da diğer bir birliğe katılmak durumu hariç böyle bir günde her kim onlara arkasını dönerse mutlaka o, Allah’ın gazabına uğramış olur.” (el-‘Enfâl 8/16) âyetinde altı çizili kısım hâl konumunda olup (لا تُولُوا الْأَذْبَارَ إِلَّا مُنْحَرِفِينَ لِقِتَالٍ أَوْ مُتَحَرِّفِينَ إِلَى فِتْنَةٍ) manasındadır.²⁸⁴ وَيَأْتِي اللَّهُ إِلَّا أَنْ يُسَمَّ نُورُهُ.²⁸⁴ “Allah, nurunu tamamlamaktan başka bir şeye razı olmaz.” (et-Tevbe 9/32) âyetinde geçen (أَنْ يُسَمَّ) ifadesi, يَأْتِي fiilinin mef‘ûl bih’i olarak mahallen mansûbtur.²⁸⁵

1. Muttasıl istisnâ: Müstesnâ, müstesnâ minhten çıkarılmış ise yani ondan bir cüz’ ise ya da onun cinsi ise bu tür istisnalara muttasıl istisnâ denir.²⁸⁶ Eğer kelâm olumlu ise müstesnâ’nın mansûb olması zorunludur.²⁸⁷ Örnek; “Zeyd قَامَ الْقَوْمُ إِلَّا زَيْدًا.”²⁸⁷ Şayet kelâm olumsuz ise müstesnâ, müstesnâ minh’ten bedel dışında kavim kalktı.”²⁸⁸

²⁸¹ Bk. Nehr, *el-İtqân*, 3: 837; Yâkût, *en-Nahvu’t-ta‘lîmî*, 729; ‘Alî es-Sa‘dî, *el-Vecîz fî nahvi’l-luğati’l-‘Arabiyye*, 123; ‘Abbâs Hâsan, *en-Nahvu’l-vâfi*, 2: 317/322; İbn Hişâm, *Evdahu’l-mesâlik*, 2: 253; İbnu’l-Hâcib, *Kâfiye*, 78; el-Cârim - Emîn, *en-Nahvu’l-vâfi*, 1: 336.

²⁸² Bk. Nehr, *el-İtqân*, 3: 837-838; İbn Hişâm, *Şerhu Kâtri’n-nedâ*, 229.

²⁸³ Bk. Nehr, *el-İtqân*, 3: 838.

²⁸⁴ Bk. Nehr, *el-İtqân*, 3: 838-839.

²⁸⁵ Bk. Nehr, *el-İtqân*, 3: 839. Mufarrağ istisnânın örnekleri için ayrıca bk. İbn Hişâm, *Evdahu’l-mesâlik*, 2: 253.

²⁸⁶ Bk. ‘Abbâs Hâsan, *en-Nahvu’l-vâfi*, 2: 318; İbnu’l-Hâcib, *Kâfiye*, 76; el-Ğalâyeynî, *Câmi‘u’d-durûs*, 3: 127; İbn ‘Aqîl, *Şerhu’bni ‘Aqîl ‘alâ Elfiyyeti’bni Mâlik*, 2: 212; el-Hatîb ve Maşlûh, *Nahvu’l-‘Arabiyyeti*, 3: 304.

²⁸⁷ İbn Hişâm, *Evdahu’l-mesâlik*, 2: 254; el-Ğalâyeynî, *Câmi‘u’d-durûs*, 3: 130.

²⁸⁸ ‘Alî es-Sa‘dî, *el-Vecîz fî nahvi’l-luğati’l-‘Arabiyye*, 123.

yapılır veya istisnâ makamında mansûb olur.²⁸⁹ Örnek; “İçlerinden pek azı hariç, bunu yapmazlardı.” (en-Nisa’ 4/66)²⁹⁰ âyetinde geçen (فَلْيَلِ) kelimesi öncesinden bedel yapılmıştır. “Zeyd hariç kimse kalkmadı.”²⁹¹ cümlesi ise istisnâ olarak mansûb olmasına ya da bedel olmasına örnek teşkil etmektedir.

2. Munkatı’ istisnâ: Kelâmda müstesnâ, müstesnâ minhten çıkarılmamışsa yani onun bir parçası ya da onun cinsinden değilse bu tür istisnalara da munkatı’ istisnâ denir.²⁹² Munkatı’ istisnâ, olumlu veya olumsuz (menfî) kelâmda olabilir.²⁹³ Ayrıca nahivcilerin cumhuruna göre munkatı’ istisnâda müstesnânın mansûb olması zorunludur.²⁹⁴ Örneğin, “Onların zanna uymak dışında hiçbir bilgileri yoktur. Sadece uyuyorlar.” (en-Nisâ’ 4/157) âyetinde geçen اتَّبَاعٌ kelimesi mansûb müstesnâdır. عِلْمٌ kelimesi ise müstesnâ minh’tir. Çünkü zan, ilim cinsinden değildir, bu nedenle istisnâ, munkatı’ dir.²⁹⁵ Yine إِلَّا سَلَامًا. “Orada “selâm” sözü dışında asla boş söz işitmezler.” (Meryem 19/62) âyetinde سَلَامًا kelimesi لَعْنًا kelimesinin ne bir parçası ne de cinsidir. Bu sebeple istisnâ, munkatı’ dir.²⁹⁶

Yukarıda müstesnâ ve müstesnâ minh’in bulunup bulunmaması cihetiyle ikiye; müstesnâ ve müstesnâ minh’in çeşidine bakarak da yine ikiye ayırdığımız istisna

²⁸⁹ Bk. Nehr, *el-İtkân*, 3: 840; Yâkût, *en-Nahvu’t-ta’lîmî*, 730; İbnu’l-Hâcib, *el-Kâfiye*, 77-78; er-Rađî, *Şerhu’r-Rađî*, 1: 716; ‘Uşeymîn, *Şerhu Elfiyyeti’bni Mâlik*, 2: 448-449; İbn Hişam, *Şerhu Ka’ri’n-nedâ*, 229; İbn Hişam, *Evda’hu’l-mesâlik*, 2: 257; el-Galâyeynî, *Câmi’u’d-durûs*, 3: 130.

²⁹⁰ Bk. İbn Hişam, *Evda’hu’l-mesâlik*, 2: 258; İbn Hişam, *Şerhu Ka’ri’n-nedâ*, 229.

²⁹¹ Bk. ‘Alî es-Sa’dî, *el-Vecîz fi nahvi’l-lugati’l-‘Arabiyye*, 123; ‘Uşeymîn, *Şerhu Elfiyyeti’bni Mâlik*, 2: 449.

²⁹² Bk. ‘Abbâs Hasan, *en-Nahvu’l-vâfi*, 2: 318; ‘Uşeymîn, *Şerhu Elfiyyeti’bni Mâlik*, 2: 450; el-Galâyeynî, *Câmi’u’d-durûs*, 3: 127; İbn ‘Aqîl, *Şerhu’bni ‘Aqîl ‘alâ Elfiyyeti’bni Mâlik*, 2: 212; el-Ĥaĥîb ve Maşlûh, *Nahvu’l-‘Arabiyyeti*, 3: 304.

²⁹³ Nehr, *el-İtkân*, 3: 840; Yâkût, *en-Nahvu’t-ta’lîmî*, 731; İbnu’l-Hâcib, *Kâfiye*, 78; er-Rađî, *Şerhu’r-Rađî*, 1: 716; İbnu’l-Hâcib, *Kâfiye*, 77.

²⁹⁴ Bk. ‘Alî es-Sa’dî, *el-Vecîz fi nahvi’l-lugati’l-‘Arabiyye*, 123; İbn ‘Aqîl, *Şerhu’bni ‘Aqîl ‘alâ Elfiyyeti’bni Mâlik*, 2: 215; el-Galâyeynî, *Câmi’u’d-durûs*, 3: 136.

²⁹⁵ Bk. Yâkût, *en-Nahvu’t-ta’lîmî*, 731; Ebû Ĥayyân, *et-Tezyîlu ve’t-tekmîl*, 8: 151.

²⁹⁶ Bk. Yâkût, *en-Nahvu’t-ta’lîmî*, 731; ‘Abbâs Hasan, *en-Nahvu’l-vâfi*, 2: 318.

grubunu üç elemanıyla birlikte (müstesnâ minh+istisnâ edatı+müstesnâ) kelime grubu olarak değerlendiriyoruz.

1.2.2.6. Sıla Grubu (mevsûl+sıla cümlesi)

Kelime gruplarından bir diğeri de mevsûl ve sılasından oluşan bütündür. İsmi mevsûller, -diğer kelime gruplarında da belirttiğimiz gibi- sılası olmadan cümle içinde tek başlarına bulunmamaları ve tek başlarına bir ögeye karşılık gelmemeleri sebebiyle kelime grupları içinde ele alıyoruz.²⁹⁷ Mevsûller, isim ve harf olarak iki gruba ayrılır.²⁹⁸

a) İsim soylu mevsûller, manasının anlaşılması için dâimâ bir sılaya²⁹⁹ ve ‘âid zamîre ihtiyaç duyan isimlerdir.³⁰⁰

(الذي), (التي) gibi ism-i mevsûller, (ال) ile ma‘ rife olduğu, başka bir görüşe göre ise ism-i mevsûllerin manalarının ancak kendinden sonraki sılası ile anlaşılması sebebiyle, ism-i mevsûllerin sılası ile ma‘ rife oldukları belirtilmiştir.³⁰¹

İsm-i mevsûller, hâs ve müsterek olarak ikiye ayrılmaktadır.³⁰² a) Hâs ism-i mevsûller: Tekil; (الذي), (التي), ikil; (الذان), (التان) çoğul; (الذين), (اللآتي), (اللواتي), (اللآئي). b) Müsterek ism-i mevsûller: (من), (ما), bazı müştaklara³⁰³ bitişen (ال), istifhâm

²⁹⁷ Bk. Ebu'l-‘Abbâs Muḥammed b. Yezîd el-Muberrred, *el-Muḫteḫab*, thk. Muḥammed ‘Abduhâliḫ ‘Aḫîme (el-Ḳâhîre: el-Meclîsu'l-‘a‘lâ li-ṣu‘ûni'l-İslâmîyye, Lecnetu İhyâi't-turâṣi'l-İslâmî, 1994/1415), 3: 193; es-Sâmerrâ‘î, *el-Cumletu'l-‘Arabîyyetu*, 100-101; ez-Zeccâcî, *el-Cumel fi'n-naḫv*, 362-363; İbnu'l-Ḥâcîb, *el-Kâfiye*, 114; Çelik, *Türkçe Arapça İsm-i Mevsûl, İzâfet, Sıfat, Hâl, Birleşik Cümlelerin Karşısâl Çözümlemesi*, 31. ez-Zemaḫşerî, mevsûl ve sılasını bir bütün olarak müfret isim olarak takdîr etmektedir (Bk. er-Raḫî, *Şerḫu'r-Raḫî*, 2: 205.). Sıla ile mevsûl arasına bir şeyin girememesi ve harf-i mevsullerin kendinden sonrasıyla bir bütün olarak i‘râb alması, mevsûl ve sılasını kelime grubu olarak değerlendirmemizde etkili olmuştur.

²⁹⁸ İbn Hişâm, *Evḫaḫu'l-mesâlik*, 1: 137; Ebû Ḥayyân, *et-Tezyîlu ve't-tekmîl*, 3: 5.

²⁹⁹ el-Cârim - Emîn, *en-Naḫvu'l-vâḫîḫ*, 1: 218; ‘Uşeymîn, *Şerḫu Elfiyyeti'bni Mâlik*, 1: 284.

³⁰⁰ Bk. Nehr, *en-Naḫvu't-taḫbîkî*, 1: 79; *el-İtkân*, 1: 180; Ḳabâve, *İ‘râbu'l-cumel*, 114; el-Cârim - Emîn, *en-Naḫvu'l-vâḫîḫ*, 1: 218; el-İs‘ardî, *el-Kâfiyetu'l-kubrâ*, 179; ‘Abbâs Ḥasan, *en-Naḫvu'l-vâḫîḫ*, 1: 341-342. İbnu'l-Ḥâcîb ise bizim yaklaşımımızı ifade eden tarzda şöyle demiştir: “İsm-i mevsûl, sıla ve ‘âid zamiri olmadan bir cümle ögesine karşılık gelmeyen şeydir.” Bk. İbnu'l-Ḥâcîb, *Kâfiye*, 114.

³⁰¹ Bk. el-‘Ukberî, *el-Lubâb*, 381; Nehr, *en-Naḫvu't-taḫbîkî*, 1: 80; es-Suyûtî, *el-Eşbâḫ ve'n-nezâ‘îr*, 2: 94.

³⁰² Yâḫûḫ, *en-Naḫvu't-ta‘lîmî*, 205; Nehr, *en-Naḫvu't-taḫbîkî*, 1: 81; el-Faḫî, *Teysîru'n-naḫv*, 59-60; İbn Hişâm, *Evḫaḫu'l-mesâlik*, 1: 139; es-Suyûtî, *Hem‘u'l-hevâmi‘*, 1: 279; el-Galâeynî, *Câmi‘u'd-durûs*, 1: 129; ‘Aḫmed el-Hâşimî, *el-Ḳavâ‘îdu'l-esâsiyyetu*, 100.

³⁰³ İsm-i fâ‘il ve ism-i mef‘ûl gibi müştak isimlere dâhil olan (ال) takısı da (الذي) - (التي) manasındadır. Bk. Birgivi, *Mecmû‘atu'n-naḫv*, 156; İbnu'l-Ḥâcîb, *Kâfiye*, 114; el-Faḫî, *Teysîru'n-naḫv*, 60; ‘Alî

“mâ”sından sonra gelen (ذَا),³⁰⁴ (أَيُّ), (أَيَّة) kelimeleridir.³⁰⁵ Aşağıda hâs ve müşterek ism-i mevsullere örnekler verilecektir.³⁰⁶ Bu örneklerde ism-i mevsûller, sıllarıyla birlikte tek bir kelime grubuna karşılık gelmektedir.

وَمَنْ أَضَلُّ مِمَّنْ يَدْعُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ مَنْ لَا يَسْتَجِيبُ لَهُ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ “Kim, Allah’ı bırakıp da, kıyamet gününe kadar kendisine cevap veremeyecek şeylere tapandan daha sapıktır!?” (el-’Ahkâf 46/5).

هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ؟ “Bilen kimselerle bilmeyenler bir olur mu!?” (ez-Zumer 39/9).

وَالْقَوَاعِدُ مِنَ النِّسَاءِ الَّتِي لَا يَرْجُونَ نِكَاحًا... “Artık evlenme ümidi beslemeyen, hayızdan ve doğumdan kesilmiş yaşlı kadınlar...” (en-Nûr 24/60).

مَا عِنْدَكُمْ يَنْفَدُ وَمَا عِنْدَ اللَّهِ بَاقٍ. “Sizin yanınızdaki tükenir, Allah katında olan ise kalıcıdır.” (en-Nahl 16/96).

مَاذَا أَنْزَلَ رَبُّكُمْ؟ “Rabbiniz ne indirdi?” (en-Nahl 16/24).

يُسَبِّحُ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ. “Göklerdeki ve yerdeki her şey, Allah’ı tespih eder.” (et-Teğâbun 64/1).

b) Harf-i mevsûller ise sılasıyla birlikte masdar olarak te’vîl edilen (أَنَّ), (أَنَّ), (مَّا), (كَيْ), (لَوْ) ve (هَمزة التسوية) dir.³⁰⁷ Örneğin, فَعَسَى اللَّهُ أَنْ يَأْتِيَنَا بِالْفَتْحِ “Umulur ki, Allah, yakın bir fetih getirir.” (el-Mâ’ide 5/52) âyetinde geçen altı çizili sıla grubu (harf-i

es-Sa’ dî, *el-Vecîz fî naḥvi’l-luġati’l-‘Arabiyye*, 41; el-İs’ ardî, *el-Kâfiyetu’l-kubrâ*, 180; İbn Ya’ iş, *Şerḥu’l-Mufaṣṣal*, 3: 143.

³⁰⁴ (ذَا)’nın ism-i mevsûl olarak kullanılması için önünde istifham ifade eden (مَنْ veya مَا) bulunması gerekmektedir. Bk. ‘Alî es-Sa’ dî, *el-Vecîz fî naḥvi’l-luġati’l-‘Arabiyye*, 40.

³⁰⁵ Nehr, *el-İtkân*, 1: 174-78; *en-Naḥvu’t-taḥbîkî*, 1: 82-84; el-Faḳî, *Teyisîru’n-naḥv*, 59; ‘Useymîn, *Şerḥu Elfiyyeti’bni Mâlik*, 1: 300; el-Galâyeynî, *Câmi’u’d-durûs*, 1: 131. İsmi mevsûller için ayrıca bk. er-Raḳî, *Şerḥu’r-Raḳî*, 2: 211/234.

³⁰⁶ Örnek için bk. Nehr, *en-Naḥvu’t-taḥbîkî*, 1: 82; Yâkût, *en-Naḥvu’t-ta’lîmî*, 205-220; Nehr, *el-İtkân*, 1: 171-183.

³⁰⁷ Bk. es-Suyûtî, *Hem’u’l-hevâmi’*, 1: 279; ‘Alî es-Sa’ dî, *el-Vecîz fî naḥvi’l-luġati’l-‘Arabiyye*, 38; el-‘Ukberî, *el-Lubâb*, 380; İbn ‘Aḳîl, *Şerḥu’bni ‘Aḳîl ‘alâ Elfiyyeti’bni Mâlik*, 1: 141; es-Sâmerrâ’î, *el-Cumletu’l-‘Arabiyyetu*, 105.

mevsûl+sılası) cümlede عَسَى'nın haberi konumundadır. Bu da gösteriyor ki mevsûl, ister isim soylu ister harf soylu olsun, sılası ile birlikte bir bütün olarak “kelime grubu” oluşturmaktadır.³⁰⁸

Nahivciler, ism-i mevsûlün sıla cümlesine yönelik bazı şartlar zikretmişlerdir:

1. Sıla cümlesi, haberî (bildiri kipi) cümle olmalıdır.³⁰⁹ Çünkü haberî cümle, mevsûlü açıklamaya uygundur. Lakin inşâî (dilek kipi) cümleler için kullanılmaz.³¹⁰

2. Sıla cümlesi, sıla ile mevsûlü birbirine bağlayan, lafzen veya mânen mevsûle dönen bir ‘âid zamîri içermelidir.³¹¹ Örneğin, “Onlar, الَّذِينَ صَبَرُوا وَعَلَىٰ رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ.” (en-Nahl 16/42) âyetinde sabreden ve yalnız Rablerine tevekkül eden kimselerdir.” (en-Nahl 16/42) âyetinde geçen ve sıla olan (صَبَرُوا) cümlesinde, mevsûle dönen bir zamir (و) bulunmaktadır.³¹²

Lakin bazı durumlarda mevsûle dönen zamir, hazfedilebilir.³¹³ Örneğin, وَاللَّهُ يَعْلَمُ مَا تُسْرُونَ. “Allah, gizlediğinizi de açığa vurduğunuzu da bilir.” (el-Mumtehiine 60/1) cümlesinde ‘aid zamiri hazfedilmiştir. Takdîri ise مَا تُسْرُونَ وَمَا تُعْلِنُونَ.

şeklindedir.³¹⁴

3. Sıla, zarf veya câr-mecrûr şeklinde gelmişse vucûben mahzûf olan (استقر....) fiiline müte‘allık olup, ‘âid zamîrinin zarfa veya câr-mecrûra intikal ettiği takdîr edilir.³¹⁵ Örneğin, جَاءَ الَّذِي عِنْدَكَ cümlesinde zarf (عِنْدَكَ), mahzûf bir fiile (استقر) müte‘allıktır.³¹⁶ Örnekte geçen ism-i mevsûl ve sılasından oluşan bütün, fiilin fâil ögesine karşılık gelmektedir.

³⁰⁸ el-‘Ukberî, *el-Lubâb*, 382; Şimşek, *Arap Dilinde Kelime Grupları*, 198.

³⁰⁹ Qabâve, *İ‘râbu’l-cumel*, 113; el-Faķî, *Teysîru’n-naħv*, 60; Ebû Hıyyân, *et-Tezyîlu ve’t-tekmîl*, 3: 5; el-Hıfîb ve Maşlûh, *Naħvu’l-‘Arabiyyeti*, 1: 279.

³¹⁰ ‘Alî es-Sa‘dî, *el-Vecîz fi naħvi’l-luġati’l-‘Arabiyye*, 40; Nehr, *el-İtķân*, 1: 180.

³¹¹ Qabâve, *İ‘râbu’l-cumel*, 114; Nehr, *el-İtķân*, 1: 180; el-Faķî, *Teysîru’n-naħv*, 60; el-Hıfîb ve Maşlûh, *Naħvu’l-‘Arabiyyeti*, 1: 279.

³¹² Bk. el-Faķî, *Teysîru’n-naħv*, 60-61.

³¹³ Bk. Nehr, *el-İtķân*, 1: 182.

³¹⁴ Nehr, *el-İtķân*, 1: 182.

³¹⁵ Bk. el-Hıfîb ve Maşlûh, *Naħvu’l-‘Arabiyyeti*, 1: 280; es-Sâmerrâ‘î, *el-Cumletu’l-‘Arabiyyetu*, 101.

³¹⁶ Bk. Nehr, *en-Naħvu’t-ta‘bîķî*, 1: 84.

1.2.2.7. Karmaşık (iç-içe girmiş) Kelime Grubu

Karmaşık kelime grubu diye tabir ettiğimiz iç içe geçmiş kelime grupları, en az iki veya daha fazla kelime grubunun bir araya gelerek, kendi aralarında oluşturduğu daha büyük yeni bir kelime grubudur.³¹⁷ Aşağıda karmaşık kelime gruplarına çeşitli örnekler verilecektir:

هل يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ؟

(ez-Zumer 39/9) cümlesinde “ism-i mevsûl+sıla grubu” + atıf harfi + “ism-i mevsûl+sıla grubu” terkihi, atfa dayalı karmaşık bir kelime grubu olup, يَسْتَوِي fiilinin fâ‘ili konumunda mahallen merfû‘dur.

يَا أَيُّهَا الْمُرْتَلِّ قُمْ اللَّيْلَ إِلَّا قَلِيلًا نَّصِفَهُ أَوْ انْقُصْ مِنْهُ قَلِيلًا.

(Peygamber)! Kalk, birazı hariç olmak üzere geceyi; yarısını ibadetle geçir. Yahut bundan biraz eksilt.” (el-Muzzemmil 73/1-2-3) âyeti ise iç içe geçmiş bedel grubu+istisnâ grubu+atıf grubundan oluşmaktadır.

أَحْمَدُ أَكْبَرُ مِنْكَ سِنًّا. “Ahmed yaşça senden daha büyüktür.” Bu cümlede altı çizili

ifade, fiilimsi grubu ve temyîzden oluşmuş, iç içe geçmiş bir kelime grubudur. أَحْمَدُ mübtedâ, أَكْبَرُ ism-i tafdîl, مِنْكَ câr/mecrûr mef‘ûl bih gayr-i sarîh, سِنًّا ise ism-i tafdîl’in temyîzidir. Altı çizili olan ism-i tafdîl+câr/mecrûr+temyîz (أَكْبَرُ مِنْكَ سِنًّا) terkihi, toplu olarak mübtedâ’nın haberi konumundadır.

Cümle unsurları müfred, kelime grubu ve karmaşık kelime grubu olarak gelmektedir. Anlatıldığı üzere bunlardan ilk ikisini belirlemek ve sınırlamak mümkün iken karmaşık kelime grupları, Arap Dilinde çok geniş yer tutmaktadır. Lâkin ne kadar karmaşık (iç-içe) kelime grubundan oluşursa oluşsun, bunların tamamı cümlenin tek bir unsuruna/ögesine karşılık gelir.³¹⁸

³¹⁷ Bk. Şimşek, *Arap Dilinde Kelime Grupları*, 200.

³¹⁸ Bk. Şimşek, *Arap Dilinde Kelime Grupları*, 200-201.

İKİNCİ BÖLÜM

2. ARAP DİLİNDE CÜMLE, TÜRLERİ VE MEF'ÛL ÇEŞİTLERİ

2.1. Cümle Türleri

Cümleyi anlayabilmek için öncelikle kelâm ve cümle terimleri arasındaki farkın ortaya konulması gerekmektedir. “Kelâm”, nahiv bilginlerince, “Bizzat kendisi kastedilmiş müfîd (dinleyenin, sözün devamını beklemediği) tam bir yargı ifade eden şeydir.”³¹⁹ veya “vaz^c³²⁰ olunuşuyla (belirli bir anlam karşılığında ortaya konulmasıyla) yargılı, en az iki veya daha fazla lafızdan oluşan şeydir.”³²¹ şeklinde tanımlanmaktadır. Cümle ise “iki kelime arasında isnâd (yükleme) ilişkisi bulunan sözdür”³²² şeklinde tarif edilmektedir. Bu tanımlara baktığımızda cümle ve kelâm ile aynı şeyin kastedilmediğini görmekteyiz. Çünkü kelâm’da, müfîd (yargılı) olması şartı bulunurken, cümlede en az iki veya daha fazla kelimenin birbirine isnâdı söz konusudur, yargılı olması şart değildir.³²³ Örneğin cümle, قَامَ زَيْدٌ (isim cümlesi) şeklinde yargılı veya ...إِنْ قَامَ زَيْدٌ... (şart cümlesi) şeklinde yargısız olarak gelebilir.³²⁴ Nahivcilerin çoğunluğunun görüşü bu yöndedir.³²⁵ Yukarıdaki tarifte de olduğu gibi cümle denildiğinde akla, zorunlu iki öge gelir. Bunlar mûsned (özne) ve mûsned ileyhtir (yüklem).³²⁶ Fiiller, sadece mûsned olabilirken isimler, hem mûsned hem de

³¹⁹ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, 2: 431; Ebû Hâyyân, *et-Tezyîlu ve't-tekmîl*, 1: 23; es-Sâmerrâ'î, *el-Cumletu'l-'Arabiyyetu*, 10.

³²⁰ Lafızların belirli bir anlam karşılığında ortaya konulmasını ve lafız-anlam ilişkisini konu edinen bilim dalıdır.

³²¹ Bk. İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, 2: 431-433; el-İşbilî, *el-Basîf*, 158; el-'Ukberî ise kelâmı “susmayı gerektirecek şekilde fayda (yargı) ifade eden cümleden oluşmaktadır.” şeklinde ifade etmektedir. Bk. el-'Ukberî, *el-Lubâb*, 44.

³²² İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, 2: 431; eş-Şerîf el-Curcânî, *et-Ta'rîfât* (Mısır: Şeriketu maţba'ati ve ţab'ati Muşţafâ el-bâbî el-Halebî, 1938/1396), 69.

³²³ es-Sâmerrâ'î, *el-Cumletu'l-'Arabiyyetu*, 10; el-Fâkihî, *Şerhu Kitâbi'l-Hudûd*, 64; er-Rađî, *Şerhu'r-Rađî*, 1: 16-19; el-Gâlâyeynî, *Câmi'u'd-durûs*, 3: 284.

³²⁴ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, 2: 431.

³²⁵ Kelâm ve cümleyi ayrı kabul edenler olduğu gibi, aynı kabul edenler de vardır. Bazıları ise bu iki görüşü uzlaştırmaktadırlar. Geniş bilgi için bk. es-Suyûtî, *Hem'u'l-hevâmi'*, 1: 37; Şimşek, *Arap Dilinde Kelime Grupları*, 51-53.

³²⁶ Sîbeveyhi (ö. 180 h.), mûsned ve mûsned ileyhle kastedilen şeyin, yapının ayrılmaz bir bütün olduğunu ve biri olmaksızın diğerinin de olamayacağını ifade ettiğini belirtmektedir (Bk. Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 1: 23). el-Muberrred ise mûsned ve mûsned ileyhin, biri diğerinden ayrılması

müsned ileyh olarak gelebilmektedir.³²⁷ Şimşek ise cümlelerin, “zikredilenlerle yetinilebilen, bir hüküm bildiren en küçük söz grubu” olduğunu aktarmaktadır.³²⁸

Yine Şimşek’in “Arap Dilinde Kelime Grupları ve Cümle Öğeleri” adlı eserinde cümleleri anlam, fonksiyon ve yapıları açısından üç farklı grupta değerlendirdiğini görmekteyiz.³²⁹

1. Yapılarına göre cümleler: İsim cümlesi, fiil cümlesi, zarf cümlesi, şart cümlesi, basit (yalın) cümle, birleşik (mürekkep) cümle, büyük cümle, küçük cümle.

2. Anlamlarına göre cümleler: İnşâî (emir, nehy, duâ, istifhâm, şart, kase, nidâ...) cümleler, haberî cümleler, olumlu ve olumsuz cümleler.

3. Fonksiyonlarına göre cümleler: İcârta mahalli olan ve icârta mahalli olmayan cümleler. İcârta mahalli olan cümleler bağımlı, icârta mahalli olmayan cümleler ise bağımsız cümlelerdir.

2.1.1. İsim, Fiil, Zarf ve Şart Cümleleri

Yukarıdaki tanımda da geçtiği üzere tam bir yargı bildirsin ya da bildirmesin cümle, isnad yoluyla birbirine bağlanan en az iki kelimedenden oluşmaktadır. Bunlar müsned ve müsned ileyh’tir.³³⁰ Müsned ve müsned ileyh öğelerinden oluşan cümleler, karşımıza iki farklı yapıda çıkmaktadır: İsim cümlesi ve fiil cümlesi. Bu tasnifte fiilin tamamlayıcı unsuru olan mef’ûllerin, belirleyicilik yönünün bulunmadığı açıkça görülmektedir.

mümkün olmayan şeyler olup, زَيْدٌ قَائِمٌ gibi mübtedâ ve haberden, ibtidâ ve haberden oluştuğu gibi mübtedâ ve haber’in başına gelen (كان ve kardeşleri), (بِ) ve kardeşleri), şüphe bildiren (şek) fiiller, hissî fiiller (ef’âl-i kulûb) ve ef’âl-i mücâvezâtan da oluşacağını ifade etmiştir (Bk. el-‘Ubâde, *el-Cumletu’l-‘Arabiyye*, 29). Müsned ve müsned ileyh olarak gelen yapılar için bk. el-Cârim - Emîn, *el-Belâğatu’l-vâdîhatu*, 140.

³²⁷ Bk. es-Sâmerrâ’î, *el-Cumletu’l-‘Arabiyyetu*, 17.

³²⁸ Bk. Şimşek, *Arap Dilinde Kelime Grupları*, 53.

³²⁹ Bk. Şimşek, *Arap Dilinde Kelime Grupları*, 59-60. Bu konu hakkında ayrıca bk. İbn Hişâm, *Muğni’l-lebîb*, 2: 433 vd.; R. Sevinç, *Arap Dilinde Cümle Yapısı*, 89 vd.; es-Sâmerrâ’î, *el-Cumletu’l-‘Arabiyyetu*, 157 vd.; Hâdî Nehr, *el-İtân*, 4: 1505; Mehmet Hengirmen, *Türkçe Dilbilgisi*, 2. Baskı (Ankara: y.y., 1997), 367-368; Tahsin Banguoğlu, *Türkçe’nin Grameri* (Ankara: y.y., 1998), 524.

³³⁰ Bk. es-Sâmerrâ’î, *el-Cumletu’l-‘Arabiyyetu*, 13.

2.1.1.1. İsim Cümlesi

İsim (müsned ileyh/özne) ile başlayan ve kendisini tamamlayıcı bir haber (müsned/yüklem)'den oluşan, bir başka ifadeyle mübtedâ ve haberden ya da aslı mübtedâ ve haber olan iki şeyden oluşan cümlelere, isim cümlesi denir.³³¹ Örneğin, إِنَّ اللَّهَ عَفُورٌ رَحِيمٌ. “Hamd Allah’a mahsustur.” اَلْحَمْدُ لِلَّهِ. “Zeyd ayaktadır.” زَيْدٌ قَائِمٌ. “Şüphesiz Allah, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.” (el-Mâ’ide 5/39)³³² cümleleri, buna misal teşkil etmektedir.

Yapılan tanımda, müsnet ve müsnet ileyh’in takdîm ve te’hirinin ve isim cümlesinin önüne gelen edatların dikkate alınmadığını görüyoruz.³³³ Örnek olarak, مَا زَيْدٌ رَاكِبًا. “Umulur ki baban gider.” لَعَلَّ أَبَاكَ مُنْطَلِقٌ, “İki Zeyd ayakta mı?” أَقَائِمُ الرَّيْدَانِ؟ “Zeyd binmiyor.” لِلَّهِ الْأَمْرُ. “Emir Allah’ındır.” (er-Rûm 30/4), وَفَوْقَ كُلِّ ذِي عِلْمٍ عَلِيمٌ. “Her ilim sahibinin üstünde daha iyi bir bilen vardır.” (Yûsuf 12/76) cümlelerini verebiliriz.

2.1.1.2. Fiil Cümlesi

“Fiil ile başlayan ve fiilin zorunlu tamamlayıcısı olan fâ‘il/nâib-i fâ‘il (müsned ileyh)'den oluşan cümlelere fiil cümlesi denir.”³³⁴ Örnek olarak قَامَ زَيْدٌ. “Zeyd ayaktadır.” ve كُتِبَتْ رِسَالَةٌ. “Mektup yazıldı.” cümlelerini verebiliriz. Fiil cümlesinde, fiilin nâkıs bir fiil olması veya başına bir harf gelmesi dikkate alınmaz.³³⁵ Misal olarak كَانَ زَيْدٌ قَائِمًا. “Zeyd ayaktadır.” ظَنَنْتُ زَيْدًا قَائِمًا. “Zeyd’i ayakta

³³¹ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 1: 23; el-Ğalâyeynî, *Câmi ‘u’d-durûs*, 3: 284; Ķabâve, *Î‘râbu’l-cumel*, 19; es-Suyûfî, *Hem ‘u’l-hevâmi ‘*, 1: 36-37; R. Sevinç, *Arap Dilinde Cümle Yapısı*, 93; Şimşek, *Arap Dilinde Kelime Grupları*, 61; es-Sâmerrâ’î, *el-Cumletu’l-‘Arabiyyetu*, 157; İbn Hişâm, *Muğni’l-lebîb*, 2: 433.

³³² Ķabâve, *Î‘râbu’l-cumel*, 19; es-Suyûfî, *Hem ‘u’l-hevâmi ‘*, 1: 37.

³³³ el-Fâkihî, *Şerhu Kitâbi’l-Ĥudûd*, 67; es-Sâmerrâ’î, *el-Cumletu’l-‘Arabiyyetu*, 157.

³³⁴ el-Ğalâyeynî, *Câmi ‘u’d-durûs*, 3: 284; Ķabâve, *Î‘râbu’l-cumel*, 19; es-Suyûfî, *Hem ‘u’l-hevâmi ‘*, 1: 36-37; R. Sevinç, *Arap Dilinde Cümle Yapısı*, 90; Şimşek, *Arap Dilinde Kelime Grupları*, 61; İbn Hişâm, *Muğni’l-lebîb*, 2: 433; es-Sâmerrâ’î, *el-Cumletu’l-‘Arabiyyetu*, 157; el-Cârim - Emîn, *en-Naĥvu’l-vâđĥ*, 1: 41; el-Fâkihî, *Şerhu Kitâbi’l-Ĥudûd*, 65.

³³⁵ Bk. es-Sâmerrâ’î, *el-Cumletu’l-‘Arabiyyetu*, 157; Şimşek, *Arap Dilinde Kelime Grupları*, 61-62; R. Sevinç, *Arap Dilinde Cümle Yapısı*, 90; İbn Hişâm, *Muğni’l-lebîb*, 2: 433; Ķabâve, *Î‘râbu’l-cumel*, 19; es-Suyûfî, *Hem ‘u’l-hevâmi ‘*, 1: 37.

zannettim”, قَدْ أَفْلَحَ “Zeyd kalkarsa...”, إِنَّ قَامَ زَيْدٌ... “İki adam ayakta mı?”, أَقَاتِمُ الرَّجُلَانِ؟ “Mü’minler, gerçekten kurtuluşa ermişlerdir. (el-Mu’minûn 23/1), هَلُمَّ شُهَدَاءَكُمْ. “Haydi, şahitlerinizi getirin.” (el-En’âm 6/150) cümlelerini gösterebiliriz.³³⁶

فَأَيُّ آيَاتِ اللَّهِ تُنكِرُونَ؟ “Allah’ın hangi âyetlerini inkâr edersiniz?” (el-Mu’min 40/81) ve فَفَرِيغًا كَذَّبْتُمْ وَفَرِيغًا تَقْتُلُونَ؟ “(Onların) bir kısmını yalanlayıp bir kısmını da öldürmediniz mi?” (el-Bağara 2/87) gibi âyetlere³³⁷ baktığımızda cümle, isimle başlasa dahi bu, fiilin tamamlayıcı ögesi mef’ûllerden birisi olduğu için yine fiil cümlesidirler. Çünkü bunlar, mûsned ve mûsned ileyten birisi değildir. Yukarıda da belirttiğimiz gibi cümleyi isim ve fiil cümlesi diye ayırt ederken sadece mûsned ve mûsned ileyhe bakılır.

Aynı şekilde isim fiiller ile başlayan cümle, nidâ cümlesi, kasem ile başlayan cümle, şart ile başlayan cümleler de hakîkatte fiil cümlesidir. Örneğin, يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لِمَ تُحَاجُّونَ فِي إِبْرَاهِيمَ؟ “Ey kitap ehli! İbrahim hakkında niçin tartışıyorsunuz?” (’Âl-i ‘İmrân 3/56), وَإِنْ أَحَدٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ اسْتَجَارَكَ، (et-Tevbe 9/6), “Eğer Allah’a ortak koşanlardan biri senden sığınma talebinde bulunursa...” (et-Tevbe 9/6), وَالْأَنْعَامَ خَلَقَهَا لَكُمْ. “Ve hayvanları, onları da sizin için yarattı.” (en-Nahl 16/5), وَاللَّيْلِ إِذَا يَغْشَى! “(Ortalığı) bürüdüğü zaman geceye andolsun!” (el-Leyl 92/1) âyetleri, اُقْسِمُ وَاللَّيْلِ - خَلَقَ الْأَنْعَامَ - إِنْ اسْتَجَارَكَ أَحَدٌ - أَدْعُو أَهْلَ الْكِتَابِ şeklinde takdîr edilmekte ve cümlelerin asılları esas alınıp, takdîm ve te’hîre itibar edilmemektedir.³³⁸

³³⁶ es-Sâmerrâ’î, *el-Cumletu’l-‘Arabiyyetu*, 157; İbn Hişâm, *Muğni’l-lebîb*, 2: 433.

³³⁷ Bk. İbn Hişâm, *Muğni’l-lebîb*, 2: 434.

³³⁸ Bk. İbn Hişâm, *Muğni’l-lebîb*, 2: 433; Çabâve, *Î’râbu’l-cumel*, 21-22; Şimşek, *Arap Dilinde Kelime Grupları*, 62.

2.1.1.3. Zarf Cümlesi

İbn Hişâm, cümleyi isim, fiil ve zarf cümlesi diye üç kısma ayırmıştır. Ona göre zarf cümlesi, “zarf veya câr-mecrûr ile başlayan cümledir.”³³⁹ Zarf ve câr-mecrûr’dan sonra gelen isim, ilgili zarfın ve câr-mecrûr’un fâ’ili olarak kabul edilmektedir.³⁴⁰ Örnek olarak “أبي الدار زيد؟” - “Zeyd evde mi?” - “أعندك بكر؟” - “Bekir yanında mı?” cümlelerini verebiliriz.³⁴¹ Şayet, zarf ve câr-mecrûr’dan sonra gelen merfû’ isim mu’ahhar mübtedâ olarak takdîr edilir ve câr-mecrûr hazfedilmiş bir haberle alakalı kılınırsa, cümle isim cümlesi olur.³⁴²

ez-Zemahşerî ise cümleyi, isim, fiil, zarf ve şart cümlesi diye dörde ayırmış³⁴³ ve zarf cümlesine “زيد في الدار” ibaresini örnek olarak vermiştir. O, “zarf ile (في الدار)”yi kastetmiştir. Zarfın müte’allakı, hazfedilmiş (استقر) fiilidir. Hazfedilen fiilde gizli olan zamîr ise fiil kendisinde amel ettikten sonra zarfa naklolmuş ve onda gizlenmiştir.” demektedir.³⁴⁴ Tercih edilen görüşe göre câr-mecrûr, mahzûf habere (كائن) müte’allıktır. Cümle de isim cümlesidir.³⁴⁵

İbn Hişâm, zarf ve câr-mecrûr nefye, istifhâma, mevsûfa, ism-i mevsûle i’ timâd ettiğinde yani bunlardan sonra geldiğinde, (استقر) fiilinin ameliyle amel eder ve kendine zâhir (açık) veya muzmer (gizli) fâil alır demektedir. Örneğin, ما في الدار زيد ما استقر عندك مال - ما استقر في الدار زيد ما عندك مال - زيد şeklindedir.³⁴⁶ İbn

³³⁹ İbn Hişâm, *Muğni’l-lebîb*, 2: 433; es-Sâmerrâ’î, *el-Cumletu’l-‘Arabiyyetu*, 133; M. ‘Abdullaţîf, *Binâ ‘u’l-cumleti’l-‘Arabiyyeti*, 37. Lakin genel kabule göre zarf ve câr-mecrûrdan oluşan cümleler, şibh-i cümle diye isimlendirilmektedir.

³⁴⁰ İbn Hişâm, *Muğni’l-lebîb*, 2: 433; Kabâve, *Îrâbu’l-cumel*, 20; Şimşek, *Arap Dilinde Kelime Grupları*, 63; es-Sâmerrâ’î, *el-Cumletu’l-‘Arabiyyetu*, 159-160.

³⁴¹ İbn Hişâm, *Muğni’l-lebîb*, 2: 433.

³⁴² Bk. İbn Hişâm, *Muğni’l-lebîb*, 2: 433; Kabâve, *Îrâbu’l-cumel*, 21; es-Suyûfî, *Hem ‘u’l-hevâmi* ‘, 1: 37; İbn Ya’îş, *Şerhu’l-Mufaşşal*, 1: 90; Şimşek, *Arap Dilinde Kelime Grupları*, 63; es-Sâmerrâ’î, *el-Cumletu’l-‘Arabiyyetu*, 160.

³⁴³ Cümlelerin bu şekilde dörtlü taksimi, Ebû ‘Alî el-Fârisî’ye aittir. Bk. İbn Ya’îş, *Şerhu’l-Mufaşşal*, 1: 88.

³⁴⁴ Bk. İbn Hişâm, *Muğni’l-lebîb*, 2: 433; Kabâve, *Îrâbu’l-cumel*, 21; Şimşek, *Arap Dilinde Kelime Grupları*, 63; es-Sâmerrâ’î, *el-Cumletu’l-‘Arabiyyetu*, 160; İbn Ya’îş, *Şerhu’l-Mufaşşal*, 1: 88; es-Suyûfî, *Hem ‘u’l-hevâmi* ‘, 1: 38.

³⁴⁵ Bk. Kabâve, *Îrâbu’l-cumel*, 21; es-Sâmerrâ’î, *el-Cumletu’l-‘Arabiyyetu*, 159-160.

³⁴⁶ Bk. İbn Hişâm, *Muğni’l-lebîb*, 2: 433.

Hişâm, daha sonra, bunların mukaddem haber ve mu'ahhar (geriye bırakılmış) mübtedâ olabileceğini söylese de birinci görüşün daha kuvvetli olduğunu belirtmiştir.³⁴⁷

2.1.1.4. Şart Cümlesi

“Şart edatıyla başlayan cümleye” şart cümlesi denir.³⁴⁸ Nahivcilerden Qabâve, şart cümlesini bu şekilde tanımladıktan sonra Hâlîl b. 'Aḥmed ve el-Muberrred'in bu konuya işaret ettiklerini belirtmektedir. ez-Zemaḥşerî'nin ise şart cümlesine بَكَرَ إِذْ تُعْطِيهِ يَشْكُرُكَ. “Bekir'e verirsen sana teşekkür eder.” şeklinde misal vererek bu görüşü desteklediğini bildirmiştir.³⁴⁹

Diğer nahivciler ise şart harfi ve fiilden oluşan ya da tamamlayıcı bir ögeye karşılık gelen şart ismi ile fiilden oluşan cümleyi, fiil cümlesi, şart harfi ve peşinden mübtedâ gelen cümleyi veya mübtedaya karşılık gelen şart ismi ile fiilden oluşan cümleyi isim cümlesi olarak kabul etmektedirler.³⁵⁰ Bunu belirleyecek husus şudur: Eğer cümle, fiil (müsned) ve fâ'ilden (müsned ileyh) oluşuyorsa fiil cümlesi, mübtedâ (müsned ileyh) ve haberden (müsned) oluşuyorsa isim cümlesi sayılır.³⁵¹ Şart edatından sonra gelen şart'ın fiil cümlesi tek başına “kelâm” olamadığından dolayı şart edatı onu, kendisinden sonrakine (cevap cümlesine) bağlayarak bir araya getirmiştir. Tıpkı mübtedâ ve haberde olduğu gibi şart'ın fiil ve cevap cümlesi tek bir cümle şeklinde anlamlı bir bütün oluşturduğunu ifade etmişlerdir.³⁵²

Arapça'da şart edatlarının farklı fonksiyon ve kullanımları vardır. Örneğin, şart edatlarından (من) genellikle akıllılar, (ما) ise genellikle akılsızlar için kullanılır.

³⁴⁷ Bk. İbn Hişâm, *Şerḥu Şuzûri'z-zehab (ve me'ahû Kitâbu muntehe'l-edeb bi-taḥkîki Şerḥi Şuzûri'z-zehab*, thk. Muḥammed Muḥyiddîn 'Abduḥamîd (el-Ḳâhire: Dâru'd-Dalâ'i'li'n-neşri ve't-tevzî' vet'-taşdır, 2004), 419; Muḥammed b. Muştafâ el-Ḳücevî, *Şerḥu Qavâ'idil-i'râb li'bni Hişâm*, thk. İsmâ'îl İsmâ'îl Merve (Beyrût/Lubnân: Dâru'l-fikr el-mu'âşır, 1026), 71-72; Şimşek, *Arap Dilinde Kelime Grupları*, 64.

³⁴⁸ Bk. Qabâve, *İ'râbu'l-cumel*, 19.

³⁴⁹ Qabâve, *İ'râbu'l-cumel*, 19; el-Muberrred, *el-Muḳteḍab*, 4: 126.

³⁵⁰ Bk. Qabâve, *İ'râbu'l-cumel*, 19-20; İbn Hişâm, *Muḡni'l-lebîb*, 2: 433; es-Sâmerrâ'î, *el-Cumletu'l-'Arabiyyetu*, 160. Konuyla ilgili ayrıca bk. M. 'Abduḫatîf, *Binâ 'l-cumleti'l-'Arabiyyeti*, 37.

³⁵¹ Bk. İbn Hişâm, *Muḡni'l-lebîb*, 2: 433; Şimşek, *Arap Dilinde Kelime Grupları*, 65-66.

³⁵² Bk. Qabâve, *İ'râbu'l-cumel*, 20; İbn Ya'îş, *Şerḥu'l-Mufaşşal*, 1: 89; es-Suyûfî, *Hem'u-l hevâmi*, 1: 38.

(أَيُّ), hâl olarak, (كَيْفَ)³⁵³, zarf olarak, (حَيْثُمَا), (أَيُّ), (مَتَى), (أَيَّانَ), (إِذَا), (أَيْنَ), hem isim hem harf olarak, (أَيُّ) ise harf olarak kullanılır. Bir tanesi (أَيُّ) hariç tamamı mebnîdir. Bu nedenle i' râbını cümledeki mahalline göre alırlar.³⁵⁵ Aşağıda bazı şart cümlelerine çeşitli örnekler verilmiştir.³⁵⁶ Örneklerden de anlaşılacağı üzere şart cümleleri, üç elemanlıdır ve bunlar, sırasıyla “şart edatı+şartın fiili+şartın cevabı” şeklinde karşımıza çıkarlar.

- وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ وَمَا تُقَدِّمُوا لِأَنفُسِكُمْ مِنْ خَيْرٍ يَجِدُوهُ عِنْدَ اللَّهِ. -

kılın, zekâtı verin. Kendiniz için her ne iyilik işlemiş olursanız, Allah katında onu bulursunuz.” (el-Bağara 2/110).

- وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ يَلْقَ أَثَامًا. -

“Kim bunları yaparsa ağır azaba uğrar.” (el-Furqân 25/68).

- قَالُوا إِنَّ يَسْرِقَ فَكَدَّ سَرَاقَ أَخٍ لَهُ مِنْ قَبْلِهِ. -

“Dediler ki: Eğer o çalmışsa, zaten daha önce onun bir kardeşi de çalmıştı.” (Yûsuf 12/77).

Özetleyecek olursak, şart üslûbunu fiil cümlesi çerçevesinde ele almak daha uygundur.³⁵⁷ Çünkü şart edatı iki müstakil cümleyi bağlamak için sonradan cümleye dâhil olmaktadır. Ayrıca şart edatı (إِنِّ), fiilin başına gelmesi ve diğerleri de bu manada (إِنِّ) ile aynı olmaları³⁵⁸ sebebiyle, şart cümleleri fiil kategorisinde ele alınabilir. Aynı zamanda zarf cümlelerini de fiil cümlesine dâhil etmek daha münasiptir.³⁵⁹

³⁵³ Bk. R. Sevinç, *Arap Dilinde Cümle Yapısı*, 135.

³⁵⁴ Bk. R. Sevinç, *Arap Dilinde Cümle Yapısı*, 135.

³⁵⁵ Bk. R. Sevinç, *Arap Dilinde Cümle Yapısı*, 135.

³⁵⁶ Misaller ve daha geniş bilbi için bk. R. Sevinç, *Arap Dilinde Cümle Yapısı*, 135-140.

³⁵⁷ Bk. el-Anfâkî, *el-Muhtâ*, 3: 311; Muşafâ el-Ğücevî, *Şerhu Kavâ'id-i 'râb li'bni Hişâm*, 14.

³⁵⁸ Nehr, *el-İtkân*, 4: 1417; el-Ğalâyeynî, *Câmi'u'd-durûs*, 2: 186.

³⁵⁹ Bk. Muşafâ el-Ğücevî, *Şerhu Kavâ'id-i 'râb li'bni Hişâm*, 14.

2.1.2. Büyük ve Küçük Cümleler

Bir diğer tasnifte nahivciler cümleyi, büyük cümle (el-cumletu'l-kubrâ) ve küçük cümle (el-cumletu's-şuğrâ) şeklinde ikiye ayırmaktadırlar.³⁶⁰ Böyle bir tasnif yapılmasında esas nokta, isim cümlesinde mübtedâ ve haber yerine, fiil cümlesinde ise fâ' il ve ikinci mef'ûl yerine isim ve fiil cümlesinin gelip gelememesiyle ilgilidir. Aynı zamanda büyük veya küçük cümle olamayanlar, temel (basit) cümle kategorisinde değerlendirilmektedir.³⁶¹

Büyük cümle ile “haberî cümle olarak gelen isim cümlesi veya evveli nevâsih³⁶² ile başlayıp haberi veya ikinci mef'ûlü aslen cümle olanlar” kastedilmektedir.³⁶³ Örnek olarak (زَيْدٌ أَبُوهُ), (زَيْدٌ أَبُوهُ قَائِمٌ), (أَزِيدٌ قَامٌ أَبُوهُ), (ظَنَنْتُ زَيْدًا يَقُومُ أَبُوهُ), (بَدَا لَنَا أَيُّكُمْ), (مَا يَزَالُ الْعِلْمُ فِي طَلْبِهِ خَيْرٌ), (صَادِقٌ) kümelelerini verebiliriz.³⁶⁴

Küçük cümle ile ise “büyük cümlelerin tamamlayıcı unsurları olan mübtedâ, haber, fâ' il, ikinci mef'ûl kastedilmektedir.”³⁶⁵ Buna göre yukarıdaki örneklerde geçen (أَحُوهُ مَنْطَلِقٌ), (فِي طَلْبِهِ خَيْرٌ), (أَيُّكُمْ صَادِقٌ), (يَقُومُ أَبُوهُ), (أَبُوهُ قَائِمٌ), (قَامٌ أَبُوهُ) cümlelerden her biri, büyük cümle içerisinde geçen küçük cümlelerdir.

2.1.3. Haberî ve İnşâî Cümleler

Cümle, haberî cümle (bildiri kipi) ve inşâî cümle (dilek kipi) olarak da ikiye ayrılmaktadır.³⁶⁶

³⁶⁰ Bk. İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, 2: 437; es-Suyûtî, *Hem'u'l-hevâmi*, 1: 38-39; Kıbâve, *İ'râbu'l-cumel*, 25; 'Aḥmed b. İbrâhîm b. Muştâfâ el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâğati* (İstanbul: y.y., 1984), 359; es-Sâmerrâî, *el-Cumletu'l-'Arabiyyetu*, 168; R. Sevinç, *Arap Dilinde Cümle Yapısı*, 90/124.

³⁶¹ Bk. es-Sâmerrâî, *el-Cumletu'l-'Arabiyyetu*, 168-169; 'Ubâde, *el-Cumletu'l-'Arabiyyetu*, 136-139; Şimşek, *Arap Dilinde Kelime Grupları*, 68.

³⁶² Nevâsih ile mübtedâ ve haberin başına gelerek onların amelini iptal edip, onları kendine ma'mûl olarak alanlar kastedilmektedir. Bk. Hâdî Nehr, *el-İtkân*, 1: 313.

³⁶³ Bk. İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, 2: 437/340; 'Aḥmed el-Hâşimî, *el-Kavâ'idu'l-esâsiyyetu*; 359; es-Sâmerrâî, *el-Cumletu'l-'Arabiyyetu*, 168; es-Suyûtî, *Hem'u'l-hevâmi*, 1: 38; el-Fâkihî, *Şerḥu Kitâbi'l-Hudûd*, 69.

³⁶⁴ Bk. Şimşek, *Arap Dilinde Kelime Grupları*, 68; es-Sâmerrâî, *el-Cumletu'l-'Arabiyyetu*, 168; Kıbâve, *İ'râbu'l-cumel*, 25; es-Suyûtî, *Hem'u'l-hevâmi*, 1: 38.

³⁶⁵ Bk. Kıbâve, *İ'râbu'l-cumel*, 26; es-Sâmerrâî, *el-Cumletu'l-'Arabiyyetu*, 169; es-Suyûtî, *Hem'u'l-hevâmi*, 1: 39; 'Aḥmed el-Hâşimî, *el-Kavâ'idu'l-esâsiyyetu*, 359.

³⁶⁶ Bk. es-Sâmerrâî, *el-Cumletu'l-'Arabiyyetu*, 170; 'Aḥmed el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâğati*, 45; *el-Kavâ'idu'l-esâsiyyetu*; 360; el-Cârim - Emîn, *el-Belâğatu'l-vâḍiḥatu*, 139; Bk. R. Sevinç, *Arap Dilinde Cümle Yapısı*, 145.

Haberî cümle, söyleyenine bakılmaksızın hakkında doğrudur veya yanlıştır diye bir yargı bildiren, bir gerçeği bildirmek amacıyla söylenen cümlelerdir.³⁶⁷ Haberî cümle, ya müsbet (olumlu) ya da menfî (olumsuz) olur. Varlık anlamı ifade eden cümleler olumlu, yokluk anlamı taşıyanlar ise olumsuzdur.³⁶⁸ Örneğin, الْعِلْمُ نَافِعٌ. لَنْ نَبْرَحَ .³⁶⁹ “İlim faydalıdır.”,³⁶⁹ فَدَ قَامَتِ الصَّلَاةُ. “Namaz başladı.”³⁷⁰ cümlelerini olumlu, عَلَيْهِ عَاكِفِينَ حَتَّى يَرْجِعَ إِلَيْنَا مُوسَى “Mûsâ bize dönünceye kadar buzağıya ibadet etmeye devam edeceğiz.” (Tâhâ 20/91),³⁷¹ وَلَمَّا يَدْخُلِ الْإِيمَانُ فِي قُلُوبِكُمْ. “Henüz îmân kalplerinize girmedi.” (el-Hucurât 49/14),³⁷² âyetlerini ise olumsuz cümleye örnek olarak verebiliriz.

İnşâ’î cümle, hakkında “doğrudur” veya “yanlıştır” diye hüküm verilemeyen,³⁷³ bir yargıdan veya haberden daha çok bir duyguyu, isteği bildirmek için gelen yapılara denir. İnşâ’î cümlede cümlenin içeriği, telaffuz edildikten sonra gerçekleşir.³⁷⁴ İnşâ’î cümle de kendi içinde a) istek bildiren (talebî) ve b) istek bildirmeyen (gayr-ı talebî) diye ikiye ayrılır.

İstek bildiren cümleler; emir, nehiy, duâ, istifhâm, temennî, arz, tağđîd, nidâ cümleleridir.³⁷⁵ Örneğin, يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا تَدَايَيْتُمْ بِدِينٍ إِلَىٰ أَجْلِ مُسَمًّى فَاتَّكِبُواهُ وَلِيَكْتُوبَ بَيْنَكُمْ كَاتِبٌ بِالْعَدْلِ. “Ey iman edenler! Belli bir süre için birbirinize borçlandığınız zaman bunu yazın. Aranızda bir yazıcı adaletle yazsın.” (el-Bakara 2/282) âyetinde altı çizili kısım emir, وَلَا تَكْتُمُوا الشَّهَادَةَ. “Şahitliği gizlemeyin.” (el-Bakara 2/283) âyetinde altı

³⁶⁷ Bk. ‘Aḥmed el-Hâşimî, *Cevâhiru’l-belâğati*, 45; *el-Ḳavâ’idu’l-esâsiyyetu*; 360; es-Sâmerrâ’î, *el-Cumletu’l-‘Arabiyyetu*, 170; el-Cârim - Emîn, *el-Belâğatu’l-vâđîḥatu*, 139.

³⁶⁸ Bk. R. Sevinç, *Arap Dilinde Cümle Yapısı*, 146; es-Sâmerrâ’î, *el-Cumletu’l-‘Arabiyyetu*, 170; Şimşek, *Arap Dilinde Kelime Grupları*, 70.

³⁶⁹ R. Sevinç, *Arap Dilinde Cümle Yapısı*, 148.

³⁷⁰ R. Sevinç, *Arap Dilinde Cümle Yapısı*, 146.

³⁷¹ R. Sevinç, *Arap Dilinde Cümle Yapısı*, 146.

³⁷² R. Sevinç, *Arap Dilinde Cümle Yapısı*, 147.

³⁷³ es-Sâmerrâ’î, *el-Cumletu’l-‘Arabiyyetu*, 170; el-Cârim - Emîn, *el-Belâğatu’l-vâđîḥatu*, 139.

³⁷⁴ ‘Aḥmed el-Hâşimî, *Cevâhiru’l-belâğati*, 61; R. Sevinç, *Arap Dilinde Cümle Yapısı*, 148. Konuyla ilgili ayrıca bk. ‘Aḥmed el-Hâşimî, *el-Ḳavâ’idu’l-esâsiyyetu*, 360.

³⁷⁵ ‘Aḥmed el-Hâşimî, *Cevâhiru’l-belâğati*, 62-63; ‘Abdulhâdî Fađlî, *Muḥtaşaru’n-naḥv* (Cidde: Dâru’ş-şurûḳ, 1980/1400), 190.

çizili kısım nehiy, قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الْأَعْمَىٰ وَالْبَصِيرُ أَمْ هَلْ تَسْتَوِي الظُّلُمَاتُ وَالنُّورُ؟ “De ki: Kör ile gören bir olur mu? Ya da karanlıklarla aydınlık bir olur mu?” (er-Ra‘d 13/16) âyetinde altı çizili kısım soru, تَبَّتْ يَدَا أَبِي لَهَبٍ وَتَبَّ. “Ebû Leheb’in elleri kurusun. Zaten kurudu.” (Leheb 111/1) âyetinde altı çizili kısım dua cümlesi olup, her biri bir inşâ ‘î cümledir.³⁷⁶

İstek bildirmeyen cümleler; medh (övme), zem (yerme), ‘akt (anlaşma), ta‘accüb (şaşıрма), yemin, teraccî (umma)... gibi cümlelerdir.³⁷⁷ Örneğin, نِعْمَ الْعَبْدُ إِنَّهُ .أَوَّابٌ “O ne güzel kuldu! Şüphesiz o, Allah’a çok yönelen bir kimse idi.” (Şâd 38/30), وَلَبِئْسَ مَا شَرَوْا بِهِ أَنْفُسَهُمْ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ. “Kendilerini karşılığında sattıkları şey ne kötüdür! Keşke bilselerdi!” (el-Bakara 2/102), إِنَّ اللَّهَ اشْتَرَىٰ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنْفُسَهُمْ. “Şüphesiz Allah, mü’minlerden canlarını satın almıştır.” (et-Tevbe 9/111) âyetlerinde geçen altı çizili cümleler talep bildirmeyen inşâ ‘î cümlelerdir.³⁷⁸

2.1.4. Bağımlı ve Bağımsız Cümleler

Cümleler, cümle içerisindeki görevi cihetiyle bakıldığında bağımlı ve bağımsız diye iki kısma ayrılır.

Bağımlı cümleler, “başka bir cümle veyahut cümle ögesiyle ilişkili olan ve onu bir yönüyle belirginleştiren, tek başına ise tam bir yargı ifade etmeyen cümlelerdir.”³⁷⁹ Bağımlı cümleler genel itibariyle a) cümlede bir rolü olan ve bir ögeye karşılık gelen,³⁸⁰ b) cümlede bir rolü olmayan ve bir unsura karşılık gelmeyen³⁸¹ ancak beraberinde kullanılan kelime veya kelime grubuyla bir bütün

³⁷⁶ Daha fazla misal için bk. ‘Aḥmed el-Hâşimî, *Cevâhiru’l-belâğati*, 62-86; R. Sevinç, *Arap Dilinde Cümle Yapısı*, 149-156.

³⁷⁷ ‘Aḥmed el-Hâşimî, *Cevâhiru’l-belâğati*, 62.

³⁷⁸ Farklı örnekler için bk. ‘Aḥmed el-Hâşimî, *Cevâhiru’l-belâğati*, 62.

³⁷⁹ Şimşek, *Arap Dilinde Kelime Grupları*, 70.

³⁸⁰ Cümlenin bir ögesine denk gelen ve i‘râbta mahalli olanlar, fâ‘il, nâib-i fâ‘il, haber, mef‘ûl, hâl cümleleridir. Bk. Şimşek, *Arap Dilinde Kelime Grupları*, 71.

³⁸¹ Cümlenin bir unsuru olmayan bağımlı cümleler, muzâf ileyh olarak vâkî‘ olan cümle, sıfat cümlesi, te‘kid cümlesi, atıf cümlesi, bedel cümlesi, sıra cümlesi, şart cümlesi, kasem cümlesi, müfessire cümledir. Ancak bu saydıklarımız tek başına değerlendirdiğimizde bağımsız iken ilişkili olduğu kelime ve kelime grupları ile birlikte değerlendirildiğinde ilişkili olduğu kelime grubuna bağlıdır. Bk. Şimşek, *Arap Dilinde Kelime Grupları*, 71.

oluşturan cümleler diye ikiye ayrıldığını³⁸² görmekteyiz. Cümlede bir rolü olan ve bir ögeye mukâbil gelen cümleler genellikle i'rabta mahalli olan cümlelerdir. Bağımlı cümlenin en belirgin husûsiyeti ise kendilerinden öncekini açıklama sadedinde gelmeleridir. Bağımlı cümleye örnek olarak, وَأَسْرُوا النَّجْوَى الَّذِينَ ظَلَمُوا هَلْ هَذَا إِلَّا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ. “O zulmedenler gizlice şöyle konuştular: Bu da ancak sizin gibi bir insan.” (el-'Enbiyâ 21/3) âyetinde altı çizili tefsiriye cümlesini, وَالَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلِكُمْ. “Sizden öncekilerin başına gelenler...” (el-Bakara 2/214) âyetinde altı çizili sıla cümlesini, وَاللَّهُ (el-Bakara 2/214) âyetinde altı çizili sîla cümlesini, مِيرَاثَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ. “Göklerin ve yerin mirası Allah'ındır.” (Âl-i 'Imrân 3/180) âyetinde altı çizili atfı, وَمَا ظَلَمُونَا وَلَكِنْ كَانُوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ. “Onlar, bize zulmetmediler, fakat kendilerine zulmediyorlardı.” (el-Bakara 2/57) âyetinde altı çizili istidrâk cümlesini verebiliriz.

Bağımsız cümleler, tek başına bir yargı bildiren ve başka bir cümle, kelime ve kelime grubuyla ilişkisi olmayan cümlelerdir. Bağımsız cümleler, genellikle i'rabta mahalli olmayan³⁸³ cümlelerden oluşurlar.³⁸⁴

2.1.5. Yalın, Birleşik ve Sıralı Cümleler

Cümleler, duygu ve düşünceleri ifâde ederken ortaya koydukları yargı şekline, duygu ve düşünceyi ifâde ediş biçimine göre yalın (basit) ve mürekkebi (birleşik) olmak üzere³⁸⁵ iki kısma ayrılır.

Yalın cümleler, tek bir yargı bildiren ve tek müsned ileyih ve müsnedden oluşan cümlelerdir.³⁸⁶ Basit cümle, fiil ve isim cümlesi olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.³⁸⁷

³⁸² Şimşek, *Arap Dilinde Kelime Grupları*, 70-71.

³⁸³ Bunlar, ara cümle (i'tiraziyye), söz başlangıcı olan cümle (ibtidâ), söz içinde olup başlangıç bildiren cümle (isti'nâfiyye cümle) ve kesik cümlelerdir.

³⁸⁴ Bk. Ş. Şimşek, *İ'rabta Mahalli Olan ve Olmayan Cümleler*, 15.

³⁸⁵ Bk. R. Sevinç, *Arap Dilinde Cümle Yapısı*, 90.

³⁸⁶ 'Ubâde, *el-Cumletu'l-'Arabiyyetu*, 136. Başka bir ifadeyle basit cümle: Yapısında fiil veya isim cinsinden tek bir yüklem olan cümlelerdir.

³⁸⁷ Fiil ve isim cümleleri için ilgili bahse müracaat ediniz. Ayrıca bk. R. Sevinç, *Arap Dilinde Cümle Yapısı*, 90-124.

Mürekkebe cümle, yapısında iki veya daha fazla cümle bulunduran, iki veya daha fazla yargı bildiren cümlelerdir.³⁸⁸ Basit cümlede, cümle içi bağı kuran isnâd tek iken, mürekkebe cümlede birden fazla isnâd söz konusudur. Yani cümlelerin öğelerinden birinin kendi içinde cümle olarak geldiği, bir asıl ve bir de yan yargıdan oluşan cümlelere mürekkebe cümle³⁸⁹ denir.³⁹⁰ Örneğin, وَلَسْتُمْ بِأَحَدِيهِ إِلَّا أَنْ تُعْمِضُوا فِيهِ, “Kendinizin göz yummadan alıcısı olmayacağınız bayağı şeyleri vermeye kalkışmayın!” (el-Bakara 2/267), رُزْتُ عَلَيَّا لِأَطْمَئِنَّ عَلَى صِحَّتِهِ, “Sağlığından emin olmak için Ali’yi ziyaret ettim.”³⁹¹, وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ يَعْلَمُهُ اللَّهُ.³⁹² “Siz ne hayır yaparsanız, Allah onu bilir.” (el-Bakara 2/197) cümleleri iki isnatlı mürekkebe cümlelerdir.

İki veya daha fazla yargı bildirip birbirine bağımlı olmayan, birbirine atfedilmiş cümlelere *müzdevic* cümleler denir. Bu cümleleri sıralı cümle olarak ele almak mümkündür.³⁹² Buna örnek olarak Efendimiz’in (s.a.s) رَأْسُ الْأَمْرِ الْإِسْلَامُ، وَعَمُودُهُ الصَّلَاةُ، وَذُرْوَةُ سَنَامِهِ الْجِهَادُ.³⁹³ “İşin başı İslâm, direği namaz, doruğu cihaddır.” hadîs-i şerîfini verebiliriz.³⁹⁴

2.2. Mef’ûller

“Arap dil bilimine baktığımızda Basralı dil bilimciler bizim de ele alacağımız üzere mef’ûlleri beş kısımda incelemişlerdir. Bunlar; mef’ûl mutlak, mef’ûl bih, mef’ûl fih, mef’ûl leh, mef’ûl me’ah’tır. Kûfeli dil bilimciler ise “fiilin tek mef’ûlü vardır. O da mef’ûl bih’tir” görüşünü benimsemişlerdir. Diğer mef’ûlleri ise “müşebbeh bi’l-mef’ûl” olarak ifade etmişlerdir.³⁹⁴ Toplamda bakıldığında mef’ûlleri dört kabul etmektedirler. Bunun sebebi ise mef’ûl leh’i mef’ûl mutlak

³⁸⁸ Bk. ‘Ubâde, *el-Cumletu’l-‘Arabiyyetu*, 139; R. Sevinç, *Arap Dilinde Cümle Yapısı*, 124; Şimşek, *Arap Dilinde Kelime Grupları*, 72.

³⁸⁹ Kasem üslûbu, şart üslûbu, (‘*indemâ*, *lemmâ*, *beynemâ*, *iẓ*) gibi zarf cümleleri, ta‘lil edatları, istidrak edâtı “*lâkinne*”, istisnâ edatı “*illâ*”, “*vâv*” veya “*mâ*” dan sonra gelen isnâd unsuru içeren cümlelerin bulunduğu terkipleri, bu kısımda ele almak mümkündür.

³⁹⁰ R. Sevinç, *Arap Dilinde Cümle Yapısı*, 124; Şimşek, *Arap Dilinde Kelime Grupları*, 72.

³⁹¹ ‘Ubâde, *el-Cumletu’l-‘Arabiyyetu*, 143.

³⁹² Bk. R. Sevinç, *Arap Dilinde Cümle Yapısı*, 143; Şimşek, *Arap Dilinde Kelime Grupları*, 73.

³⁹³ ‘Ubâde, *el-Cumletu’l-‘Arabiyyetu*, 138.

³⁹⁴ Bk. Hâlid Zeynu’d-dîn b. ‘Abdillâh el-Ezherî, *Şerhu’t-Taşrîh ‘ale’t-Tevâhîh*, thk. Muhammed Bâsil ‘Uyûnu’s-sevdi (Beyrût: Dâru’l-kutubi’l-‘ilmiyyeti, 2000/1421), 1: 323; ‘Îsâ, *Teğaddumu’l-mef’ûl bih fi’l-Kur’âni’l-Kerîm*, 6-7.

başlığı altında saymalarından³⁹⁵ ileri gelmektedir. Nahivcilerden es-Sîrâfî (h. 368) ise beş mef'ûle “*mef'ûl minh*” diye isimlendirdiği bir mef'ûl daha ekleyerek mef'ûllerin sayısını altıya çıkarmıştır. Fakat el-Cevherî (h. 398) hocası es-Sîrâfî'nin bu görüşünü benimsememiştir. O tam aksine, müstesnâyı “*mef'ûl dûnehû*” diye isimlendirerek³⁹⁶ mef'ûl türlerinden kabul etmiştir. ez-Zeccâcî'ye baktığımızda ise o, mef'ûl me'ah'ı mef'ûl bih kapsamında değerlendirmiştir.³⁹⁷

Yukarıda da bahsettiğimiz şekilde cümlenin iki ana unsuru -müsned ileyh+müsned- vardır.³⁹⁸ Bu iki unsur olmaksızın anlamlı (tam yargılı) bir cümle kurulması imkânsızdır. Buna mukabil cümle, bazen sadece müsned ileyh ve müsned ile, kastedilen manayı tam olarak veremeyebilir. Bu sebeple bu iki unsur, yer yer tamamlayıcı unsurlara ihtiyaç duyar. Cümlede asıl olmayıp mananın tam anlaşılmasını sağlayan unsurlar, “*fadle*” diye adlandırılmıştır. Bu unsurlar; beş mef'ûller, hâl, temyiz ve tâbîlerdir (sıfat, te'kit, bedel).³⁹⁹ Biz bahsimiz olan mef'ûlleri ele alacağız.

2.2.1. Mef'ûl Bih

هُوَ اسْمٌ دَلَّ عَلَى شَيْءٍ وَقَعَ عَلَيْهِ فِعْلُ الْفَاعِلِ، إِبْتِائًا أَوْ نَفْيًا، وَمَ تَعَيَّرَ لِأَجْلِهِ صُورَةُ الْفِعْلِ

Mef'ûl bih: Fâ'ilin, yaptığı olumlu veya olumsuz bir işin kendisinde gerçekleştiği ve kendisinden dolayı fiilin sûretinin değiştirilmediği isme denir.⁴⁰⁰

Örneğin,

وَلَعَدُ كَرْمَنَا بَنِي آدَمَ وَحَمَلْنَاهُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَرَزَقْنَاهُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلَى كَثِيرٍ مِّمَّنْ خَلَقْنَا تَفْضِيلًا..

“Andolsun, biz insanoğlunu şerefli kıldık. Onları karada ve denizde taşıdık.

³⁹⁵ el-Ezherî, *Şerhu't-Taşrih ale't-Tevfih*, 1: 518.

³⁹⁶ Bk. Ahmet Dağ, *Arap Dili ve Belağatında Mefuller*, 9.

³⁹⁷ Mef'ûller'in taksimatı ve örnekler için bk. İbn Hişâm, *Şerhu Kaşri'n-nedâ*, 188.

³⁹⁸ Bk. Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 1: 23; el-Muberred, *el-Muhteşab*, 4: 126. İsnâd için yapılan farklı bir taksimat için ayrıca bk. es-Sâmerrâ'î, *el-Cumletu'l-'Arabiyyetu*, 24-26.

³⁹⁹ Muhammed el-'Anţâkî, *el-Muhtâf* (Beyrût: Dâru's-şarq el-'Arabî 1971), 2: 91. Yine konuyla ilgili geniş bilgi için bk. es-Sâmerrâ'î, *el-Cumletu'l-'Arabiyyetu*, 13-16.

⁴⁰⁰ el-Ğalâbeynî, *Câmi'u'd-durûs*, 3: 5; Hâdî Nehr, *el-İtkân*, 2: 545; Muhammed 'Îd, *en-Naḥvu'l-muşaffâ*, 421; Hıdayr, *Kaḍâyâ mef'ûl bih*, 97-98; el-Haṭîb ve Maşlûḥ, *Naḥvu'l-'Arabiyyeti*, 3: 66.

İbn 'Uşfûr ise “kelam tam olduktan sonra zikredilen, وَقَعَ الْفِعْلُ بِأَيِّ شَيْءٍ وَقَعَ الْفِعْلُ sorularının cevabı olarak cümlede yer alan şeydir” şeklinde tarif etmektedir. Bk. İbn 'Uşfûr, *el-Muḥarrab*, 1: 113. el-'Anţâkî, ez-Zemaḥşerî ve bazı nahivciler de yukarıda yaptığımız tanımın مَا وَقَعَ عَلَيْهِ فِعْلُ الْفَاعِلِ kısmında diğerlerine katılmaktadırlar. Bk. el-'Anţâkî, *el-Muhtâf*, 2: 102; es-Suyûtî, *Hem'u'l-hevâmi*, 3: 7; Cemâ'a, *Şerhu Kâfiyeti'bni'l-Hâcib*, 124; İbn Hişâm, *Şerhu Kaşri'n-nedâ*, 189.

Kendilerini en güzel ve temiz şeylerden rızıklandırdık ve onları yarattıklarımızın birçoğundan üstün kıldık.” (el-İsrâ’ 17/70),

“Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım.” (ez-Zâriyât 51/56),

“Biz onlara zulmetmedik. Fakat onlar, kendileri zâlim idiler.” (ez-Zuḥrûf 43/ 76) âyetlerinde geçen (بَنِي آدَمَ) lafzı ve (فَضَّلَ), (ظَلَمَ), (رَزَقَ), (الْحَيِّ) fiillerine bitişen “هُمْ” zamîrleri Allah Teâlâ’nın olumlu fiillerinin kendileri üzerinde gerçekleştiği mef’ûllerdir. Aynı şekilde ez-Zâriyât sûresindeki (الْحَيِّ) kelimesi, müsbet (خَلَقَ) fiilinin mef’ûlüdür. Fakat ez-Zuḥrûf sûresindeki mef’ûl bih, (مَا) ile menfî olan (ظَلَمَ) fiiline bitişmiş (هُمْ) zamîridir.⁴⁰¹

Cümlelerin müsbet (olumlu) veya menfî (olumsuz) olması, fiilin sûretini değiştirmez. Nitekim Allah (c.c.) âyette şöyle buyurur:

“Biz onlara zulmetmedik. Fakat onlar kendilerine zulmettiler.” (Hûd 11/101). Bu âyette (ظَلَمَ) fiili, mef’ûl olarak gelen (هُمْ) muttasıl zamîrinde olumsuz, “أَنْفُسَهُمْ” zahir isimde olumlu olarak amel etmiştir. Görünüşlerine baktığımızda ise bir değişiklik yoktur.⁴⁰²

Mef’ûl bih’i güzel bir şekilde kavrayabilmek için, öncelikle mef’ûl bihin cümleye dâhil olmasını sağlayan fiilin durumunu bilmek gerekir. Fiillere bakıldığında, mef’ûl bih alması ve almaması açısından müte’addî (geçişli) ve lâzım geçişsiz) olmak üzere iki kısma ayrıldığı görülmektedir.⁴⁰³

⁴⁰¹ Hâdî Nehr, *el-İtḳân*, 2: 545-546.

⁴⁰² Bk. Hâdî Nehr, *el-İtḳân*, 2: 546.

⁴⁰³ İbn Ya’îş, *Şerḥu’l-Mufaṣṣal*, 7: 62; İbn ‘Aḳîl, *Şerḥu’bni ‘Aḳîl ‘alâ Elfîyyeti’bni Mâlik*, 2: 145-146. Bazı nahivciler ise fiili üç kısma ayırmışlardır. a) müte’addî, b) lâzım, c) müte’addî ve lâzım olmayan. Üçüncü kısma (كان) ve kardeşlerini örnek vermişlerdir. Çünkü bunlar mef’ûl bihi nasbetmez, harf-i cer ile müteaddî olmazlar. Yine bu kısma bazen vasıtasız bazense vasıtayla müteaddî olan fiilleri de örnek vermişlerdir. Örneğin, شَكَرْتُهُ، شَكَرْتُ لَهُ. Bk. İbn ‘Aḳîl, *Şerḥu’bni ‘Aḳîl ‘alâ Elfîyyeti’bni Mâlik*, 2: 145; Yâḳût, *en-Naḥvu’t-ta’lîmî*, 626-627; Hıdayr, *Ḳaḍâyâ*

Müte‘ addî fiil: Fâ‘ ilinin yapmış olduğu işin mef‘ûl üzerinde gerçekleştiği fiildir. Bir başka ifâdeyle bir vasıta (cer harfî) olmaksızın mef‘ûl bih alan fiillere müte‘ addî (geçişli) fiiller denir.⁴⁰⁴ Örneğin, وَأَرْسَلَ عَلَيْهِمْ طَيْرًا أَبَابِيلَ, “Üzerlerine (balçıktan pişirilmiş taşlar atan) sürü sürü kuşlar gönderdi.” (el-Fîl 105/3), “Zeyd’e vurdum.” ibârelerinde geçen طَيْرًا ve زَيْدًا kelimeleri bir vasıta olmaksızın mef‘ûl olmuştur.⁴⁰⁵ Yine zâid harf-i cerle de gelebilir. Örneğin, ذَهَبَ اللَّهُ بِنُورِهِمْ, “Allah ışıklarını yok ediverir.” (el-Bakara 2/17) âyetinde geçen (بِنُورِ) kelimesinde harf-i cer zâittir. Müte‘ addî fiilin alâmetlerini ise şu şekilde sıralayabiliriz:

- Kendisine, mef‘ûl bihe dönen mef‘ûl (ها)‘sı bitişir.⁴⁰⁶

Örneğin, وَأَلْأَرْضَ بَعْدَ ذَلِكَ دَحِيهَا أَخْرَجَ مِنْهَا مَائَهَا وَمَرْعِيهَا وَالْجِبَالَ أَرْسَبَهَا. “Ardından yeri düzenleyip döşedi. Ondandır suyunu ve merasını çıkardı. Dağları sağlam bir şekilde yerleştirdi.” (en-Nâzi‘ât 79/30-32) âyetinde altı çizili (ها) zamirleri önlerindeki iki mef‘ûle (الْجِبَالَ), (الأَرْضَ) dönmektedir.⁴⁰⁷

- Yine kendisine hitâb kâf’ı (ك) ve mütekellim yâ’ sının (ي) bitişmesi.⁴⁰⁸

- Cer harfine ihtiyaç duymaksızın ism-i mef‘ûl kalıbına dönüştürülebilmesi.⁴⁰⁹ Örneğin,

mef‘ûl bih, 98. Bazen vasıtayla bazen ise vasıtasız olarak müte‘ addî olan fiilleri, bir mef‘ûle müte‘ addî fiiller bahsinde detaylı şekilde ele alacağız.

⁴⁰⁴ Hâdî Nehr, *en-Naḥvu’t-taḥkîkî*, 1: 405; *el-İtkân*, 2: 538-539; İbn Ya‘îş, *Şerḥu’l-Mufaṣṣal*, 7: 62; İbn ‘Aqîl, *Şerḥu’bni ‘Aqîl ‘alâ Elfiyyeti’bni Mâlik*, 2: 145; ‘Uşeymîn, *Şerḥu Elfiyyeti’bni Mâlik*, 2: 314; İbn ‘Uşfûr, *Şerḥu Cumeli’z-Zeccâcî*, thk. Ebû Cenâh (by.: y.y. t.s.), 299; Hıdayr, *Kaḍâyâ mef‘ûl bih*, 97-98; Ebû Ḥayyân, *et-Tezyîlu ve’t-tekmîl*, 7: 5; el-Ğalâyeynî, *Câmi ‘u’d-durûs*, 1: 34. Yine “müte‘ addî fiil, fâiliyle manası tam anlaşılmayıp bir mef‘ûle ihtiyaç duyan, bir vasıta ile veya vasıtasız mef‘ûl bihi nasb eden fiillerdir” diye de tanımlanmaktadır. Bk. el-Ḥaṭîb ve Maşlûh, *Naḥvu’l-‘Arabîyyeti*, 3: 65; Hıdayr, *Kaḍâyâ mef‘ûl bih*, 104. Ayrıca bk. Selman Yeşil, *Arapçada Lâzım ve Müte‘ addî Fiiller* (Yüksek Lisans Tezi, Rize Üniversitesi, Rize, 2012), 32.

⁴⁰⁵ İbn ‘Aqîl, *Şerḥu’bni ‘Aqîl ‘alâ Elfiyyeti’bni Mâlik*, 2: 145; Hâdî Nehr, *el-İtkân*, 2: 538.

⁴⁰⁶ Hâdî Nehr, *el-İtkân*, 2: 542; İbn ‘Aqîl, *Şerḥu’bni ‘Aqîl ‘alâ Elfiyyeti’bni Mâlik*, 2: 146; Ebu Ḥayyân, *et-Tezyîlu ve’t-tekmîl*, 7: 10; ‘Uşeymîn, *Şerḥu Elfiyyeti’bni Mâlik*, 2: 316; Hıdayr, *Kaḍâyâ mef‘ûl bih*, 99; el-Ğalâyeynî, *Câmi ‘u’d-durûs*, 1: 34.

⁴⁰⁷ Nehr, *el-İtkân*, 2: 542.

⁴⁰⁸ Nehr, *el-İtkân*, 2: 542; Ebu Ḥayyân, *et-Tezyîlu ve’t-tekmîl*, 7: 10.

“Size ne oluyor da Allah için bir vakar (saygınlık, büyüklük) ummuyorsunuz?” (Nûh 71/13),

“Ahiretten korkarak ve Rabbinin rahmetini umarak...”
(ez-Zümer 39/9),

“Onlar şöyle dediler: “Ey Salih! Bundan önce sen, aramızda ümit beslenen bir kimseydin.” (Hûd 11/62),

“(Sefere katılmayanlardan) diğer bir kısmı da, Allah’ın emrine bırakılmışlardır.” (et-Tevbe 9/ 106) âyetlerinde geçen (يَرْجُو) müte‘addî bir fiildir. Mef‘ûl’ü ise Nûh sûresinde (وَقَارًا), ez-Zümer sûresinde ise (رَحْمَةً رَبِّهِ) kelimeleridir. Bu sebeple ism-i mef‘ûl kalıbına sokulması uygundur. Hûd sûresinde (مَرْجُوًّا), et-Tevbe sûresinde ise (مُرْجُونَ) şeklinde bunların mef‘ûl yapılmış halini görüyoruz.⁴¹⁰ Ayrıca daha basit bir örnek vererek izah edecek olursak قُبُلَ الرَّجُلِ veya مَحْمُودٌ, مُمْتُولٌ şeklinde ism-i mef‘ûl kalıbında getirmek mümkündür. İsm-i mef‘ûl kalıbında getirilip cer harfine ihtiyaç duymamaları nedeniyle bu fiiller, müte‘addî’dir.⁴¹¹

- Mef‘ûl bih almadan manası tam olmayan hissî fiiller,⁴¹² bedeninin tamamı ile değil de bir âzâsı ile yapılan fiiller, dışarıdan bir yardım ile yapılan fiiller, müte‘addî fiillerdir.

- Ef‘âl-i kulûb bahsinde de göreceğimiz gibi aslı lazım olan bir fiil, başına hemze getirilerek ya da ‘aynel fiili şeddelenerek müteaddî yapılır. Buna ek olarak

⁴⁰⁹ Nehr, *el-İtqân*, 2: 541; Ebu Hâyyân, *et-Tezyîlu ve’t-tekmîl*, 7: 10; ‘Uşeymîn, *Şerhu Elfiyyeti’bni Mâlik*, 2: 317; Selman Yeşil, *Arapçada Lâzım ve Müte‘addî Fiiller*, 33. İbn ‘Uşfûr, müte‘addî fiili tarif ederken kendisinden ism-i mef‘ûl yapılması mümkün olan, وَقَعَ الْفَعْلُ، شَيْئٌ سَبِيحٌ sorusunun cevabı olarak cümlede yer alan şeydir” şeklinde açıklama getirir. Bk. İbn ‘Uşfûr, *Mukarrab*, 1: 114; *Şerhu Cumeli’z-Zeccâci*, 299.

⁴¹⁰ Nehr, *el-İtqân*, 2: 542.

⁴¹¹ ‘Uşeymîn, *Şerhu Elfiyyeti’bni Mâlik*, 2: 317.

⁴¹² Selman Yeşil, *Arapçada Lâzım ve Müte‘addî Fiiller*, 32.

cumhur, sonuna uygun bir cer harfi getirilerek de fiilin müte‘addi yapılabileceğini belirtmektedir.⁴¹³

Lâzım fiil: Mef‘ûl bih almayıp fâ‘il ile iktifâ eden veya mef‘ûl bihi nasbetmeyen bilakis bir vâsıtayla müte‘addi olan (mef‘ûl alan) fiiller, lâzım (geçişsiz) fiillerdir.⁴¹⁴ Örneğin, مَرَزْتُ بِزَيْدٍ cümlesinde زَيْدٍ kelimesi harf-i cer vasıtasıyla mef‘ûl olmuştur.⁴¹⁵ Lâzım fiilin alâmetlerini ise şu şekilde sıralayabiliriz.⁴¹⁶

- Aslen mef‘ûl bihe ihtiyaç duymaz. جَاءَ بَكْرٌ “Bekir geldi.”

Örnek: كَرُمَ زَيْدٌ “Zeyd cömert oldu.” هَمَّ بَكْرٌ “Bekir iştahlı oldu.”

- Bir mef‘ûl’e müte‘addi olup mutâva‘at (dönüşlülük) ifade eden fiiller⁴¹⁷ ve أَفْعَلٌ, أَفْعَلٌ, أَفْعَلٌ, أَفْعَلٌ, أَفْعَلٌ bâblarından olan fiiller, lâzım fiillerdir.⁴¹⁸

Örnek: مَدَدْتُ الطَّرِيقَ فَأَمْتَدَّ “Yolu uzattım, yol da uzadı.”

⁴¹³ el-İşbîlî, *el-Basîṭ*, 116-417; İbn Ya‘îş, *Şerḥu’l-Mufaṣṣal*, 7: 64; Yâkût, *en-Naḥvu’t-ta‘lîmî*, 633-634; el-‘Ukberî, *el-Lubâb*, 190; Muḥammed b. ‘Alî eş-Şabbân, *Hâşiyetu’s-Şabbân ‘alâ Şerḥi’l-Eşmûnî ‘alâ Elfiyye’ti-bni Mâlik*, thk. Ṭâhâ ‘Abdurra‘ûf Sa‘îd (b.y.: Mektebetu’t-tevfîkiyye, 1427), 2: 140; ‘Uşeymîn, *Şerḥu Elfiyyeti’bni Mâlik*, 2: 333-334; Hıdayr, *Kaḏâyâ mef‘ûl bih*, 104. el-Ġalâyeynî, *Câmi‘u’d-durûs*, 1: 48; Ceylânî, *Şerḥu’l-Muġnî fi’n-naḥv*, 204-205; *en-Naḥvu’t-taḥbîkî*, 1: 410.

“مَرَزْتُ بِزَيْدٍ” şeklinde harf-i cerle mef‘ûl alan fiillerde harf-i cer, hazfedilerek مَرَزْتُ şeklinde fiilin kendisi mef‘ûle bağlanabilir görüşü ileri sürülmektedir. Ancak cumhûr, cümlede karışıklık meydana gelmediği zaman أُ ve أُ getirilerek cer harfinin hazfedilebileceğini, أُ ve أُ dışında ise harf-i cerrin hazfedileceği yerlerin semâ‘î olduğunu bildirmektedir. Bk. İbn ‘Aķîl, *Şerḥu’bni ‘Aķîl ‘alâ Elfiyyeti’bni Mâlik*, 2: 150-153; Muḥammed ‘Îd, *en-Naḥvu’l-musaffâ* (el-Ķâhire: Mektebetu’s-şebâb, 1971), 638-639; es-Şabbân, *Hâşiyetu’s-Şabbân*, 2: 132; ‘Uşeymîn, *Şerḥu Elfiyyeti’bni Mâlik*, 2: 334-339; Hıdayr, *Kaḏâyâ mef‘ûl bih*, 106; İbn ‘Uşfûr, *Şerḥu Cumeli’z-Zeccâcî*, 304-305.

⁴¹⁴ İbn Ya‘îş, *Şerḥu’l-Mufaṣṣal*, 7: 62; İbn ‘Aķîl, *Şerḥu’bni ‘Aķîl ‘alâ Elfiyyeti’bni Mâlik*, 2: 145/149; Nehr, *en-Naḥvu’t-taḥbîkî*, 1: 405-407; el-Ĥaṭîb ve Maşlûḥ, *Naḥvu’l-‘Arabiyyeti*, 3: 65; ‘Uşeymîn, *Şerḥu Elfiyyeti’bni Mâlik*, 2: 314; Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 1: 33; el-Ġalâyeynî, *Câmi‘u’d-durûs*, 1: 46/48; Selman Yeşil, *Arapçada Lâzım ve Müte‘addî Fiiller*, 21.

İbn ‘Uşfûr ise lâzım fiilleri, “وَقَعَ الْفِعْلُ بِأَيِّ شَيْءٍ وَفَعَّ الْفِعْلُ” sorusunun cevabı olarak cümlede yer alamayan, kendinden ism-i mefûl yapılması mümkün olmayan şeydir” şeklinde tanımlamaktadır. Bk. İbn ‘Uşfûr, *el-Muḥarrab*, 1: 114; *Şerḥu Cumeli’z-Zeccâcî*, 299.

⁴¹⁵ el-‘Ukberî, *el-Lubâb*, 189.

⁴¹⁶ Nehr, *el-İtḳân*, 2: 543; *en-Naḥvu’t-taḥbîkî*, 1: 406; Selman Yeşil, *Arapçada Lâzım ve Müte‘addî Fiiller*, 21-23.

⁴¹⁷ Yani müte‘addinin, kendisinde bir etki meydana getirmesi ve neticesinin ortaya çıktığı fiillerdir. ‘Uşeymîn, *Şerḥu Elfiyyeti’bni Mâlik*, 2: 330.

⁴¹⁸ Hâdî Nehr, *el-İtḳân*, 2: 543; İbn ‘Aķîl, *Şerḥu’bni ‘Aķîl ‘alâ Elfiyyeti’bni Mâlik*, 2: 149; es-Şabbân, *Hâşiyetu’s-Şabbân*, 2: 127-130; ‘Uşeymîn, *Şerḥu Elfiyyeti’bni Mâlik*, 2: 326-328; es-Suyûfî, *el-Eşbâh ve’n-nezâ‘ir*, 2: 173-174; el-Ġalâyeynî, *Câmi‘u’d-durûs*, 1: 47-48.

- Kişilik, karakter, huy gibi tabiata delâlet eden fiiller ve fâ'ilin kendi nefsinde gerçekleşen ağlama, mutluluk, öfke, korkma, sevinme, hüznün, hastalanma gibi geçici durumlara delâlet eden fiiller de lâzım'dır.⁴¹⁹

Örnek olarak, حَسَنٌ زَيْدٌ "Zeyd güzel oldu." حَزِنَ عَمْرٌ "Amr üzüldü." بَكَرَ "Bekir korktu." cümlelerini verebiliriz.⁴²⁰

- Temizlik ve kirlilik ifade eden fiiller, lâzımdır. Örnek; طَهَّرَ الثَّوْبَ. "Elbise temiz oldu.", دَنَسَ الثَّوْبَ. "Elbise kirlendi."⁴²¹

-Kusûra delâlet eden fiiller, lâzımdır.⁴²² Örnek; عَوَرَ الْبَقْرَ. "İneğin tek gözü kör oldu."

- Renk bildiren fiiller, lâzımdır.⁴²³ Örnek; حَمَّرَ عَبْدُ اللَّهِ. "Abdullah kızardı."

- Süse delâlet eden fiiller, lâzımdır.⁴²⁴ Örnek; جَلَّتْ عَائِشَةُ. "Ayşe, gözüne sürme sürdü."⁴²⁵

2.2.1.2. Çeşitleri

Mef'ûl bih, kastedilen farklı üslup ve anlamına bağlı olarak farklı yapılarda gelebilir. Bunları iki çeşit olarak sınırlamak mümkündür.

2.2.1.2.1. Mef'ûl bih sarîh: Mef'ûl bih, harf-i cersiz olarak gelirse "sarîh mef'ûl" diye isimlendirilir. Cümledeki geliş şekline baktığımızda ise onun, zâhir isim, muttasıl zamîr veya munfasıl zamîr, müevvel mastar, müfretle te'vil edilen ve müfretle te'vil edilemeyen cümle olarak gelebileceğini görürüz.⁴²⁶ Örneğin,

⁴¹⁹ Hâdî Nehr, *el-İtqân*, 2: 543; 'Uşeymîn, *Şerhu Elfiyyeti'bni Mâlik*, 2: 324; el-Ğalâeynî, *Câmi'u'd-durûs*, 1: 46-47.

⁴²⁰ Burada sonradan insana ârız olan ve kaybolan, yok olan şeylerle insan bedeninin bir kısmıyla değil de bütünüyle yapılan şeyler kastedilmiştir. Bk. 'Uşeymîn, *Şerhu Elfiyyeti'bni Mâlik*, 2: 329; es-Suyûtî, *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir*, 2: 174.

⁴²¹ İbn 'Aqîl, *Şerhu'bni 'Aqîl 'alâ Elfiyyeti'bni Mâlik*, 2: 149; 'Uşeymîn, *Şerhu Elfiyyeti'bni Mâlik*, 2: 329-330; es-Suyûtî, *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir*, 2: 174; el-Ğalâeynî, *Câmi'u'd-durûs*, 1: 48.

⁴²² İbn 'Aqîl, *Şerhu'bni 'Aqîl 'alâ Elfiyyeti'bni Mâlik*, 2: 149; es-Suyûtî, *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir*, 2: 174; el-Ğalâeynî, *Câmi'u'd-durûs*, 1: 48.

⁴²³ es-Suyûtî, *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir*, 2: 174; el-Ğalâeynî, *Câmi'u'd-durûs*, 1: 48.

⁴²⁴ es-Suyûtî, *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir*, 2: 174; el-Ğalâeynî, *Câmi'u'd-durûs*, 1: 48.

⁴²⁵ Ahmet Dağ, *Arap Dili ve Belağatında Mefuller*, 24.

⁴²⁶ Bk. Hâdî Nehr, *el-İtqân*, 2: 546; Haydâ, *Muḥâdarât fi'n-naḥvi'l-'Arabî*, 23; el-'Anṭâkî, *el-Muḥîṭ*, 2: 102-103; el-Ḥaṭîb ve Maşlûḥ, *Naḥvu'l-'Arabîyyeti*, 3: 69; el-Ğalâeynî, *Câmi'u'd-durûs*, 3: 6; el-Ḥaṭîb ve Maşlûḥ, *Naḥvu'l-'Arabîyyeti*, 3: 68-71.

- وَلَوْ بَسَطَ اللَّهُ الرِّزْقَ لِعِبَادِهِ لَبَعَثُوا فِي الْأَرْضِ . -
bol verseydi, yeryüzünde mutlaka azgınlık ederlerdi.” (eş-Şûrâ 42/27) âyetinde altı çizili mef'ûl, zâhir isim olarak mansûb iken

- وَلَا يَنْفَعُكُمْ نُصْحِي . -
“Öğüdüm size fayda vermez.” (Hûd 11/34) âyetinde mef'ûl, muttasıl zamir olarak,

- إِنْ الْحُكْمُ إِلَّا لِلَّهِ أَمَرَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ . -
“Hüküm ancak Allah'a aittir. O, kendisinden başka hiçbir şeye tapmamanızı emretmiştir.” (Yûsuf 12/40) âyetinde mef'ûl, munfasıl zamir olarak mahallen mansûbtur.

2.2.1.2.2. Mef'ûl bih gayr-i sarîh: Gayr-i sarîh mef'ûller doğrudan mef'ûliyetlik vasfı kazanamazlar. Cümle içerisinde üç şekilde gelmektedirler: a) zâid olmayan bir harf-i cerle mecrûr olarak, b) sarîh müfred bir isimle te'vîl edilmiş cümle olarak, c) mastar harfinden sonra mü'evvel masdar olarak.⁴²⁷ Örneğin,

- فَمَا اسْتَطَاعُوا مِنْ قِيَامٍ وَمَا كَانُوا مُتْتَصِرِينَ . -
“Artık, ne yerlerinden kalkmaya güçleri yetti ne de başkasından yardım görebildiler. (ez-Zâriyât 51/45) âyetinde geçen câr-mecrûr (مِنْ قِيَامٍ), (اسْتَطَاعُوا) fiili için mahallen mansûb mef'ûl bih gayr-i sarîh iken,

- فَمَنْ يَكْفُرْ بِالطَّاغُوتِ وَيُؤْمِنْ بِاللَّهِ فَقَدِ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقَى . -
“O hâlde, kim tâğûtu tanımayıp Allah'a inanırsa, kopmak bilmeyen sapasağlam bir kulpa yapışmıştır.” (el-Bakara 2/256) âyetinde geçen câr-mecrûr (بِالْعُرْوَةِ), (اسْتَمْسَكَ) fiili için mahallen mansûb mef'ûl bih gayr-i sarîhtir.⁴²⁸

Ancak, وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّكُمْ مُلَاثِقُوهُ .
“Allah'a karşı gelmekten sakının ve herhâlde onun huzuruna varacağımızı bilin.” (el-Bakara 2/223) âyetinde geçen (أَنَّ) ve iki ma' mülü, mü'evvel masdar olarak (أَعْلَمَ) fiilinin mef'ûlleri yerine geçerken, مَا أَظُنُّ أَنْ
“Bunun sonsuza değin yok olacağını sanmıyorum.” (el-Kehf 18/35)

⁴²⁷ Bk. Hâdî Nehr, *el-İtqân*, 2: 547; el-Haîb ve Maşlûh, *Naḥwu'l-'Arabiyyeti*, 3: 71-72; el-Galâeynî, *Câmi' u'd-durûs*, 3: 6.

⁴²⁸ Hâdî Nehr, *el-İtqân*, 2: 547.

âyetinde geçen (أَنْ تَبِيدَ) mü'evvel masdarı, (ظَنَّ)'nin iki ma' mülû yerine geçmiştir. Takdîri ise أَلَا لَنْ نَخَفَّ اللَّهُ عَنْكُمْ وَعَلِمَ أَنَّ فِيكُمْ ضَعْفًا. Yine (أَنَّ فِيكُمْ ضَعْفًا) cümlesi, arkaya bırakılmış isim ve hazfedilmiş haberle ilişkili câr mecrûrla birlikte, (عَلِمَ) fiilinin mef'ûl bih gayr-i sarîhidir. Takdîri ise عَلِمَ ضَعْفَكُمْ şeklindedir.⁴²⁹

örneğin (ظَنَنْتَكَ بَجْتِهْدُ) cümlesini müfretle te'vîl edilmiş bir cümle olarak görmekteyiz. Takdîri ise ظَنَنْتَكَ مُجْتِهِدًا şeklindedir.⁴³⁰

2.2.1.3. Âmili

1) Mef'ûl bihin asıl âmili, fiildir.⁴³¹ Burada fiil'in bir, iki veya üç mef'ûl alması, durumu değiştirmemektedir.⁴³²

Örneğin, (لَا تَشْتَرِي بِهِ ثَمَنًا) "Şahitliğimizi hiçbir karşılığa değişmeyin." (el-Mâ'ide 5/106) âyetinde geçen (ثَمَنًا) kelimesinde (شَرَى) fiili amel etmiştir.⁴³³

2) Masdar, mef'ûl bihte âmil olur.⁴³⁴

⁴²⁹ Bk. Hâdî Nehr, *el-İtkân*, 2: 547.

⁴³⁰ el-Galâyeynî, *Câmi 'u'd-durûs*, 3: 6. Ancak te'vîli yapılabilenleri tek bir kategori olarak da görmek mümkündür. Bk. Hâdî Nehr, *el-İtkân*, 2: 547.

⁴³¹ İbn 'Uşfûr, *Muqarrab*, 1: 113. Nahivcilerin cumhuru, mef'ûl bihi nasb eden âmilin fiil veya müştak fiiller olduğuna karar vermiştir. Bk. Haydâ, *Muḥâḍarât fi'n-naḥvi'l-'Arabî*, 22. Yine "Basralı dil bilginleri de fiil veya şibih fiil olduğu görüşündedirler. el-Ferrâ' ise fiil ve fâ'ilin birlikte âmil olduğunu savunmuştur. Başka bir görüşte ise "mef'ûl, mef'ûliyet manasından dolayı mansûbtur" denmiştir. es-Suyûtî verdiği bir görüşte mef'ûllerin beş mef'ûl olarak taksim edilip fiil ile mansûb olmasının, Basralıların görüşü olduğunu belirtmiştir. Kûfeli nahivcilerin ise fiilin bir mef'ûlünün olduğu, onun ise mef'ûl bih olarak geldiği, diğerlerinin ise mef'ûl olmadığı, bilakis mef'ûl bihe benzedikleri için mansûb olduğu görüşünü benimsediklerini ifade etmiştir. Bk. es-Suyûtî, *Hem 'u'l-hevâmi'*, 3: 7-8; Ebû Hayyân, *et-Tezyîlu ve't-tekmîl*, 7: 6.

⁴³² Hâdî Nehr, *el-İtkân*, 2: 550; Haydâ, *Muḥâḍarât fi'n-naḥvi'l-'Arabî*, 22.

⁴³³ Bk. Haydâ, *Muḥâḍarât fi'n-naḥvi'l-'Arabî*, 22.

⁴³⁴ Hâdî Nehr, *el-İtkân*, 2: 550; Haydâ, *Muḥâḍarât fi'n-naḥvi'l-'Arabî*, 23; İbn 'Uşfûr, *el-Muqarrab*, 1: 113.

Örneğin, ... وَلَوْلَا دَفْعُ اللَّهِ النَّاسَ “Eğer Allah’ın; insanların bir kısmıyla diğerlerini savması olmasaydı...” (el-Bakara 2/251) âyetinde geçen (دَفْعُ) kelimesi ma‘ mûlüne muzâf olmuş masdardır. (النَّاسَ) kelimesi de masdar ile mansûb olmuş mef‘ ûldür.⁴³⁵

3) İsm-i fâ‘ il, amel etme şartları gerçekleştiğinde mef‘ ûl bihte amel eder.⁴³⁶

Örneğin, وَكَلْبُهُمْ بَاسِطٌ ذِرَاعَيْهِ. “Köpekleri de mağaranın girişinde iki kolunu uzatmış (yatmakta idi.)” (el-Kehf 18/18) âyetinde geçen (ذِرَاعَيْهِ) kelimesi, cümledeki ism-i fâ‘ il olan (بَاسِطٌ) kelimesinin mansûb mef‘ ûlüdür. Tesniye olması dolayısıyla nasb alâmeti (ي) iledir. Sondaki zamir ise mahallen mecrûr muzâf ileyhtir.⁴³⁷

4) Sıfat-ı müşebbehe, âmel etme şartları yerine geldiğinde mef‘ ûl bihte âmel edebilir.⁴³⁸ Ancak sıfat-ı müşebbeheden sonra gelen mansûb marife isim mef‘ ûl bih değil, şibh-i mef‘ ûl bih olur. Çünkü sıfat-ı müşebbehe lâzımlık ifâde eden iki bâb’tan türer: (فَرِحَ - يَفْرِحُ), (كَرَّمَ - يَكْرُمُ). Bunun Kur’ân-ı Kerîm’de örneği geçmemektedir.⁴³⁹

5) Yine isim-fiil de mef‘ ûl bihte amel edebilir.⁴⁴⁰

Örneğin, قُلْ هَلْ أَتَى عَلَى اللَّهِ آيَاتٌ لِّئَلَّا تُتَّقُوا “De ki: ‘Haydi, Allah şunu haram kıldı’ diye tanıklık yapacak şahitlerinizi getirin.” (el-’En‘âm 6/150) âyetinde geçen (شَهِدَاءَ) kelimesi, emir ifâde eden (هَلُمَّ) isim fiil için mef‘ ûl bih’tir.⁴⁴¹

6) Mübâlağa sîğası da mef‘ ûl bihte amel edebilir. İsm-i fâ‘ ilin amel ettiği şartlarla amel eder. Örneğin, إِنَّ رَبَّكَ فَاعِلٌ لِّمَا يُرِيدُ “Şüphesiz Rabbin istediğini yapandır.” (Hûd 11/107) âyetinde geçen (مَا) edatı mahallen (ل) harfi ile mecrûr olup sükûn üzere

⁴³⁵ Bk. Hâdî Nehr, *el-İtqân*, 2: 550.

⁴³⁶ Hâdî Nehr, *el-İtqân*, 2: 550; Haydâ, *Muḥâḍarât fi’n-naḥvi’l-‘Arabî*, 22.

⁴³⁷ Bk. Hâdî Nehr, *el-İtqân*, 2: 550.

⁴³⁸ Hâdî Nehr, *el-İtqân*, 2: 551.

⁴³⁹ Bk. Hâdî Nehr, *el-İtqân*, 2: 551.

⁴⁴⁰ Hâdî Nehr, *el-İtqân*, 2: 551; Haydâ, *Muḥâḍarât fi’n-naḥvi’l-‘Arabîyyi*, 24; İbn ‘Uşfûr, *el-Muḥarrab*, 1: 113;

⁴⁴¹ Bk. Hâdî Nehr, *el-İtqân*, 2: 551.

mebnî ism-i mevsûl'dür. Câr ve mecrûr (ism-i mevsûl), (إِنَّ)'nin haberi olan (فَعَالٌ) mübâlağa sîgası ile mef'ûl bih olarak mahallen mansûbtur.⁴⁴² Yine إِنَّ اللَّهَ عَزُورٌ ذُنُوبٍ (عَزُورٌ) "Allâh, âlemlerin günahlarını çok bağışlayandır." cümlesinde geçen (عَزُورٌ) mübalağalı ism-i fâ'ili, (ذُنُوبٍ) kelimesini mef'ûl bih olarak nasb edip amel etmiştir.⁴⁴³

2.2.1.3.1. Bir mef'ûlüne müte'addi fiiller

Birden fazla mef'ûl almayan fiiller bu kısmı oluşturmaktadır. Tarif ettiğimiz gibi İbn 'Uşfûr da *el-Muḳarrab* adlı kitabında bir mef'ûlüne müte'addi fiillerin bu şekilde olduğunu benimsemektedir. Lakin bir mef'ûle müte'addi fiilleri çeşitli taksimlere ayırmaktadır. Şöyle ki, "müte'addi fiil, cer harfi olmaksızın kendisinden ism-i mef'ûl yapılması uygun olan fiildir. Lâzım fiil ise tam aksidir. Bir mef'ûle müte'addi fiiller ise kendi içinde a) harf-i cersiz direkt olarak mef'ûl alan fiiller, örneğin; ضَرَبَ, b) mef'ûl'ünü harf-i cer yardımıyla alan fiiller, örneğin; سَبَرْتُ, c) bazen harf-i cersiz bazense harf-i cerle müte'addi olarak mef'ûl alan fiiller, örneğin; نَصَحَ şeklinde üç kısımdır. Lakin üçüncü kısım semâ'î yani Araplardan işitildiği şekliyle ezberlenir. Belli bir kuralı yoktur." diye ifade etmektedir.⁴⁴⁴

Muḳammed Muḳyiddîn 'Abdulḳamîd ise "Bu kısım (bazen harf-i cersiz bazen de harf-i cerli mef'ûl alan fiiller), birinci ve ikinci kısma dâhil değildir. Aslında bu iki kullanım (harf-i cerli müte'addi-harf-i cersiz müte'addi), iki kabileye aittir. Ancak bize aktarılırken bu kullanımlar Arabın sözü şeklinde ayırt edilmeksizin ve kabile ismi söylenmeksizin zikredilmiştir." demektedir. Sonra bu hususta nahivcilerin görüşlerini şöyle serdetmiştir:⁴⁴⁵

⁴⁴² Bk. Hâdî Nehr, *el-İtḳân*, 2: 550-551.

⁴⁴³ Recep Yaşar, *Arapçada Fiil Gibi Amel Eden İsimler*, 66.

⁴⁴⁴ Bk. ez-Zeccâcî, *el-Cumel fi'n-naḳv*, 30; İbn 'Uşfûr, *Şerḫü Cumeli'z-Zeccâcî*, 299-300; *el-Muḳarrab*, 1: 114. Ayrıca bk. Muḳammed 'Îd, *en-Naḳvu'l-muḳaffâ*, 634; Ebû Ḳayyân, *et-Tezyîlu ve't-tekmîl*, 7: 9/ 26; Ḳudayr, *Ḳaḍâyâ mef'ûl bih*, 99; es-Suyûḫî, *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir*, 2: 170; İbn Hişâm, *Evḍaḫu'l-mesâlik*, 2: 176.

⁴⁴⁵ İbn Hişâm, *Evḍaḫu'l-mesâlik*, 2: (dipnot 4) 175-176.

Üçüncü kısma dâhil olan fiiller hakkında üç görüş vardır.⁴⁴⁶

1) Asıl olan cer harfi ile gelmesidir. Sonra bu harf düşürülmüştür. es-Suyûfî, “aslı cer harfiyle kullanılmasıdır. İki kullanım da yaygındır.” demektedir.⁴⁴⁷ Bu kullanım *hazf-i îşâl* diye de bilinmektedir.

2) Cer harfi olmadan fiilin bizzat kendisi müte‘addi’dir. Cer harfiyle kullanımında ise cer harfi zâittir.⁴⁴⁸

3) Bu grup fiiller müte‘addi ve lazımin dışında ayrı bir gruptur. Cer harfi ve cer harfi olmadan iki kullanım da eşit seviyede yaygın olarak kullanılmaktadır. İbn Cinnî, İbn Mâlik ve Ebû Hâyyân’ın bu görüşte olduğu belirtilmektedir.⁴⁴⁹

Bazı nahivciler, “fiilin, bazen cer harfiyle bazense cer harfi olmaksızın kullanılması mümkün değildir. Çünkü bir fiilin aynı anda hem güçlü hem de zayıf olması muhaldir. Aynı şekilde bir mef‘ûlün hem fiilin gerçekleşeceği mahal olması hem de fiilin gerçekleşeceği bir mahal olmaması imkânsızdır.” demişlerdir.⁴⁵⁰ İbn ‘Uşfûr, bu görüşte haklılık payı olduğunu söylemektedir. Netice itibariyle ise şöyle demek gerekir: “نَصَحْتُ لِرَأْسِي. ve benzeri cümlelerde aslolan نَصَحْتُ لِرَأْسِي şeklinde cer harfi vasıtasıyla kullanılmasıdır. Sonra kullanımda “lâm” (cer harfi) hafzedilmiştir. Hem asıl kullanımı hem de fer‘î kullanımı yaygınlaşmıştır. Çünkü “nasihat” Zeyd’de gerçekleşmez. Yani Zeyd nasihatın mahalli olamaz. Şayet fiil, mef‘ûlün mahalli dışında gerçekleşirse ve hem doğrudan hem de cer harfiyle müte‘addi oluyorsa, o zaman مَسَحْتُ رَأْسِي, مَسَحْتُ بِرَأْسِي. “Başımı mesh ettim.” gibi örneklerde fiil için mahal olabilenlerin direkt geçişli (müte‘addi) olmasını asıl görüp, cer harfini de zâid olarak kabul ederiz.” demektedir.⁴⁵¹

⁴⁴⁶ Bu hususta daha farklı görüşler de mevcuttur. Geniş bilgi için bk. Ebû Hâyyân, *et-Tezyîlu ve't-tekmîl*, 7: 9-10.

⁴⁴⁷ Bk. İbn Hişâm, *Evdahu'l-mesâlik*, 2: 176; Hıdayr, *Kađâyâ mef‘ûl bih*, 99.

⁴⁴⁸ Hıdayr, *Kađâyâ mef‘ûl bih*, 99.

⁴⁴⁹ Bk. Hıdayr, *Kađâyâ mef‘ûl bih*, 99. Ancak Ebû Hâyyân’ın ikinci görüşü desteklediği belirtilmektedir. Bk. İbn Hişâm, *Evdahu'l-mesâlik*, 2: 176.

⁴⁵⁰ İbn ‘Uşfûr, *Şerhu Cumeli’z-Zeccâcî*, 300-301; es-Suyûfî, *el-Eşbâh ve'n-nezâ ır*, 2: 170; İbn Hişâm, *Evdahu'l-mesâlik*, 2: 176.

⁴⁵¹ İbn ‘Uşfûr, *el-Muğarrab*, 1: 114; *Şerhu Cumeli’z-Zeccâcî*, 300-301; es-Suyûfî, *el-Eşbâh ve'n-nezâ ır*, 2: 170; İbn Hişâm, *Evdahu'l-mesâlik*, 2: 176; Ebû Hâyyân, *et-Tezyîlu ve't-tekmîl*, 7: 8.

el-İşbîlî ise bir mef'ûlüne müte'addi fiilleri, “işin gerçekleştiği bir mahal olmaksızın meydana gelişi düşünülmeyen fiil” olarak tanımlar.⁴⁵²

2.2.1.3.2. İki mef'ûlüne müte'addi fiiller

2.2.1.3.2.1. Aslı mübtedâ ve haber olan iki mef'ûlüne müte'addi fiiller

Birtakım fiiller, aslı mübtedâ ve haber olan isim cümlesinin başına gelerek mübtedâ ve haberi, kendine iki mef'ûl olarak alır. Bu fiillerde iki mef'ûlden biriyle yetinmek uygun olmaz.⁴⁵³ Aslı mübtedâ ve haber olacak şekilde iki mef'ûl alan fiilleri, nahivcilerin, genel kullanımı gözeterek yapmış oldukları ikili taksim ışığında aşağıdaki şekilde ele almak mümkündür.⁴⁵⁴

2.2.1.3.2.1.1. Ef'âlu'l-kuḷûb

Bu kısımda bahsedilecek fiiller için “ef'âlu'l-kuḷûb (ef'âlu'l-kuḷûb / kalp fiilleri)” ismi verilmiştir. Çünkü bu fiiller inanç, inkâr, sevinç, hüzn ve anlayış gibi soyut, kalp-his ile biliniyor yapılan fiillerdir.⁴⁵⁵ Bu sebeple kendisine bu isim uygun görülmüştür. Bu fiilleri de kendi içinde iki kısımda inceleyeceğiz.⁴⁵⁶

Kesin bilgi (أفعال العلم / اليقين) ifâde eden meşhur fiiller:⁴⁵⁷

(تَعَلَّمَ) - (دَرَى) - (أَلْفَى) - (وَجَدَ) - (رَأَى) - (عَلِمَ)

- عَرَفَ: Kesinlik (تَيَقَّنَ) ve inanma (اعْتَقَدَ) manasında olursa iki, bilme (عَرَفَ) manasında olursa bir mef'ûl alır.⁴⁵⁸ Örneğin,

⁴⁵² Bk. el-İşbîlî, *el-Basîṭ*, 416. el-'Ukberî ise bu tanımları müte'addi için kullanmaktadır. Ardından müte'addi fiili a) sadece harf-i cerle kullanılan, b) bazen harf-i cerle bazen de harf-i cersiz kullanılan, c) bir şeye ihtiyaç duymaksızın kendi başına müte'addi olan diye üç gruba ayırmaktadır. Konunun devamında ise üçüncü grubu 1) bir mef'ûlüne müte'addi, 2) iki mef'ûlüne müte'addi, 3) üç mef'ûlüne müte'addi şeklinde taksim etmektedir. Bk. el-'Ukberî, *el-Lubâb*, 189-190. Ayrıca bk. İbn 'Uşfûr, *Şerhu Cumeli'z-Zeccâcî*, 299-301.

⁴⁵³ Sibeveyhi, *el-Kitâb*, 1: 39; el-İşbîlî, *el-Basîṭ*, 432/435, Muḥammed 'Îd, *en-Naḥvu'l-muṣaffâ*, 636.

⁴⁵⁴ Bk. 'Abbas Ḥasan, *en-Naḥvu'l-vâfi*, 2: 4; el-'Antâkî, *el-Muḥîṭ*, 2: 102; İbn 'Uşfûr, *el-Muḥarrab*, 1: 116; İbn 'Aqîl, *Şerhu'bnî 'Aqîl 'alâ Elfiyyeti'bnî Mâlik*, 2: 148; ez-Zeccâcî, *el-Cumel fi'n-naḥv*, 28-29; İbn 'Uşfûr, *Şerhu Cumeli'z-Zeccâcî*, 301; el-Muberrred, *el-Muḥteḍab*, 3: 95; es-Suyûṭî, *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir*, 2: 171; el-Ġalâyeynî, *Câmi'u'd-durûs*, 1: 35; Muḥammed 'Îd, *en-Naḥvu'l-muṣaffâ*, 636. Aslı mübtedâ ve haber olan iki mef'ûlüne müte'addi fiiller içeren âyetler için bk. Ḥamdiyye Mûsâ Mahmûd Be'lûşe, *el-Mef'ûlu's-sânî fi'l-Ḳur'âni'l-Kerîm* (Yüksek Lisans Tezi, Câmi'atu'l-'Ezher, Ġaza-2016/1437), 79-90.

⁴⁵⁵ 'Abbas Ḥasan, *en-Naḥvu'l-vâfi*, 2: 4; el-Ġalâyeynî, *Câmi'u'd-durûs*, 1: 36.

⁴⁵⁶ Hâdî Nehr, *el-İtkân*, 2: 553; Ahmet Dağ, *Arap Dili ve Belağatında Mefuller*, 28; el-Ġalâyeynî, *Câmi'u'd-durûs*, 1: 40.

⁴⁵⁷ Ebû Ḥayyân, *et-Tezyîlu ve't-tekmîl*, 6: 27; el-Ġalâyeynî, *Câmi'u'd-durûs*, 1: 37; 'Abbas Ḥasan, *en-Naḥvu'l-vâfi*, 2: 5; el-Ḥatîb ve Maşlûḥ, *Naḥvu'l-'Arabîyyeti*, 2: 326; Mahmûd Be'lûşe, *el-Mef'ûlu's-sânî fi'l-Ḳur'âni'l-Kerîm*, 74.

- فَإِنْ عَلِمْتُمُوهُنَّ مُؤْمِنَاتٍ. “Eğer siz onların inanmış kadınlar olduklarını anlarsanız...” (el-Mumteħine 60/10.) âyetinde (عَلِمَ) fiili, iki mef’ûle yani (مُؤْمِنَاتٍ) ve (هُنَّ) kelimelerine müte’addî iken,⁴⁵⁹

- وَلَوْ عَلِمَ اللَّهُ فِيهِمْ خَيْرًا لَأَسْمَعَهُمْ. “Allah, onlarda bir hayır (hakka yöneliş) olduğunu bilseydi, elbette onlara işittirirdi.” (el-’Enfâl 8/23) âyetinde (عَلِمَ) fiili tek mef’ûle yani (خَيْرًا) kelimesine müte’addî’dir.⁴⁶⁰

• رأى: Kesinlik bildiren (عَلِمَ) ve inanç bildiren (اعتقد) manasında olursa iki mef’ûle müte’addî olur. Örneğin, وَإِنَّهُمْ يَرَوْنَهُ بَعِيدًا وَنَرَاهُ قَرِيبًا. “Şüphesiz onlar o azabı uzak görüyorlar. Biz ise onu yakın görüyoruz.” (el-Me’âric 70/6-7) âyetinde geçen (رَأَى) fiili, kelimelerin altı çizilerek gösterdiğimiz gibi iki mef’ûle müte’addî olmuştur.⁴⁶¹ Ancak (رَأَى) fiili ile ru’ye basariyye (gözle görme) manası kastedilirse bir mef’ûl’e müte’addî olur.⁴⁶² Örneğin, فَلَمَّا رَأَى الشَّمْسُ بَازِعَةً... “Güneşi doğarken görünce...” (el-’En’ am 6/78) âyetinde geçen (رَأَى) fiili, bir mef’ûle müte’addî’dir.⁴⁶³

• وَجَدَ: (عَلِمَ) ve (اعْتَقَدَ) manasında kullanılırsa iki mef’ûl alır.⁴⁶⁴ Örneğin, إِنَّا وَجَدْنَاهُ صَاحِبًا. “Gerçekten biz Eyyûb’u sabreden bir kimse olarak bulduk.” (Sâd 38/44) âyetinde geçen (وَجَدَ) fiili, (عَلِمَ) manasında iki mef’ûl almıştır. Ancak inanma

⁴⁵⁸ Bk. Hâdî Nehr, *el-İtkân*, 2: 553; Ahmet Dağ, *Arap Dili ve Belağatında Mefuller*, 29; İbn ‘Uşfûr, *el-Muḳarrab*, 1: 116; Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 1: 40; el-İşbîlî, *el-Basîḫ*, 445-446; ez-Zeccâcî, *el-Cumel fi’n-naḥv*, 30. el-Ġalâyeynî, *Câmi’u’d-durûs*, 1: 37; el-Ḥaḫîb ve Maşlûḫ, *Naḫvu’l-‘Arabiyyeti*, 2: 328.

⁴⁵⁹ Bk. el-Ġalâyeynî, *Câmi’u’d-durûs*, 1: 37.

⁴⁶⁰ Bk. Hâdî Nehr, *el-İtkân*, 2: 553.

⁴⁶¹ el-Ġalâyeynî, *Câmi’u’d-durûs*, 1: 37; Hâdî Nehr, *el-İtkân*, 2: 553.

⁴⁶² Hâdî Nehr, *el-İtkân*, 2: 553; Ahmet Dağ, *Arap Dili ve Belağatında Mefuller*, 29; Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 1: 40; el-İşbîlî, *el-Basîḫ*, 445; ez-Zeccâcî, *el-Cumel fi’n-naḥv*, 30; el-Ḥaḫîb ve Maşlûḫ, *Naḫvu’l-‘Arabiyyeti*, 2: 326.

⁴⁶³ Bk. Hâdî Nehr, *el-İtkân*, 2: 553.

⁴⁶⁴ Hâdî Nehr, *el-İtkân*, 2: 554; Ahmet Dağ, *Arap Dili ve Belağatında Mefuller*, 29; Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 1: 40; el-Ġalâyeynî, *Câmi’u’d-durûs*, 1: 39; el-Ḥaḫîb ve Maşlûḫ, *Naḫvu’l-‘Arabiyyeti*, 2: 328.

manasında olmazsa veya kayıp bir şeyi bulmayı ifâde ederse tek mef'ûl alır.⁴⁶⁵ Örneğin, وَوَجَدَ مِنْ دُونِهِمْ امْرَأَتَيْنِ تَذُودَانِ. “Bunların yanında da koyunlarını suya salmamak için uğraşan iki kız gördü.” (el-Ğaşaş 28/23) âyetinde (وَجَدَ) fiili gerçek bulma manasında olduğu için tek mef' ul almıştır.⁴⁶⁶

• اعْتَقَدَ (عَلِمَ) ve أَلْفَى: Bu fiilin Kur'ân-ı Kerîm'de iki mef'ûle misâli bulunmamaktadır. Fakat ظَفَرَ manasında kullanılırsa bir mef'ûlüne müte'addî olur.⁴⁶⁸ Örneğin, وَأَلْفَيْهَا لَدَا الْبَابِ. “Kapının yanında hanımın efendisine rastladılar.” (Yûsuf 12/25) âyetinde geçen (أَلْفَى) fiili, i'tikad değil de maddî bir mevcudiyet olduğu için tek mef'ûl almıştır.⁴⁶⁹

• دَرَى: Bu fiil تَيَقَّنَ, اعْتَقَدَ ve عَلِمَ manasında olursa iki mef'ûl alır.⁴⁷⁰ Kur'ân-ı Kerîm'de bu fiilin iki mef'ûlüne müte'addî olduğu bir örnek bulunmamaktadır. Ancak عَرَفَ manasında olursa tek mef'ûl alır.⁴⁷¹ Örneğin, وَمَا أَدْرِي. “Bana ve size ne yapılacağını da bilmem.” (el-'Aşkâf 46/9) âyetinde geçen (دَرَى) fiili, bilme manasında tek mef'ûlüne müte'addî olarak kullanılmıştır.⁴⁷²

• تَعَلَّمَ: Bu fiil, emir kipi olarak inan (اعْتَقَدَ), emin ol (تَيَقَّنَ) ve bil (عَلِمَ) manalarında kullanıldığında iki mef'ûl alır.⁴⁷³ Bu fiilin iki mef'ûl aldığını gösteren bir örnek, Kur'ân-ı Kerîm'de tespit edilememiştir.⁴⁷⁴

⁴⁶⁵ el-Ğalâeynî, *Câmi 'u'd-durûs*, 1: 39.

⁴⁶⁶ Hâdî Nehr, *el-İtkân*, 2: 554.

⁴⁶⁷ el-Ğaşâf ve Maşlûh, *Naħvu'l-'Arabîyyeti*, 2: 329.

⁴⁶⁸ Hâdî Nehr, *el-İtkân*, 2: 555; Ahmet Dağ, *Arap Dili ve Belağatında Mefuller*, 30.

⁴⁶⁹ el-Ğalâeynî, *Câmi 'u'd-durûs*, 1: 40; Hâdî Nehr, *el-İtkân*, 2: 555.

⁴⁷⁰ el-Ğalâeynî, *Câmi 'u'd-durûs*, 1: 37; el-Ğaşâf ve Maşlûh, *Naħvu'l-'Arabîyyeti*, 2: 329.

⁴⁷¹ Hâdî Nehr, *el-İtkân*, 2: 554; Ahmet Dağ, *Arap Dili ve Belağatında Mefuller*, 29.

⁴⁷² Hâdî Nehr, *el-İtkân*, 2: 554.

⁴⁷³ Hâdî Nehr, *el-İtkân*, 2: 554; Ahmet Dağ, *Arap Dili ve Belağatında Mefuller*, 30; el-Ğalâeynî, *Câmi 'u'd-durûs*, 1: 38; el-Ğaşâf ve Maşlûh, *Naħvu'l-'Arabîyyeti*, 2: 330.

⁴⁷⁴ تَعَلَّمَ وَطَنَكَ شَرِكَةً بَيْنَ أُمَّتَيْهِ، وَتَعَلَّمَ بَحَاغِ الشَّرِكَةِ زَهْنًا بِالْإِخْلَاصِ وَالْعَمَلِ. “Bil ki vatanın, evlatlarına ait bir şirkettir ve bu şirketin başarısı, samimiyet ve çalışmaya bağlıdır.” Burada ‘تَعَلَّمَ’ fiili iki mef'ûl almıştır. Bk. Ahmet Dağ, *Arap Dili ve Belağatında Mefuller*, 30.

Zan ifâde eden (أفعال الظَّن) meşhur fiiller:⁴⁷⁵

(هَبَّ) - (حَجَا) - (عَدَّ) - (رَعَمَ) - (خَالَ) - (حَسِبَ) - (ظَنَّ)

• Örneğin, إِنِّي لَأَظُنُّكَ يَا مُوسَىٰ مَسْحُورًا. “Ben senin kesinlikle büyülediğini zannediyorum, ey Mûsâ!” (el-İsrâ’ 17/101) âyetinde geçen (ظَنَّ) fiili ihtimal manasında olduğu için iki mef’ûl almıştır. ظَنَّ fiili az da olsa kesinlik ifâde etmek için de kullanılır. Örneğin,⁴⁷⁶

وَمَا أَظُنُّ السَّاعَةَ قَائِمَةً. “Kıyametin kopacağını da sanmıyorum.” (el-Kehf 18/36).

وَوَظَنُوا أَنَّهُمْ إِلَيْنَا لَا يُرْجَعُونَ. “Gerçekten bize döndürülmeyeceklerini sandılar.” (el-Kaşâş 28/39).

Lakin ظَنَّ fiili (اتَّهَمْتُ) manasında olursa tek mef’ûl alır. Örneğin, ظَنَنْتُ زَيْنًا.
(اتَّهَمْتُ زَيْنًا) / Zeyd’i suçladım.⁴⁷⁷

• Bu fiil, (ظَنَّ) manasında olduğunda iki mef’ûl alır.⁴⁷⁸ Örneğin, يَحْسِبُهُمُ
الجاهلُ أَعْيَاءَ مِنَ التَّعَفُّفِ. “İffetlerinden dolayı (dilenmedikleri için), bilmeyen onları zengin sanır.” (el-Bakara 2/273) âyetinde geçen (حَسِبَ) fiili, altını çizdiğimiz kelimeleri kendine mef’ûl olarak almıştır.⁴⁷⁹

• Bu fiil, (ظَنَّ) manasında olursa iki mef’ûl alır.⁴⁸⁰

⁴⁷⁵ Ebû Hâyyân, *et-Tezyîlu ve’t-tekmîl*, 6: 32; ‘Abbas Hâsan, *en-Naḥvu’l-vâfi*, 2: 7-8.

⁴⁷⁶ Ahmet Dağ, *Arap Dili ve Belağatında Mefuller*, 30-31; Hâdî Nehr, *el-İtkân*, 2: 555-556; el-Ğalâyeynî, *Câmi’u’d-durûs*, 1: 40.

⁴⁷⁷ Bk. Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 1: 40-41; el-İşbîlî, *el-Basîṭ*, 444; ez-Zeccâcî, *el-Cumel fi’n-naḥv*, 30; el-Ğalâyeynî, *Câmi’u’d-durûs*, 1: 40.

⁴⁷⁸ Hâdî Nehr, *el-İtkân*, 2: 557; el-Ḥaṭîb ve Maşlûḥ, *Naḥvu’l-‘Arabiyyeti*, 2: 333.

⁴⁷⁹ el-Ğalâyeynî, *Câmi’u’d-durûs*, 1: 41.

⁴⁸⁰ Kur’ân-ı Kerîm’de örneği tespit edilememiştir. Ancak şu şekilde ayrı bir örnekle misallendirebiliriz. إِخَالَكَ إِن لَّمْ تَعُضِّضِ الطَّرْفَ دَا هَوَىٰ. “Gözlerini yummazsan seni âşık zannedirim.” Bk. Ahmet Dağ, *Arap Dili ve Belağatında Mefuller*, 31; Ğalâyeynî, *Câmi’u’d-durûs*, 1: 41; el-Ḥaṭîb ve Maşlûḥ, *Naḥvu’l-‘Arabiyyeti*, 2: 332.

• **زَعَمَ**: Bu fiil asılsız iddiâ manasında kullanılmaktadır. Bazen zan bazense bilgi/ilim ifâde eder. İki mef'ûlünü ya doğrudan alır ya da mü'evvel masdar onun yerine geçerek alabilir. Örneğin, **أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ يَزْعُمُونَ أَنَّهُمْ آمَنُوا بِمَا نُزِّلَ إِلَيْكَ.** (Ey Muhammed!) Sana indirilen Kur'ân'a ve senden önce indirilene inandıklarını iddia edenleri görmüyor musun?" (en-Nisâ' 4/60) âyetinde altı çizili olan **(آمَنُوا أَنَّهُمْ)** cümlesi, **(زَعَمَ)** fiilinin iki mef'ûlü yerine geçmiş mü'evvel masdardır. Lakin, **وَيَوْمَ تَزْعُمُونَهُمْ** "Allah'ın onlara seslenerek, hani benim, var olduğunu iddia ettiğiniz ortaklarım? diyeceği günü hatırla!" (el-Ğaşaş 28/62) âyetinde geçen **(زَعَمَ)** fiilinin iki mef'ûlü mahzûftur. Takdîri ise **شُرَكَائِي** şeklindedir.⁴⁸¹

• **عَدَّ** ve **حَسَبَ**: Bu iki fiil (**ظَنَّ**) manasında olursa iki mef'ûl alır. Kur'ân-ı Kerîm'de bu fiillerin "zan" manasında iki mef'ûle müte'addî kullanımına dair bir örnek bulunmadığını⁴⁸² görmekteyiz.

• **هَبَّ**: Emir sîgasında gelip zan bildirmesi hâricinde iki mef'ûl almaz. Eğer "هَبَّ" kelimesi (**الهِبَةُ**) manasında olursa hissî fiil olmaktan çıkar ve aslı mübtedâ ve haber olmayan iki mef'ûlü nasb eder. Örneğin, **وَهَبْ لِي مَلَكًا.** "Bana, bir mülk (hükümlerlik) bahşet!" (Sâd 38/35) âyetinde geçen **(هَبَّ)** kelimesi zan değil de "الهِبَةُ" (bahşetme)" manasında olduğu için aslı mübtedâ ve haber olmayan iki mef'ûlü nasb edebilir.⁴⁸³ O halde iki mef'ûlüne müte'addî fiiller için şöyle bir şema çizilebilir:

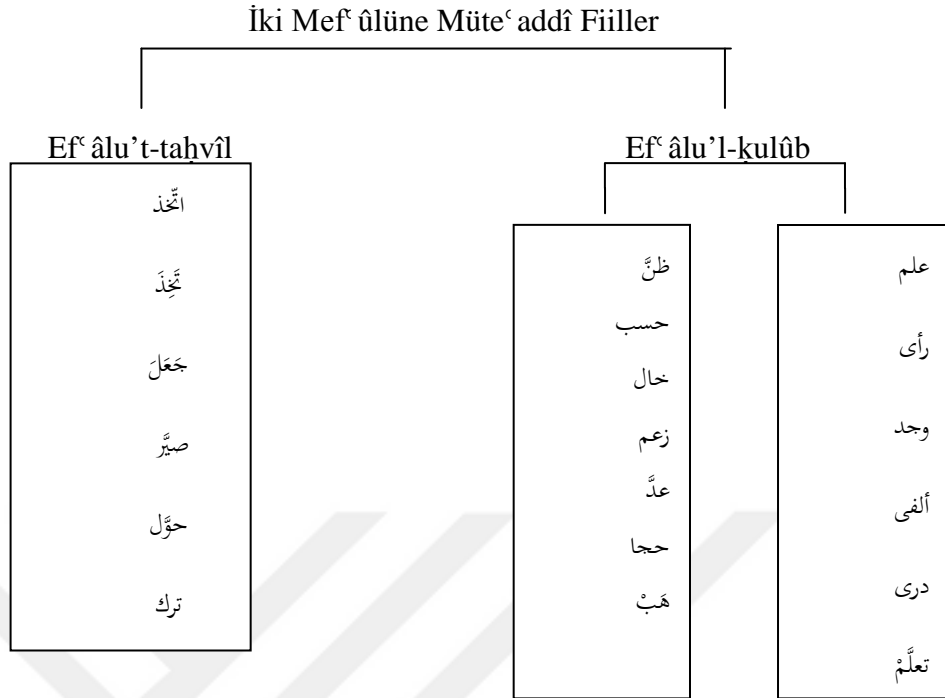
İki Mef'ûlüne Müte'addî Fiiller

⁴⁸¹ Muhyiddîn Derviş, *İ'râbu'l-Kur'âni'l-Kerîm* (Beyrût: Dâru'bni Keşîr, 2011), 5: 638.

⁴⁸² Hâdî Nehr, *el-İtqân*, 2: 557-558.

⁴⁸³ Hâdî Nehr, *el-İtqân*, 2: 558.

Tablo 1: İki mef' ûlüne müte' addî fiiller.⁴⁸⁴

Aşağıda ef' âlu'l-kulûb'un bazı özelliklerinden bahsedilecektir.

2.2.3.2.1.1.1. İlğâ

Ef' âlu'l-kulûb'un amelinin lafzen ve mânen iptal edilmesine *ilğâ* denir.⁴⁸⁵ Bu ise kalbî fiiller ma'mûllerinden sonra veya iki mef' ûlü arasında geldiğinde gerçekleşir.⁴⁸⁶ İlğâ için Kur'ân-ı Kerîm'de örnek bulunmamaktadır. Fakat misâl olarak şunları zikredebiliriz. ⁴⁸⁷ زَيْدٌ طَنَّتْ مُنْطَلِقٌ، زَيْدٌ مُنْطَلِقٌ طَنَّتْ.

2.2.3.2.1.1.2. Ta'lik

Ef' âl-i kulûb'un amelinin lafzen hazfedilip, mâ'nen bir mânîden dolayı hazfedilmemesine *ta'lik* denir.⁴⁸⁸ Bu durumda isim cümlesi iki mef' ûl makamında

⁴⁸⁴ Tablo için bk. Hâdî Nehr, *en-Nahvu't-ta'ibîkî*, 1: 423.

⁴⁸⁵ el-Fakî, *Teysîru'n-na'lv*, 88; Ebû Hayyân, *et-Tezyîlu ve't-tekmîl*, 6: 54/78.

⁴⁸⁶ İbn 'Uşfûr; *Şerhu Cumeli'z-Zeccâcî*, 314; Ebû Hayyân, *et-Tezyîlu ve't-tekmîl*, 6: 62; ez-Zeccâcî, *el-Cumel fi'n-na'lv*, 29; İbnu'l-Hâcib, *Kâfiye*, 165; el-Galâyeynî, *Câmi'u'd-durûs*, 3: 29; Hâdî Nehr, *en-Nahvu't-ta'ibîkî*, 1: 427; 'Abbâs Hâsan, *en-Nahvu'l-vâfi*, 2: 37-38; İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufaşşal*, 7: 86.

⁴⁸⁷ Hâdî Nehr, *en-Nahvu't-ta'ibîkî*, 1: 428; ez-Zeccâcî, *el-Cumel fi'n-na'lv*, 29.

⁴⁸⁸ el-Fakî, *Teysîru'n-na'lv*, 88; İbn 'Uşfûr; *Şerhu Cumeli'z-Zeccâcî*, 319; Ebû Hayyân, *et-Tezyîlu ve't-tekmîl*, 6: 78; es-Suyûtî, *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir*, 2: 156-157; İbnu'l-Hâcib, *Kâfiye*, 165; el-

“mübtedâ ve haber” olarak asıl hâline döner. Fiili amelden kesmeye mâni olan şeyler, şu on taneden biridir:⁴⁸⁹

1) İbtidâ lâmi.⁴⁹⁰ Örnek, *وَلَقَدْ عَلِمُوا لَمَنِ اشْتَرَاهُ مَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ خَلَاقٍ*. “Andolsun, onu satın alanın ahirette bir nasibi olmadığını biliyorlardı.” (el-Bakara 2/102),⁴⁹¹ .⁴⁹² *عَلِمْتُ لَزَيْدٍ مُنْطَلِقًا*. “Zeyd’in gittiğini bildim.”⁴⁹²

2) Kasemin cevâbının başına gelen lâm.⁴⁹³ Örnek, *وَلَقَدْ عَلِمُوا لَمَنِ اشْتَرَاهُ مَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ خَلَاقٍ*. “Andolsun, onu satın alanın ahirette bir nasibi olmadığını biliyorlardı.” (el-Bakara 2/102).

3) Soru harfleri ve isimleri.⁴⁹⁴ Soru ismine örnek, *وَسَيَعْلَمُ الَّذِينَ ظَلَمُوا أَيَّ مُنْقَلَبٍ يَنْعَلِبُونَ*. “Zulmedenler hangi akıbete uğrayacaklarını göreceklerdir.” (eş-Şu‘arâ’ 26/227).⁴⁹⁵ Soru harfine örnek, *إِنْ أَدْرِي أَقْرَبُ أَمْ بَعِيدٌ مَا تُوعَدُونَ*. “Tehdit edildiğiniz şeyin yakın mı uzak mı olduğunu bilmem.” (el-‘Enbiyâ 21/109).⁴⁹⁶

4) Nefy edatı olan (ما).⁴⁹⁷ Örnek, *لَقَدْ عَلِمْتَ مَا هَؤُلَاءِ يَنْطُقُونَ*. “Andolsun, bunların konuşmayacağını sen de bilirsin” dediler. (Enbiyâ 21/65).⁴⁹⁸

Ğalâyeynî, *Câmi ‘u’ d-durûs*, 3: 29; Ceylânî, *Şerhu’l-Muğnî fi’n-naĥv*, 213; Hâdî Nehr, *en-Naĥvu’l-taĥbîkî*, 1: 427; İbn Ya‘îş, *Şerhu’l-Mufaşşal*, 7: 86; el-Ĥaĥîb ve Maşlûĥ, *Naĥvu’l-‘Arabiyyeti*, 2: 344.

⁴⁸⁹ İbn ‘Uşfûr, *Şerhu Cumeli’z-Zeccâcî*, 319; Ebû Ĥayyân, *et-Tezyîlu ve’t-tekmîl*, 6: 78; Hâdî Nehr, *el-İtkân*, 2: 567-570.

⁴⁹⁰ Ahmet Dağ, *Arap Dili ve Belağatında Mefuller*, 33; el-Faĥî, *Teysîru’n-naĥv*, 88; el-İşbilî, *el-Basîf*, 420; Ebû Ĥayyân, *et-Tezyîlu ve’t-tekmîl*, 6: 78; el-Ğalâyeynî, *Câmi ‘u’ d-durûs*, 3: 30; ‘Abbâs Ĥasan, *en-Naĥvu’l-vâfî*, 2: 31; İbn Ya‘îş, *Şerhu’l-Mufaşşal*, 7: 86; el-Ĥaĥîb ve Maşlûĥ, *Naĥvu’l-‘Arabiyyeti*, 2: 345.

⁴⁹¹ el-Faĥî, *Teysîru’n-naĥv*, 89; Ebû Ĥayyân, *et-Tezyîlu ve’t-tekmîl*, 6: 81.

⁴⁹² Ceylânî, *Şerhu’l-Muğnî fi’n-naĥv*, 103.

⁴⁹³ Ahmet Dağ, *Arap Dili ve Belağatında Mefuller*, 33; el-Faĥî, *Teysîru’n-naĥv*, 89; Ebû Ĥayyân, *et-Tezyîlu ve’t-tekmîl*, 6: 78; el-Ğalâyeynî, *Câmi ‘u’ d-durûs*, 3: 30; ‘Abbâs Ĥasan, *en-Naĥvu’l-vâfî*, 2: 31; el-Ĥaĥîb ve Maşlûĥ, *Naĥvu’l-‘Arabiyyeti*, 2: 346.

⁴⁹⁴ Ahmet Dağ, *Arap Dili ve Belağatında Mefuller*, 34; el-Faĥî, *Teysîru’n-naĥv*, 89; İbnu’l-Ĥâcib, *Kâfiye*, 165; Ebû Ĥayyân, *et-Tezyîlu ve’t-tekmîl*, 6: 78; el-Ğalâyeynî, *Câmi ‘u’ d-durûs*, 3: 30; Ceylânî, *Şerhu’l-Muğnî fi’n-naĥv*, 213; İbn Ya‘îş, *Şerhu’l-Mufaşşal*, 7: 86.

⁴⁹⁵ el-Ĥaĥîb ve Maşlûĥ, *Naĥvu’l-‘Arabiyyeti*, 2: 347.

⁴⁹⁶ Ahmet Dağ, *Arap Dili ve Belağatında Mefuller*, 33; el-Faĥî, *Teysîru’n-naĥv*, 89; el-Ğalâyeynî, *Câmi ‘u’ d-durûs*, 3: 30; el-Ĥaĥîb ve Maşlûĥ, *Naĥvu’l-‘Arabiyyeti*, 2: 347.

⁴⁹⁷ İbnu’l-Ĥâcib, *Kâfiye*, 165; Ebû Ĥayyân, *et-Tezyîlu ve’t-tekmîl*, 6: 78; Ceylânî, *Şerhu’l-Muğnî fi’n-naĥv*, 213; ‘Abbâs Ĥasan, *en-Naĥvu’l-vâfî*, 2: 31.

5) Lâ-yı (لا) nâfiye.⁴⁹⁹ Örnek, “Vallahi bildim ki ne Zeyd evde ne de Bekir.”⁵⁰⁰

6) İn-i (إن) nâfiye.⁵⁰¹ Örnek, “(Kabirlerinizde) pek az kaldığınızı sanacağınız günü hatırla!”, (el-İsrâ’ 17/52), “Vallahi bildim ki Zeyd gidici değil.”⁵⁰²

7) Edatı.⁵⁰³ Örnek, “Bilmem! Belki bu (mühlet) sizin için bir imtihandır.” (el-’Enbiyâ 21/ 111).⁵⁰⁴

8) Şart edatı olan (لو). Örnek, “İşçi ile iş sahibi, samimi oldukları takdirde mutlu olacaklarını düşünüyorum.”⁵⁰⁵

9) haberiyye.⁵⁰⁶ Örnek, “Onlardan önce nice nesilleri helâk ettiğimizi görmediler mi?” (el-Enbiyâ 21/6).

10) Haberinin başına “ل” dâhil olan (إن).⁵⁰⁷ Örnek, “Münafıklar sana geldiklerinde, “Senin, elbette Allah’ın peygamberi olduğuna şahitlik ederiz” derler. Allah senin, elbette kendisinin peygamberi olduğunu biliyor. (Fakat) Allah, o münafıkların hiç şüphesiz yalancılar olduklarına elbette şahitlik eder.” (el-Munâfiğûn 63/1),⁵⁰⁸ “Bildim ki Zeyd kesinlikle gidiyor.”

⁴⁹⁹ Abbas Hasan, *en-Naḥvu’l-vâfi*, 2: 31; el-Ḥaṭîb ve Maşlûḥ, *Naḥvu’l-‘Arabiyyeti*, 2: 347.

⁵⁰⁰ Ahmet Dağ, *Arap Dili ve Belağatında Mefuller*, 34; Faḳî, *Teysîru’n-naḥv*, 89.

⁵⁰¹ Ebû Ḥayyân, *et-Tezyîlu ve’t-tekmîl*, 6: 78; Abbas Hasan, *en-Naḥvu’l-vâfi*, 2: 31.

⁵⁰² Ahmet Dağ, *Arap Dili ve Belağatında Mefuller*, 34; el-Faḳî, *Teysîru’n-naḥv*, 89; el-Ḥaṭîb ve Maşlûḥ, *Naḥvu’l-‘Arabiyyeti*, 2: 346.

⁵⁰³ Abbas Hasan, *en-Naḥvu’l-vâfi*, 2: 34.

⁵⁰⁴ Ahmet Dağ, *Arap Dili ve Belağatında Mefuller*, 34; el-Faḳî, *Teysîru’n-naḥv*, 89; Ebû Ḥayyân, *et-Tezyîlu ve’t-tekmîl*, 6: 84; Ahmed el-Hâşimî, *el-Ḳavâ’idu’l-esâsiyyetu*, 182.

⁵⁰⁵ Abbas Hasan, *en-Naḥvu’l-vâfi*, 2: 34; Ahmet Dağ, *Arap Dili ve Belağatında Mefuller*, 34; el-Faḳî, *Teysîru’n-naḥv*, 89; Ahmed el-Hâşimî, *el-Ḳavâ’idu’l-esâsiyyetu*, 182.

⁵⁰⁶ Abbas Hasan, *en-Naḥvu’l-vâfi*, 2: 33.

⁵⁰⁷ Ahmet Dağ, *Arap Dili ve Belağatında Mefuller*, 34; Faḳî, *Teysîru’n-naḥv*, 89; İbnu’l-Ḥâcib, *Kâfiye*, 166.

⁵⁰⁸ İbn Ya’îş, *Şerḥu’l-Mufaşşal*, 7: 86.

• Kalbî fiillerin bir özelliği de fâ' illerinin ve mef' ûllerinin aynı manaya gelen muttasıl iki zamir olabilmesidir.⁵⁰⁹ Örnek, “عَلِمْتُني رَاغِبًا فِي مَوَدَّةِ الْأَصْدِقَاءِ. ”Kendimi arkadaşların dosluğunu arzu eden biri olarak bildim.”⁵¹⁰

2.2.1.3.2.1.2. Ef' âlu't-taşyîr/tahvîl

(صَيَّرَ, رَدَّ, تَرَكَ, اتَّخَذَ, تَخَذَ, جَعَلَ, وَهَبَ) saydığımız bu yedi fiil, aslı mübtedâ ve haber olan, iki mef' ûlüne müte' addî fiillerdir.⁵¹¹ Başlıktan da anlaşılacağı üzere bunlara, ef' âlu't-taşyîr/tahvîl denir. Tamamı (صَيَّرَ) manasında olup, bir şeyin bir hâlden başka hâle dönüşmesini ifâde eder.⁵¹² Bunlardan (صَيَّرَ, تَخَذَ, وَهَبَ)'nin Kur'ân-ı Kerîm'de صَيَّرَ manasında örneği tespit edilememiştir.

- Örnekte, صَيَّرَ الْبُرْذُ الْمَاءَ ثَلْجًا. Örnek, “Soğuk, suyu buza çevirdi.”⁵¹³

- Örnekte, وَكَثِيرٌ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لَوْ يَرُدُّونَكُمْ مِنْ بَعْدِ إِيمَانِكُمْ كُفْرًا. Örnek, “Kitap ehlinen birçoğu, hak kendilerine belirdikten sonra dahi, sizi îmânınızdan sonra küfre döndürmek isterler.” (el-Bağara 2/109).⁵¹⁴

- Örnekte, وَتَرَكْنَا بَعْضَهُمْ يَوْمَئِذٍ يَمُوجُ فِي بَعْضٍ. Örnek, “O gün biz onları bırakırız, dalga dalga birbirlerine karışırlar.” (el-Kehf 18/99).⁵¹⁵

- Örnekte, يَا وَيْلَتَى لَيْتَنِي لَمْ أَتَّخِذْ فُلَانًا خَلِيلًا. Örnek, “Yazıklar olsun bana, keşke falanı dost edinmeseydim!” (el-Furqân 25/28).⁵¹⁶

- Örnekte, تَخَذَتِ الْحَرَارَةُ الثَّلْجَ مَاءً. Örnek, “Sıcaklık, buzu suya çevirdi.”⁵¹⁷

⁵⁰⁹ İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufaşşal*, 7: 88.

⁵¹⁰ Abbas Hâsan, *en-Naḥvu'l-vâfi*, 2: 45.

⁵¹¹ Ebû Hâyyân, *et-Tezyîlu ve't-tekmîl*, 6: 38; el-Gâlâyeynî, *Câmi'u'd-durûs*, 1: 44; Hâdî Nehr, *el-İtkân*, 2: 558; Abbas Hâsan, *en-Naḥvu'l-vâfi*, 2: 9; el-Ḥaṭîb ve Maşlûḥ, *Naḥvu'l-'Arabiyyeti*, 2: 337.

⁵¹² Abbas Hâsan, *en-Naḥvu'l-vâfi*, 2: 4.

⁵¹³ Abbas Hâsan, *en-Naḥvu'l-vâfi*, 2: 3.

⁵¹⁴ el-Ḥaṭîb ve Maşlûḥ, *Naḥvu'l-'Arabiyyeti*, 2: 339; Hâdî Nehr, *el-İtkân*, 2: 558; el-Gâlâyeynî, *Câmi'u'd-durûs*, 1: 44.

⁵¹⁵ Hâdî Nehr, *el-İtkân*, 2: 559; el-Ḥaṭîb ve Maşlûḥ, *Naḥvu'l-'Arabiyyeti*, 2: 340.

⁵¹⁶ Hâdî Nehr, *el-İtkân*, 2: 559.

⁵¹⁷ Abbas Hâsan, *en-Naḥvu'l-vâfi*, 2: 9.

- وَجَعَلْنَا السَّمَاءَ سَقْفًا مَحْفُوظًا. Örnek, : جَعَلَ : “Gökyüzünü de korunmuş bir tavan yaptık.” (el-’Enbiyâ 8/32).⁵¹⁸

- وَهَبْنِي اللَّهُ فِدَاءَ الْحَقِّ. Örnek, : وَهَبَ : “Allah beni hakka feda kıldı.”⁵¹⁹ Bu fiilin sadece mâzîsi صَبَّرَ manasında kullanılır.

2.2.1.3.2.2. Aslı mübtedâ ve haber olmayan iki mef’ûlüne müte’addî fiiller

Bu fiiller, iki mef’ûlüne müte’addî olmakla birlikte şayet ikinci mef’ûlü zikredilmek istenmezse düşürülebilir.⁵²⁰ İki mef’ûlüne müte’addî fiiller kısmına şu fiiller örnek olarak verilebilir: ... عَلَّمَ, أَعْطَى, سَأَلَ, كَسَا, مَنَعَ, اخْتَارَ...⁵²¹

Aşağıda bu fiillere âyet-i kerîmelerden örnekler verilecektir:⁵²²

- قَالَ رَبُّنَا الَّذِي أَعْطَى كُلَّ شَيْءٍ خَلْقَهُ ثُمَّ هَدَى. “Mûsâ, Rabbimiz, her şeye hilkatini (yaratılış özelliklerini) veren, sonra onlara yol gösterendir, dedi.” (Tâhâ 20/50).

- فَقَدْ سَأَلُوا مُوسَىٰ أَكْبَرَ مِنْ ذَلِكَ. “Mûsâ’dan, bundan daha büyüğünü istemişler...” (en-Nisâ’ 4/153).

- فَكَسَوْنَا الْعِظَامَ لِحْمًا. “Bu kemiklere de et giydirdik.” (el-Mu’minûn 23/14).

- وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا. “Allah, Adem’e bütün varlıkların isimlerini öğretti.” (el-Bakara 2/31).

- وَمَا مَنَعَ النَّاسَ أَنْ يُؤْمِنُوا إِذْ جَاءَهُمُ الْهُدَى. “İnsanlara hidayet (Kur’an) geldikten sonra onların îmân etmelerine ancak...” (el-İsrâ’ 17/94).

⁵¹⁸ Hâdî Nehr, *el-İtkân*, 2: 559.

⁵¹⁹ el-Hatîb ve Maşlûh, *Naḥvu’l-‘Arabîyyeti*, 2: 341; ‘Abbâs Ḥasan, *en-Naḥvu’l-vâfi*, 2: 9.

⁵²⁰ el-Mubberred, *el-Muḳtedâb*, 93; Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 1: 37; İbn ‘Aḳîl, *Şerḥu’bni ‘Aḳîl ‘alâ Elfiyyeti’bni Mâlik*, 2: 148; Muḥammed ‘Îd, *en-Naḥvu’l-muṣaffâ*, 636; ez-Zeccâcî, *el-Cumel fi’n-naḥv*, 27; İbn ‘Uşfûr, *el-Muḳarrab*, 1: 121; es-Suyûtî, *el-Eşbâh ve’n-nezâ’ir*, 2: 170.

⁵²¹ Bk. Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 1: 37; İbn ‘Uşfûr, *Şerḥu Cumeli’z-Zeccâcî*, 310; Muḥammed ‘Îd, *en-Naḥvu’l-muṣaffâ*, 636; Yâḳût, *en-Naḥvu’t-ta’lîmî*, 627; ez-Zeccâcî, *el-Cumel fi’n-naḥv*, 27; Hâdî Nehr, *el-İtkân*, 2: 551; Maḥmûd Be’lûşe, *el-Mef’ûlu’s-sânî fi’l-Ḳur’âni’l-Kerîm*, 91.

⁵²² Hâdî Nehr, *el-İtkân*, 2: 552.

- وَأَخْتَارَ مُوسَى قَوْمَهُ سَبْعِينَ رَجُلًا . -
“Mûsâ, kavminden, belirlediğimiz yere gitmek için yetmiş adam seçti.” (el-A‘râf 7/155).

(سَمَّى), (سَقَى), (سَمَّى), (سَمَّى) gibi fiiller de Kur’ân-ı Kerîm’de örnekleri aslı mübtedâ haber olmayan iki mef‘ûlüne müte‘addî fiillerdir.⁵²³

2.2.1.3.3. Üç mef‘ûlüne müte‘addîler

Mef‘ûl bih sarîh alan fiillerin ikinci ve üçüncü mef‘ûlleri, (عَلِمَ) fiilinin mef‘ûlleri gibi aslı mübtedâ ve haberden oluşmaktadır.⁵²⁴ Üç mef‘ûlüne müte‘addî fiillerde üç mef‘ûlden biriyle yetinmek mümkün değildir. En meşhurları, (حَدَّثَ), (أَعْلَمَ), (أَرَى), (أَنْبَأَ), (تَبَأَ), (أَخْبَرَ), (خَبَرَ) fiilleridir.⁵²⁵

(رَأَى) ve (عَلِمَ) gibi iki mef‘ûle müte‘addî fiiller, ta‘diye hemzesi getirilerek (أَعْلَمَ), (أَرَى) sîgasına veya ‘aynel-fiili şeddelenen suretiyle (فَعَّلَ) sîgasına sokulursa, (أَعْلَمَ) bildirdi, haber verdi manasında üç mef‘ûlüne müte‘addî olurlar.⁵²⁶ Ancak (أَرَى) fiili de (أَبْصَرَ) manasında olursa iki mef‘ûl alır.⁵²⁷ Üç mef‘ûle müte‘addî olan bu fiillerin tamamına Kur’ân-ı Kerîm’de örnek tespit edilememiştir. Kur’ân-ı Kerîm’de örneği tespit edilememiş olanlar için Kur’ân dışından örnekler verilecektir.

⁵²³ Nusrettin Bolelli, *Nahiv-Sarf ve Terimleri* (İstanbul: by. 2006), 689. Kur’ân-ı Kerîm’deki aslı mübtedâ ve haber olmayan iki mef‘ûle müte‘addî fiiller için bk. Maḥmûd Be‘lûşe, *el-Mef‘ûlu’s-şânî fi’l-Ḳur’âni’l-Kerîm*, 93-97.

⁵²⁴ el-Birgivi, *Mecmû‘atu’n-naḥv*, 78; el-‘Arcâ, *Mute‘allikâtu’l-fi’liyyâti fi’l-Ḳur’âni’l-Kerîm*, 43.

⁵²⁵ Bk. İbn ‘Uşfûr, *el-Muḳarrab*, 1: 122; *Şerḥu Cumeli’z-Zeccâcî*, 304; Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 1: 41; el-İşbilî, *el-Basîṭ*, 449; İbn ‘Aḳîl, *Şerḥu’bni ‘Aḳîl ‘alâ Elfiyyeti’bni Mâlik*, 2: 148; Muḥammed ‘Îd, *en-Naḥvu’l-muṣaffâ*, 636; Yâḳût, *en-Naḥvu’t-ta’lîmî*, 629-632; ez-Zeccâcî, *el-Cumel fi’n-naḥv*, 30-31; es-Suyûtî, *el-Eşbâh ve’n-nezâ’ir*, 2: 170; Ebû Ḥayyân, *et-Tezyîlu ve’t-tekmîl*, 6: 153/162; el-Ġalâyeynî, *Câmi‘u’d-durûs*, 1: 45; el-Ḥaṭîb ve Maşlûḥ, *Naḥvu’l-‘Arabiyyeti*, 2: 355; Maḥmûd Be‘lûşe, *el-Mef‘ûlu’s-şânî fi’l-Ḳur’âni’l-Kerîm*, 98-99.

⁵²⁶ el-İşbilî, *el-Basîṭ*, 449-450; İbn ‘Uşfûr, *Şerḥu Cumeli’z-Zeccâcî*, 304; Hâdî Nehr, *el-İtkân*, 2: 559; Yâḳût, *en-Naḥvu’t-ta’lîmî*, 629.

⁵²⁷ Seyyid Şâdık Ḥuseynî Şirâzî, *Şerḥu’s-Suyûtî tevḏîḥâtun li’l-Behceti’l-marḏiyyeti fi şerḥi Elfiyyeti’bni Mâlik* (b.y.: Mektebetu Nûr Şabâḥ, 2008), 1: 203; el-Ḥaṭîb ve Maşlûḥ, *Naḥvu’l-‘Arabiyyeti*, 2: 355.

- إِذْ يُرِيكُهُمُ اللَّهُ فِي مَنَامِكَ قَلِيلًا وَلَوْ أَرَاكَهُمْ كَثِيرًا لَفَشَسْتَهُمْ. “Hani Allah sana onları uykunda az gösteriyordu. Eğer sana onları çok gösterseydi elbette gevşerdiniz.” (el-Kehf 18/36). Altını çizdiğimiz (ك), (هم) ve (قليلًا) kelimeleri يُرِي - أَرَى fiilinin bir, iki ve üçüncü mef'ûlüdür. Aynı şekilde,

- أَعْلَمَ زَيْدٌ عَمْرًا بِشَرِّ كَرِيمًا. “Zeyd, ‘Amr’a Bişr’in cömert olduğunu bildirdi.”⁵²⁸

- أَنْبَأْتُ زَيْنًا أَخَاهُ نَاجِحًا. “Zeyd’e kardeşinin başarılı olduğunu bildirdim.”

- أَخْبَرَ الْمُؤَطَّفُ الْمُسَافِرِينَ الْقَطَارَ مُتَأَخَّرًا. “Görevli, yolculara trenin geciktiğini haber verdi.” örneklerinde altı çizili kelimeler yukarıda zikrettiğimiz fiillerin birinci, ikinci ve üçüncü mef'ûlleridir.

- نُبِّئْتُ زَيْنًا نَاجِحًا. “Zeyd’in çalışkan olduğu bana bildirildi.” örneğinde ise (ت) (نُبِّئْتُ)

nâib-i fâil, (زَيْنًا) ikinci, (نَاجِحًا) üçüncü mef'ûlüdür. Birinci mef'ûl ise fâ'il hazfedildiğinde onun yerine nâ'ib-i fâ'il olarak geçmiştir.

2.2.1.4. Mef'ûl bihin hazfi

1. Bir mef'ûlüne müte'addî olan fiilin mef'ûl bihi, cümlede lafız ve mana cihetiyle kârîneler (işâretler) olduğunda hazfedilebilir. Örneğin,

- مَا وَدَّعَكَ رَبُّكَ وَمَا قَلَى. “Rabbin seni terk etmedi, sana darılmadı da.” (eḏ-Ḍuḥâ

93/3) âyetinde geçen (قَلَى) fiilinin mef'ûlü hazfedilmiştir. Takdîri ise قَالَكَ şeklindedir.

Aynı şekilde. مَا أَنْزَلْنَا عَلَيْكَ الْقُرْآنَ لِتَشْفَى إِلَّا تَذَكَّرَهُ لِمَنْ يَخْشَى. “(Ey Muhammed!) Biz, Kur’ân’ı sana sıkıntı çekesin diye değil, ancak (Allah’ın azabından) korkacaklara bir öğüt (bir uyarı) olsun diye indirdik.” (Ṭâhâ 20/2-3) âyetinde geçen (يَخْشَى) fiilinin mef'ûlü, âyet sonları arasındaki seci kastyıla hazfedilmiştir. Takdîri ise (يَخْشَاهُ) şeklindedir.

⁵²⁸ Şirâzî, *Şerḥu’s-Suyûf*, 201.

* İ' câz dolayısıyla da mef' ûl bih hazfedilebilir. Örneğin, ... فَإِنْ لَمْ تَفْعَلُوا وَلَنْ تَفْعَلُوا... “Eğer yapamazsanız -ki hiçbir zaman yapamayacaksınız...” (el-Bakara 2/24) âyetinde geçen (تَفْعَلُوا) fiillerinin mef' ûlleri her ikisinde de i' câz olması için hazfedilmiştir. Âyetin öncesine bakılarak (فَإِنْ لَمْ تَفْعَلُوا الْإِثْمَانَ بِسُورَةٍ مِنْ مِثْلِهِ) şeklinde takdîr etmek mümkündür.⁵²⁹

* Ma' nevî bir işâret sebebiyle mef' ûl bih hazfedilir. Örneğin, كَتَبَ اللَّهُ لَأَعْلَبَنَّ أَنَا “Allah, şüphesiz ben ve peygamberlerim galip geleceğiz, diye yazmıştır.” (el-Mucâdele 58/21) âyetinde geçen (أَعْلَبَنَّ) fiilinin mef' ûlü tahkîr ve küçümseme için zikredilmemiştir. Hazfedilen mef' ûlü, (أَعْلَبَنَّ مِنْ حَادَانَا) şeklinde takdîr edebiliriz.⁵³⁰

* İki mef' ûlüne müte' addî أَعْطَى bâbı ve kardeşlerinde her iki mef' ûl zikredileceği gibi her ikisinin hazfedilmesi ya da sadece birisinin hazfedilmesi de mümkündür. Örneğin,

- إِنَّا أَعْطَيْنَاكَ الْكَوْثَرَ. “Şüphesiz biz sana Kevser’i verdik.” (el-Kevşer 108/1),

- وَلَسَوْفَ يُعْطِيكَ رَبُّكَ فَتَرْضَى. “Şüphesiz, Rabbin sana verecek ve sen de hoşnut olacaksın.” (eḏ-Ḍuhâ 93/5),

- فَأَمَّا مَنْ أَعْطَى وَاتَّقَى. “Onun için kim (elinde bulunandan) verir, Allah’a karşı gelmekten sakınır...” (el-Leyl 92/5) âyetlerine baktığımızda el-Kevşer sûresinde iki mef' ûl bizzat zikredilmiştir. eḏ-Ḍuhâ sûresinde bir, el-Leyl sûresinde ise iki mef' ûl hazfedilmiştir.⁵³¹

2. Fiilin başka bir mana taşıması ile hazif

Mef' ûl bih, bir karîne bulunmaksızın, sadece lazım fiil gibi amel eden bir fiille hazfedilebilir. Bu ise cer harfî olmaksızın müte' addi olan bir fiile cer harfi getirilerek yapılır. Müte' addî fiilin başka bir mana ifâde ederek lazım fiil gibi amel

⁵²⁹ Bk. Hâdî Nehr, *el-İtkân*, 2: 564.

⁵³⁰ Bk. Hâdî Nehr, *el-İtkân*, 2: 564.

⁵³¹ Bk. Hâdî Nehr, *el-İtkân*, 2: 565.

etmesine örnek olarak ... فَاِذَا اَفْضُتُمْ مِنْ عَرَفَاتٍ... “Arafat’tan ayrılıp akın ettiğinizde...” (el-Bakara 2/198) âyetini verebiliriz. Âyette geçen (أَفَاضَ) fiili, (كَتَرَ) ve (صَبَّ) manasında müte‘addî bir fiildir. Ancak âyette (ازْتَحَلَ) manasında kullanıldığı için lazım fiil gibi amel ettiğini⁵³² görmekteyiz.

2.2.1.5. Mef‘ûl Bihin Âmilinin Hazfî

Mef‘ûl bihin âmilinin vucûben hazfedilmesi ya semâ‘î (Araptan işitildiği haliyle) ya da kıyâsîdir (kurallıdır). Semâ‘î olarak hazfîne, اِنْتَهُوا خَيْرًا لَكُمْ. “Vaz geçin hakkınızda hayırlı olur.” (en-Nisâ’ 4/ 171) âyetini örnek olarak verebiliriz. Burada (خَيْرًا) kelimesi mef‘ûl bihtir. Âmili kesreti isti‘malden/çok kullanımdan dolayı hazfedilmiştir.⁵³³

Kıyâsî olarak mef‘ûl bihin hazfî ise belirli nahvî üslup ve bâblarda gerçekleşir. Bunlar da beş tanedir.

2.2.1.5.1. Münâdâ

Nidâ, kişinin başkasının kendisine yönelmesi için yaptığı çağrı veya bir şeye karşı onu uyarmasıdır. Nidâ mef‘ûl bih’in kısımlarından bir tanesidir. Bu ise (أَدْعُوا) veya (أُنَادِي) yerine kâim (geçen) nidâ harfinden sonra seslenilen ismin zikredilmesiyle olur.⁵³⁴ Kendisine seslenilen isme, münâdâ denir. Örneğin, وَقَالُوا يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّا نَرَاكَ فِي الْمَدِينَةِ وَإِنَّا نَرَاكَ فِي الْمَدِينَةِ وَإِنَّا نَرَاكَ فِي الْمَدِينَةِ! “Ey Salih! Sen eğer (dediğin gibi) peygamberlerden isen, haydi bize tehdit ettiğin azabı getir!” dediler.” (el-A‘râf 7/77) âyetinde geçen (صَالِحٍ) lafzı nasb mahallinde damme üzere mebnî münâdâdır.⁵³⁵

⁵³² Bk. Hâdî Nehr, *el-İtqân*, 2: 565.

⁵³³ Bk. Hâdî Nehr, *el-İtqân*, 2: 566-567.

⁵³⁴ Bk. es-Suyûtî, *Hem‘u’l-hevâmi‘*, 3: 32; Cemâ‘a, *Şerhu Kâfiyeti’bni’l-Hâcib*, 125; el-‘Anşkâ, *el-Muhtâ*, 2: 297; Hâdî Nehr, *el-İtqân*, 4: 1293.

⁵³⁵ Nahivciler münâdayı nasb eden âmil hususunda birkaç vecihle ihtilâf etmişlerdir. Sibeveyhi ve nahivcilerin çoğu, münâdânın kesret-i isti‘malden ve nidâ harfinin delâlet ettiği hazfedilmiş takdîrî bir (أَدْعُوا) veya (أُنَادِي) lafzı ile nasb olduğu görüşündedir. Ebû ‘Alî ise nidâ harflerini isim fiiller olarak kabul etmektedir. Müsemmalarını da (أَدْعُوا) veya (أُنَادِي) şeklinde takdîr eder. el-Mubberred’e göre ise nidâ harfinin kendisi âmidir. Bk. Hâdî Nehr, *el-İtqân*, 4: (dipnot 1) 1294.

Nidâ harfleri şunlardır: (إِ), (يَا), (أَيَا), (هَيَا), (أَيُّ), (آيُّ), (أَهْمَزُ), (وَ).⁵³⁶

• آ : Hemze-i maksûre ve memdûde (أ , آ). Hemze sadece yakına nidâ için kullanılır. Geriye kalan nidâ harfleri ise hakikaten veya hükmen uzak olana nidâ için kullanılır.⁵³⁷ Mekân cihetiyle bize yakın olan biri, uyuma veya dalgınlığı nedeniyle bizden ma'nevî olarak uzak sayılır.

• يَا : “Yâ” harfi, yakın ve uzağa nidâ için kullanılır. Şayet karışıklık olmayacaksa yani ölen kişi ardından söyleniyorsa *nüdbe* için de kullanılır.

Kur'ân-ı Kerîm'e bakıldığında (يَا) harfi kullanılarak yapılan nidâ türüyle çok sık karşılaşılışmaktadır. Örneğin; يَا أَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَاءتْكُمْ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ. “Ey insanlar! İşte size Rabbinizden bir öğüt geldi.” (Yûnus 10/57) âyetinde olduğu gibi. Ancak diğer nida harflerinin bulunduğu bir âyet tespit edilememiştir.

2.2.1.5.1.1. Münâdâ Çeşitleri

Münâdânın beş çeşidi vardır.

1) Müfred 'alem: Burada müfredle kastedilen muzâf veya şibh-i muzâf olmamasıdır. Bu sebeple münâdânın bu çeşidi, müzekker ve müennes'in hakîkî müfred, tesniye ve cem'ilerini de içine almaktadır. Bu münâdâ, damme veya onun nâib-i üzere mebnidir ve mahallen mansûbtur.⁵³⁸ Örneğin,

- قَالُوا يَا هُوْدُ مَا جِئْتَنَا بِبَيِّنَةٍ. “Dediler ki: Ey Hûd! Sen bize açık bir mucize getirmedin.” (Hûd 11/53 9),

⁵³⁶ es-Suyûtî, *Hem' u'l-hevâmi*, 3: 32-36. el-Fakî, *Teysîru'n-naħv*, 125; Hâdî Nehr, *el-İtkân*, 4: 1293; Yâkût, *en-Naħvu't-ta'limî*, 995; 'Abbâs Hâsan, *en-Naħvu'l-vâfi*, 4: 1; el-'Antâkî, *el-Muħîṭ*, 2: 298.

⁵³⁷ Nûreddin 'Abdurrahmân Câmî, *Fevâ'idu'd-diyâiyye* (İstanbul: y.y., 1989), 363.

⁵³⁸ Hâdî Nehr, *el-İtkân*, 4: 1294; Ahmet Dağ, *Arap Dili ve Belağatında Mefuller*, 52-53; Yâkût, *en-Naħvu't-ta'limî*, 996; el-Fakî, *Teysîru'n-naħv*, 126; es-Suyûtî, *Hem' u'l-hevâmi*, 3: 37-38; ez-Zeccâcî, *el-Cumel fi'n-naħv*, 147; Cemâ'a, *Şerhu Kâfiyet'i-bni'l-Hâcib*, 125; Ceylânî, *Şerhu'l-Muğni fi'n-naħv*, 67; İbn Hişam, *Şerhu Kaṭri'n-nedâ*, 191; İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufaşşal*, 1: 128; el-'Antâkî, *el-Muħîṭ*, 2: 299-301; el-Muberrred, *el-Muḳteḍab*, 4: 204.

- يا يَحْيَىٰ خُذِ الْكِتَابَ بِعِزَّةٍ. “Ey Yahya, kitaba sımsıkı sarıl.” (Meryem 19/12)

âyetlerinde münâdâ birincisinde lafzen, ikincisinde ise takdîren damme üzere mebnî, mahallen mansûb olarak gelmiştir.⁵³⁹

2) Nekre-i maksûde (kastedileni belli nekre): Nidâyâ muhatap olan nekredir. Hitâb ile meyledilen sadece odur, bu ise onu ma^c rifeye yaklaştırır. Nidânın bu çeşidi de ne ile raf^c oluyorsa onun üzere mebnîdir.⁵⁴⁰ Örneğin,

- وَقِيلَ يَا أَرْضُ ابْلَعِي مَاءَكِ وَيَا سَمَاءُ أَقْلِعِي. “Ey yeryüzü! Yut suyunu. Ey gök! Tut suyunu, denildi.” (Hûd 11/44) âyetinde يَا nidâ harfidir. Sükûn üzere mebnîdir. أَرْضُ

ve سَمَاءُ isimleri ise damme üzere mebnî münâdâdır. Mahallen mansûbtur.⁵⁴¹

3) Nekre-i gayr-i maksûde: Belirli bir fert kastedilmeksizin genelleme ve kapalılığın devam ettiği nidâ türüdür. Nidânın bu kısmı dâimâ mansûbtur.⁵⁴²

Örneğin, يَا حَسْرَةً عَلَى الْعِبَادِ! “Yazık o kullara!” (Yâsîn 36/30) âyetinde geçen (حَسْرَةً) kelimesi mansûb nekre-i gayr-i maksûdedir. Yine etrafında hareketlilik hissedip yardım isteyen âmânın يَا رَجُلًا خُذْ بِيَدِي! “Ey adam, elimi tut!”⁵⁴³ sözü, bu kısma örnek olarak verilebilir.⁵⁴⁴

4) Muzâf münâdâ: Bu türde münâdâ, kendisinden sonrasına muzâf olur. Nekre-i gayr-i maksûdede olduğu gibi dâimâ mansûbtur.⁵⁴⁵ Örneğin, قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ.

“De ki: Ey kitap ehli!” (Âl-i ‘İmrân 3/64), يَا مَعْشَرَ الْجِنِّ وَالْإِنْسِ.

⁵³⁹ Hâdî Nehr, *el-İtkân*, 4: 1295-1296; Yâkût, *en-Naḥvu’t-ta’lîmî*, 996-997; el-Faḳî, *Teysîru’n-naḥv*, 126.

⁵⁴⁰ Hâdî Nehr, *el-İtkân*, 4: 1295-1296; Yâkût, *en-Naḥvu’t-ta’lîmî*, 997; Ahmet Dağ, *Arap Dili ve Belağatında Mefuller*, 53; el-Faḳî, *Teysîru’n-naḥv*, 126; es-Suyûtî, *Hem‘u’l-hevâmi‘*, 3: 37; el-‘Antâkî, *el-Muḥîṭ*, 2: 302.

⁵⁴¹ Hâdî Nehr, *el-İtkân*, 4: 1296; Yâkût, *en-Naḥvu’t-ta’lîmî*, 997.

⁵⁴² Hâdî Nehr, *el-İtkân*, 4: 1295-1296; Yâkût, *en-Naḥvu’t-ta’lîmî*, 998; Ahmet Dağ, *Arap Dili ve Belağatında Mefuller*, 53; el-Faḳî, *Teysîru’n-naḥv*, 127; Ceylânî, *Şerḥu’l-Muğnî fi’n-naḥv*, 67; İbn Ya‘îş, *Şerḥu’l-Mufaşşal*, 1: 128; el-‘Antâkî, *el-Muḥîṭ*, 2: 302-303; el-Muberred, *el-Muḳteḍab*, 4: 202.

⁵⁴³ es-Suyûtî, *Hem‘u’l-hevâmi‘*, 3: 37; İbn Hişam, *Şerḥu Kaṭri’n-nedâ*, 189; Yâkût, *en-Naḥvu’t-ta’lîmî*, 998.

⁵⁴⁴ Yâkût, *en-Naḥvu’t-ta’lîmî*, 998; İbn Ya‘îş, *Şerḥu’l-Mufaşşal*, 1: 128.

⁵⁴⁵ Hâdî Nehr, *el-İtkân*, 4: 1297; Yâkût, *en-Naḥvu’t-ta’lîmî*, 999; Ahmet Dağ, *Arap Dili ve Belağatında Mefuller*, 53; el-Faḳî, *Teysîru’n-naḥv*, 127; ez-Zeccâcî, *el-Cumel fi’n-naḥv*, 147; Ceylânî, *Şerḥu’l-Muğnî fi’n-naḥv*, 66; İbn Hişam, *Şerḥu Kaṭri’n-nedâ*, 189; İbn Ya‘îş, *Şerḥu’l-Mufaşşal*, 1: 127; el-‘Antâkî, *el-Muḥîṭ*, 2: 303; el-Muberred, *el-Muḳteḍab*, 4: 202.

topluluğu!” (el-’En’âm 6/130) âyetlerinde görüldüğü gibi altı çizili kelimeler izafetle gelmiş münâdâdır.

5) Şibh-i muzâf münâdâ: Şibih muzâfla maksat, manayı tamamlamak için kendisine ma’ mûlû olan bir şeyin bitişmesidir.⁵⁴⁶ Muzâf münâdâ ile arasındaki fark ise şibih muzâf’ın tenvîn kabul etmesidir.⁵⁴⁷ Münâdânın bu çeşidi de daima mansûbtur.⁵⁴⁸ يا خَيْرًا مِنْ زَيْدٍ. “Ey Zeyt’ten daha hayırlı olan!”⁵⁴⁹

2.2.1.5.1.2. Mütakellim “yâ”sına muzâf münâdâ:⁵⁵⁰

Münâdâ, mütakellim yâ’sına muzâf olduğunda yâ’nın durumu ile ilgili dört vecih vardır.⁵⁵¹

1) “Yâ” sâkin olarak kalır ve nasb alâmeti takdîr edilir. Örneğin,

– فَالْت يَا لَيْتِي مِتُّ قَبْلَ هَذَا وَكُنْتُ نَسِيًا مَنَسِيًا. “Keşke bundan önce ölseydim de unutulup gitmiş olsaydım! dedi.” (Meryem 19/23) âyetinde geçen (لَيْتِي) kelimesinde “yâ” sâkin olarak gelmiştir.

2) “Yâ” hafzedilir ve öncesindeki kesra ile yetinilir.⁵⁵² Örneğin,

– إِذْ قَالَ لِأَبِيهِ يَا أَبَتِ. Hani babasına şöyle demişti: “Babacığım!” (Meryem 19/43),

– قَالَ يَا قَوْمِ إِنِّي لَكُمْ نَذِيرٌ مُّبِينٌ. Nûh, şöyle dedi: “Ey kavmim! Şüphesiz, ben sizin için apaçık bir uyarıcıyım.” (Nûh 71/2) âyetlerinde geçen (أَبَتِ) ve (قَوْمِ) kelimelerinde “yâ” hafzedilmiş ve öncesindeki kesra ile yetinilmiştir.

⁵⁴⁶ İbn Hişam, *Şerhu Kaṭri’n-nedâ*, 189-190; Yâkût, *en-Naḥvu’t-ta’lîmî*, 1000.

⁵⁴⁷ el-Fakî, *Teysîru’n-naḥv*, 128; Hâdî Nehr, *el-İtkân*, 4: 1298; Yâkût, *en-Naḥvu’t-ta’lîmî*, 1000; Ahmet Dağ, *Arap Dili ve Belağatında Mefuller*, 53.

⁵⁴⁸ es-Suyûtî, *Hem’u’l-hevâmi*, 3: 37; İbn Ya’îş, *Şerhu’l-Mufaşşal*, 1: 127; el-’Antâkî, *el-Muḥîṭ*, 2: 303.

⁵⁴⁹ Ceylânî, *Şerhu’l-Muğnî fi’n-naḥv*, 66; İbn Ya’îş, *Şerhu’l-Mufaşşal*, 1: 127.

⁵⁵⁰ Hâdî Nehr, *el-İtkân*, 4: 1298; Yâkût, *en-Naḥvu’t-ta’lîmî*, 1004; Ahmet Dağ, *Arap Dili ve Belağatında Mefuller*, 54-55; İbn Hişam, *Şerhu Kaṭri’n-nedâ*, 192. İbn Hişam ise bunu 6 vecih olarak saymaktadır. Bk. İbn Hişam, *Şerhu Kaṭri’n-nedâ*, 192.

⁵⁵¹ ez-Zeccâcî, *el-Cumel fi’n-naḥv*, 158-159; el-Fakî, *Teysîru’n-naḥv*, 128; el-’Antâkî, *el-Muḥîṭ*, 2: 311.

⁵⁵² Yâkût, *en-Naḥvu’t-ta’lîmî*, 1004; İbn Ya’îş, *Şerhu’l-Mufaşşal*, 2: 11.

3) “Yâ” fetha olup münâdânın nasb alâmeti takdîrîdir. Yâ’ya münâsip hareke olan kesra, asıl i‘rab harfî olan fetha’nın ortaya çıkmasına mâni olmuştur. Bu sebeple münâdâ, i‘râbını takdîrî alır.⁵⁵³ Örneğin,

- قُلْ يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ أَسْرَفُوا عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ. - De ki: “Ey kendilerinin aleyhine aşırı giden

kullarım!” (ez-Zümer 39/53) âyetindeki عِبَادِيَ kelimesinde “yâ” fetha olup münâdânın nasb alâmeti takdîrîdir.⁵⁵⁴

4) Kesra’yı fetha’ya, yâ’yı elif’e çevirmek câizdir.⁵⁵⁵ Örneğin,

- أَنْ تَقُولَ نَفْسٌ يَا حَسْرَتِي عَلَىٰ مَا فَرَّطْتُ فِي جَنْبِ اللَّهِ. - “Allah’ın yanında, işlediğim

kusurlardan dolayı vay hâlime!” (ez-Zümer 39/56) âyetinde geçen (حَسْرَتِي) lafzı mansûb münâdâdır. Nasb alâmeti ise öncesi fethalı, elife kalb olmuş ‘yâ’ üzerinde takdîrendir.⁵⁵⁶

2.2.1.5.1.3. (ال) takılı bir isme nidâ:

Başında ta‘rîflik ifade eden el takısı (ال) taşıyan bir isme seslenmek istenildiğinde nidâ harfinden sonra (أَيُّهَا), (أَيْسُّهَا), (أَيْهَذَا) lafızları getirilir.⁵⁵⁷ Çünkü nidâ harfî de ma‘rifelik ifâde ettiği için iki ta‘rîflik alâmeti bir araya gelemmez. Bu sebeple araya mübhem bir lafız getirilir. Örnek olarak “Ey insanlar!” (el-Hücurât 49/13) âyetini verebiliriz.⁵⁵⁸ Ancak burada bir istisna vardır. O da lafza-i celâle’dir. اللّٰه lafzını “يا الله” şeklinde mübhem lafız getirmeksizin okunur. Ancak bu kurala aykırı olduğu için kullanılmaz. Bunun yerine nidâ harfî hafzedilerek yerine Lafzatullah’ın sonuna dammeli mîm eklenir.⁵⁵⁹ Örneğin, قُلْ اللَّهُمَّ مَالِكِ الْمُلْكِ. “De ki: Ey mülkün

⁵⁵³ İbn Ya‘îş, *Şerhu’l-Mufaşşal*, 2: 11.

⁵⁵⁴ Hâdî Nehr, *el-İtkân*, 4: 1298.

⁵⁵⁵ İbn Ya‘îş, *Şerhu’l-Mufaşşal*, 2: 11.

⁵⁵⁶ Yâkût, *en-Naḥvu’t-ta’lîmî*, 1003; Hâdî Nehr, *el-İtkân*, 4: 1299.

⁵⁵⁷ Hâdî Nehr, *el-İtkân*, 4: 1301; Yâkût, *en-Naḥvu’t-ta’lîmî*, 1002; Ahmet Dağ, *Arap Dili ve Belağatında Mefuller*, 53; el-Fakî, *Teysîru’n-naḥv*, 128; ez-Zeccâcî, *el-Cumel fi’n-naḥv*, 150; Ceylânî, *Şerhu’l-Muğnî fi’n-naḥv*, 70; İbn Ya‘îş, *Şerhu’l-Mufaşşal*, 2: 7-16; el-³Anṭâkî, *el-Muḥîṭ*, 2: 306-307.

⁵⁵⁸ Hâdî Nehr, *el-İtkân*, 4: 1301; el-³Anṭâkî, *el-Muḥîṭ*, 2: 307.

⁵⁵⁹ Bk. Ceylânî, *Şerhu’l-Muğnî fi’n-naḥv*, 70-71; el-³Anṭâkî, *el-Muḥîṭ*, 2: 307.

sahibi olan Allah'ım!" (Âl-i 'İmrân 3/26) âyetinde اللَّهُمَّ lafzında nidâ harfi hazfedilerek onun yerine Lafzatullah'ın sonuna dammeli mîm eklenmiştir.⁵⁶⁰

• Mübhem ve nekra olmayan bir isme nidâ edildiğinde, nidâ harfi (يَا) ise hazfedilmesi câizdir.⁵⁶¹ Örneğin,

- يُوسُفُ أَعْرِضْ عَن هَذَا. - "Ey Yûsuf! Sen bundan sakın kimseye bahsetme." (Yûsuf

12/29) âyetinde geçen münâdâ'nın (يُوسُفُ) başındaki nidâ harfi hazfedilmiştir. Takdîri ise يَا يُوسُفُ şeklindedir.⁵⁶²

• Mu' reb münâdânın tâbi' si, devamlı mansûbtur. Örnek olarak,

يَا طَالِبًا الْعِلْمِ النَّافِعِ اجْتَهِدْ! "Ey faydalı ilim talep eden, çalış!" cümlesi verilebilir.

• Mebnî olan münâdânın tâbi' si ise birkaç maddede özetlenebilir:

1. Tâbi' olan isim bedel olup (ال) takısından soyutlanmış, muzâf değilse damme üzere mebnî olması vâcibtir. Örnek: يَا أَسْتَاذُ سَعْدُ.⁵⁶³

2. Tâbi' olan isim eğer (ال) takısından soyutlanmış muzâf ise, münâdânın mahalline tâbi' kılınarak mansûb olması vâcibtir.⁵⁶⁴ Örneğin, يَا زَيْدُ أَخَانَا اجْتَهِدْ! "Ey kardeşimiz Zeyd, Çalış!",⁵⁶⁵ يَا زَيْدُ صَاحِبِ عَمْرٍ! "Ey Amr'ın arkadaşı Zeyd!"⁵⁶⁶ cümlelerinde altı çizili kelimelerin mansûb olarak geldiği görülmektedir.

3. Tâbi' olan isim, muzâf olmaksızın (ال) takısı ile gelirse raf' ve nasb câizdir.⁵⁶⁷ Örneğin, يَا هَيْدُ الْمُجْتَهِدِةَ/الْمُجْتَهِدَةَ. Aynı şekilde tâbi olan isim muzâf olarak

⁵⁶⁰ Yâkût, *en-Naḥvu't-ta'limî*, 1002-1003; Hâdî Nehr, *el-İtḳân*, 4: 1301.

⁵⁶¹ Bk. ez-Zeccâcî, *el-Cumel fi'n-naḥv*, 156; el-Faḳî, *Teysîru'n-naḥv*, 129; İbn Ya'îş, *Şerḥu'l-Mufaşşal*, 2: 15.

⁵⁶² Yâkût, *en-Naḥvu't-ta'limî*, 1001.

⁵⁶³ el-Faḳî, *Teysîru'n-naḥv*, 129.

⁵⁶⁴ el-Faḳî, *Teysîru'n-naḥv*, 129; İbn Ya'îş, *Şerḥu'l-Mufaşşal*, 2: 4.

⁵⁶⁵ Bk. ez-Zeccâcî, *el-Cumel fi'n-naḥv*, 150.

⁵⁶⁶ Ceylânî, *Şerḥu'l-Muḡnî fi'n-naḥv*, 68; İbn Hişam, *Şerḥu Kaḫri'n-nedâ*, 198.

⁵⁶⁷ Bk. ez-Zeccâcî, *el-Cumel fi'n-naḥv*, 149; İbn Hişam, *Şerḥu Kaḫri'n-nedâ*, 196.

يا زَيْدُ الْحَسَنِ الْوَجْهَ/الْحَسَنَ الْوَجْهَ. ⁵⁶⁸ Örneğin, (ال) takısı ile geldiğinde de raf' ve nasb câizdir. ⁵⁶⁹ cümlesini de iki şekilde okumak mümkündür.

• (أَيُّ) ve (هَذِهِ)'nin tâbi' sinin merfu' olması vâcibtir. ⁵⁷⁰ Örneğin, يَا أَيُّهَا الْمَلَأُ "يا أيها الملاء" "Ey ileri gelenler! Eğer rüya yorumluyorsanız, rüyama bana yorumlayın" (Yûsuf 12/43) âyetinde geçen tâbi', (الْمَلَأُ) kelimesi merfu' dur.

• Münâdâ mütekellim yâ'sına muzâf olan (أَيُّ) ve (أُمَّ) kelimeleri olursa "yâ" harfinin hazfedilip yerine müenneslik tâsı (ت) getirmek mümkündür. "يَا أُمَّتِ" örneğinde olduğu gibi. ⁵⁷¹

• Müfred, alem münâdâ, (ابن) veya (ابنة) kelimeleriyle sıfatlanıp peşinden başka bir alem kelime gelirse münâdâda iki vecih câizdir. ⁵⁷²

- Damme üzere mebnî olur: Örneğin, "يا سعيد بن عليّ اجتهد في دؤوسك!" "Ey Said b. Ali, derslerine çalış!", cümlesinde (سعيد) mahallen mansûb damme üzere mebnî münâdâdır. (ابن) kelimesi ise (سعيد) isminin sıfatı olduğu için mahalline atfedilerek mansûb kılınmıştır.

- Fetha üzere mebnî olur: Örneğin, "يا سعيد بن عليّ اجتهد في دؤوسك!" "Ey Said b. Ali, derslerine çalış!" cümlesinde (سعيد) mahallen mansûb fetha üzere mebnî münâdâdır. (ابن) kelimesi ise (سعيد) isminin sıfatı olup mansûbtur. Nasb alâmeti ise fethadır.

⁵⁶⁸ el-Fakî, *Teystru'n-naḥv*, 129.

⁵⁶⁹ İbn Hişam, *Şerḥu Kaṭri'n-nedâ*, 198.

⁵⁷⁰ İbn Hişam, *Şerḥu Kaṭri'n-nedâ*, 199.

⁵⁷¹ Bu konuda daha geniş bilgi ve diğer okuma şekilleri için bk. İbn Hişam, *Şerḥu Kaṭri'n-nedâ*, 194; Yâkût, *en-Naḥvu't-ta'limî*, 1005.

⁵⁷² Bk. Yâkût, *en-Naḥvu't-ta'limî*, 1005-1006; es-Suyûfî, *Hem'u'l-hevâmi'*, 3: 53; Ceylânî, *Şerḥu'l-Mufaṣṣal*, 2: 4-5.

- (ابن) veya (ابنة) kelimeleri iki alem arasında olmazsa münâdâ damme üzere

mebnî olur. Örnek: يَا زَيْدُ ابْنُ أَخِي! “Ey kardeşimin oğlu Zeyd!”⁵⁷³

2.2.1.5.1.4. Nidânın diğer türleri

2.2.1.5.1.4.1. Terhîm

Münâdânın sonunu tahfff (kolaylık) olsun diye hazfetmeye terhîm denir.⁵⁷⁴

Terhîm yapılan isimler:

1) Bir kelime, a) alemse, b) muzâf olmamışsa, c) üç harften fazla ise kendisinde terhîm yapılması mümkündür. Ancak cins isim olursa veya izâfette muzâf olursa ya da üç harf olursa terhîm yapılamaz. Örneğin, يَا حَارِثُ! kelimesinde يَا حَارِثُ! şeklinde terhîm yapmak mümkündür. Fakat يَا عَبْدَ اللَّهِ! يَا زَيْدُ! örneklerinde sayılan şartları taşımadıkları için terhîm yapmak mümkün değildir.⁵⁷⁵

2) Kendisine kapalı “ta” (ت) bitişen kelimelerde veya ma‘rife kelimelerde mutlak olarak terhîm yapmak mümkündür. Alem olması ve üç harften fazla olması da şart değildir.⁵⁷⁶ Örnek: يَا فَاطِمَةُ - فَاطِمَةُ kelimelerinde يَا فَاطِمَةُ! , يَا فَاطِمَةُ! şeklinde terhîm yapabiliriz.⁵⁷⁷

- Terhîm bir harf hazfederek يَا جَعْفَرُ! isminde (يَا جَعْفُ!) şeklinde veya iki harf hazfederek يَا عُمَانَ isminde (يَا عُنْمُ) şeklinde yapılabilir.⁵⁷⁸

- Terhîm yapılan isim, müfred münâdâ konumunda damme üzere mebnîdir. Mahallen ise mef‘ûl bih konumunda mansûb’tur. Terhîm yapılıncaya son harfin

⁵⁷³ Ceylânî, *Şerhu'l-Muğnî fi'n-naḥv*, 69.

⁵⁷⁴ el-Faḳî, *Teysîru'n-naḥv*, 131; Ahmet Dağ, *Arap Dili ve Belağatında Mefuller*, 56; es-Suyûtî, *Hem‘u'l-hevâmi‘*, 3: 76; ez-Zeccâcî, *el-Cumel fi'n-naḥv*, 168; Ceylânî, *Şerhu'l-Muğnî fi'n-naḥv*, 73.

⁵⁷⁵ Ceylânî, *Şerhu'l-Muğnî fi'n-naḥv*, 74-75; el-Faḳî, *Teysîru'n-naḥv*, 131; es-Suyûtî, *Hem‘u'l-hevâmi‘*, 3: 79-81; İbn Hişam, *Şerhu Kaḫri'n-nedâ*, 200.

⁵⁷⁶ el-Faḳî, *Teysîru'n-naḥv*, 131; es-Suyûtî, *Hem‘u'l-hevâmi‘*, 3: 79; ez-Zeccâcî, *el-Cumel fi'n-naḥv*, 168; İbn Hişam, *Şerhu Kaḫri'n-nedâ*, 200.

⁵⁷⁷ İbn Hişam, *Şerhu Kaḫri'n-nedâ*, 200; el-Faḳî, *Teysîru'n-naḥv*, 131.

⁵⁷⁸ ez-Zeccâcî, *el-Cumel fi'n-naḥv*, 171.

harekesi ne ise o şekilde okunur veyahut kelimenin hakîki son harfiymiş gibi okumak da mümkündür.⁵⁷⁹

• Terhîm yapılacak kelimenin, muzâf olmuş münâdâ, müsteğâse, mendûb ve cümle olmaması şart koşulmuştur.⁵⁸⁰

2.2.1.5.1.4.2. Mendûb

Nidânın bir çeşidi olan *nudbe* sözlükte: “Kendisine birinin ağladığı ölü veya ölen bir kimsenin iyilikleri, güzellikleri sayılarak ağlamak (ağıt yakmak)” manasında kullanılmaktadır.⁵⁸¹

Bir terim olarak *nudbe* ise “(يَا) ve (وَ) harfleri⁵⁸² ile varlığı ve yokluğu sebebiyle acı duyulan şeye yapılan nidâdır.” Yâni belâ ve musibet gibi istenmeyen bir şeyin varlığından veya sevilen bir şeyin yokluğundan duyulan acıyı ifâde eder.⁵⁸³ *Nudbe* türü nidâda münâdâ için mendûb ismi kullanılır. Mendûbta, nüdbeye işaret eden (يَا) ve (وَ) harflerinin hazfi ise câiz görülmemiştir.⁵⁸⁴

İ‘rab cihetiyle mendûbun hükmü, münâdanın hükmü gibidir. Zamir ve ism-i işaret, münâdâ olmadığı gibi ism-i mendûb da olmazlar.⁵⁸⁵ Mendûb’a örnek olarak, وَ يَا صَارِيًّا عَمْرًا! “Vah Zeyd! Vah Amr’a vuran!” cümlelerini verebiliriz. İsteğe bağlı olmakla birlikte şayet ismin sonunda vakfedilecekse (durulacaksa) sonuna zâid bir “elif” (ا) ve elif’ten sonra da “he” (هـ) getirilebilir. يَا عَمْرَاهُ! Ya da yukarıdaki örneklerde olduğu gibi her ikisi de hazfedilir.⁵⁸⁶

⁵⁷⁹ Bk. Tâcuddîn el-İsferâ’inî, *el-Lubâb fi ‘ilmi’l-i‘râb*, thk: Şefkî el-Ma‘arrî (Lübnân: y.y. 1996), 94-95; ez-Zeccâcî, *el-Cumel fi’n-naħv*, 168-169; İbn Hişam, *Şerhu Kaṭri’n-nedâ*, 20.

⁵⁸⁰ Bk. es-Suyûtî, *Hem ‘u’l-hevâmi‘*, 3: 76-79; ez-Zeccâcî, *el-Cumel fi’n-naħv*, 168.

⁵⁸¹ es-Suyûtî, *Hem ‘u’l-hevâmi‘*, 3: 66; Ceylânî, *Şerhu’l-Muğnî fi’n-naħv*, 75; el-Faḳî, *Teysîru’n-naħv*, 133.

⁵⁸² İbn Ya‘îş, *Şerhu’l-Mufaṣṣal*, 2: 13.

⁵⁸³ es-Suyûtî, *Hem ‘u’l-hevâmi‘*, 3: 66; ez-Zeccâcî, *el-Cumel fi’n-naħv*, 174; Ceylânî, *Şerhu’l-Muğnî fi’n-naħv*, 75; İbn Hişam, *Şerhu Kaṭrin-nedâ*, 206.

⁵⁸⁴ Bk. el-Muberrred, *el-Muḳteḍab*, 4: 268.

⁵⁸⁵ Ahmet Dağ, *Arap Dili ve Belağatında Mefuller*, 58; es-Suyûtî, *Hem ‘u’l-hevâmi‘*, 3: 66.

⁵⁸⁶ ez-Zeccâcî, *el-Cumel fi’n-naħv*, 176.

2.2.1.5.1.4.3. İstiğâşe

İstiğâşe bir musibeti defetmek veya hoş karşılanmayan bir şeyden kurtulmak için belirli bir kişiye yöneltilen yardım talebidir.⁵⁸⁷ İstiğâşe için dört unsur gereklidir.⁵⁸⁸

- أداة الاستغاثة: İstiğâşe edatı, nidâ harfî olan (يا)'dır. Başka harf kullanılmaz ve “yâ”nın hazfi de câiz değildir.⁵⁸⁹

- المستغيث: Müsteğâş, yardım amacıyla seslenen kişidir.

- المستغاث به: Müsteğâş bih, yardım amacıyla çağırılan kişidir. Fethalı bir (ل) lâm ile mecrûr münâda'dır.⁵⁹⁰ Buradaki “lam”, müsteğâş bih ve leh'i birbirinden ayırmak için fethalı olarak gelir. İbn Cinnî, bu harfin -nidâ'da fiil manası olduğu için- nidâyâ müte' allık olduğunu belirtirken, Sîbeveyhi ve İbn ' Uşfûr bu lam'ın gizli bir fiille müte' allık (alakalı) olabileceği görüşündedir. Ebû Hâyyân ise buradaki lam'ın zâid olduğu görüşündedir.⁵⁹¹

- المستغاث له: Müsteğâş leh, kendisi için yardım çağrısında bulunulan şeydir.

Kesralı bir (ل) lâm ile mecrûr isimdir.⁵⁹²

• İstiğâşenin geliş şekilleri:

Müsteğâş bih, mana cihetiyle mef'ûl bih olması sebebiyle başındaki harf-i cerle beraber mahallen mansûbtur.⁵⁹³

1) İstiğâşede üç unsur da cümlede bulunur. Örneğin, يا لَعْمَرِ لِلْمُسْلِمِينَ! “Ey Ömer! Müslümanlara yardım et!” cümlesinde istiğâşe edatı; nidâ harfî olan (يا), müsteğâş bih; fethalı (ل) lâm ile mecrûr münâda (لَعْمَرِ), müsteğâş leh ise kendisi kesralı (ل) lâm ile mecrûr isimdir (لِلْمُسْلِمِينَ).

⁵⁸⁷ el-Faķî, *Teysîru'n-naħv*, 132; Hâdî Nehr, *el-İtķân*, 4: 1317; es-Suyûfî, *Hem 'u'l-hevâmi*, 3: 71; İbn Hişam, *Şerħu Kaķri'n-nedâ*, 204.

⁵⁸⁸ el-Faķî, *Teysîru'n-naħv*, 132; Hâdî Nehr, *el-İtķân*, 4: 1317.

⁵⁸⁹ Ahmet Dağ, *Arap Dili ve Belağatında Mefuller*, 59.

⁵⁹⁰ ez-Zeccâcî, *el-Cumel fi'n-naħv*, 166; Ahmet Dağ, *Arap Dili ve Belağatında Mefuller*, 59.

⁵⁹¹ Bk. es-Suyûfî, *Hem 'u'l-hevâmi*, 3: 72.

⁵⁹² ez-Zeccâcî, *el-Cumel fi'n-naħv*, 166; Ahmet Dağ, *Arap Dili ve Belağatında Mefuller*, 59.

⁵⁹³ Ahmet Dağ, *Arap Dili ve Belağatında Mefuller*, 60.

2) Müsteğâş bih'ten lâm hazfedilip sonuna elif eklenerek gelebilir.⁵⁹⁴
Örnek, يَا عَالِمًا لِلْحَاهِلِ! "Ey âlim! Cahile yardım et!"

3) Müsteğâş bih'in lâm'ı, yerine bir şey getirilmeksizin hazfedilir. Bu durumda müsteğâş bih münâdanın hükmü gibi olur. Örnek, يَا زَيْدُ لِعَمْرٍو! "Ey Zeyd! Amr'a yardım et!"⁵⁹⁵

2.2.1.5.2. Tahzîr

Tahzîr, zemmedilen bir işten uzak durması ve kaçınması için muhâtabı uyarmaktır.⁵⁹⁶ Tahzîrde üç şeye ihtiyaç duyulur.

- المحذّر Muḥazzir: uyarıyı yapan kişi.

- المحذّر Muḥazzar: uyarılan kişi.

- المحذّر منه Muḥazzar minh: kendisinden sakınılan, tenbih yapılmasına ihtiyaç duyulan çirkin şey.

• Tahzîrin geliş şekilleri aşağıdaki şekildedir.⁵⁹⁷

1) Muḥazzar minh tek başına zikredilerek yapılıır.⁵⁹⁸ Örneğin, فَقَالَ لَهُمْ رَسُولُ اللَّهِ، نَاقَةَ اللَّهِ وَسُقْيَاهَا. "Allah'ın Resûlü de onlara şöyle demişti: Allah'ın devesinden ve onun su içme hakkından sakının." (eş-Şems 91/13)⁵⁹⁹ âyetinde geçen (نَاقَةَ) kelimesi, muzâf'ı hazfedilmiş ve tahzîr yapılarak nasb edilmiştir. Takdîri ise دَرُّوا عَمْرَهَا وَاحذَرُوا şeklidir.

⁵⁹⁴ İbn Hişam, *Şerhu Kaḫri'n-nedâ*, 205.

⁵⁹⁵ İbn Hişam, *Şerhu Kaḫri'n-nedâ*, 205-206.

⁵⁹⁶ el-Faḫî, *Teysîru'n-naḫv*, 137; Ahmet Dağ, *Arap Dili ve Belağatında Mefuller*, 61; Yâkût, *en-Naḫvu't-ta'limî*, 988; el-Ḥaḫîb ve Maşlûḫ, *Naḫvu'l-'Arabiyyeti*, 3: 101; Ğalâyeynî, *Câmi'u'd-durûs*, 3: 16; Ḥuḫdayr, *Ḳaḫâyâ mef'ûl bih*, 143.

⁵⁹⁷ es-Suyûtî, *Hem'u'l-hevâmi*, 3: 23-27; el-Ĝalâyeynî, *Câmi'u'd-durûs*, 3: 16; el-Faḫî, *Teysîru'n-naḫv*, 136.

⁵⁹⁸ el-Faḫî, *Teysîru'n-naḫv*, 137; Ahmet Dağ, *Arap Dili ve Belağatında Mefuller*, 62; Yâkût, *en-Naḫvu't-ta'limî*, 988; el-Ḥaḫîb ve Maşlûḫ, *Naḫvu'l-'Arabiyyeti*, 3: 103.

⁵⁹⁹ Bk. el-'Arcâ, *Mute'alliḫâtu'l-fi'liyyâti fi'l-Ḳur'âni'l-Kerîm*, 290.

2) Muḥazzar minh tekrar edilerek yapılır.⁶⁰⁰ Örneğin, النَّفَاقَ النَّفَاقَ “Nifâktan sakın! Nifâktan sakın!” cümlesinde tekrarla taḥzîr gerçekleştirilmiştir. Burada birinci nifâk kelimesi maḥzûf bir fiille vucûben mansûbtur. İkincisi ise lafzî te’kîd’tir.

3) Muḥazzar minh üzerine misli atfedilerek yapılır.⁶⁰¹ Örnek, النَّفَاقَ وَالرِّيَاءَ! “Nifâk ve riyâdan sakın!”

4) Muḥazzar’e dönen ‘muhâtab kâfi’na muzâf olmuş zâhir isim olarak gelir. Örneğin, birisini, yıkılmak üzere olan duvara karşı uyarmak için söylediğin, رَأْسَكَ sözü gibidir. Takdiri ise أَبْعِدْ رَأْسَكَ! “Başını sakın!” şeklindedir.⁶⁰²

5) Muḥazzar’e dönen bir ‘muhâtab kâfi’na muzâf olmuş zâhir isim olarak gelirken muḥazzar minh’te kendisine atfedilmiş halde gelir. Örneğin, رَأْسَكَ وَالْجِدَارَ! cümlesinin aslı أَبْعِدْ رَأْسَكَ! إِحْذَرْ الْجِدَارَ! “Duvardan uzaklaş! Başını sakın! şeklindedir.⁶⁰³

6) (إِيَاكَ) muhâtab zamîri ile yapılan taḥzîr.⁶⁰⁴

a) Müfred olarak gelir. Örneğin, إِيَاكَ النَّفَاقَ! “Nifâktan sakın!” cümlesinde geçen (إِيَاكَ)⁶⁰⁵ vucûben hazfedilmiş bir fiil için mef’ûl bih olarak mahallen mansûb fetha üzere mebnî munfasıl bir zamîrdir. Takdîri ise إِحْذَرْ şeklindedir.

⁶⁰⁰ el-Faḳî, *Teyssîru’n-naḥv*, 137; Ahmet Dağ, *Arap Dili ve Belağatında Mefuller*, 62; Yâkût, *en-Naḥvu’t-ta’lîmî*, 998; el-Ḥaṭîb ve Maşlûḥ, *Naḥvu’l-‘Arabiyyeti*, 3: 103; Ḥuḍayr, *Ḳaḍâyâ mef’ûl bih*, 143.

⁶⁰¹ el-Faḳî, *Teyssîru’n-naḥv*, 137; Ahmet Dağ, *Arap Dili ve Belağatında Mefuller*, 62; el-Ḥaṭîb ve Maşlûḥ, *Naḥvu’l-‘Arabiyyeti*, 3: 104; Ḥuḍayr, *Ḳaḍâyâ mef’ûl bih*, 147.

⁶⁰² Yâkût, *en-Naḥvu’t-ta’lîmî*, 998.

⁶⁰³ Bk. Yâkût, *en-Naḥvu’t-ta’lîmî*, 990.

⁶⁰⁴ el-Faḳî, *Teyssîru’n-naḥv*, 137; Yâkût, *en-Naḥvu’t-ta’lîmî*, 991; el-Ḥaṭîb ve Maşlûḥ, *Naḥvu’l-‘Arabiyyeti*, 3: 101-103; el-Ġalâbeynî, *Câmi‘u’d-durûs*, 3: 16. Nahivciler إِيَاكَ ile yapılan igrâda إِيَاكَ’nin hazfedilmiş fiilden bedel olarak geldiğini belirtmektedirler. Bk. Ḥuḍayr, *Ḳaḍâyâ mef’ûl bih*, 145-146.

⁶⁰⁵ (إِيَاكَ) hususunda farklı görüşler söz konusudur. Bazıları (إِيَاكَ) lafzına bitişen (إِيَاكَ, إِيَاهُ, إِيَايَ) ‘kâf’, ‘he’ ve ‘ye’ harflerinin mansûb zamîr olduğunu söylüyor. Bir kısım nahivci ise (إِيَاكَ)’nin tamamı zamirdir, demektedir. Diğer bir kısım ise (إِيَاكَ) zamîrdir ona bitişen (كَ) ise hitâb harfidir, demektedir.

b) Zamîrin tekrarıyla gelir. Örneğin, **إِيَّاكَ إِتَّقَ!** “Nifâktan sakın sakın!” cümlesinde, birinci **إِيَّاكَ** vucûben hazfedilmiş bir fiil ile mef’ûl bih konumunda mahallen mansûbtur. İkinci **إِيَّاكَ** ise lafzî te’kîd olarak gelmiştir.

c) Vâv (و) atıf harfi ile zamîre atfedilerek gelir. Örnek, **إِيَّاكُمْ وَالْكَذِبَ!** “Yalandan sakının!”

d) Zamîrden sonra (من) harf-i cerri ile mücerred bir isim olarak gelir. Örnek, **إِيَّاكَ مِنَ الْفِسْقِ!** “Fâsıklıktan sakın!”

2.2.1.5.3. İğrâ

İğrâ, muhâtabı, övülen veya kendisi için faydalı bir işi yapmaya teşvik etmektir.⁶⁰⁶ İğrâ için üç şey gereklidir:

- **مُعْرَى** Muğrî: teşvik eden.
- **مُعْرَى** Muğrâ: teşvik edilen.
- **مُعْرَى بِهِ** Muğrâ bih: yapılması teşvik edilen iş.

• Muğrâ bih tekrarlandığında veya üzerine atıf yapıldığında âmilin hazfedilmesi gerekir. İğrâ’nın geliş şekilleri aşağıdaki gibidir:⁶⁰⁷

1) Müfred olarak gelir:⁶⁰⁸ Örneğin, **وَمَا كَانَ لِنَفْسٍ أَنْ تَمُوتَ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ كِتَابًا مُؤَجَّلًا.**

“Ve hiçbir kimse için Allah Teâlâ’nın izni olmadıkça ölmek yoktur.” (‘Âl-i ‘İmrân 3/145) âyetinde geçen (**كِتَابًا مُؤَجَّلًا**) kelimesi, iğrâ makamında mendûb olarak gelmiştir.

الصِّدْقَ تَفْرُ بِالْجَنَّةِ. “Doğru ol, cenneti kazanırsın.”⁶⁰⁹ Yine, **وَأْمِنُوا بِالْقَدَرِ!** manasındadır.

⁶⁰⁶ Ahmet Dağ, *Arap Dili ve Belağatında Mefuller*, 63; Yâkût, *en-Naḥvu’t-ta’lîmî*, 993; el-Ḥaṭîb ve Maşlûḥ, *Naḥvu’l-‘Arabîyyeti*, 3: 99; el-Ġalâyeynî, *Câmi’u’d-durûs*, 3: 17; el-Faḳî, *Teysîru’n-naḥv*, 138; Ḥuḍayr, *Ḳaḍâyâ mef’ûl bih*, 143.

⁶⁰⁷ es-Suyûtî, *Hem’u’l-hevâmi’*, 3: 27-28; el-Faḳî, *Teysîru’n-naḥv*, 138.

⁶⁰⁸ el-Faḳî, *Teysîru’n-naḥv*, 138; Ahmet Dağ, *Arap Dili ve Belağatında Mefuller*, 63; Yâkût, *en-Naḥvu’t-ta’lîmî*, 993.

⁶⁰⁹ Bk. el-‘Arcâ, *Mute‘alliḳâtu’l-fi’liyyâti fi’l-Ḳur’âni’l-Kerîm*, 290.

cümlesinde muğrâ bih olan (الصَّدَقَ) kelimesi, hazfî câiz olan takdîri (الزَّمَّ) fiili ile mansûb'tur.⁶¹⁰

2) Muğrâ bih atıf harfî olmaksızın tekrar edilen bir isim olur.⁶¹¹ Örneğin, ...أحاك أحاك “Kardeşine sahip çık, kardeşine sahip çık...!” cümlesinde geçen (أحاك) kelimesi, vucûben gizli bir fiil (الزَّمَّ) ile mansûb'tur.⁶¹²

3) Muğrâ bih üzerine bir isim atfedilerek gelir:⁶¹³ Örneğin, أحاك والبرِّ...! “Kardeşine dikkat et, iyilik yap...!” cümlesinde geçen (والبرِّ) kelimesi, muğrâ bih (أحاك) üzerine bir isim atfedilerek gelmiştir.⁶¹⁴

2.2.1.5.4. İştigâl

Mef'ûl bih ögesinin söz konusu edildiği yerlerden biri de iştiğâl olgusudur. İштиğâl şöyle gerçekleşir: Önce bir isim zikredilir, sonra bu ismin âmili olması gereken fiil veya şibh-i fiil zikredilir. Devamında fiille beraber isme dönen bir zamîr veya bu zamîre muzâf olan isim zikredilir. Bu durumda fiil, kendisinden sonra gelen zamîrle veya zamîre muzâf olan isimle meşgul olup onu nasb ederken, kendisinden önce zikredilen ve mef'ûl olan ismi etkileyemez. Bu duruma ‘iştiğâl’ denir.”⁶¹⁵ Başta zikredilen isim de mahzûf bir fiilin mef'ûlü olarak mansûbtur.

İштиğâl için gerekli unsurlar:⁶¹⁶

- مَشْغُولٌ Meşğûl: mukaddem (öne geçirilmiş) isimden sonra gelen fiil veya şibh-i fiil,

- مَشْغُولٌ بِهِ Meşğûl bih: fiilin meşğûl olduğu zamîr,

⁶¹⁰ el-Ĥaĥîb ve Maşlûĥ, *Naĥvu'l-‘Arabiyyeti*, 3: 99.

⁶¹¹ el-Faĥî, *Teysîru'n-naĥv*, 138; Ahmet Dağ, *Arap Dili ve Belağatında Mefuller*, 63; Yâĥût, *en-Naĥvu't-ta'limî*, 993.

⁶¹² el-Ĥaĥîb ve Maşlûĥ, *Naĥvu'l-‘Arabiyyeti*, 3: 100.

⁶¹³ el-Faĥî, *Teysîru'n-naĥv*, 138; Ahmet Dağ, *Arap Dili ve Belağatında Mefuller*, 63; Yâĥût, *en-Naĥvu't-ta'limî*, 993.

⁶¹⁴ el-Ĥaĥîb ve Maşlûĥ, *Naĥvu'l-‘Arabiyyeti*, 3: 100.

⁶¹⁵ Hâdî Nehr, *el-İtkân*, 2: 518; Yâĥût, *en-Naĥvu't-ta'limî*, 613; el-Faĥî, *Teysîru'n-naĥv*, 140; Ahmet Dağ, *Arap Dili ve Belağatında Mefuller*, 63-64; el-Galâyeynî, *Câmi 'u'd-durûs*, 3: 20.

⁶¹⁶ Hâdî Nehr, *el-İtkân*, 2: 519; el-Faĥî, *Teysîru'n-naĥv*, 140.

- Meşğûl ‘anh: cümlelerin başında gelip mahzûf bir fiilin kendisinde amel ettiği isimdir. Örneğin,

“Hayvanları da yarattı.” (en-Nahl 16/5). Bu örnekte geçen (الْأَنْعَامَ) kelimesi meşğûl ‘anh, (خَلَقَ) fiili meşğûl, (هَا) zamîri ise meşğûl bih’tir. Cümledeki fiil zamîrle meşğûl olduğu için (الْأَنْعَامَ) kelimesi takdîri bir fiille (خَلَقَ الْأَنْعَامَ) mansûb olmuştur.⁶¹⁷

Meşğûl ‘anh olan ismin i‘râbı:

1) Raf‘ın vâcib olduğu yerler:

Meşğûl ‘anh’tan sonra kendisi yalnızca ismin başına dâhil olan ‘(إذا)’i fücâiyye’ veya ‘lâm-ı ibtidâ’ gibi edatlardan biri gelirse raf‘ vâcibtir.⁶¹⁸ Örneğin, “Dışarı çıktım. Bir de baktım, arkadaşı gördüm!” cümlesinde geçen (إذا)’i fücâiyye’den sonra gelen (الصَّديقِ) kelimesi merfû‘dur. إِيَّيَّ لِلْمُعَلِّمِ أَحْتَرِّمُهُ. “Ben, öğretmene hürmet ederim.” cümlesinde ise (الْمُعَلِّمِ) kelimesinin başına lâm-ı ibtidâ gelmiştir. Lâm-ı ibtidâ ise mef‘ûlün başına gelmez.⁶¹⁹

Aynı şekilde cümlede sadârat hakkı (öne geçme hakkı) olan -istifhâm, şart, mâ’ıyî nâfiye ve mâ’ıyî te‘accübiyye, ‘arz, taḥdîd- edatları, isimle fiil arasına girdiğinde veya isim, vâv-ı hâliyeden sonra geldiğinde raf‘, vacîb’tir.⁶²⁰ Örneğin,

“Cömertle karşılaştığında ona ikrâm et!”

“Sadaka-i câriye infâk etsene!”

“Hayır yapsana!”

“Saîd’e ikrâm ettin mi?”

⁶¹⁷ el-Faḳî, *Teysîru’n-naḥv*, 140.

⁶¹⁸ el-Faḳî, *Teysîru’n-naḥv*, 140.

⁶¹⁹ Hâdî Nehr, *el-İtḳân*, 2: 520; el-Ġalâyeynî, *Câmi‘u’d-durûs*, 3: 22; Yâḳût, raf‘ı vacib olan kısmı mukaddem isim başlığı altında zikretmektedir. Bk. Yâḳût, *en-Naḥvu’t-ta’lîmî*, 618;

⁶²⁰ Hâdî Nehr, *el-İtḳân*, 2: 521; Yâḳût, *en-Naḥvu’t-ta’lîmî*, 618-619; el-Faḳî, *Teysîru’n-naḥv*, 140; el-Ġalâyeynî, *Câmi‘u’d-durûs*, 3: 23.

الْحُلُقُ الْحَسَنُ مَا أَحَبَّهُ إِلَى قَلْبِي! “Güzel ahlak, kalbime ne sevimlidir!” cümlelerinde altı çizili baştaki isim mübtedâ, sonraki taaccub cümlesi ise haberdir. Baştaki ismin mansûb olmama sebebi ise zikredilen edatlar (sadârat hakkı olanlar) kendinden sonraki âmilin, kendisinden öncesine amel etmekten alıkoymasındır.

2) Nasb’ın vacîb olduğu yerler:

Meşgûl ‘anh olan isim, fiile has olan -hemze-i istifhâm, هل, ‘arz (ألا), taḥḍîḍ (هَلَّا), şart- edatlardan sonra geldiğinde nasb vaciptir.⁶²¹ Örneğin,

هَلْ سَعِيدًا أَكْرَمْتَهُ! “Saîd’e ikrâm ettin mi?”

إِنَّ الْكَرِيمَ لَقَيْتَهُ فَأَكْرَمْتَهُ! “Cömertle karşılaştığında ona ikrâm et!”

أَلَا صَدَقَةٌ جَارِيَةٌ تُنْفِقُهَا! “Sadaka-i câriye infâk etsene!”

هَلَّا خَيْرًا فَعَلْتَهُ! “Hayır yapsana!” cümlelerinde mansûb isimlerin önüne geçen, fiillere has olan edatlardan sonra gelen ismi nasb eden bir fiil takdîr etmek vacîbdir.

3) Nasb ve raf‘ câiz olmakla birlikte nasb’ın tercih edildiği yerler.⁶²²

a) Meşgûl ‘anh olan isimden sonra talep -emir, nehiy, duâ- geldiğinde:⁶²³

الْجَارُ أَكْرَمُهُ - الْجَارُ أَكْرَمُهُ. “Komşuya ikram et!”

b) Meşgûl ‘anh, hemze-i istifhâmdan sonra geldiğinde:

أَبَشِّرْنَا مِنَّا وَاحِدًا نَتَّبِعُهُ. “İçimizden bir insana mı uyacağız?” (el-Ḳamer 54/24).

c) İsim, mansûb cevap olarak geldiğinde:

مَنْ أَكْرَمْتَ؟ الْيَتِيمَ أَكْرَمْتَهُ / الْيَتِيمَ أَكْرَمْتَهُ. “Kime ikram ettin? -Yetime ikram ettim.”

d) Meşgûl ‘anh, mücerred (حيث)’den sonra geldiğinde:

⁶²¹ Hâdî Nehr, *el-İtkân*, 2: 521; Yâkût, *en-Naḥvu’t-ta’lîmî*, 618-619; el-Faḳî, *Teysîru’n-naḥv*, 140; Ahmet Dağ, *Arap Dili ve Belağatında Mefuller*, 67-68; el-Ġalâyeynî, *Câmi ‘u’d-durûs*, 3: 21.

⁶²² Bk. el-Ġalâyeynî, *Câmi ‘u’d-durûs*, 3: 21-22.

⁶²³ Bk. Yâkût, *en-Naḥvu’t-ta’lîmî*, 620-621; el-Faḳî, *Teysîru’n-naḥv*, 141; Ahmet Dağ, *Arap Dili ve Belağatında Mefuller*, 69.

Örneğin, “إِجْلِسْ حَيْثُ الْعَالِمُ أَجْلَسْتَهُ - اجْلِسْ حَيْثُ الْعَالِمُ أَجْلَسْتَهُ. Alimi oturttuğun yere otur.”

e) Meşgûl ‘anh olan ismin öncesindeki fiil cümlesine atıf harfiyle bağlandığında nasb tercih edilir. Örneğin, خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ نُطْقَةٍ فَإِذَا هُوَ خَصِيمٌ مُبِينٌ وَالْأَنْعَامَ خَلَقَهَا لَكُمْ. “İnsanı nutfeden (bir damla sudan) yarattı. Böyle iken bakarsın ki o, Rabbine açık bir hasım kesilmiştir. Hayvanları, onları da sizin için yarattı.” (en-Nahl 16/4-5) âyetinde geçen (الْأَنْعَامَ) kelimesi öncesindeki fiil cümlesine (خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ نُطْقَةٍ) atıf harfiyle bağlanmıştır. Bu sebeple (الْأَنْعَامَ) kelimesinde iki vecih münasip olup nasb tercih edilmiştir.⁶²⁴

2.2.1.5.5. İhtişâş

İhtişâşa konu olan isme muhtaş isim denir. Muhtas isim, mübtedâ⁶²⁵ ve haber arasında i‘ tiraziyye olarak gelen, vucûben hazfedilmiş أُخْصُ أَعْنِي takdîrleri ile mef‘ûl bih mahallinde mansûb olan zahir, ma‘rife isimdir.⁶²⁶ İhtişâştan maksat, zamîrle kastedilen şeyi daha fazla beyân etmek ve sınırlandırmak; (نَحْنُ - الْمُؤَقَّعِينَ عَلَى هَذَا أَدْنَاهُ -) أَنَا - أَيُّهَا الْعَبْدُ - فَتَقِيرُ إِلَى) (, tevazu; “Biz -aşağıda imzası olanlar- buna şahidiz.”), نَشْهَدُ بِكَذَا . نَحْنُ -) (, övgü; “Ben -ey kul- Allah Te‘âlâ’nın rahmetine muhtacım.”) ya da (نَحْنُ -) (.⁶²⁷ “Biz -gençler- vatani inşa ediyoruz.”) olabilir. (الشَّبَابُ - تَبْنِي الْوَطْنَ .

Kendisiyle tahtîş yapılan (muhtaş) ismin cümlede geliş şekilleri:⁶²⁸

- Ma‘rife olabilir. Örnek, نَحْنُ - الشَّبَابُ - عِمَادُ الْأُمَّةِ . “Biz -gençler- ümmetin dayanağı, temelidir.”

⁶²⁴ Bk. el-Faķî, *Teysîru’n-naħv*, 141.

⁶²⁵ Mübtedâ, mütekellim veya muhâtab zamîri olmalıdır.

⁶²⁶ Yâķût, *en-Naħvu’t-ta‘lîmî*, 985.

⁶²⁷ Ahmet Dağ, *Arap Dili ve Belağatında Mefuller*, 70; Yâķût, *en-Naħvu’t-ta‘lîmî*, 985; Hâdî Nehr, *el-İtķân*, 4: 1327; es-Suyûtî, *Hem‘u’l-hevâmi*, 3: 29-32; 106; el-Ġalâyeynî, *Câmi‘u’d-durûs*, 3: 18.

⁶²⁸ el-Faķî, *Teysîru’n-naħv*, 135-136; Ahmet Dağ, *Arap Dili ve Belağatında Mefuller*, 71. el-Ġalâyeynî ve Yâķût, az da olsa alem olarak da geldiğini belirtmektedir. Bk. el-Ġalâyeynî, *Câmi‘u’d-durûs*, 3: 18-20; Yâķût, *en-Naħvu’t-ta‘lîmî*, 987-988; Hıdayr, *Ķađâyâ mef‘ûl bih*, 142.

- Ma' rife bir isme muzâf olabilir. Örnek, نَحْنُ -مَعَاشِرَ الْأَنْبِيَاءِ- لَا نُورِثُ. "Biz (peygamberler topluluğu) mîras bırakmayız."

- Merfû^c zâhir bir isimle birlikte (أَيُّ) ve (أَيَّةُ) lafızları ile ihtîşâş yapılabilir.

Örnek, نَحْنُ -أَيُّهَا الشَّبَابُ- عِمَادُ الْأُمَّةِ.

2.2.2. Mef'ûl Mutlak

Mef'ûl mutlak, "cümlelerin manası tam olduktan sonra zikredilen, âmilini te'kîd, âmilin çeşidini veya sayısını beyan vazifesi gören mansûb masdardır/isimdir."⁶²⁹ şeklinde ifade edilmektedir.

Mef'ûl mutlak diğer mef'ûllerde olduğu gibi harf-i cerle kayıtlanmadığı (harf-i cerle birlikte kullanılmadığı) için hakikî mef'ûl olarak görülmüştür. Bu sebeple mef'ûllerin bu türü nahivciler tarafından mutlak mef'ûl diye isimlendirilmektedir.⁶³⁰

Nahivcilerden İbn Mâlik, mef'ûl mutlakın ta'rifini yaparken şöyle demiştir: "Örnek: {أَمِنَ} من {أَمِنَ} Masdar, fiilin işâret ettiği iki şeyden zaman dışındakine delâlet eden isimdir. Tıpkı {أَمِنَ} fiilinden {أَمِنَ} masdarında olduğu gibi."⁶³¹

İbn 'Aķîl ise masdar'ın ta'rifıyla alakalı şunları söylemektedir: "Fiil iki şeye delâlet eder, hades (oluş/eylem) ve zaman. Örneğin, (قام mâzî fiili) geçmiş zamanda ayağa kalkmaya, (يَقُومُ muzârî fiili) şu an veya gelecek zamanda ayakta olmaya, (قُمْ emir fiili) ise gelecek zamandaki ayağa kalma eyleminin talebine işâret etmektedir. (الْقِيَامُ) "kıyam" kelimesi -fiilin işâret ettiği iki şeyden biri olan- hades (oluş)

⁶²⁹ Bk. Semîra Haydâ, *Muĥâĥarât fin'naĥvi'l-'Arabîyyi el-mefâ'ilu'l-ĥamsetu* (Maĥrîb: y.y. 2010), 28; İbn 'Aķîl, *Şerĥu'bni 'Aķîl'alâ Elĥîyyeti'bni Mâlik*, 2: 169; Yâķût, *en-Naĥvu't-ta'limî*, 660; el-Fâķihî, *Şerĥu Kitâbi'l-Ĥudûd*, 214; İbnu'l-Ĥâcib, *Kâĥîye*, 45; 'Aĥmed el-Ĥâşimî, *el-Ĥavâ'idu'l-esâsiyyetu*, 197; el-Cârim - Emîn, *en-Naĥvu'l-vâĥîĥ*, 1: 238; 'Alî es-Sa'dî, *el-Vecîz fi naĥvi'l-luĥati'l-'Arabîyye*, 108; 'Abbâs Ĥasan, *en-Naĥvu'l-vâĥî*, 2: 207; er-Raĥî, *Şerĥu'r-Raĥî*, 1: 347.

⁶³⁰ Bk. el-'Antâķî, *el-Muĥîĥ*, 2: 92; Haydâ, *Muĥâĥarât fin'naĥvi'l-'Arabîyyi*, 27; İbn 'Aķîl, *Şerĥu'bni 'Aķîl'alâ Elĥîyyeti'bni Mâlik*, 2: 169; Yâķût, *en-Naĥvu't-ta'limî*, 660; el-'Uķberî, *el-Lubâb*, 186; er-Raĥî, *Şerĥu'r-Raĥî*, 1: 346; es-Suyûtî, *Hem'u'-hevâmi'*, 3: 94; Ebû Ĥayyân, *et-Tezîlu ve't-tekmîl*, 7: 130.

⁶³¹ Bk. Haydâ, *Muĥâĥarât fi'n-naĥvi'l-'Arabîyyi*, 27-28; Cemâ'a, *Şerĥu Kâĥîyyeti'bni'l-Ĥâcib*, 120.

bildirmektedir ve masdardır. İbn Mâlik'in yapmış olduğu tanımda kastettiği şey de tam olarak budur. İbn Mâlik, masdar'ın hades ismi olup, fiilin iki medlûlünden biri olduğunu söylemek istemiştir.⁶³²

İbnu'l-Hâcib de mef'ûl mutlakı “هُوَ مَا فَعَلَهُ فَاعِلٌ فِعْلٌ مَذْكُورٌ بِمَعْنَاهُ” O, fiilin fâ' ilinin yaptığı işin ismidir.⁶³³ şeklinde bir tanımla ifade etmektedir. Burada “fiilin fâ' ilinin yaptığı iş” ile kastedilen, fâ' ilin fiil üzerinde herhangi bir etki göstermesi değildir. Bilakis fiilin fâ' il ile meydana gelmesi kastedilmektedir. Örneğin, مَاتَ مَوْتًا “Öldü.” dediğimizde ölen kişinin (fâ' il), ölme fiili üzerinde herhangi bir etkisi yoktur. Lakin ölme işi kendisi ile kâim/gerçekleşmektedir. Eylemi kendi üzerinde kabul etmesi sebebiyle hükmî olarak fiil sayılmıştır. Bu sebeple mef'ûl mutlak olarak mansûb olmuştur.⁶³⁴

2.2.2.1. Masdarların kısımları:

Masdarlar, kendisiyle ulaşılmak istenen maksat ve içeriğine göre nahivciler tarafından birçok kısma ayrılmıştır. Biz ise aşağıda masdarları iki kısma ayırarak inceleyeceğiz.

1) Mutasarrıf olan ve mutasarrıf olmayan masdarlar:

a. Mutasarrıf olan masdarlar: Mutasarrıf masdarlar ya masdar olarak yani mef'ûl mutlak olarak mansûb olurlar veyahut farklı bir konumda gelirler. Şöyle ki, belirli bir cümle içerisinde, âmil ve karînenin gerektirdiği i' râbla i' râblanarak fâ' il, mef'ûl, mübtedâ, haber gibi unsurların vazifesini yerine getirirler.⁶³⁵

b. Mutasarrıf olmayan masdarlar: Bu tür masdarlar, masdar olmaya mülâzemet (kararlılık) gösterip dâima mef'ûl mutlak olarak kalırlar. مَعَادٌ (Yûsuf 12/23), فُسُبْحَانَ اللَّهِ رَبِّ gibi semâ'î masdarlar, bu türü teşkil eder.⁶³⁶ Örneğin, فُسُبْحَانَ اللَّهِ رَبِّ “Arş'ın Rabbi Allah, onların nitelemelerinden uzaktır, yücedir.” (el-

Enbiyâ 21/22), âyetinde geçen (فُسُبْحَانَ) sözcüğü zorunlu olarak hazfedilmiş bir fiilin

⁶³² Bk. İbn 'Aķîl, *Şerhu'bnî 'Aķîl 'alâ Elfiyyeti'bnî Mâlik*, 2: 169; Yâķût, *en-Naħvu't-ta'limî*, 660.

⁶³³ İbnu'l-Hâcib, *Kâfiye*, 45-46; 'Alî es-Sa' dî, *el-Vecîz fî naħvi'l-luġati'l-'Arabiyye*, 108; 'Abbâs Hâsan, *en-Naħvu'l-vâfi*, 2: 204.

⁶³⁴ Bk. İbnu'l-Hâcib, *Kâfiye*, 45.

⁶³⁵ Bk. el-Galâyeynî, *Câmi 'u'd-durûs*, 3: 33; Hâdî Nehr, *el İtķân*, 2: 609.

⁶³⁶ Bk. el-Galâyeynî, *Câmi 'u'd-durûs*, 3: 33-34; Hâdî Nehr, *el İtķân*, 2: 609.

mef'ûl mutlakıdır. Âyet-i kerîmede gayr-ı mutasarrıf olarak kullanılmış ve kendisinden sonrasına muzâf olmuştur. (تَنْزِيهَا لِلَّهِ وَبِرَاءَةً).⁶³⁷

2) Tahsîs edilmiş (mana kapsamı daraltılmış) ve mübhem (manası kapalı) masdar:

Muhtas masdarla anlatılmak istenen, fiilin kastettiği manadan daha fazlasıdır. Bu mana ileride de geleceği gibi masdar'ın te'kîd, nev' (çeşit) ve aded ifâde etmesidir.⁶³⁸

Mübhem masdar ise fiilin manası üzerine bir artma ve eksilme olmaksızın fiilin manasıyla aynıdır. Te'kîd maksadıyla veyahut fiili telaffuz etmemek için fiilden bedel olarak getirilir.⁶³⁹

2.2.2.2. Mef'ûl mutlak'ın görevleri:

1) Mef'ûl mutlak, âmilini te'kîd eder:⁶⁴⁰ Te'kîd için gelen mef'ûl mutlak özel bir te'kîd çeşididir. Kendisine âmil olan fiilin gerçek anlamda kullanıldığını muhataba bildirir.⁶⁴¹ Bu te'kîd çeşidi, fiilin iki defa tekrarından 'ivaz olduğu (onun yerine geçtiği) için lafzî te'kîd'e benzediği⁶⁴² ifade edilmektedir. Örneğin, وَمَكْرُوا مَكْرًا "Onlar bir tuzak kurdular. Farkında değillerken Allah da bir tuzak kurdu." (en-Neml 27/50) âyetinde geçen (مَكْرًا) kelimesi, kendisinden sonraki fiil için mef'ûl mutlak'tır. Kelimenin tekrarına benzediği için fiili te'kîd görevi ifâde etmektedir. Takdîri ise مَكْرُوا مَكْرًا, وَمَكْرَنَا مَكْرًا şeklidir. Daha sonra takdîrdeki tekrardan vazgeçilmiş ve cümle yerine müfred olarak kullanıldığı belirtilmektedir.⁶⁴³

Âmilini te'kîd için kullanılan mef'ûl mutlak zikredilmediğinde mana delâleti değişir. Örneğin, وَيَسْئَلُونَكَ عَنِ الْجِبَالِ فَقُلْ يَنْسِفُهَا رَبِّي نَسْفًا. "Ey Muhammed!) Sana dağların

⁶³⁷ Bk. Hâdî Nehr, *el-İtkân*, 2: 609.

⁶³⁸ Bk. Yâkût, *en-Naḥvu't-ta'limî*, 661; Hâdî Nehr, *el-İtkân*, 2: 610.

⁶³⁹ Bk. İbn Ya'îş, *Şerḥu'l-Mufaṣṣal*, 1: 111; Hâdî Nehr, *el-İtkân*, 2: 610.

⁶⁴⁰ el-'Ukberî, *el-Lubâb*, 187; Hâşimî, *el-Kavâ'idu'l-esâsiyyetu*, 198; el-Ġalâyeynî, *Câmi'u'd-durûs*, 2: 172. Âmilini te'kîd eden mef'ûl mutlakın Kur'ân'dan örnekleri için bk. Cihâd Yûsuf İbrâhîm el-'Arcâ, *Mute'allikâtu'l-fi'liyyâti fi'l-Kur'âni'l-Kerîm dirâseten terkîbiyyeten* (Doktora Tezi, Câmi'atu'd-Duveli'l-'Arabiyyeti, 2000), 48-49.

⁶⁴¹ Bk. 'Azîze Feval Babestî, *el-Mu'cemu'l-mufaṣṣal fi'n-naḥvi'l-'Arabiyyi* (Beyrût: y.y., 1992), 2: 1041; el-'Antâkî, *el-Muḥîṭ*, 2: 93; Ḥaydâ, *Muḥâḍarât fi'n-naḥvi'l-'Arabî*, 94.

⁶⁴² Hâdî Nehr, *el-İtkân*, 2: 610.

⁶⁴³ Bk. Hâdî Nehr, *el-İtkân*, 2: 610.

(kıyamet günündeki) hâlini soruyorlar. De ki: “Rabbim onları toz edip savuracak.” (Tâhâ 20/105) âyetinde geçen (نَسَفًا) kelimesi, mef'ûl mutlak olarak zikredilmiştir.

Şayet (نَسَفًا) mef'ûl mutlak zikredilmeseydi (رَبِّي يَنْسِفُهَا) cümlesinde mana delâleti değişirdi. Çünkü biz yalnız fiili zikrettiğimizde fiilin meydana gelmesi ve meydana gelmemesi muhtemeldir. Ama fiilden sonra mef'ûl mutlakı zikrettiğimizde bu ihtimal ortadan kalkmakta ve fiilin meydana geldiği kesinleşmektedir.

Mef'ûl mutlak, fiilini te'kîd etme hususunda fiilin tekrarı mesabesinde olduğu için nahivcilerin çoğunluğu, onun, tesniye (ikil) ve cem' (çoğul) olamayacağını ileri sürmüşlerdir. Çünkü masdarın fiiliyle ifade ettiği mana, tekrar eden fiilin ifade ettiği mana ile aynıdır. Ayrıca bu görüşü benimseyen dil âlimleri, “masdarlar (الرَّيْتُ), (التُّرَابُ), (المَاءُ) kelimeleri gibi cinstir. Cinsler ise tesniye ve cem' olmaz” demektedirler.⁶⁴⁴

2) Mef'ûl mutlak kendisinden önceki cümlenin içeriğini te'kîd eder:⁶⁴⁵

Örneğin, أُولَئِكَ هُمُ الْمُؤْمِنُونَ حَقًّا. “İşte onlar gerçek mü'minlerdir.” (el-'Enfâl 8/4) âyetinde geçen (حَقًّا) kelimesi, kendisinden önceki (أُولَئِكَ هُمُ الْمُؤْمِنُونَ) isim cümlesinin içeriğini te'kîd eden bir mef'ûl mutlak'tır. Âmil ise zorunlu olarak düşürülmüştür. Bu âyette (حَقًّا) kelimesinin te'kîd maksatlı gelmesi mümkün olmakla birlikte hazfedilen mef'ûl mutlakın sıfatı olması da mümkündür. Bu durumda ise takdîri (هُمُ) şeklinde (أُولَئِكَ هُمُ الْمُؤْمِنُونَ حَقًّا) şeklindedir.⁶⁴⁶ Ayrıca (حَقًّا) kelimesi, kendi âmilinin lafzından türemiş masdara izâfe olarak gelmesi de mümkündür. Örneğin, الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَتْلُونَهُ حَقَّ تِلَاوَتِهِ. “Kendilerine kitab verdiğimiz kimseler, onu gereği gibi okurlar.” (el-Bağara 2/121), âyetinde geçen (حَقَّ) kelimesi, masdara (تِلَاوَتِهِ) muzâf olmuş mef'ûl mutlak'tır.⁶⁴⁷

⁶⁴⁴ Bk. Hâdî Nehr, *el-İtqân*, 2: 611.

⁶⁴⁵ Yâsîn 'Abdullâh Naşîf, *et-Tağyîdu bi'l-mef'ûlât fi'l-Ğur'âni'l-Kerîm* (Doktora Tezi, el-Câmi' atü'l-Mustensîratu, Ocak-2005), 100.

⁶⁴⁶ Bk. Hâdî Nehr, *el-İtqân*, 2: 611.

⁶⁴⁷ Bk. Hâdî Nehr, *el-İtqân*, 2: 612. Farklı örnekler için bk. 'Abdullâh Naşîf, *et-Tağyîdu bi'l-mef'ûlât fi'l-Ğur'âni'l-Kerîm*, 100-101.

3) Mef'ûl mutlak fiilin nev'ini beyân eder:⁶⁴⁸ Bunun için masdarın mevsûf olması, muzâf veya şibh-i muzâf olması ve 'ahdiyye için olan (ال) ile bitişik gelmesi gereklidir.⁶⁴⁹ Örnekler:

يَنْظُرُونَ إِلَيْكَ نَظَرَ الْمَغْشِيِّ عَلَيْهِ. “Ölüm baygınlığına girmiş kimsenin bakışı gibi sana baktıklarını görürsün.” (Muhammed 47/20).

إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُبِينًا. “Şüphesiz biz sana apaçık bir fetih verdik.” (el-Fetih 48/1).

فَاَصْفَحَ الصَّفْحَ الْجَمِيلَ. “Sen şimdi güzel bir şekilde hoşgörü ile muamele et.” (el-Hicr 15/85).

- Birinci âyette geçen (نَظَرَ الْمَغْشِيِّ) kelimesi muzâf ve muzâf ileyten oluşmaktadır. Örnekte mef'ûl mutlak, fiilin nev'ine işâret etmektedir. Fetih sûresinde (فَتْحًا) kelimesi ise (مُبِينًا) ile mevsûf olduğu için mef'ûl mutlakın nev'ini beyan etmektedir. el-Hicr sûresindeki (الصَّفْحَ) kelimesi de yine mef'ûl mutlaktır. İki açıdan fiilin nev'ine işâret eder. İlk olarak 'ahd için olan (ال) ile bitişik gelmiştir. İkinci olarak da (الْجَمِيلَ) kelimesiyle sıfatlanmıştır.⁶⁵⁰

4) Mef'ûl mutlak, fiilin adedini beyân eder:⁶⁵¹ Fiilin adedini beyân eden mef'ûl mutlak'ta sayının ma'lûm veya meçhûl/belirsiz olması, âmilin zikredilip zikredilmemesi fark etmemektedir. Örneğin,

يُضَاعَفُ لَهَا الْعَذَابُ ضِعْفَيْنِ. “Onun cezası iki kat verilir.” (el-'Ahzâb 33/30),

⁶⁴⁸ Haydâ, *Muḥâḍarât fi'n-naḥvi'l-'Arabî*, 30; el-'Ukberî, *el-Lubâb*, 186; 'Alî es-Sa'dî, *el-Vecîz fi naḥvi'l-luġati'l-'Arabiyye*, 109; el-Ġalâyeynî, *Câmi'u'd-durûs*, 2: 172. Nev'ini beyân eden mef'ûl mutlakın Kur'ân'dan örnekleri için bk. el-'Arcâ, *Mute'alliḳâtu'l-fi'liyyâti fi'l-Ḳur'âni'l-Kerîm*, 49-50.

⁶⁴⁹ Bk. İbn 'Aḳîl, *Şerḩu'bni 'Aḳîl 'alâ Elfiyyeti'bni Mâlik*, 2: 172; el-Ġalâyeynî, *Câmi'u'd-durûs*, 2: 172 (dipnot 1); Hâdî Nehr, *el-İtkân*, 2: 612; bk. 'Abdullâh Naşîf, *et-Taḳyîdu bi'l-mef'ûlât fi'l-Ḳur'âni'l-Kerîm*, 87.

⁶⁵⁰ Bk. Hâdî Nehr, *el-İtkân*, 2: 611-612. Daha fazla örnek için bk. 'Abdullâh Naşîf, *et-Taḳyîdu bi'l-mef'ûlât fi'l-Ḳur'âni'l-Kerîm*, 87-91.

⁶⁵¹ İbn 'Aḳîl, *Şerḩu'bni 'Aḳîl 'alâ Elfiyyeti'bni Mâlik*, 2: 172; Haydâ, *Muḥâḍarât fi'n-naḥvi'l-'Arabî*, 31; el-'Ukberî, *el-Lubâb*, 186; 'Ahmed el-Hâşimî, *el-Ḳavâ'idu'l-esâsiyyetu*, 198. Adedini beyân eden mef'ûl mutlakın Kur'ân'dan örnekleri için bk. el-'Arcâ, *Mute'alliḳâtu'l-fi'liyyâti fi'l-Ḳur'âni'l-Kerîm*, 50-51; 'Abdullâh Naşîf, *et-Taḳyîdu bi'l-mef'ûlât fi'l-Ḳur'âni'l-Kerîm*, 96.

نُوتَهَا أَجْرَهَا مَرَّتَيْنِ. “Ona mükâfatını iki kat veririz.” (el-’Aḥzâb 33/31),

وَمُحِلَّتِ الْأَرْضُ وَالْجِبَالُ فَدُكَّتَا دَكَّةً وَاحِدَةً.

kaldırılıp birbirine çarptırılınca, işte o gün olacak olmuştur.” (el-Ḥâkka 69/14) âyetlerinde geçen (ضِعْفَيْنِ) kelimesi, (يُضَاعَفُ) fiilinin adedini beyân eden mansûb mef’ûl mutlakdır. Tesniye olduğu için nasb alâmeti (ي) “yâ” iledir. (مَرَّتَيْنِ) kelimesi de aynı şekildedir ancak âmili mahzûf/düşürülmüştür. (دَكَّةً) kelimesi ise mef’ûl mutlakdır. Âmili de (دُكَّتَا) kelimesidir. (وَاحِدَةً) kelimesine geldiğimizde ise (دَكَّةً) kelimesinin sıfatı olup (دَكَّةً) kelimesinin fiilini te’kîd etmektedir. Çünkü adet buna (masdar-ı merreye) delâlet eden sayıdan elde edilmektedir.⁶⁵²

5) Mef’ûl mutlak, âmili’nin miktarını beyân eder: Bu kısım mef’ûl mutlakı fiilin adedini beyân eden mef’ûle katmak da mümkündür.⁶⁵³

Örneğin, إِنَّ اللَّهَ لَا يَظْلِمُ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ. “Şüphesiz Allah (hiç kimseye) zerre kadar zulmetmez.” (en-Nisâ’ 4/40) âyetinde geçen (مِثْقَالَ) kelimesi, hazfedilmiş masdar (ظُلْمًا) için sıfattır. Takdîri ise إِنَّ اللَّهَ لَا يَظْلِمُ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ مِنَ الظُّلْمِ şeklindedir.⁶⁵⁴

6) Mef’ûl mutlak, fiilinin yerine geçer: Arap dilinde, emir, duâ, istifhâm-ı inkârî ifâde etmek için masdarın fiilinin yerine geçmesi çoktur. Bununla birlikte fiilden nâib olan mef’ûl mutlak te’kîd de ifâde etmektedir.⁶⁵⁵

Örneğin, فَإِذَا لَقِيتُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا فَضَرْبِ الرِّقَابِ. “(Savaşta) inkâr edenlerle karşılaştığınız zaman boyunlarını vurun.” (Muḥammed 47/4),

وَقِيلَ بُعْدًا لِلْقَوْمِ الظَّالِمِينَ! “Zalimler topluluğu, Allah’ın rahmetinden uzak olsun!”

denildi.” (Hûd 11/44),

⁶⁵² Bk. Hâdî Nehr, *el-İtḳân*, 2: 612-613.

⁶⁵³ Hâdî Nehr, *el-İtḳân*, 2: 613.

⁶⁵⁴ Bk. Hâdî Nehr, *el-İtḳân*, 2: 613. Değişik örnekler için bk. ‘Abdullâh Naşîf, *et-Taḳyîdu bi’l-mef’ûlât fi’l-Ḳur’âni’l-Kerîm*, 92-94.

⁶⁵⁵ Bk. el-Ğalâyeynî, *Câmi’u’-d-durûs*, 3: 38-40; Hâdî Nehr, *el-İtḳân*, 2: 613. Konu hakkında geniş bilgi ve farklı örnekler için bk. ‘Abdullâh Naşîf, *et-Taḳyîdu bi’l-mef’ûlât fi’l-Ḳur’âni’l-Kerîm*, 97-99.

“Artık alevli ateştekiler Allah’ın rahmetinden uzak olsun!” (el-Mulk 67/11)⁶⁵⁶ âyetlerine baktığımızda ilk âyetteki (ضَرْبَ) kelimesi âmilin yerine geçtiği için âmili vucûben (zorunlu) hafzedilmiş mef’ûl mutlak’tır. Takdîri ise فاضربوا ضَرْبَ الرَّقَابِ şeklindedir. İkinci ve üçüncü ayette ise (بُعْدًا) ve (سُحْقًا) kelimeleri mukadder birer fiille mäsüb olmuş mef’ûl mutlak’tırlar. Takdîri (بُعْدُوا بُعْدًا) ve (سُحِقُوا سُحْقًا) şeklindedir. Âyette geçen iki masdarla da zalimler ve alevli ateştekilere bedduâ kastedilmektedir. Âyette geçen (لِلْقَوْمِ) ve (لِأَصْحَابِ السَّعِيرِ) cer grubu, hafzedilmiş bir kelimeye müte‘allık (alakalı)’tır. Takdîri ise إِرَادِي veya bunun benzeri bir şeydir.⁶⁵⁷

Kur’ân-ı Kerîm’de nehy ve istifhâm ifâde etmek için fiilin yerine geçen mef’ûl mutlak örneği tespit edilememiştir.⁶⁵⁸

7) Mef’ûl mutlak bir şeyin akîbetini veya sonrasının netîcesini tafsîl etmek, olay ve netîce arasındaki sebebiyet ilişkisini kuvvetlendirmek için gelebilir:⁶⁵⁹

Örneğin, فِيمَا مَنَّا بَعْدُ وَإِنَّا فِدَاءٌ, “Artık bundan sonra (esirleri) ya karşılıksız ya da fidiye karşılığı salverin.” (Muhammed 47/4)⁶⁶⁰ âyetindeki (ف) harfi tefri‘iyye içindir. (مَنَّا) tafsîl (açıklama) harfidir. (مَنَّا) ve (فِدَاءٌ) kelimeleri ise vucûben hafzedilmiş bir fiil için mef’ûl mutlak makamındadır. İkisi de kendilerinden önceki olayı (emri) tafsîlatlandırmayı ifâde etmektedir. Takdîri ise فِيمَا أَنْ تَمَنَّوْا مَنَّا وَإِنَّا أَنْ تُفَادُوا فِدَاءً şeklindedir.⁶⁶¹

⁶⁵⁶ ‘ Abdullâh Naşîf, *et-Taқыıdu bi'l-mef'ûlât fi'l-Қur'âni'l-Kerîm*, 98.

⁶⁵⁷ Âyetlerin i‘râbı için bak. Hâdî Nehr, *el-İtkân*, 2: 613-614; ‘ Abdullâh Naşîf, *et-Taқыıdu bi'l-mef'ûlât fi'l-Қur'âni'l-Kerîm*, 104-105.

⁶⁵⁸ Kur’an dışı örnek olarak ise لَا تَكْفُرْ حَتَّىٰ cümlesini verebiliriz. Takdîri ise وَلَا تَكْفُرْ بِهِ كَفْرًا şeklindedir.

⁶⁵⁹ Bk. er-Rađî, *Şerhu’r-Rađî*, 1: 369; el-Ğalâyeynî, *Câmi‘u’d-durûs*, 3: 42; Hâdî Nehr, *el-İtkân*, 2: 614; ‘ Abdullâh Naşîf, *et-Taқыıdu bi'l-mef'ûlât fi'l-Қur'âni'l-Kerîm*, 99.

⁶⁶⁰ er-Rađî, *Şerhu’r-Rađî*, 1: 369.

⁶⁶¹ Bk. el-Ğalâyeynî, *Câmi‘u’d-durûs*, 3: 42; Hâdî Nehr, *el-İtkân*, 2: 614-615; ‘ Abdullâh Naşîf, *et-Taқыıdu bi'l-mef'ûlât fi'l-Қur'âni'l-Kerîm*, 99.

• Kendinden öncesinin neticesini tafsîl ifâde eden masdar için, tekrarı şart koşulmaktadır. Çünkü bu şekilde iki lafızdan biri, fiilin açıkça tekrar zikredilmesine ihtiyaç bırakmamaktadır. Böylece fiilin gizli olmasının bağlayıcılık (zorunluluk) sebebi de sabit hale gelmektedir. Belirtmek gerekir ki bazen cümlede yapılan “hasr” (manayı daraltma) da tekrar ile kastedilen te’kîd yerine geçmektedir.

2.2.2.3. Mef’ûl mutlak’ı nasb eden âmiller:

Mef’ûl mutlakta aslolan fiilin, -ister ma’lum ister meçhul olsun- mef’ûl mutlakta amel etmesidir.⁶⁶²

Örneğin, زَلَّزَلْنَا الْأَرْضَ إِذَا زُلْزِلَتْ “Yeryüzü kendine has bir sarsıntıya uğratıldığında.” (ez-Zilzâl 99/1) âyetinde geçen (زَلَّزَلْنَا) kelimesi mef’ûl mutlaktır. Mana yönüyle fâiline izâfe edilmiştir. Takdîri ise زَلَّزَلْنَا الَّذِي تَسْتَحِقُّهَا şeklidir. Âmil ise meçhul fiil olan (زُلْزِلَ) kelimesidir.⁶⁶³

Her ne kadar mef’ûl mutlakta aslolan fiilin amel etmesi olsa da mef’ûl mutlakı nasb eden âmiller üç kısma ayrılarak ele alındığını müşahede etmekteyiz.

1) Mef’ûl mutlakın âmili kendi gibi masdar olabilir.⁶⁶⁴

Masdar, ma’lûlünün lafzı ve manası ile aynı veya bunun dışında farklı bir şey olarak âmil olabilir.

Örneğin, جَزَاءُكُمْ جَزَاءُ مَوْفُورًا. “Kuşkusuz cehennem tam bir karşılık olarak hepinizin cezası olacaktır.” (el-İsrâ’ 17/63)⁶⁶⁵ âyetinde geçen (جَزَاءُ) kelimesi, haber olarak gelen masdar (جَزَاءُكُمْ) için mef’ûl mutlak olmuştur. Bu örnekteki mef’ûl mutlak, âmilinin lafzı ve manasıyla uyum içerisindedir. (مَوْفُورًا) kelimesiyle vasıflandığı için eylemin nev’ini beyan etmektedir. Ayrıca (جَزَاءُ) kelimesinin, (جَزَاءُكُمْ) masdarının delâlet ettiği takdîri bir fiil (جَزَوْنَا) için mef’ûl mutlak olması da

⁶⁶² Hâdî Nehr, *el-İtkân*, 2: 615.

⁶⁶³ Hâdî Nehr, *el-İtkân*, 2: 615.

⁶⁶⁴ Bk. es-Suyûtî, *Hem ‘u’l-hevâmi*, 3: 97; İbn ‘Aķîl, *Şerhu’bni ‘Aķîl ‘alâ Elfiyyeti’bni Mâlik*, 2: 169-170; el-’Anţâkî, *el-Muĥîţ*, 2: 99; Ħaydâ, *Muĥâġarât fi’n-naĥvi’l-‘Arabî*, 30; Yâķût, *en-Naĥvu’t-ta’limî*, 661.

⁶⁶⁵ Bk. es-Suyûtî, *Hem ‘u’l-hevâmi*, 3: 97; el-Gâlâyeynî, *Câmi ‘u’d-durûs*, 3: 36.

câizdir. Birinci i' râb fiil takdîrine ihtiyaç duyulmadığı için daha uygun görülmüştür.⁶⁶⁶

2) Mef' ûl mutlakın âmili fiil olabilir.⁶⁶⁷ Örneğin, “وَكَلَّمَ اللَّهُ مُوسَى تَكْلِيمًا.” “Allah, Mûsa ile de doğrudan konuştu.” (en-Nisâ' 4/164) âyetinde geçen (تَكْلِيمًا) kelimesi (كَلَّمَ) fiiliyle mansûb olmuş mef' ûl mutlaktır.⁶⁶⁸

Fiilin, mef' ûl mutlakta amel etmesi için üç şeyi kendisinde barındırması gerekir:⁶⁶⁹

a. Fiilin mutasarrıf olması gerekir. نَعِمَ, يَسْ, لَيْسَ gibi câmid fiiller mef' ûl mutlakta amel edemezler.

b. Fiilin “tâm” fiil olması gerekir. كَانَ gibi nâkıs fiiller mef' ûl mutlakta amel edemezler.

c. Ameli nesh (iptal) eden fiiller de mef' ûl mutlakta amel edemezler. Mesela ظَنَّ gibi fiiller, mübtedâ haberin başına dâhil olup, amelini iptal eder ve her ikisini de kendisine mef' ûl alarak nasb eder.

3) Mef' ûl mutlakın âmili, ism-i fâ' il veya ism-i mef' ûl gibi müştak isim olması da mümkündür.⁶⁷⁰

Örneğin, “يا أَيُّهَا الْإِنْسَانُ إِنَّكَ كَادِحٌ إِلَىٰ رَبِّكَ كَدْحًا فَمُلَاقِيهِ.” “Ey insan! Şüphesiz, sen Rabbine (kavuşuncaya kadar) didinip duracak ve sonunda didinmenin karşılığına kavuşacaksın.” (el-İnşikâh 84/6) âyetinde geçen (كَادِحٌ) kelimesi يَكْدَحُ manasında ism-i fâ' il'dir. (إِنَّ)'nin haberi olup mübtedadan sonra geldiği için masdar da amel etmiş ve onu kendine mef' ûl mutlak alarak nasb etmiştir.⁶⁷¹

⁶⁶⁶ Bk. Yâkût, *en-Naḥvu't-ta'limî*, 661; Hâdî Nehr, *el-İtkân*, 2: 616.

⁶⁶⁷ Ḥaydâ, *Muḥâḍarât fî naḥvi'l-'Arabîyyi*, 30; İbn 'Aqîl, *Şerḥu'bni 'Aqîl 'alâ Elfiyyeti'bni Mâlik*, 2: 169-170; Yâkût, *en-Naḥvu't-ta'limî*, 661; el-Ḥaṭîb ve Maşlûḥ, *Naḥvu'l-'Arabîyyeti*, 3: 220.

⁶⁶⁸ Yâkût, *en-Naḥvu't-ta'limî*, 661.

⁶⁶⁹ Bk. İbn 'Aqîl, *Şerḥu'bni 'Aqîl 'alâ Elfiyyet-ibni Mâlik*, 2: 170.

⁶⁷⁰ el-'Anṭâkî, *el-Muḥîṭ*, 2: 100; Hâdî Nehr, *el-İtkân*, 2: 616; Ḥaydâ, *Muḥâḍarât fî'n-naḥvi'l-'Arabî*, 30; İbn 'Aqîl, *Şerḥu'bni 'Aqîl 'alâ Elfiyyet-ibni Mâlik*, 2: 170; Yâkût, *en-Naḥvu't-ta'limî*, 662.

⁶⁷¹ Hâdî Nehr, *el-İtkân*, 2: 216.

İsm-i mef'ûl'ün, mef'ûl mutlakta amel ettiği bir delil sabit olmamıştır. Sıfat-ı müşebbehe ve ism-i tafdîl'in mef'ûl mutlakta amel edip etmemesi hususunda ise nahivciler ihtilâf etmişlerdir.

2.2.2.4. Mef'ûl mutlak'ın nâibi:

Mef'ûl mutlakta aslolan sarîh (açık) masdar olmasıdır. Ancak Arap dilinde, mef'ûl mutlakın vazîfesini edâ etmesi için masdarın yerine geçecek belirli lafızlara izin verilmiştir. Mef'ûl mutlak yerine geçen lafızlardan her biri mef'ûl mutlak diye isimlendirilmektedir. Onun manasına işâret ederek bu sayede mef'ûl mutlakın sahip olduğu i'râb hükmü olan “mansûbiyeti” almaları mümkün olmaktadır.⁶⁷²

1) İsm-i masdar:⁶⁷³ Bir oluşa (hadeş) delâlet etmesi cihetiyle masdarla eşit olan ancak fiilin harflerini tamamen kapsamaması hususunda masdara uymayan - çünkü ism-i masdarın sûreti, yerine bir şey gelmeksizin lafzen veya takdîren fiilin harflerinin bir kısmını taşıyabilir- her isim, ism-i masdar olarak tarif edilmektedir.⁶⁷⁴

Örneğin, أَعْطَيْتَكَ عَطَاءً, “Sana bir hediye verdim.”, إِغْتَسَلْتُ غُسْلًا, “Yıkandım.”, كَلَّمْتُكَ, “Seninle iyice konuştum.” cümlelerinde altı çizili kelimeler ism-i masdar olarak kullanılmıştır.⁶⁷⁵

İsm-i 'ayn veya cins isim için 'alem (özel isim) olarak gelen ism-i masdarlar da masdar'ın yerine geçebilir. İştikâkı bir, kipi farklıdır. Örneğin, وَاللَّهُ أَنْبَتَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ, “Allah, sizi yerden (bitki bitirir gibi) bitirdi (yarattı.)” (Nuḥ 71/17) âyetinde geçen أَنْبَتَ fiilinin mastarı إِنْبَاتًا kelimesidir. Cümlede أَنْبَتَ fiilinin mastarı olan إِنْبَاتًا kelimesi ism-i mastar olarak أَنْبَتَ fiilinin mastarı olan إِنْبَاتًا kelimesinin yerine

⁶⁷² Bk. Hâdî Nehr, *el-İtkân*, 2: 616. Aşağıda mef'ûl mutlakın nâibi'ni maddeler halinde zikredeceğiz. Sayacağımız maddelere Kur'an'dan örnekler için bk. el-'Arcâ, *Mute'alliḳātu'l-fi'liyyâti fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 50-54.

⁶⁷³ Ḥaydâ, *Muḥâḍarât fi'n-naḥvi'l-'Arabî*, 31; Yâkût, *en-Naḥvu't-ta'limî*, 666; 'Aḥmed el-Hâşimî, *el-Kavâ'idu'l-esâsiyyetu*, 198; el-Ġalâyeynî, *Câmi'u'd-durûs*, 3: 34; el-Ḥaḫîb ve Maşlûḫ, *Naḥvu'l-'Arabiyyeti*, 3: 232; 'Ukberî, *el-Lubâb*, 187 (dipnot 1).

⁶⁷⁴ Bk. Hâdî Nehr, *el-İtkân*, 2: 617; *Naḥvu't-ta'libîkî*, 1: 489; el-Ġalâyeynî, *Câmi'u'd-durûs*, 1: 161.

⁶⁷⁵ el-'Antâkî, *el-Muḫîṭ*, 2: 99; Ḥaydâ, *Muḥâḍarât fi'n-naḥvi'l-'Arabî*, 31; 'Aḥmed el-Hâşimî, *el-Kavâ'idu'l-esâsiyyetu*, 198; el-Ġalâyeynî, *Câmi'u'd-durûs*, 3: 34; Ebû Ḥayyân, *et-Tezyîlu ve't-tekmîl*, 7: 132; 'Ukberî, *el-Lubâb*, 187.

geçmiştir.⁶⁷⁶ وَأَقْرَضُوا اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا... (el-Ĥadîd 57/18) âyetinde ise masdar alem değil de ism-i ma‘nâ olarak gelmiştir. Kıyâs gereği (أَقْرَضَ) kelimesinin masdarı (إِقْرَاضًا) şeklinde gelmesi gerekirken onun yerine farklı bir kipi olan (قَرْضًا) masdarı gelmiştir.⁶⁷⁷

2) Mef‘ûl mutlakın sıfatı, onun nâibi olabilir.⁶⁷⁸ Örneğin, وَادْكُرُوا اللَّهَ كَثِيرًا, “Allah’ı çokça zikredin.” (el-‘Enfâl 8/45) âyetinde geçen (كَثِيرًا) lafzı, hazfedilmiş masdarın sıfatı olduğu için mansûb’tur. Takdîri ise (وَادْكُرُوا اللَّهَ ذِكْرًا كَثِيرًا) şeklindedir.⁶⁷⁹

3) Masdara muzâf olan külliyyet veya cüz‘iyete işaret eden (بعض), (كل) kelimeleri ve aynı şekilde masdara muzâf olup kemâliyyet bildiren (أَيُّ) edatı⁶⁸⁰, mef‘ûl mutlakın nâibi olabilir.⁶⁸¹ Örneğin, فَلَا تَمِيلُوا كُلَّ الْمَيْلِ, “Öyle ise (birine) büsbütün gönül verip...” (en-Nisâ’ 4/129) âyetinde geçen (كُلِّ) kelimesi الْمَيْلِ

⁶⁷⁶ Bu madde ve örnek için bk. ‘Abbâs Ḥasan, *en-Naḥvu’l-vâfi*, 2: 214-215; Hâdî Nehr, *el-İtkân*, 2: 618; el-Ġalâyeynî, *Câmi‘u’d-durûs*, 3: 35; er-Rađî, *Şerḥu’r-Rađî*, 1: 350-351; el-Ĥaṭîb ve Maşlûḥ, *Naḥvu’l-‘Arabiyyeti*, 3: 232. Yâkût, *en-Naḥvu’t-ta’lîmî*, 666; ‘Abdullâh Naşîf, *et-Taḳyîdu bi’l-mef‘ûlât fi’l-Ḳur’âni’l-Kerîm*, 106.

⁶⁷⁷ Bk. ‘Abdullâh Naşîf, *et-Taḳyîdu bi’l-mef‘ûlât fi’l-Ḳur’âni’l-Kerîm*, 106; Hâdî Nehr, *en-Naḥvu’t-taḳbîkî*, 489. Burada ism-i masdar ve masdar arasında lafız ve delâlet açısından farklar vardır. Nahivciler, lafız i‘tibariyle fiilin lafzından türeyene “masdar”, fiilin lafzından meydana gelmeyen bilakis cins isim için veya ism-i zât için ‘alem olarak gelene ise “ism-i mastar” demektedirler. Bk. *Şerḥu’l-Mufaşşal*, 1: 111; *el-Burhân fi ‘ulûmi’l-Ḳur’ân*, 2: 395.

⁶⁷⁸ el-‘Anṭâkî, *el-Muḥîṭ*, 2: 100; Yâkût, *en-Naḥvu’t-ta’lîmî*, 665; Hâdî Nehr, *el-İtkân*, 2: 620; Ḥaydâ, *Muḥâḍarât fi’n-naḥvi’l-‘Arabî*, 31; Yâkût, *en-Naḥvu’t-ta’lîmî*, 665; ‘Aḥmed el-Ĥâşimî, *el-Ḳavâ‘idu’l-esâsiyye*, 198; ‘Abbâs Ḥasan, *en-Naḥvu’l-vâfi*, 2: 216; el-Ġalâyeynî, *Câmi‘u’d-durûs*, 3: 34.

⁶⁷⁹ Bk. Hâdî Nehr, *el-İtkân*, 2: 620; el-Ĥaṭîb ve Maşlûḥ, *Naḥvu’l-‘Arabiyyeti*, 3: 232; Ebû Ḥayyân, *et-Tezyîlu ve’t-tekmîl*, 7: 154; ‘Ukberî, *el-Lubâb*, 187; ‘Abdullâh Naşîf, *et-Taḳyîdu bi’l-mef‘ûlât fi’l-Ḳur’âni’l-Kerîm*, 107.

⁶⁸⁰ Bk. el-Ġalâyeynî, *Câmi‘u’d-durûs*, 3: 36; ‘Ukberî, *el-Lubâb*, 188.

⁶⁸¹ el-‘Anṭâkî, *el-Muḥîṭ*, 2: 100; Yâkût, *en-Naḥvu’t-ta’lîmî*, 663; Hâdî Nehr, *el-İtkân*, 2: 619; Ḥaydâ, *Muḥâḍarât fi’n-naḥvi’l-‘Arabî*, 32; ‘Abbâs Ḥasan, *en-Naḥvu’l-vâfi*, 2: 215; el-Ġalâyeynî, *Câmi‘u’d-durûs*, 3: 36; el-Ĥaṭîb ve Maşlûḥ, *Naḥvu’l-‘Arabiyyeti*, 3: 229; İbn ‘Aḳîl, *Şerḥu’bni ‘Aḳîl ‘alâ Elfiyyeti’bni Mâlik*, 2: 173. Örnekler için ayrıca bk. ‘Abdullâh Naşîf, *et-Taḳyîdu bi’l-mef‘ûlât fi’l-Ḳur’âni’l-Kerîm*, 107; Muḥammed ‘Abdullâhîk ‘Ađîme, *Dirâsâtun li-‘uslûbi’l-Ḳur’âni’l-Kerîm* (Ķâhire: Dâru’l-Hadîs, 1401/1981), 2: (3.Kısım) 71.

kelimesine muzâf olduğu için masdardan nâib olmuştur.⁶⁸² Aynı durum *يَدَاكَ* وَلَا تَجْعَلْ يَدَاكَ وَلَا تَبْسُطْهَا كُلَّ الْبَسْطِ. “Eli sıkı olma, büsbütün eli açık da olma.” (el-İsrâ’ 17/29) âyeti ve “Eğer (Peygamber) bize isnat ederek bazı sözler uydurmuş olsaydı, mutlaka onu kudretimizle yakalardık.” (el-Hâkka 69/44) âyetinde de söz konusudur. Âyet-i kerîmede (*كُلَّ*) ve (*بَعْضَ*) kelimeleri, hazfedilmiş masdarın yerine geçmiş mef’ûl mutlaklardır. Takdîri ise (*وَلَا تَبْسُطْهَا بَسْطًا كُلَّ*) (*وَلَا تَقُولُ تَقْوَلًا بَعْضَ الْأَقْوَالِ*) ve (*الْبَسْطِ*) şeklidir.⁶⁸³

“Tam bir şekilde çalıştım.” örneğinde ise *أَيَّ* kelimesi masdara muzâf olmuş, masdarın yerine geçmiş mef’ûl mutlaklardır. Takdîri ise (*اجْتَهَدْتُ*) (*اجْتَهَادًا أَيَّ اجْتِهَادٍ*) şeklidir.⁶⁸⁴

4) Mef’ûl mutlakın mana itibariyle müterâdifî (eş anlamlısı), onun nâibi olabilir.⁶⁸⁵ Örneğin, *فَإِذَا دَخَلْتُمْ بُيُوتًا فَسَلِّمُوا عَلَى أَنْفُسِكُمْ تَحِيَّةً مِنْ عِنْدِ اللَّهِ مُبَارَكَةً طَيِّبَةً.* “Evlere girdiğiniz zaman birbirinize, Allah katından mübarek ve hoş bir esenlik dileği olarak, selâm verin.” (en-Nûr 24/61) âyetinde geçen (*تَحِيَّةً*) kelimesi, (*سَلِّمُوا*) fiilinin mastarı olan (*تَسْلِيمًا*) ile,⁶⁸⁶ “Onun için o kafirlere mühlet ver, biraz daha süre tanı onlara!” (et-Târik 86/17) âyetinde geçen (*رُؤْيَدًا*) kelimesi, (*أَمْهَلَ*) fiilin mastarı olan (*إِمْهَالًا*) ile, (*فَرِحْتُ*) örneğinde (*جَدَلًا*) kelimesi (*فَرِحَ*) fiilinin masdarı olan

⁶⁸² İbn ‘Aqîl, *Şerhu’bni ‘Aqîl ‘alâ Elfiyyeti’bni Mâlik*, 2: 173; ‘Aḥmed el-Hâşimî, *el-Ḳavâ‘idu’l-esâsiyyetu*, 199; ‘Alî es-Sa‘dî, *el-Vecîz fi naḥvi’l-luġati’l-‘Arabiyye*, 110; el-Ḥaṭîb ve Maşlûḥ, *Naḥvu’l-‘Arabiyyeti*, 3: 229; ‘Ukberî, *el-Lubâb*, 188.

⁶⁸³ Hâdî Nehr, *el-İtkân*, 2: 619.

⁶⁸⁴ el-‘Antâkî, *el-Muḥîṭ*, 2: 100; el-Ġalâyeynî, *Câmi‘u’d-durûs*, 3: 37.

⁶⁸⁵ el-‘Antâkî, *el-Muḥîṭ*, 2: 99; Yâḳût, *en-Naḥvu’t-ta‘lîmî*, 663; Ḥaydâ, *Muḥâḍarât fi’n-naḥvi’l-‘Arabî*, 30; İbn ‘Aqîl, *Şerhu’bni ‘Aqîl ‘alâ Elfiyyeti’bni Mâlik*, 2: 173; ‘Aḥmed el-Hâşimî, *el-Ḳavâ‘idu’l-esâsiyyetu*, 198; ‘Alî es-Sa‘dî, *el-Vecîz fi naḥvi’l-luġati’l-‘Arabiyye*, 110; ‘Abbâs Ḥasan, *en-Naḥvu’l-vâfi*, 2: 214; el-Ġalâyeynî, *Câmi‘u’d-durûs*, 3: 34; el-Ḥaṭîb ve Maşlûḥ, *Naḥvu’l-‘Arabiyyeti*, 3: 233.

⁶⁸⁶ Muḥammed ‘Abduḥâlîk ‘Aḍîme, *Dirâsâtun li- ‘uslûbi’l-Ḳur’âni’l-Kerîm*, 2: (3.Kısım) 78.

(نَهَضًا) ile, (وَقُوًّا) cümlesinde ise (وَقُوًّا) kelimesi, (نَهَضَ) fiilinin masdarı olan (نَهَضًا) kelimesi ile müradiftir.⁶⁸⁷

Bir fiilden sonra, lafızları farklı ancak manaları aynı olan mansûb bir masdar geldiğinde, aşağıda görüldüğü gibi üç şekilde i' râblamak mümkündür.⁶⁸⁸

1) Mef'ûl mutlak olabilir. Âmil-i hususunda iki farklı görüş mevcuttur. Birinci görüşü temsil eden es-Sîrâfî, el-Mubberred, İbn Mâlik'e göre âmil, kendinden önceki fiildir. Buna görüşe göre yukarıdaki örnekteki (وَقُوًّا) masdarı, mef'ûl mutlak olarak mansûb'tur. Onu nasbeden ise kendinden önceki نَهَضَ fiilidir. İkinci görüşü temsil eden Sîbeveyhi ve cumhura göre masdarın âmili kendi lafzından olan hazfedilmiş bir fiildir. Bu görüşü benimseyenler zikredilmiş fiili, hazfedilmiş fiilin mevcûdiyetine delil saymışlardır.⁶⁸⁹

2) Masdar, mef'ûl leh için aranan şartları kendisinde barındırıyorsa, mef'ûl leh olarak da kabul edilebilir. Örneğin, فَرِحْتُ جَدًّا cümlesinde جَدًّا mef'ûl leh olarak kabul edildiğinde cümlenin aslı şöyledir: فَرِحْتُ لِأَجْلِ الْجَزْلِ. “Neşeli olduğum için sevindim.”

3) Masdar müştak bir isim ile te'vîl ederek hâl olduğuna hükmedilebilir. Bu durumda فَرِحْتُ جَدًّا örneğinin aslı فَرِحْتُ حَالَ كَوْنِي جَزْلَانٍ şeklinde olur.

5) Mef'ûl mutlakın zamîri, onun nâibi olabilir.⁶⁹⁰

Örneğin, فَإِنِّي أُعَذِّبُهُ عَذَابًا لَا أُعَذِّبُهُ أَحَدًا مِنَ الْعَالَمِينَ. “Artık ben ona kâinatta hiçbir kimseye etmeyeceğim azabı ederim.” (Mâ'ide 5/115) âyetinde (هـ) zamîri mef'ûl mutlakın nâibidir. Takdîri ise لَا أُعَذِّبُ الْعَذَابَ أَحَدًا şeklindedir.⁶⁹¹

⁶⁸⁷ Bk. Haydâ, *Muḥâḍarât fi'n-naḥvi'l-'Arabî*, 31; İbn 'Aqîl, *Şerḥu'bni 'Aqîl 'alâ Elfiyyeti'bni Mâlik*, 2: (dipnot 2) 173.

⁶⁸⁸ Bk. İbn 'Aqîl, *Şerḥu'bni 'Aqîl 'alâ Elfiyyeti'bni Mâlik*, 2: (dipnot 2) 173.

⁶⁸⁹ Bk. Ahmet Dağ, *Arap Dili ve Belağatında Mefuller*, 20; 'Ukberî, *el-Lubâb*, 188. Ayrıca bk. Maşûr Şâlih Muhammed 'Alî el-Velîdî, *el-Ḥilâfu'n-naḥviyyu fi'l-manşûbât* (Ürdün/'Ammân: Cidâr li'l-kitâbi'l-'âlemiyyi, 2006), 57/158.

⁶⁹⁰ el-'Anṭâkî, *el-Muḥîṭ*, 2: 100; Hâdî Nehr, *el-İtḵân*, 2: 621; Yâkût, *en-Naḥvu't-ta'îmî*, 664; Haydâ, *Muḥâḍarât fi'n-naḥvi'l-'Arabî*, 32; İbn 'Aqîl, *Şerḥu'bni 'Aqîl 'alâ Elfiyyeti'bni Mâlik*, 2: 174; 'Aḥmed el-Hâşimî, *el-Ḳavâ'idu'l-esâsiyyetu*, 198; 'Alî es-Sa'îdî, *el-Vecîz fi naḥvi'l-luğati'l-'Arabiyye*, 110; el-Galâyeynî, *Câmi'u'd-durûs*, 3: 34.

6) Mef'ûl mutlakın âletine delâlet eden kelime, onun nâibi olabilir.⁶⁹² Örneğin, صَرَبْتُ الْمُسِيءَ سَوْطًا. “Kötülük yapanı bir kırbaçla dövdüm.” cümlesinde geçen (سَوْطًا) kelimesi, (صَرَبًا) masdarının nâibi olduğu için mef'ûl mutlak olarak i' râblanmıştır.⁶⁹³

7) Mef'ûl mutlakın nev'ini beyân eden kelime onun nâibi olabilir.⁶⁹⁴ Örneğin, قَعَدْتُ الْقُرْفُصَاءَ “Çömelerek oturdum.” cümlesinde الْقُرْفُصَاءَ kelimesi oturmanın bir çeşidini beyân ettiği ve قَعُدًا masdarının yerine geldiği için mef'ûl mutlak olmuştur.⁶⁹⁵

8) İstifhâm edatlarından (أَيُّ), (مَا)⁶⁹⁶ ve (كَيْفَ), mef'ûl mutlakın nâibi olabilir.⁶⁹⁷ Örneğin, مَا أَحْسَنَتْ زَيْدًا؟ “Zeyd’e ne ihsan ettin?” cümlesindeki (مَا) mef'ûl mutlak yerine geçmiştir. Bunun sağlaması ise (مَا) ve (كَيْفَ) yerine, masdara muzâf olan (أَيُّ إِحْسَانٍ أَحْسَنَتْهُ).

9) Şart edatlarından (أَيُّ), (مَهْمَا) ve (مَا) isimleri de mef'ûl mutlakın nâibi olabilir.⁶⁹⁸ Örneğin, مَهْمَا تَجْلِسُ أَجْلِسُ “Sen, her oturduğunda ben de otururum.”⁶⁹⁹ ibâresinde istifhâm ifade eden (مَهْمَا) masdar yerine geçmiştir. Takdiri ise أَجْلِسُ كَلِّ جُلُوسٍ تَجْلِسُ şeklindedir.

⁶⁹¹ Haydâ, *Muḥâḍarât fi'n-naḥvi'l-'Arabî*, 32; Yâkût, *en-Naḥvu't-ta'limî*, 665; el-Ġalâyeynî, *Câmi'u'd-durûs*, 3: 34; el-Ḥaṭîb ve Maşlûḥ, *Naḥvu'l-'Arabîyyeti*, 3: 230.

⁶⁹² Yâkût, *en-Naḥvu't-ta'limî*, 665; Hâdî Nehr, *el-İtkân*, 2: 621; Haydâ, *Muḥâḍarât fi'n-naḥvi'l-'Arabî*, 32; el-ʿUkberî, *el-Lubâb*, 186; ʿAḥmed el-Hâşimî, *el-Ḳavâ'idu'l-esâsiyyetu*, 199; ʿAbbâs Ḥasan, *en-Naḥvu'l-vâfi*, 2: 216; el-Ġalâyeynî, *Câmi'u'd-durûs*, 3: 35; el-Ḥaṭîb ve Maşlûḥ, *Naḥvu'l-'Arabîyyeti*, 3: 231; İbn ʿAqîl, *Şerḥu'bni 'Aqîl 'alâ Elfiyyeti'bni Mâlik*, 2: 174.

⁶⁹³ el-ʿAnṭâkî, *el-Muḥîṭ*, 2: 100; el-Ġalâyeynî, *Câmi'u'd-durûs*, 3: 35.

⁶⁹⁴ el-ʿAnṭâkî, *el-Muḥîṭ*, 2: 100; Yâkût, *en-Naḥvu't-ta'limî*, 665; Hâdî Nehr, *el-İtkân*, 2: 621; Haydâ, *Muḥâḍarât fi'n-naḥvi'l-'Arabî*, 31; ʿAḥmed el-Hâşimî, *el-Ḳavâ'idu'l-esâsiyyetu*, 198; ʿAbbâs Ḥasan, *en-Naḥvu'l-vâfi*, 2: 216.

⁶⁹⁵ Haydâ, *Muḥâḍarât fi'n-naḥvi'l-'Arabî*, 31; Yâkût, *en-Naḥvu't-ta'limî*, 665; el-Ġalâyeynî, *Câmi'u'd-durûs*, 3: 35; el-Ḥaṭîb ve Maşlûḥ, *en-Naḥvu'l-'Arabîyyeti*, 3: 234.

⁶⁹⁶ Muḥammed ʿAbdulḥâlîk ʿAđîme, *Dirâsâtun li-ʿuslûbi'l-Ḳurʿâni'l-Kerîm*, 2: (3.Kısım) 72.

⁶⁹⁷ Hâdî Nehr, *el-İtkân*, 2: 621; Haydâ, *Muḥâḍarât fi'n-naḥvi'l-'Arabî*, 32.

⁶⁹⁸ el-ʿAnṭâkî, *el-Muḥîṭ*, 2: 100.

⁶⁹⁹ el-ʿAnṭâkî, *el-Muḥîṭ*, 2: 100; el-Ġalâyeynî, *Câmi'u'd-durûs*, 3: 35.

10) Teşbîh için kullanılan (ك) harfi ve (مِثْلُ) kelimesi, mef'ûl mutlakın nâibi olabilir. Örneğin, جَلَسْتُ مِثْلَ جُلُوسِكَ “Senin oturduğun gibi oturdum.”⁷⁰⁰ cümlesindeki (مِثْلُ) kelimesi, mef'ûl mutlak yerine geçmiştir.

11) İsm-i işâret, mef'ûl mutlakın nâibi olabilir.⁷⁰¹ Örneğin, ضَرَبْتُهُ ذَلِكَ الضَّرْبِ “Ona o şekilde (o vuruşla) vurdum.”⁷⁰² cümlesindeki (ذَلِكَ) ism-i işâret, mef'ûl mutlak yerine geçmiştir.

2.2.2.5. Mef'ûl mutlak'ın âmilinin hazfî:

Mef'ûl mutlakın âmili vucûben veya cevâzen hazfedilir ve masdar onun yerine geçebilir.

1) Mef'ûl mutlakın âmili cevâzen hazfedilir.⁷⁰³ Mef'ûl mutlakın âmilinin hazfî, şayet bir delil veya manevî bir karîne varsa câizdir.⁷⁰⁴ Örneğin, hacdan gelen kişiye senin, (حَجًّا مَبْرُورًا) diyerek (حَجُّكَ حَجًّا مَبْرُورًا) şeklinde duayı kastetmen gibidir.⁷⁰⁵

2) Mef'ûl mutlakın âmili vucûben altı yerde hazfedilir.⁷⁰⁶

1. Masdar öncesindeki mücmeli tafsîl için geldiğinde âmil hazfedilir.⁷⁰⁷ Örneğin, فَشُدُّوا الْوَتَاقَ فَإِمَّا مَنَّا بَعْدُ وَإِمَّا فِدَاءً. “Bağı sıkı bağlayın (sağ kalanlarını esir alın). Artık bundan sonra (esirleri) ya karşılıksız ya da fidye karşılığı salıverin.” (Muhammed 47/4) âyetinde geçen (مَنَّا) lafzı hazfedilmiş fiil için mef'ûl mutlaktır.

⁷⁰⁰ el-ʿAnţâkî, *el-Muĥîţ*, 2: 101; İbn ʿAķîl, *Şerĥuʿbni ʿAķîl ʿalâ Elfiyyetiʿbni Mâlik*, 2: 174.

⁷⁰¹ el-Ġalâyeynî, *Câmi ʿuʿd-durûs*, 3: 36; Ebû Ĥayyân, *et-Tezyîlu veʿt-tekmîl*, 7: 139.

⁷⁰² ʿAĥmed el-Ĥâşimî, *el-Ķavâʿiduʿl-esâsiyyetu*, 200; ʿAlî es-Saʿdî, *el-Vecîz fî naĥviʿl-luġatiʿl-Arabîyye*, 110; el-Ĥaĥîb ve Maşlûĥ, *en-Naĥvuʿl-Arabîyyeti*, 3: 230; İbn ʿAķîl, *Şerĥuʿbni ʿAķîl ʿalâ Elfiyyetiʿbni Mâlik*, 2: 174.

⁷⁰³ Mef'ûl mutlak'ın âmilinin hazfî, sadece nevʿi ve adedi beyân için olduğunda câizdir. Âmili teʿkîd için olan, öncesini takviye için getirilmesi hasebiyle hazfî mümkün değildir. Hazf ve teʿkîd ikisi bir arada olmaz.

⁷⁰⁴ ʿAbbâs Ĥasan, *en-Naĥvuʿl-vâfi*, 2: 219; er-Raĥî, *Şerĥuʿr-Raĥî*, 1: 353; el-Ġalâyeynî, *Câmi ʿuʿd-durûs*, 3: 37; el-İsʿardî, *el-Kâfiyyetuʿl-kubrâ*, 92; es-Suyûtî, *Hem ʿuʿl-hevâmi*, 3: 105.

⁷⁰⁵ Ĥaydâ, *Muĥâdarât fîʿn-naĥviʿl-Arabî*, 33; es-Suyûtî, *Hem ʿuʿl-hevâmi*, 3: 105; el-Ĥaĥîb ve Maşlûĥ, *Naĥvuʿl-Arabîyyeti*, 3: 223.

⁷⁰⁶ es-Suyûtî, *Hem ʿuʿl-hevâmi*, 3: 121.

⁷⁰⁷ Ĥaydâ, *Muĥâdarât fîʿn-naĥviʿl-Arabî*, 33; İbn ʿAķîl, *Şerĥuʿbni ʿAķîl ʿalâ Elfiyyetiʿbni Mâlik*, 2: 180; ʿAbbâs Ĥasan, *en-Naĥvuʿl-vâfi*, 2: 224; el-Ĥaĥîb ve Maşlûĥ, *Naĥvuʿl-Arabîyyeti*, 3: 225.

Takdîri ise (فَائِمًا أَنْ تَمْتُوا مِنَّا) şeklindedir. (وَأَمَّا فِدَاءً) cümlesinde de durum aynı şekildedir.⁷⁰⁸

2. Masdar, kendisini te'kid ederse âmil hazfedilir.⁷⁰⁹ Örneğin, لَهُ عَلَيَّ أَلْفُ دِرْهَمٍ (اغْتَرَأًا) “Onun bana itiraf etmiş olduğu bin dirhem borcu var.” cümlesinde geçen (اغْتَرَأًا) masdarının fiili hazfedilmiştir. Takdiri ise أَعْتَرِفْتُ أَعْتَرَأًا şeklindedir.⁷¹⁰ Aynı şekilde نَادَيْتُهُ (جَهْرًا) “Ona seslice çağırdım.” cümlesinde de (جَهْرًا) ifâdesi te'kîd konumunda olması sebebiyle mef'ûl mutlak'tır. Fiili olan (أَجْهَرُ) hazfedilmiştir.

3. Masdar öncesindeki cümlelerin mazmûnunu (içeriğini), te'kîd için yani mecâza ihtimalini kaldırmak için veya sadece te'kit için geldiğinde âmil hazfedilir.⁷¹¹ Örneğin, هَذَا أَحَى حَقًّا “Bu gerçekten benim kardeşimdir.” cümlesinde geçen (حَقًّا) kelimesi mecaz ihtimalini kaldırmak için zikredilmiş masdardır.⁷¹²

4. Masdar, cümleden sonra teşbih maksadıyla geldiğinde âmil hazfedilir.⁷¹³ Örneğin, ذَاكِرٌ مُدَاكِرَةٌ مُدَاكِرَةٌ الْمُحْتَضِرِينَ “Müçtehitlerin müzâkeresi gibi müzâkere et.” cümlesi (ذَاكِرٌ مُدَاكِرَةٌ مُدَاكِرَةٌ الْمُحْتَضِرِينَ) şeklinde takdir edilmektedir. Aynı şekilde مَرَزَتْ بِهِ (فَإِذَا لَهُ صَوْتٌ صَوْتِ الْحَمَارِ) “Ona uğradım birde ne göreyim eşeğin sesine benzer bir sesi

⁷⁰⁸ Haydâ, *Muḥâḍarât fi'n-naḥvi'l-'Arabî*, 33; İbn 'Aqîl, *Şerḥu'bni 'Aqîl 'alâ Elfiyyeti'bni Mâlik*, 2: 180; İbnu'l-Ḥâcib, *Kâfiye*, 46; el-Ḥaṭîb ve Maşlûḥ, *Naḥvu'l-'Arabiyyeti*, 3: 225.

⁷⁰⁹ Yâkût, *en-Naḥvu't-ta'limî*, 671; 'Alî es-Sa'dî, *el-Vecîz fi naḥvi'l-luġati'l-'Arabiyye*, 112; 'Abbâs Ḥasan, *en-Naḥvu'l-vâfi*, 2: 226; el-Ġalâyeynî, *Câmi'u'd-durûs*, 3: 42; el-Ḥaṭîb ve Maşlûḥ, *Naḥvu'l-'Arabiyyeti*, 3: 226; İbn 'Aqîl, *Şerḥu'bni 'Aqîl 'alâ Elfiyyeti'bni Mâlik*, 2: 182.

⁷¹⁰ er-Rađî, *Şerḥu'r-Rađî*, 1: 376; 'Alî es-Sa'dî, *el-Vecîz fi naḥvi'l-luġati'l-'Arabiyye*, 111; el-İs'ardî, *el-Kâfiyetu'l-kubrâ*, 99.

⁷¹¹ 'Aḥmed el-Hâşimî, *el-Ḳavâ'idu'l-esâsiyyetu*, 201; 'Alî es-Sa'dî, *el-Vecîz fi naḥvi'l-luġati'l-'Arabiyye*, 111; 'Abbâs Ḥasan, *en-Naḥvu'l-vâfi*, 2: 227; el-İs'ardî, *el-Kâfiyetu'l-kubrâ*, 99.

⁷¹² 'Aḥmed el-Hâşimî, *el-Ḳavâ'idu'l-esâsiyyetu*, 201; el-Ġalâyeynî, *Câmi'u'd-durûs*, 3: 42; el-Ḥaṭîb ve Maşlûḥ, *Naḥvu'l-'Arabiyyeti*, 3: 227; İbn 'Aqîl, *Şerḥu'bni 'Aqîl 'alâ Elfiyyeti'bni Mâlik*, 2: 182.

⁷¹³ Haydâ, *Muḥâḍarât fi'n-naḥvi'l-'Arabî*, 33; Hâdî Nehr, *en-Naḥvu't-ta'libîkî*, 1: 493; Yâkût, *en-Naḥvu't-ta'limî*, 672; 'Aḥmed el-Hâşimî, *el-Ḳavâ'idu'l-esâsiyyetu*, 201; 'Abbâs Ḥasan, *en-Naḥvu'l-vâfi*, 2: 228; el-İs'ardî, *el-Kâfiyetu'l-kubrâ*, 99; İbn 'Aqîl, *Şerḥu'bni 'Aqîl 'alâ Elfiyyeti'bni Mâlik*, 2: 183.

vardı.” cümlesinde geçen (صوت) kelimesi mef'ûl mutlak'tır. Âmili ise يصوت şeklinde hazfedilmiş bir fiildir. Cümlenin aslı ise بصوت صوت الحمار⁷¹⁴ şeklindedir.

Fiili olmayan, mansûb olarak gelen masdarların (وَيْحًا), (سُبْحَانَ-) gibi müfrede izafet edilmesi gerekmektedir.⁷¹⁵ Ayrıca bazı sema'î (صَبْرًا), (شُكْرًا), (حَمْدًا) gibi masdarların ise âmilleri hazfedilebilir.⁷¹⁶

5. Masdar, talebe (emir - nehiy - duâ - istifhâm-ı inkârî) delâlet ettiğinde âmil hazfedilir.⁷¹⁷

- Emir: Örneğin, “(Savaşta) inkâr edenlerle karşılaştığınız zaman boyunlarınızı vurun.” (Muhammed 47/4) âyetinde geçen ضَرَبَ masdarı, emir anlamında olduğundan mef'ûl mutlak konumundadır. Aynı şeyi إِكْرَامًا! cümlesinde geçen إِكْرَامًا kelimesinde de görmekteyiz. Cümledeki إِكْرَامًا kelimesi hazfedilmiş fiilin mef'ûl mutlakıdır.⁷¹⁸

- Nehy: Örneğin, “Kalkın, oturmayın!” ifâdesinde geçen قِيَامًا! masdarı, hazfedilmiş fiilin mef'ûl mutlakıdır.

- Duâ: Örneğin, “Zor durumda olana yardım edin!” ibaresinde geçen رَحْمَةً! masdarı, hazfedilmiş fiilin mef'ûl mutlakıdır.⁷¹⁹

⁷¹⁴ er-Rađî, *Şerhu'r-Rađî*, 1: 370.

⁷¹⁵ Bk. Yâkût, *en-Naḥvu't-ta'limî*, 675; el-İs'ardî, *el-Kâfiyetu'l-kubrâ*, 100; es-Suyûtî, *Hem'u'l-hevâmi*, 3: 114.

⁷¹⁶ Bk. es-Suyûtî, *Hem'u'l-hevâmi*, 3: 116.

⁷¹⁷ Maḥmûd Matrâcî, *Fi'n-naḥvi ve taḥbîkâtihî* (Beyrût: Dâru'n-Nehḍa, 2008), 339; İbn 'Aqîl, *Şerhu'bni 'Aqîl 'alâ Elfiyyeti'bni Mâlik*, 2: 177; Yâkût, *en-Naḥvu't-ta'limî*, 667; 'Alî es-Sa'dî, *el-Vecîz fi naḥvi'l-luġati'l-'Arabiyye*, 111; 'Abbâs Ḥasan, *en-Naḥvu'l-vâfi*, 2: 221; el-Ġalâyeynî, *Câmi'u'd-durûs*, 3: 38-40; el-Ḥaḥîb ve Maşlûḥ, *Naḥvu'l-'Arabiyyeti*, 3: 224.

⁷¹⁸ Bir kısım nahivci ise bu örneği, öncesinin neticesini açıklayan mastara örnek göstermektedir. Bk. Yâkût, *en-Naḥvu't-ta'limî*, 669; el-Ḥaḥîb ve Maşlûḥ, *Naḥvu'l-'Arabiyyeti*, 3: 224.

⁷¹⁹ Mehmet Akif Özdoğan, “Arap Dilinde Lafız ve Anlam Açısından Mef'ûl Mutlak”, *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 25 (2015): 19.

- İstifhâm:⁷²⁰ Örneğin, وَقَدْ جَحَّ رِفَاقَكَ؟ “Arkadaşların başarılı olduğu halde sen tembellik mi yapıyorsun?” ifâdesinde geçen كَسَلًا masdarı, hazfedilmiş fiilin mef’ûl mutlakıdır.⁷²¹

6. Mef’ûl mutlak zikredilip, âmil ism-i ‘ayn’ın (şahıs ismi) mübtedâsı için haber olduğunda.⁷²² Örneğin, مُحَمَّدٌ قِيَامًا قِيَامًا. “Muhammed ayaktadır, ayakta ayakta.” cümlesine baktığımızda birinci (قِيَامًا) kelimesi mef’ûl mutlak’tır. İkinci (قِيَامًا) kelimesi ise lafzî te’kîd’tir. Mef’ûl mutlakın fiili hazfedilmiştir. Takdiri ise يقوم şeklindedir. Fiil ve müstetir (gizli) fâili, mahallen merfûdur. Cümledeki mübtedâ (مُحَمَّدٌ) kelimesinin haberidir. Bu örnekte (قِيَامًا) kelimesi masdariyet üzere mansûb yapıldı. Çünkü mecaz manası kastedilmeksizin mübtedânın haberi olması uygun değildir. مُحَمَّدٌ قِيَامًا قِيَامًا şeklinde i’rab yapılmaz. Çünkü (مُحَمَّدٌ) kelimesi (قِيَامًا) kelimesinin kendisi değildir. Aksine قِيَامًا fiilinin sahibidir.⁷²³

2.2.3. Mef’ûl Leh

Mef’ûl leh diğer adıyla mef’ûl li-eclih, fiilin meydana geliş sebebinin beyan eden, fiil ile fâ’illeri ve ortaya çıkış zamanları bir olan kalbî, mansûb masdardır.⁷²⁴ (لِمَا) veya (لِمَاذَا) ya da (مَا الدَّاعِي) gibi sorularının cevabına karşılık gelir.⁷²⁵ Bu

⁷²⁰ Buradaki istifhamla kastedilen, tevbîh (azarlama) ifade eden istifhamdır. Bk. Yâkût, *en-Naḥvu’t-ta’lîmî*, 668; İbn ‘Aķîl, *Şerḥu’bni ‘Aķîl ‘alâ Elfiyyeti’bni Mâlik*, 2: 178.

⁷²¹ el-Ḥaṭîb ve Maşlûḥ, *Naḥvu’l-‘Arabîyyeti*, 3: 226.

⁷²² İbn ‘Aķîl, *Şerḥu’bni ‘Aķîl ‘alâ Elfiyyeti’bni Mâlik*, 2: 181; ‘Aḥmed el-Hâşimî, *el-Ḳavâ‘idu’l-esâsiyyetu*, 200; ‘Alî es-Sa‘dî, *el-Vecîz fî naḥvi’l-luġati’l-‘Arabîyye*, 111.

⁷²³ Ḥaydâ, *Muḥâḍarât fî’n-naḥvi’l-‘Arabî*, 33.

⁷²⁴ Bk. el-Ġalâyeynî, *Câmi‘u’d-durûs*, 3: 433; Yâkût, *en-Naḥvu’t-ta’lîmî*, 678; Ahmet Dağ, *Arap Dili ve Belaġatında Mefuller*, 75; Hâdî Nehr, *el-İtkân*, 2: 714; el-Fâķihî, *Şerḥu Kitâbi’l-Ḥudûd*, 216; İbn ‘Aķîl, *Şerḥu’bni ‘Aķîl ‘alâ Elfiyyeti’bni Mâlik*, 2: 186; el-‘Anṭâķî, *el-Muḥîṭ*, 2: 111; el-Ḥaṭîb ve Maşlûḥ, *Naḥvu’l-‘Arabîyyeti*, 3: 275-276; es-Şabbân, *Hâşiyetu’ş-Şabbân*, 2: 179.

⁷²⁵ Hâdî Nehr, *el-İtkân*, 2: 714-717; el-Faķî, *Teyşîru’n-naḥv*, 150.

tanımdan da anlaşılacağı üzere mef'ûl leh'in açık bir şekilde mansûb olması için gerekli bazı şartlar vardır. Bunlar:⁷²⁶

1. Mef'ûl leh, masdar olmalı.

2. Mef'ûl leh olacak masdarın, (iç duygularımızı ifade ettiğimiz; saygı göstermek, küçümsemek, korkmak, bilmek, bilmemek gibi) kalbî fiillerden türemiş olması gerekir.

3. Mef'ûl leh olan masdarın fâ'ili (öznesi) ile sebep bildirilen fiilin fâ'ili aynı olmalı.

4. Mef'ûl leh olan masdarın zamanı ile sebebi bildirilen fiilin (الْفِعْلُ الْمَعْلَى) zamanı aynı olmalı.⁷²⁷ Örneğin, . يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ . “Onlar, mallarını Allah yolunda harcarlar.” (el-Bakara 2/265) âyetinde geçen (ابْتِغَاءَ) kelimesi infâk etme sebebini beyân eden masdardır. Infâk eden ve ümit edenler (fâiller) aynı, zaman cihetiyle infâk ve Allah'ın rızası aynı zamanda gerçekleşiyor. Bu sebeple (ابْتِغَاءَ) kelimesi, mef'ûl leh olarak mansûbtur.

Yine, وَلَا تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ حَشِيَّةً إِمْلَاقٍ . “Yoksulluk korkusuyla çocuklarınızı öldürmeyin.” (el-İsrâ' 17/31)⁷²⁸ âyetinde geçen (حَشِيَّةً) kelimesi, mef'ûl leh olarak mansûbtur. Yukarıda saydığımız şartları taşıması sebebiyle lafzen mansûbtur.⁷²⁹

Ancak, وَلَا تَعْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ مِنْ إِمْلَاقٍ نَحْنُ نَرْزُقُكُمْ وَإِيَّاهُمْ . “Fakirlik endişesiyle çocuklarınızı öldürmeyin. Sizi de onları da biz rızıklandırırız.” (el-'En' am 6/151) âyetinde ise masdar 'kalbî' değildir. Örnekte de olduğu gibi saydığımız şartlardan

⁷²⁶ İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufaşşal*, 2: 53-54; el-'Anfâkî, *el-Muhtâf*, 2: 111-112; Hâdî Nehr, *el-İtkân*, 2: 715; *en-Nahvu't-ta'ibîkî*, 1: 516; Yâkût, *en-Nahvu't-ta'limî*, 678; el-Fa'î, *Teysîru'n-nahv*, 150; Ahmet Dağ, *Arap Dili ve Belağatında Mefuller*, 75-76; İbn 'Aqîl, *Şerhu'bni 'Aqîl 'alâ Elfiyyeti'bni Mâlik*, 2: 186; Muhammed 'Îd, *en-Nahvu'l-muşaffâ*, 445; Haydâ, *Muḥâḍarât fi'n-nahvi'l-'Arabî*, 38-39; es-Suyûtî, *Hem'û'l-hevâmi'*, 3: 132-133; es-Şabbân, *Hâşiyetu's-Şabbân*, 2: 179-180; Ebû Ḥayyân, *et-Tezyîlu ve't-tekmîl*, 7: 232-234; 'Useymîn, *Şerhu Elfiyyeti'bni Mâlik*, 2: 407.

⁷²⁷ Sîbeveyhi ve nahivcilerin bir kısmı, son iki şartı aramamaktadırlar. Detaylı bilgi için bk. Ebû Ḥayyân, *et-Tezyîlu ve't-tekmîl*, 7: 239-142; 'Useymîn, *Şerhu Elfiyyeti'bni Mâlik*, 2: 409.

⁷²⁸ Haydâ, *Muḥâḍarât fi'n-nahvi'l-'Arabî*, 41.

⁷²⁹ Bk. Ahmet Dağ, *Arap Dili ve Belağatında Mefuller*, 76-77.

herhangi biri bulunmazsa ta‘lîl ifâde eden cer harflerinden -(ل), (من), (في), (ب)- bir tanesiyle mef‘ûl leh, mecrûr olur.⁷³⁰

Nahivciler, mef‘ûl li-eclih hakkında ihtilaf etmişlerdir. Bazı nahivciler, nekra olarak geldiğinde onun ‘hal’ olarak i‘raplanacağı görüşünü ileri sürmüştür. Ebû Hayyân, şartlarını taşıdığı vakit, nekra dâhi olsa hal olarak i‘rablanamaz demektir. Çünkü ona göre masdar’ın ‘hal’ olarak gelmesi kural dışı bir durumdur.⁷³¹

2.2.3.1. Mef‘ûl leh’in hükümleri:

1. Mef‘ûl leh, az önce zikrettiğimiz şartların tamamını taşıdığı anda mansub yapılabilir.⁷³² Örneğin, وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ خَرَجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ بَطْرًا وَرِئَاءَ النَّاسِ. “Şımarıp böbürlenmek, insanlara gösteriş yapmak için yurtlarından çıkanlar (Mekke müşrikleri) gibi olmayın.” (el-‘Enfâl 8/47) âyetinde geçen (بَطْرًا) ve (رِئَاءَ) kelimeleri kalbî masdardır, (خَرَجَ) fiiliyle fâilleri (vâv zamîri) ve zamanları (mâzî) birdir, sebep bildirmektedir. Bu nedenle harf-i cersiz olarak nasb olması veya harf-i cer ile mecrûr olması, câizdir.⁷³³

2. Mef‘ûl leh, fiilin meydana geliş sebebi hâricinde diğer sebepleri kaybettiğinde mecrûr olmalıdır. Câr ve mecrûr, mahallen mansûb mef‘ûl leh gayr-i sarîhtir.⁷³⁴ Örneğin,

- وَالْأَرْضَ وَضَعَهَا لِلْأَنَامِ. “Allah, yeri yaratıklar için var etti.” (er-Raḥmân 55/10),

- وَلَا تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ مِنْ إِمْلَاقٍ. “Fakirlik endişesiyle çocuklarınızı öldürmeyin.” (el-‘Enfâl 8/47),

- أَقِمِ الصَّلَاةَ لِدُلُوكِ الشَّمْسِ إِلَى غَسَقِ اللَّيْلِ. “Güneşin zevalinden (öğle vaktinde Batı’ya

kaymasından) gecenin karanlığına kadar (belli vakitlerde) namazı kıl.” (el-İsrâ’)

⁷³⁰ Bk. el-‘Anfâkî, *el-Muḥîṭ*, 2: 112; İbn ‘Aḳîl, *Şerḩu’bni ‘Aḳîl ‘alâ Elfiyyeti’bni Mâlik*, 2: 186; Muḩammed ‘İd, *en-Naḩvu’l-muṣaffâ*, 445.

⁷³¹ Bk. Züfer, *en-Naḩvu’l-Ḳur’ânî*, 311.

⁷³² Bk. el-‘Anfâkî, *el-Muḥîṭ*, 2: 113; el-ḩaṭîb ve Maşlûḩ, *Naḩvu’l-‘Arabiyyeti*, 3: 277; İbn ‘Aḳîl, *Şerḩu’bni ‘Aḳîl ‘alâ Elfiyyeti’bni Mâlik*, 2: 186; Muḩammed ‘İd, *en-Naḩvu’l-muṣaffâ*, 446; ‘Uşeymîn, *Şerḩu Elfiyyeti’bni Mâlik*, 2: 412.

⁷³³ Bk. el-ḩaṭîb ve Maşlûḩ, *Naḩvu’l-‘Arabiyyeti*, 3: 277.

⁷³⁴ el-ḩaṭîb ve Maşlûḩ, *Naḩvu’l-‘Arabiyyeti*, 3: 277; es-Şabbân, *ḩâşiyetu’ş-Şabbân*, 2: 180; Ebû ḩayyân, *et-Tezyîlu ve’t-tekmîl*, 7: 238; ‘Uşeymîn, *Şerḩu Elfiyyeti’bni Mâlik*, 2: 411.

Lakin, مِنْ خَشْيَةِ اللَّهِ. “Taş da vardır ki, Allah korkusuyla (yerinden kopup) düşer.” (el-Bakara 2/74) âyetinde geçen (مِنْ خَشْيَةِ اللَّهِ) ibâresi, mecrûrdur.⁷⁴¹

5. Masdar, (ال) takısına bitişik olursa cer tercih edilir.⁷⁴² Fakat bu kullanım azdır. Örneğin, قد يَغْسُو الْوَالِدُ عَلَى وَلَدِهِ لِلتَّأْدِيبِ. “Baba, terbiye etmek için çocuğuna karşı bazen sertleşir.” cümlesinde geçen (لِلتَّأْدِيبِ) kelimesi, (ال) takılı geldiği için harf-i cerle mecrûr olmuş, mahallen mansûb mef’ûl lehtir. Son üç madde mef’ûl leh’in cümle içerisindeki geliş şekillerini ifâde etmektedir.⁷⁴³

2.2.3.2. Mef’ûl leh’in âmili

Mef’ûl leh’in aslî âmili örneklerde de görüldüğü gibi kendi lafzının dışında⁷⁴⁴ müte’addî bir fiildir. Eğer âmil lâzım bir fiil olursa, harf-i cerri atılmış mansûb mef’ûller gibi harf-i cerri düşürülerek getirilir.⁷⁴⁵ Örneğin, وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ خَرَجُوا مِنْ. Örneğin, (مِنْ بَطْرٍ) kelimesinden harf-i cer (بَطْرًا) âyetinde geçen (بَطْرًا) kelimesinden harf-i cer (مِنْ بَطْرٍ) hazfedilerek nasb olması veya hâl konumunda masdar olması veyahut mef’ûl leh olarak i’râblanması mümkündür. (رِثَاءَ النَّاسِ) terkîbi de aynı şekilde i’râblanabilir.

⁷⁴¹ Bk. el-Ḥaṭîb ve Maşlûḥ, *Naḥvu’l-‘Arabiyyeti*, 3: 280.

⁷⁴² el-‘Antâkî, *el-Muḥîṭ*, 2: 113; el-Ḥaṭîb ve Maşlûḥ, *Naḥvu’l-‘Arabiyyeti*, 3: 281; Hâdî Nehr, *en-Naḥvu’t-taḥbîkî*, 1: 517; *el-İtḳân*, 2: 720; el-Faḳî, *Teysîru’n-naḥv*, 151; Yâḳût, *en-Naḥvu’t-ta’lîmî*, 680; Ahmet Dağ, *Arap Dili ve Belağatında Mefuller*, 78; Haydâ, *Muḥâḍarât fi naḥvi’l-‘Arabiyyi*, 41-42; İbn ‘Aḳîl, *Şerḥu’bni ‘Aḳîl ‘alâ Elfiyyeti’bni Mâlik*, 2: 187; Muḥammed ‘Îd, *en-Naḥvu’l-muṣaffâ*, 447; eş-Şabbân, *Ḥâşiyetu’s-Şabbân*, 2: 183; Farklı örnekler ayrıca için bk. Züfer, *en-Naḥvu’l-Ḳur’ânî*, 314.

⁷⁴³ Bk. Züfer, *en-Naḥvu’l-Ḳur’ânî*, 314.

⁷⁴⁴ Kendi lafzından türememiş bir şey olması gerekir. Bu özelliği onu, mef’ûl mutlak olmaktan ayırır. Bk. Haydâ, *Muḥâḍarât fi’n-naḥvi’l-‘Arabî*, 37; eş-Şabbân, *Ḥâşiyetu’s-Şabbân*, 2: 179.

⁷⁴⁵ Bk. İbn Ya’îş, *Şerḥu’l-mufaṣṣal*, 2: 153. Sîbeveyhi ve bazı nahivciler, bu görüşte olup mef’ûl lehi nasb eden âmilin mef’ûl bihi -aslî harf-i cerli- nasb eden oluş (hades) bildiren fiil olduğunu söylemektedir. İbn ‘Uşfûr ise ez-Zeccâcî’nin mef’ûl leh hususunda masdarın, hazfedilmiş fiilin yerine geçtiğini söylediğini bildirmektedir. Örnek olarak جُنْتُ إِكْرَامًا لَكَ cümlesinde masdarın âmili hazfedilmiştir. Takdîri ise أَكْرَمْتُكَ إِكْرَامًا şeklindedir. Kûfeliler ise “harf-i cer düşmemiştir. Masdarı nasb eden şey, mef’ûl lehi nasb etmiştir” demektedir. Bk. es-Suyûfî, *Hem‘u’l-hevâmi*, 3: 133; Ebû Ḥayyân, *et-Tezyîlu ve’t-tekmîl*, 7: 237.

Ayrıca aşağıda sayacaklarımız da mef'ûl leh için âmil olabilir:⁷⁴⁶

1. Masdar: طَلَبًا لِلْعِلْمِ وَاجِبٌ. “İlim talebi için yola koyulmak gereklidir.”⁷⁴⁷

2. İsm-i fâ' il: زَيْدٌ مُّجْتَهِدٌ طَلَبًا لِلتَّفَوُّقِ. “Zeyd, başarmayı istediği için çalışkandır.”⁷⁴⁸

3. İsm-i mef'ûl: هُوَ مُحْتَبٌ إِكْرَامًا لِأَخِيهِ. “O, kardeşini onurlandırdığı için sevilir.”⁷⁴⁹

4. Mübâlağa sîğası: هُوَ مِعْدَامٌ فِي الْحَرْبِ طَلَبًا لِلشَّهَادَةِ. “O şehâdeti istediği için savaşta atılgan/cesurdur.”⁷⁵⁰

5. İsim fiil: إِجْلَالًا لِلْقُرْآنِ صَهٌ. “Kur'an'a hürmeten sus.”⁷⁵¹

2.2.3.3. Mef'ûl leh'in âmilinin hazfi

Mef'ûl leh'in âmiline kavli veya ma'nevî bir karîne delâlet etmesi durumunda âmilin hazfi câizdir.⁷⁵² Örneğin, لَمْ يَكُنْ بِكَتِّتٍ؟ sorusunun cevâbında تَضَرُّعًا şeklinde cevap verildiğinde, sorunun delâletiyle âmil bilindiği için hazfedilmiştir.

2.2.3.4. Mef'ûl leh'in hazfi

Mef'ûl leh'in hazfedilip geride ona işâret eden bir şeyin kalması câizdir. Bu daha çok (أَنَّ) ve (مَا) ile mü'evvel masdar olanlardan önce ve sonra görülür.⁷⁵³

Örneğin, يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ أَنْ تَضِلُّوا. “Sapmayasınız diye Allah size (hükümünü) açıklıyor.”

(en-Nisâ' 4/176) âyetinde geçen (تَضِلُّوا) fiili, nasb âmili masdar harfi (أَنَّ) ile mansûb

⁷⁴⁶ Bk. Haydâ, *Muḥâḍarât fi'n-naḥvi'l-'Arabî*, 42; Mehmet Raşit Arabacı, *Cümledeki İşlevleri Açısından Arapça'da Mef'ûller ve Türkçe Karşılıkları* (Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Şubat 2011) 37.

⁷⁴⁷ Haydâ, *Muḥâḍarât fi'n-naḥvi'l-'Arabî*, 42. Yukarıda belirttiğimiz gibi Kûfeliler “masdarı nasb eden şey, mef'ûl lehi nasb etmiştir. Harf-i cer düşmemiştir” demektedir. Yani onlara göre mef'ûl leh, ma'nevî masdardır. Örneğin, زَيْدًا تَأْدِيًا cümlesi أَدْبَتْهُ تَأْدِيًا manasındadır. Bk. es-Suyûfî, *Hem'u'l-hevâmi*, 3: 133.

⁷⁴⁸ Bk. Haydâ, *Muḥâḍarât fi'n-naḥvi'l-'Arabî*, 42.

⁷⁴⁹ Bk. Haydâ, *Muḥâḍarât fi'n-naḥvi'l-'Arabî*, 42.

⁷⁵⁰ Bk. Haydâ, *Muḥâḍarât fi'n-naḥvi'l-'Arabî*, 42.

⁷⁵¹ Bk. Haydâ, *Muḥâḍarât fi'n-naḥvi'l-'Arabî*, 42.

⁷⁵² Hâdî Nehr, *el-İtkân*, 2: 721.

⁷⁵³ Bk. Hâdî Nehr, *el-İtkân*, 2: 722.

olmuştur. Fiil, ef' âl-i hamseden olduğu için nasb alâmeti nûn'un hazfiyle olur. (أَنْ) mü'evvel masdarı, mef' ûl leh olarak gelen sarîh masdara muzâf ileyh olduğu için mahallen mecrûrdur. Takdîri ise حَشِيَّةٌ أَوْ كَرَاهِيَّةٌ أَنْ تَضِلُّوا⁷⁵⁴ şeklindedir.

2.2.4. Mef' ûl Fîh (zarf-ı zaman ve mekân)

Hiçbir fiil, zaman ve mekân olmaksızın meydana gelemez. İşte fiilin meydana geldiği zaman ve mekânı bildiren mansûb isme mef' ûl fîh veya zarf denir. Mef' ûl fîh'le ilgili yapılan tanımlara bakıldığında nahivcilerin mef' ûl fîhi genellikle, “fiilin yapılma zamanını veya yapılma mekânını açıklamak için zikredilen, genellikle (يُ) manası içeren zarftır”⁷⁵⁵ şeklinde tanımladığını görmektedir. Mef' ûl fîh'te, yapılan fiilin kendi içinde vukû bulunduğunu göstermek için (يُ) harf-i cerri ya açıkça getirilir ve isim, mahallen mansûb yapılır veyahut (يُ), takdîren getirilir ve fiil, zahîrî olarak mansûb olur. Eğer bu takdîr yapılmazsa zarfiyet ortadan kalkar ve zarf, diğer isimler gibi normal bir isim olur.⁷⁵⁶ Örneğin, وَمَا تَدْرِي نَفْسٌ مَادَا تَكْسِبُ عَدًّا. “Hiç kimse yarın ne kazanacağını bilemez.” (Luğmân 31/34) âyetinde geçen (عَدًّا) kelimesi, تَكْسِبُ ile alakalı olup zarf-ı zaman olarak mansûbtur. (مَادَا) ism-i istifhâm olup تَكْسِبُ fiilinin

⁷⁵⁴ Bk. Hâdî Nehr, *el-Îtqân*, 2: 722. Burada muzâf hazfedildikten sonra muzâf'ın i'rab harekesinin muzâf ileyhe nakledildiği ifade edilerek, mü'evvel masdarı mef' ûl leh olarak mahallen mansûb yapmak da mümkündür. Bu Basralı nahivcilere ait bir görüştür. Kûfeli nahivciler ise أَنْ ile mü'evvel masdar olarak gelen yapının mef' ûl leh olduğu görüşüne katılmaktadırlar. Lakin burada hazfedilen şeyi muzâf değil de (لَا) olarak takdîr etmektedirler. Örnek olarak, يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّ حَاءَكُمْ فَاسِقٌ بِنَبَأٍ فَتَبَيَّنُوا أَنْ تُصِيبُوا قَوْمًا بِجَهَالَةٍ. “Ey iman edenler! Size bir fasık bir haber getirirse, bilmeyerek bir topluluğa zarar vermemek için o haberin doğruluğunu araştırın.” (el-Hucurât, 49/6) âyetini vermektedirler. Takdîri ise (أَلَا تُصِيبُوا) şeklindedir. Bk. el-Ĥaĥĥib ve Maşlûh, *Naĥvu'l-'Arabîyyeti*, 3: 285.

⁷⁵⁵ Bk. Hâdî Nehr, *el-Îtqân*, 2: 641; es-Suyûtî, *Hem'u'l-hevâmi*, 3: 136; el-Ĥaĥĥib ve Maşlûh, *Naĥvu'l-'Arabîyyeti*, 3: 246; Ebû Ĥayyân, *et-Tezyîlu ve't-tekmîl*, 7: 248; Yâĥût, *en-Naĥvu't-ta'limî*, 682.

⁷⁵⁶ Bk. el-'Antâkî, *el-Muĥîĥ*, 2: 123; Ĥaydâ, *Muĥâdarât fi'n-naĥvi'l-'Arabî*, 51; el-Faĥî, *Teysîru'n-naĥv*, 153; Hâdî Nehr, *en-Naĥvu't-ta'ibîkî*, 1: 535; *el-Îtqân*, 2: 641-642. Konu hakkında daha fazla bilgi ve örnek için bk. Züfer, *en-Naĥvu'l-'Kur'ânî*, 316.

önüne geçmiş, mahallen mansûb mef'ûl bih'tir. (عَدًّا), mahallen merfû tadrî fiilinin sedde meseddel haberidir.⁷⁵⁷

. وَبَنَيْنَا فَوْقَكُمْ سَبْعًا شِدَادًا. "Üstünüze yedi sağlam gök bina ettik." (en-Nebe' 78/12) âyetinde ise (فَوْقَ) kelimesi zarf-ı mekân olup, (بَنَيْنَا) fiiliyle mansûb mef'ûl fih'tir.

2.2.4.1. Zarflar

Zarflar, zaman ve mekân diye iki ana başlığa ayrılmaktadır. Bu iki kısım ise kendi içinde delâlet ettikleri mana cihetiyle ikiye (mübhem-mahdûd/muhtas), nahvî vazifesi itibariyle de yine ikiye (mutasarrıf ve gayr-ı mutasarrıf) ayrılmaktadır.

2.2.4.1.1. Zaman zarfları

Fiilin gerçekleştiği zaman dilimine delâlet eden her kelimeye zaman zarfı denir. فُجْرًا، لَيْلًا، يَوْمًا... birer zaman zarfıdır.

2.2.4.1.1.1. Mübhem zaman zarfları: Miktarı ve sınırları ta'yin edilmemiş bir zamana delâlet eden zarflardır.⁷⁵⁸ (أَبَدًا), (أَمَدًا), (حِينَ), (وَقْتًا), (زَمَانًا), (أَنَّا), (دَائِمًا) gibi kelimeler, mübhem zaman zarflarıdır.⁷⁵⁹ Örneğin, "Allah، اللَّهُ يَتَوَفَّى الْأَنْفُسَ حِينَ مَوْتِهَا. (ölen) insanların ruhlarını öldüklerinde alır." (ez-Zumer 39/42) âyetinde geçen (حِينَ) kelimesi, mübhem zaman zarfıdır.

2.2.4.1.1.2. Mahdûd/muhtas zaman zarfları: Miktarı ve sınırları tâ'yin edilmiş, belirli bir zaman dilimini ifâde eden zarflara denir. (دَقِيقَةً), (ثَانِيَةً), (شَهْرًا), (أَسْبُوعًا), (يَوْمًا)⁷⁶⁰ mübhem zarflar, mübhemliği kaldıran gün, ay ve mevsim

⁷⁵⁷ Hâdî Nehr, *el-İtkân*, 2: 642.

⁷⁵⁸ Bk. Ahmet Dağ, *Arap Dili ve Belağatında Mefuller*, 81.

⁷⁵⁹ Bk. Hâdî Nehr, *el-İtkân*, 2: 649; Ahmet Dağ, *Arap Dili ve Belağatında Mefuller*, 81; es-Suyûtî, *Hem'u'l-hevâmi*, 3: 137; el-Ḥaṭîb ve Maşlûḥ, *Naḥvu'l-'Arabiyyeti*, 3: 262; Ebû Ḥayyân, *et-Tezyîlu ve't-tekmîl*, 7: 261; Abbâs Ḥasan, *en-Naḥvu'l-vâfi*, 2: 252.

⁷⁶⁰ el-Ḥaṭîb ve Maşlûḥ, *Naḥvu'l-'Arabiyyeti*, 3: 262; Hâdî Nehr, *el-İtkân*, 2: 650. Bazıları mahdûd zaman zarflarını, ma' dûd ve gayr-ı ma' dûd diye ikiye ayırmaktadır. Buna ise örnek olarak günleri

isimlerine izâfe edildiğinde veya sıfat olarak geldiğinde yine mahdûd zaman zarfı olurlar.⁷⁶¹ Örneğin, كَانَتْهُمْ يَوْمَ يَرَوْنَهَا لَمْ يَلْبَثُوا إِلَّا عَشِيَّةً أَوْ ضُحِيهَا. “Kıyameti gördükleri gün onlar, sanki dünyada ancak bir akşam yahut bir kuşluk vakti kadar kalmış gibidirler.” (en-Nâzi‘ ât 79/46) âyetinde geçen (يَوْمَ), (عَشِيَّةً) ve (ضُحِي) kelimeleri, belirli bir zaman dilimini ifâde eden zarflardır.

2.2.4.1.1.3. Mutasarrıf zaman zarfları: Mutasarrıf zarflar, cümle içerisinde zarf olarak veya zarf hâricinde ibtidâ, haber, fâil, mef‘ ûl bih vs. olabilen zarflardır.⁷⁶² Örneğin,

- فَإِذَا جَاءَ أَحْلَهُمْ لَا يَسْتَأْخِرُونَ سَاعَةً وَلَا يَسْتَعْدِمُونَ. “Artık onların ecelleri geldiği zaman ne bir saat geri bırakabilirler ve ne de öne alabilirler.” (el-A‘ râf 7/34),

- اِقْتَرَبَتِ السَّاعَةُ وَأَنْشَقَّ الْقَمَرُ. “Kıyamet yaklaştı ve ay yarıldı.” (el-Ğamer 54/1),

- وَالسَّاعَةُ لَا رَيْبَ فِيهَا. “Kıyamet hakkında hiçbir şüphe yoktur.” (el-Câsiye 45/32),

- وَمَا أَظُنُّ السَّاعَةَ قَائِمَةً. “Kıyâmetin kopacağını da sanmıyorum.” (Fuşşilet 41/50),

- هَذَا يَوْمٌ عَصِيبٌ. “Bu çok zor bir gün.” (Hûd 11/77) cümlelerinde geçen (ساعة) kelimesi birinci âyette zarfîyet, ikinci âyette fâil, üçüncü âyette mübtedâ, dördüncü âyette (ظَنَّ)’nin birinci mef‘ ûlü olarak, son örnekte ise (يَوْمٌ) kelimesi, haber olarak i‘ râblanmıştır.⁷⁶³

2.2.4.1.1.4. Gayr-ı mutasarrıf (câmid) zaman zarfları: Cümle içinde mübtedâ, haber, fâil ya da mef‘ ûl olarak kullanılmaksızın sadece mef‘ ûl fih olarak

(izafetle يَوْمَ الْجَبَلِ veya sıfat olarak فِيهِ زَيْدٌ / يَوْمًا قَعَدَ عِنْدَكَ gelmesi farketmez) vermektedirler. Bk. Ebû Hâyyân, *et-Tezyîlu ve’t-tekmîl*, 7: 261.

⁷⁶¹ Hâdî Nehr, *el-İtkân*, 2: 650; Ahmet Dağ, *Arap Dili ve Belağatında Mefuller*, 81. Yine konuyla alakalı geniş bilgi için bk. ‘Abbâs Hâsan, *en-Naħvu’l-vâfi*, 2: 252.

⁷⁶² Bk. ‘Abbâs Hâsan, *en-Naħvu’l-vâfi*, 2: 259; Hâdî Nehr, *el-İtkân*, 2: 654; Ahmet Dağ, *Arap Dili ve Belağatında Mefuller*, 81-82; el-Faķî, *Teysîru’n-naħv*, 154-155; el-Ĥaķîb ve Maşlûh, *Naħvu’l-‘Arabîyyeti*, 3: 253; es-Suyûtî, *Hem ‘u’l-hevâmi*, 3: 138; ‘Uşeymîn, *Şerħu Elfîyyeti’bni Mâlik*, 3: 426; Yâķût, *en-Naħvu’t-ta’lîmî*, 687; Ebû Hâyyân, *et-Tezyîlu ve’t-tekmîl*, 7: 261. عُذْوَةٌ ve بُكَرَةٌ

lafızları, alem olarak kullanıldıklarında mutasarrıf olurlar. وَهُمْ رَزَقْنَاهُمْ فِيهَا بُكَرَةً وَعَشِيًّا. “Orada sabah akşam rızıkları da vardır.” (Meryem, 19/62). Bk. Ebû Hâyyân, *et-Tezyîlu ve’t-tekmîl*, 7: 266.

⁷⁶³ Bk. Hâdî Nehr, *el-İtkân*, 2: 652-653.

kullanılır.⁷⁶⁴ İki kısma ayrılır. Birinci kısım hiçbir zaman harf-i cer almazlar. Bu kısımda, mebnîler (أَيَّانَ، عَوْضَ، قَطَّ)،⁷⁶⁵ bir vakte muzâf olan (ذُو، دَات)،⁷⁶⁶ iki cüzü fetha üzere mebnî mürekkebe zarflar (صَبَاحَ صَبَاحٍ، لَيْلِ لَيْلٍ، صَبَاحَ مَسَاءٍ...) vardır.⁷⁶⁷

- يَسْأَلُونَكَ عَنِ السَّاعَةِ أَيَّانَ مُرْسِلُهَا. “Sana kıyametin ne zaman kopacağını soruyorlar.” (el-A‘râf 7/187).

İkinci kısım ise bazen harf-i cerli (مَنْ، إِلَى، حَتَّى، مَدَّ، مِنْذ) bazen de harf-i cersiz kullanılan (لَدُنْ، عِنْدَ، بَعْدَ، قَبْلَ، مَتَى، الْآنَ) gibi zarflardır.⁷⁶⁹

- أَلَمْ يَكُنْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ يَتْلُوكَ الْآيَاتِ الْكُبْرَى وَقَدْ عَصَيْتَ قَبْلَ. - “Şimdi mi? Oysa daha önce isyan etmiştin.” (Yûnûs 10/91).

2.2.4.1.2. Mekân zarfları

Mekân ifâde eden her şey için geçerlidir. Bunlar (قَبْلَ)، (بَعْدَ)، (أَيْنَ)، (هِنَا)، (ثَمَّ)، (حَيْثَ)، (لَدَى)، (عِنْدَ)، (لَدُنْ) ... gibi zarflardır. Mekân zarfları ise kendi içinde dört kısma ayrılır.

2.2.4.1.2.1. Mübhem mekân zarfları: Belirsiz ve sınırları tâ‘yin edilmemiş, mekâna delâlet eden zarflardır.⁷⁷⁰ (فَوْقَ)، (يَسَارًا)، (بِئْسَانًا)، (غَرْبًا)، (شَرْقًا)، (شَمَالًا)، (جَنُوبًا) ... gibi kelimeler mekân zarflarıdır.⁷⁷¹ Örneğin، لَقَدْ كَانَ لِسَبَإٍ فِي مَسْكَنِهِمْ آيَةٌ جَنَّتَانِ عَنْ يَمِينٍ وَشِمَالٍ. “Andolsun, Sebe’

⁷⁶⁴ Bk. el-Ḥaḥḥib ve Maşlûḥ, *Naḥvu’l-‘Arabîyyeti*, 3: 255; Yâḳûṭ, *en-Naḥvu’t-ta‘lîmî*, 687; Hâdî Nehr, *el-İtḳân*, 2: 654.

⁷⁶⁵ Yâḳûṭ, *en-Naḥvu’t-ta‘lîmî*, 688; ‘Abbâs Ḥasan, *en-Naḥvu’l-vâfi*, 2: 261.

⁷⁶⁶ Ebû Ḥayyân, *et-Tezyîlu ve’t-tekmîl*, 7: 262.

⁷⁶⁷ el-Ḥaḥḥib ve Maşlûḥ, *Naḥvu’l-‘Arabîyyeti*, 3: 259; Ebû Ḥayyân, *et-Tezyîlu ve’t-tekmîl*, 7: 262.

⁷⁶⁸ Hâdî Nehr, *el-İtḳân*, 2: 654.

⁷⁶⁹ Bk. Hâdî Nehr, *el-İtḳân*, 2: 654; Ahmet Dağ, *Arap Dili ve Belağatında Mefuller*, 82; el-Faḳî, *Teysîru’n-naḥv*, 155; es-Şabbân, *Hâşiyetu’s-Şabbân*, 2: 194; ‘Uşeymîn, *Şerḥu Elfiyyeti’bni Mâlik*, 3: 427; Yâḳûṭ, *en-Naḥvu’t-ta‘lîmî*, 688; ‘Abbâs Ḥasan, *en-Naḥvu’l-vâfi*, 2: 261-262.

⁷⁷⁰ Ahmet Dağ, *Arap Dili ve Belağatında Mefuller*, 82; el-Faḳî, *Teysîru’n-naḥv*, 154; el-Ḥaḥḥib ve Maşlûḥ, *Naḥvu’l-‘Arabîyyeti*, 3: 254.

⁷⁷¹ Bk. el-Ḥaḥḥib ve Maşlûḥ, *Naḥvu’l-‘Arabîyyeti*, 3: 262; es-Şabbân, *Hâşiyetu’s-Şabbân*, 2: 189; ‘Uşeymîn, *Şerḥu Elfiyyeti’bni Mâlik*, 3: 420. Ayrıca miktar ifade eden بَرِيدَ، فَرَسَخَ، مِيلَ، كَلُوَ مِتْرَ gibi

halkı için kendi yurtlarında bir ibret vardı: Biri sağda biri solda iki bahçe bulunuyordu.” (Sebe’ 34/15) âyetinde geçen (بَيْنَ وَشِمَالٍ) kelimeleri, bir mekânla sınırlandırılmamış mübhem birer mekân zarflarıdır.

2.2.4.1.2.2. Mahdûd mekân zarfları: Miktarı ve sınırları tâ’yin edilmiş, belirli bir mekân ifâde eden zarflara denir.⁷⁷² Belde, dağ, köy isimleri ve altı cihetten biriyle (بَيْنَ الْقَاعَةِ, يَسَارَ الْحَافِلَةِ, فَوْقَ السَّمَاءِ, تَحْتَ الْأَرْضِ, أَمَامَ الْمَدْرَسَةِ, خَلْفَ الْجِبَلِ) sınırlandırılabilen her şey ve (الْمَيْدَانُ), (الْمَرْمَى), (الْمَلْعَبُ), (عِنْدَكَ), (حَوْلَكَ)... gibi sınırlı olan ve sınırlandırılabilen isimler, mahdûd mekân zarflarıdır. Örneğin,

- فَاللَّهُ يَخْتَلِفُ أَرْبَعِينَ نَفْسًا بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فِيمَا كَانُوا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ. “Artık onların aralarında uyuşmadıkları davada, kıyamet gününde hükmü Allah verecektir.” (el-Bakara 2/113) âyetinde altı çizili (بَيْنَهُمْ) ve (يَوْمَ الْقِيَامَةِ) kelimeleri,

- ثُمَّ لَنُحْضِرَنَّ لَهُمْ حَوْلَ جَهَنَّمَ جِثًّا. “Sonra onları kesinlikle cehennemin çevresinde diz üstü hazır edeceğiz.” (Meryem 19/68) âyetinde geçen altı çizili (حَوْلَ جَهَنَّمَ) kelimesi, mahdûd mekân zarfıdır.⁷⁷³

2.2.4.1.2.3. Mutasarrıf mekân zarfları: Cümle içerisinde zarf olarak veya zarf hâricinde ibtidâ, haber, fâ’ il, mef’ ûl bih vs. görevlerde olabilen zarflardır. Ancak cümlede her ne kadar zarf manası içerse de zarf olmayarak gelirse başına harf-i cer dâhil olsun veya olmasın zarf olarak isimlendirilmez.⁷⁷⁴ ... عَنِ الْيَمِينِ وَعَنِ الشِّمَالِ عِزِينَ... “Sağdan soldan grup grup...” (el-Me’âric 70/37).

2.2.4.1.2.4. Gayr-ı mutasarrıf mekân zarfları: Cümle içerisinde i’râb cihetiyle mef’ ûl fih dışında kullanılmazlar. Genellikle nasb mahallinde mebnî olarak

lafızlar, bazı nahiveiler tarafından mahdûd zarflar olarak kabul edilmiştir. Ebu Hâyyân ise bunların belirli bir mana ifade etmediğini söylemektedir. Örneğin مِيلٍ zarfının başı ve sonu belli değildir. Bu sebeple onları, şebîh bil-mubhem (kapalı zarflara benzeyen) diye ayrı bir kategoride ele almıştır. Bk. eş-Şabbân, *Hâşiyetu’s-Şabbân*, 2: 190.

⁷⁷² Bk. Ahmet Dağ, *Arap Dili ve Belağatında Mefuller*, 83; el-Ḥaṭîb ve Maşlûh, *Naḥvu’l-‘Arabiyyeti*, 3: 254; el-Faḫî, *Teysîru’n-naḥv*, 154.

⁷⁷³ Hâdî Nehr, *el-İtkân*, 2: 651.

⁷⁷⁴ Bk. Ahmet Dağ, *Arap Dili ve Belağatında Mefuller*, 83; el-Ḥaṭîb ve Maşlûh, *Naḥvu’l-‘Arabiyyeti*, 3: 254; ‘Abbâs Ḥasan, *en-Naḥvu’l-vâfi*, 2: 259.

gelirler.⁷⁷⁵ (أَيْ), (أَيْنَ), (هَنَا), (ثُمَّ), (حَيْثُ), (لَدُنْ), (لَدَى), (عِنْدَ) munsarif olmayan mekân zarflarıdır.

- "Orada, görünce (sonsuz) nimetler ve büyük bir mülk (hükümranlık) görürsün." (el-İnsân 76/20).⁷⁷⁶

- "Sidretü'l-müntehâ'nın yanında." (en-Necm 53/14).⁷⁷⁷

Bazen (من، إلى، حتى، مذ، منذ) gibi bir harf-i cer ile bazen de harf-i cersiz kullanılırlar.

- "içinden ırmaklar akan..." (el-Bakara 2/25).

- "içinden ırmaklar akan..." (et-Tevbe 9/100).⁷⁷⁷

2.2.4.1.3. İsm-i zaman'dan zarfiyet üzere mansûb olanlar

Zaman zarfları, fiilin meydana gelme zamanına delâlet edip (حِينَ) manasını içerdiğinde mansûb olurlar. Örneğin,

"Öyle ise akşama girdiğinizde, sabaha kavuştuğunuzda, Allah'ı tespih ederim." (er-Rûm 30/17) âyetinde geçen (حِينَ), zaman zarfı olarak mansûbtur ve semâ'î masdar olan (سُبْحَانَ) sözcüğüne müte' allıktır.⁷⁷⁸

* Cümlede manevî bir gerekçe olduğunda zarfların mecrûr olmaları da câizdir. Örneğin, "Mûsâ, halkın habersiz olduğu bir sırada şehre girdi." (el-Şura 28/15) âyetinde geçen (عَلَى) zarfiyet ifade eder. (عَلَى حِينَ) cümlesi ise (دَخَلَ) fiilinin fâ' ilinden hâl'dir.

⁷⁷⁵ Bk. Ahmet Dağ, *Arap Dili ve Belağatında Mefuller*, 84; Hâdî Nehr, *en-Naḥvu't-taḥbîkî*, 1: 538; el-Ḥaḥḥib ve Maşlûḥ, *Naḥvu'l-'Arabîyyeti*, 3: 255.

⁷⁷⁶ Bk. el-Ḥaḥḥib ve Maşlûḥ, *Naḥvu'l-'Arabîyyeti*, 3: 257.

⁷⁷⁷ Bk. 'Uşeymîn, *Şerḥu Elfiyyeti'bni Mâlik*, 3: 428.

⁷⁷⁸ Bk. Hâdî Nehr, *el-İtkân*, 2: 655.

* Zarf-ı zaman, (في) manasını içermediğinde cümledeki yerine göre i' râblanır.⁷⁷⁹

2.2.4.1.4. İsm-i mekân'dan zarfiyet üzere mansûb olanlar

İki şey, zarf-ı mekân olarak mansûb olur. Birincisi mübhem veya şibh-i mübhem isimler, (في) manasını içermesi şartıyla zarf-ı mekân olurlar.⁷⁸⁰ Örneğin, رَبَّنَا

اَفْتَحْ بَيْنَنَا وَبَيْنَ قَوْمِنَا بِالْحَقِّ. “Ey Rabbimiz! Bizimle kavmimiz arasında gerçekle hükmet.”

(el-A' râf 7/89) âyetinde geçen (بَيْنَنَا وَبَيْنَ قَوْمِنَا) kelimeleri, اَفْتَحْ fiiline mütâ'allık olup mansûb mekân zarflarıdır.⁷⁸¹

* Mübhem mekân zarflarının harf-i cer ile mecrûr olmaları da câizdir. Örneğin, فَبَشِّرْهَا بِاسْحَقٍ وَمِنْ وَرَاءِ اسْحَقٍ يَعْتُوبُ. “Ona da İshak'ı müjdeledik; İshak'ın arkasından da Yakûb'u.” (Hûd 11/71) âyetinde geçen (مِنْ), cer harfî olup (وَرَاءِ) kelimesini mecrûr kılmıştır.⁷⁸²

İkinci olarak, kendisini nasbeden fiilden türeyen müştak mekân isimleri mansûbtur.⁷⁸³ Örneğin, وَقُلْ رَبِّ أَنْزِلْنِي مُنْزَلًا مُبَارَكًا وَأَنْتَ خَيْرُ الْمُنْزِلِينَ. “Yine de ki: Ey Rabbim! Beni bereketli bir yere kondur. Sen, konuk edenlerin en hayırlısısın.” (el-Mu'minûn 23/29) âyetinde geçen (مُنْزَلًا) kelimesi, kendisinden türediği fiil ile mansûb olmuştur.⁷⁸⁴

• Zarf-ı mekân, mahdûd olursa veya âmilinin lafzından türememişse (في) ile mecrûr olması vâcibdir. Örneğin, وَلَا تُبَاشِرُوهُنَّ وَأَنْتُمْ عَاكِفُونَ فِي الْمَسَاجِدِ. “Bununla birlikte

⁷⁷⁹ Bk. Hâdî Nehr, *el-İtkân*, 2: 656.

⁷⁸⁰ Bk. Hâdî Nehr, *el-İtkân*, 2: 656; *en-Naḥvu't-taḥbîkî*, 1: 538.

⁷⁸¹ Bk. Hâdî Nehr, *el-İtkân*, 2: 657.

⁷⁸² Bk. Hâdî Nehr, *el-İtkân*, 2: 656.

⁷⁸³ Bk. Hâdî Nehr, *el-İtkân*, 2: 657; *en-Naḥvu't-taḥbîkî*, 1: 538.

⁷⁸⁴ Bk. Hâdî Nehr, *el-İtkân*, 2: 657.

alâmeti fethadır. Zarfı nasb eden ise (جعل) fiilidir. Bu sebeple (جعل) fiiline müte' allıktır.⁷⁹¹

- Masdar:⁷⁹² “وما ظنُّ الَّذِينَ يُفْتَرُونَ عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ؟” (Yûnus 10/60) âyetinde geçen uyduranların, kıyamet günü hakkındaki zanları nedir?” (يَوْمَ) kelimesi, zaman zarfı olarak mansûb mef'ûl fih'tir. (ظن) fiili ise zarfı nasb eden sarîh masdardır. Bu sebeple ona müte' allıktır.⁷⁹³

- Vasıf:⁷⁹⁴ “وَأَنْشَقَّتِ السَّمَاءُ فَهِيَ يَوْمَئِذٍ وَاهِيَةٌ” (el-Hâkka 69/16) âyetinde geçen (يَوْمَ) kelimesi, (وَاهِيَةٌ) ism-i fâ'ili ile mansûb, kendisinden sonrasına muzâf bir zarf-ı zamandır.⁷⁹⁵

2.2.4.3. Zarf'ın Âmilinin Hazfî

Zarf'ın âmili, cevâzen ve vucûben olmak üzere iki şekilde hazfedilir.

1) Âmilinin cevâzen hazfî: Bazen, zarf-ı zamanı ve zarf-ı mekânı nasb eden âmîl, mahzûf olur. Hazfe işâret eden bir delil varsa hazif “cevâzen” diye isimlendirilir. Veya şöyle de denebilir: Hazfedilecek âmîl, husûsî bir âmîlse, hazif câizdir.⁷⁹⁶ Örneğin, “يَوْمَ نَحْشُرُ الْمُتَّقِينَ إِلَى الرَّحْمَنِ وَفَدًا.” “Takva sahiplerini bir heyet halinde Rahman'ın huzurunda toplayacağımız gün...” (Meryem 19/85) âyetinde geçen (يَوْمَ)

⁷⁹⁰ el-Ĥaĥĥib ve Maşlûh, *Naĥvu'l-'Arabiyyeti*, 3: 249; Yâkût, *en-Naĥvu't-ta'limî*, 684; Ahmet Dağ, *Arap Dili ve Belağatında Mefuller*, 98; Ĥaydâ, *Muĥâdarât fî naĥvi'l-'Arabiyyi*, 55; Hâdî Nehr, *en-Naĥvu't-taĥbîkî*, 1: 554; es-Suyûfî, *Hem'u'l-hevâmi*, 3: 137.

⁷⁹¹ Bk. Yâkût, *en-Naĥvu't-ta'limî*, 684.

⁷⁹² el-Ĥaĥĥib ve Maşlûh, *Naĥvu'l-'Arabiyyeti*, 3: 249; Yâkût, *en-Naĥvu't-ta'limî*, 684; Ahmet Dağ, *Arap Dili ve Belağatında Mefuller*, 98; Ĥaydâ, *Muĥâdarât fî naĥvi'l-'Arabiyyi*, 55; Hâdî Nehr, *en-Naĥvu't-taĥbîkî*, 1: 554.

⁷⁹³ Bk. Hâdî Nehr, *el-İtĥân*, 2: 644.

⁷⁹⁴ el-Ĥaĥĥib ve Maşlûh, *Naĥvu'l-'Arabiyyeti*, 3: 249; Yâkût, *en-Naĥvu't-ta'limî*, 684; Ahmet Dağ, *Arap Dili ve Belağatında Mefuller*, 98; Ĥaydâ, *Muĥâdarât fî naĥvi'l-'Arabiyyi*, 55; Hâdî Nehr, *en-Naĥvu't-taĥbîkî*, 1: 554.

⁷⁹⁵ Bk. Hâdî Nehr, *el-İtĥân*, 2: 645.

⁷⁹⁶ Yâkût, *en-Naĥvu't-ta'limî*, 685; Ahmet Dağ, *Arap Dili ve Belağatında Mefuller*, 98; Ĥaydâ, *Muĥâdarât fî naĥvi'l-'Arabiyyi*, 56; Hâdî Nehr, *en-Naĥvu't-taĥbîkî*, 1: 554, *el-İtĥân*, 2: 646. Bu hazif türüne yani hazfî câiz olan zarflara, “zarf-ı lağv” adı verilmektedir. Bk. 'Abbâs Ĥasan, *en-Naĥvu'l-vâfi*, 2: 246.

sözcüğünde, âmil'in hazfedilmiş olması mümkündür. Takdîri ise يَمَّعُ أَوْ يَكُونُ يَوْمَ كَذَا وَكَذَا şeklinde. ⁷⁹⁷

. مَتَى دَهَبْتَ إِلَى الْكَلْبَةِ؟ "Fakülteye ne zaman gittin?" Cevap: أَمْسِ "Dün." Bu cümlede hazfedilmiş bir âmil vardır. Takdîri ise دَهَبْتُ أَمْسِ şeklindedir. ⁷⁹⁸

- أَيْنَ تَسْكُنُ؟ "Nerede ikamet ediyorsun?" Cevap: شَرَقَ الْمَدِينَةَ Aynı şekilde burada da hazfedilmiş bir âmil vardır. Takdîri ise أَسْكُنُ شَرَقَ الْمَدِينَةَ şeklindedir. ⁷⁹⁹

2) Âmilinin vucûben hazfi: Âmil her türlü hades (eylem) için kullanımı uygun olan bir oluş (umûmi fiil) ⁸⁰⁰ ifade ettiğinde, aşağıda sayılacak yerlerde âmil zorunlu olarak hazfedilir. ⁸⁰¹

1. Zarf, haber olduğunda; ⁸⁰² örneğin,

- وَاللَّهُ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ. "Doğu da, Batı da (tüm yeryüzü) Allah'ındır." (el-Bakara 2/115) âyetinde geçen câr ve mecrûr (لِلَّهِ), hazfedilmiş mukaddem bir habere müte'allıktır. Takdîri: حاصل، كائن، şeklindedir. ⁸⁰³ (الْمَشْرِقُ) kelimesi ise geriye bırakılmış mübtedâ'dır.

- وَعِنْدَهُ مَفَاتِحُ الْغَيْبِ. "Gaybın anahtarları yalnızca O'nun katındadır." (el-En'âm 6/59) âyetinde geçen (عِنْدَ), zarfiyet üzere nasb edilmiş mekân zarfıdır. Şibh-i cümle

⁷⁹⁷ Zufer, *en-Naḥvu'l-Ḳur'ânî*, 317.

⁷⁹⁸ Yâqût, *en-Naḥvu't-ta'limî*, 685.

⁷⁹⁹ Bk. Hâdî Nehr, *el-İtḳân*, 2: (dipnot 2) 646.

⁸⁰⁰ إستقر gibi umûmî oluş ifade eden şeyler olduğunda âmilin hazfi vâcibdir. Âmilin vucûben hazfedilmesi, nahivciler tarafından "zarf-ı müsteḳar" olarak isimlendirilmektedir. Bk. 'Abbâs Ḥasan, *en-Naḥvu'l-vâfi*, 2: 246.

⁸⁰¹ Yâqût, *en-Naḥvu't-ta'limî*, 685-687; Ahmet Dağ, *Arap Dili ve Belağatında Mefuller*, 98-99; Ḥaydâ, *Muḥâḍarât fi naḥvi'l-'Arabiyyi*, 56; Hâdî Nehr, *en-Naḥvu't-taḥbîkî*, 1: 554; *el-İtḳân*, 2: 646-648.

⁸⁰² Bk. el-Ḥaṭîb ve Maşlûḥ, *Naḥvu'l-'Arabiyyeti*, 3: 250; Yâqût, *en-Naḥvu't-ta'limî*, 686; 'Abbâs Ḥasan, *en-Naḥvu'l-vâfi*, 2: 247; Zufer, *en-Naḥvu'l-Ḳur'ânî*, 318.

⁸⁰³ Bk. Hâdî Nehr, *el-İtḳân*, 2: 647.

hazfedilmiş mukaddem bir habere müte‘allıktır. Mahzuf haberin takdiri, كائن، موجود، استقر gibi sözcüklerle yapılır.⁸⁰⁴

2. Zarf, sıfat olduğunda;⁸⁰⁵ örneğin, وَقَالَ رَجُلٌ مُؤْمِنٌ مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ. “Firavun ailesinden, mü’min bir adam şöyle dedi.” (el-Mu‘min 40/28) âyetinde geçen (مِنْ آلِ) câr-mecrûr ve muzâf-muzâf ileyh, (موجود veya كائن) şeklinde takdîr edilen ikinci bir sığata müte‘allıktır.⁸⁰⁶

3. Zarf, hâl olduğunda;⁸⁰⁷ örneğin, أَدْعُوا إِلَى اللَّهِ عَلَىٰ بَصِيرَةٍ أَنَا وَمَنِ اتَّبَعِيَ. “Ben ve bana uyanlar bilerek Allah’a çağırırız.” (Yûsuf 12/108) âyetinde geçen (عَلَىٰ بَصِيرَةٍ) câr ve mecrûr, (أَدْعُوا)’nun müstetir (gizli) fâ‘ilinden hâl olması veya hazfedilmiş mukaddem habere (موجود veya كائن) müte‘allık olması ve (أَنَا)’nin mu‘ahhar mübtedâ olması câizdir.⁸⁰⁸

4. Zarf, sıla olduğunda;⁸⁰⁹ örneğin, لَهُ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ. “Göklerdeki her şey, yerdeki her şey O’nundur.” (Yûnus 10/68) âyetinde geçen (فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي) cümlesi, mu‘ahhar mübtedâ olarak bulunan (ما) ism-i mevsûlünün hazfedilmiş silasına müte‘allıktır.⁸¹⁰

5. Zarf, meşğûl ‘anh olduğunda;⁸¹¹ örneğin, الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ. “Bugün sizin için dininizi kemâle erdirdim.” (el-Mâ‘ide 5/3) âyetinde geçen (الْيَوْمَ) kelimesi,

⁸⁰⁴ Bk. Hâdî Nehr, *el-İtkân*, 2: 647.

⁸⁰⁵ Bk. el-Ĥaṭîb ve Maşlûḥ, *Naḥvu’l-‘Arabiyyeti*, 3: 251; Yâkût, *en-Naḥvu’t-ta‘limî*, 686; ‘Abbâs Ḥasan, *en-Naḥvu’l-vâfi*, 2: 247; Züfer, *en-Naḥvu’l-Ḳur’ânî*, 318.

⁸⁰⁶ Bk. Hâdî Nehr, *el-İtkân*, 2: 647.

⁸⁰⁷ el-Ĥaṭîb ve Maşlûḥ, *Naḥvu’l-‘Arabiyyeti*, 3: 252; Yâkût, *en-Naḥvu’t-ta‘limî*, 686; ‘Abbâs Ḥasan, *en-Naḥvu’l-vâfi*, 2: 247; Züfer, *en-Naḥvu’l-Ḳur’ânî*, 318.

⁸⁰⁸ Bk. Hâdî Nehr, *el-İtkân*, 2: 647.

⁸⁰⁹ el-Ĥaṭîb ve Maşlûḥ, *Naḥvu’l-‘Arabiyyeti*, 3: 251; Yâkût, *en-Naḥvu’t-ta‘limî*, 686; ‘Abbâs Ḥasan, *en-Naḥvu’l-vâfi*, 2: 247; Züfer, *en-Naḥvu’l-Ḳur’ânî*, 318.

⁸¹⁰ Bk. Hâdî Nehr, *el-İtkân*, 2: 648.

⁸¹¹ el-Ĥaṭîb ve Maşlûḥ, *Naḥvu’l-‘Arabiyyeti*, 3: 252; Hâdî Nehr, *el-İtkân*, 2: 648; ‘Abbâs Ḥasan, *en-Naḥvu’l-vâfi*, 2: 247.

vucûben hazfedilmiş bir fiille, zarfiyet üzere mansûb olmuştur. Cümlede zikredilen fiil ise onu açıklamaktadır.

2.2.4.4. Zarf'ın Nâibi

1. Masdar:⁸¹² Zarf manasında olup belirli bir vakte delâlet eden masdar, zarfın nâibi olabilir. Ancak zarf muzâf olup hazfedilir, muzâf ileyh de masdar olursa masdar, zarfın yerine geçebilir.⁸¹³ Örneğin, “Gecenin bir kısmında ve yıldızların batışı sırasında O’nu tespih et.” (et-Ṭûr 52/49) âyetinde geçen (إِدْبَارَ النُّجُومِ) tamlaması, (وَقْتٍ عُرُوبِهَا) manasındadır. (وَقْتٍ) kelimesi hazfedilmiş ve masdar (إِدْبَارَ) onun yerine geçmiştir. Netice itibariyle zarf olarak mansûb olmuştur.⁸¹⁴

2. Zarfın sıfatı:⁸¹⁵ Kur’ân-ı Kerîm’de zarfın sıfatı şeklinde bir örnek bulunmamaktadır. Ancak zarfın yerine geçen sıfat için örnek mevcuttur. Örneğin, فَلَا يَقْرَبُوا الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ بَعْدَ عَمَلِهِمْ هَذَا. “Artık bu yıllarından sonra, Mescid-i Haram’a yaklaşmasınlar.” (et-Tevbe 9/28) âyetinde geçen (هَذَا) ism-i işâreti, zarf olarak kullanılan (عَامًا) kelimesi için nasb mahallinde sıfattır. Bedel olarak alınması da mümkündür.⁸¹⁶

3. Külliyyet ve cüz’iyete işâret eden lafızlar:⁸¹⁷ Örneğin (كل), (بعض) lafızları masdara muzâf olduklarında mef’ûl mutlak’tan nâib olurlar. Zarfa izâfe olduklarında ise vaktin bütünü veya bir kısmına delâlet ettikleri için zarftan nâib olurlar.⁸¹⁸ Örneğin, تَرَوْنِي أَكْلَهَا كُلِّ حِينٍ بِإِذْنِ رَبِّهَا. “Bu ağaç, Rabbinin izniyle her zaman meyvesini

⁸¹² Hâdî Nehr, *en-Naḥvu’t-taḥbîkî*, 1: 538, *el-İtḳân*, 2: 659; Yâkût, *en-Naḥvu’t-ta’lîmî*, 689; Ḥaydâ, *Muḥâḍarât fi’n-naḥvi’l-‘Arabî*, 57; el-Ḥaṭîb ve Maşlûḥ, *Naḥvu’l-‘Arabiyyeti*, 3: 267; ‘Useymîn, *Şerḥu Elfiyyeti’bni Mâlik*, 3: 429.

⁸¹³ Hâdî Nehr, *el-İtḳân*, 2: 659; ‘Abbâs Ḥasan, *en-Naḥvu’l-vâfi*, 2: 263.

⁸¹⁴ Bk. Hâdî Nehr, *el-İtḳân*, 2: 659.

⁸¹⁵ Hâdî Nehr, *en-Naḥvu’t-taḥbîkî*, 1: 538, *el-İtḳân*, 2: 660; Yâkût, *en-Naḥvu’t-ta’lîmî*, 689; Ahmet Dağ, *Arap Dili ve Belağatında Mefuller*, 97; Ḥaydâ, *Muḥâḍarât fi’n-naḥvi’l-‘Arabî*, 56; el-Ḥaṭîb ve Maşlûḥ, *Naḥvu’l-‘Arabiyyeti*, 3: 268; ‘Abbâs Ḥasan, *en-Naḥvu’l-vâfi*, 2: 264.

⁸¹⁶ Bk. Hâdî Nehr, *el-İtḳân*, 2: 660.

⁸¹⁷ Hâdî Nehr, *en-Naḥvu’t-taḥbîkî*, 1: 538, *el-İtḳân*, 2: 661; Yâkût, *en-Naḥvu’t-ta’lîmî*, 688-689; Ḥaydâ, *Muḥâḍarât fi’n-naḥvi’l-‘Arabî*, 56; el-Ḥaṭîb ve Maşlûḥ, *Naḥvu’l-‘Arabiyyeti*, 3: 266; ‘Abbâs Ḥasan, *en-Naḥvu’l-vâfi*, 2: 265.

⁸¹⁸ Hâdî Nehr, *el-İtḳân*, 2: 661; Yâkût, *en-Naḥvu’t-ta’lîmî*, 688-689.

verir.” (İbrâhîm 14/25) âyetinde geçen (كُلَّ) lafzı, (تُوِّي) fiili ile zarf-ı zaman olarak mansûbtur. (كُلَّ) lafzının zarf-ı zaman yerine geçmesi ise zarf-ı zaman olan (حين) sözcüğüne izâfetiyle meydana gelmiştir.⁸¹⁹

4. İsm-i işâret:⁸²⁰ Kendisinden sonra zarfiyete delâlet eden bir şey gelmesi şartıyla zarftan nâib olabilir. إِجْتَهَدْتُ تِلْكَ النَّاحِيَةَ. “Şu tarafta çalıştım.”

5. Zarfi temyîz eden aded:⁸²¹ سِرْتُ ثَلَاثَةَ أَهْيَالٍ. “Üç mil yürüdüm.”

6. Zarfa muzâf olanlar:⁸²² مَشَيْتُ كُلَّ النَّهَارِ. “Bütün gün yürüdüm.”

2.2.5. Mef'ûl Me'ah

Birliktelik (musâhabe) ifâde eden (و)dan sonra gelen mansûb isme, mef'ûl me'ah denir.⁸²³ Öncesine atfî câiz değildir. Genellikle fiil veya şibh-i fiilden sonra gelir. سَافَرْتُ وَالْفَجْرَ “Günün ilk ışıklarıyla beraber yokculuğa çıktım.” cümlesinde atfî, mümkün değildir. Çünkü fecir, seyahat etmez. Bu mef'ûl türünün de mansûb olabilmesi için belirli şartları vardır.⁸²⁴

- İsim olmalıdır.
- Cümlede asıl değil fer' olmalıdır. Cümlenin olmazsa olmaz bir parçası olursa (و)ın atfî harfî olması vâcibtir.
- مع manasındaki (و)dan sonrası, beraberliğe delâlet etmesi gerekir.

⁸¹⁹ Bk. Hâdî Nehr, *el-İtkân*, 2: 661.

⁸²⁰ Hâdî Nehr, *en-Naḥvu't-taḥbîkî*, 1: 538, *el-İtkân*, 2: 661; Yâkût, *en-Naḥvu't-ta'limî*, 690; Ḥaydâ, *Muḥâḍarât fi'n-naḥvi'l-'Arabî*, 57; el-Ḥaṭîb ve Maşlûḥ, *Naḥvu'l-'Arabîyyeti*, 3: 267; Ahmet Dağ, *Arap Dili ve Belağatında Mefuller*, 97.

⁸²¹ Hâdî Nehr, *en-Naḥvu't-taḥbîkî*, 1: 538, *el-İtkân*, 2: 661; Yâkût, *en-Naḥvu't-ta'limî*, 690; Ḥaydâ, *Muḥâḍarât fi'n-naḥvi'l-'Arabî*, 57; el-Ḥaṭîb ve Maşlûḥ, *Naḥvu'l-'Arabîyyeti*, 3: 266; Ahmet Dağ, *Arap Dili ve Belağatında Mefuller*, 97.

⁸²² Ahmet Dağ, *Arap Dili ve Belağatında Mefuller*, 97.

⁸²³ Bk. Hâdî Nehr, *en-Naḥvu't-taḥbîkî*, 1: 556, *el-İtkân*, 2: 735; el-Faḳî, *Teysîru'n-naḥv*, 157; Ḥaydâ, *Muḥâḍarât fi'n-naḥvi'l-'Arabîyyi*, 43; el-Ḥaṭîb ve Maşlûḥ, *Naḥvu'l-'Arabîyyeti*, 3: 291; Ahmet Dağ, *Arap Dili ve Belağatında Mefuller*, 104.

⁸²⁴ Bk. Hâdî Nehr, *en-Naḥvu't-taḥbîkî*, 1: 557, *el-İtkân*, 2: 736; el-Faḳî, *Teysîru'n-naḥv*, 157; el-Ḥaṭîb ve Maşlûḥ, *Naḥvu'l-'Arabîyyeti*, 3: 292-293; Ahmet Dağ, *Arap Dili ve Belağatında Mefuller*, 104.

- (و) ve ma'iyet üzere nasb olan mansûb isimden öncesi cümle olmalıdır.

Eğer (و)'dan öncesi müfred olursa öncesine atfedilmiş olur.

- Zikredilen ismin öncesine atfi, manayı bozuyorsa (و), ma'iyet için olur.
- فَأَجْمَعُوا أَمْرَكُمْ وَشُرَكَاءِكُمْ. “Artık siz de (bana) ne yapacağınızı ortaklarınızla beraber kararlaştırın.” (Yûnus 10/71).

2.2.5.1. Mef'ûl me'ah'ın âmili

1) Fiil olur:⁸²⁵ نَمْتُ وَالْكِتَابَ “Kitapla birlikte uyudum.”

2) Masdar olur:⁸²⁶ تَوَمُّكَ وَالْكِتَابَ دَلِيلٌ تَعْبِكَ. “Kitapla birlikte uyuman yorulduğuna işârettir.”

3) Vasıf olur:⁸²⁷ أَنَا نَائِمٌ وَالْكِتَابَ. “Ben, kitapla uyuyorum.”

4) كيف ve ما soru edatları da bazen mef'ûl me'ah'ta amel eder.⁸²⁸

“Zeyd ile aran nasıl?” ما أنت وزيدًا “Şiirle aran nasıl?” كيف أنت والشعر

2.2.5.2. Vâv'dan sonra gelen ismin durumları:

1) Ma'iyet üzere nasb vâcibtir.⁸²⁹ Nasb'ın vacip olabilmesi için fiilin sayılabilen şeylerden olması, yapılan işteki birlikteliğin (ma'iyet) devam ediyor olması ve 'vâv'ı atıf olarak kabul ettiğimiz takdîrde mananın buzuluyor olması gerekir.

⁸²⁵ Hâdî Nehr, *en-Naḥvu't-taḥbîkî*, 1: 556-557, *el-İtkân*, 2: 738-739; Ahmet Dağ, *Arap Dili ve Belağatında Mefuller*, 105; el-Yâkût, *en-Naḥvu't-ta'limî*, 723.

⁸²⁶ Hâdî Nehr, *en-Naḥvu't-taḥbîkî*, 1: 556-557, *el-İtkân*, 2: 738-739; Ahmet Dağ, *Arap Dili ve Belağatında Mefuller*, 105; el-Yâkût, *en-Naḥvu't-ta'limî*, 724.

⁸²⁷ Hâdî Nehr, *en-Naḥvu't-taḥbîkî*, 1: 556-557, *el-İtkân*, 2: 738-739; Ahmet Dağ, *Arap Dili ve Belağatında Mefuller*, 105; el-Yâkût, *en-Naḥvu't-ta'limî*, 724.

⁸²⁸ Bk. Hâdî Nehr, *en-Naḥvu't-taḥbîkî*, 1: 556-557, *el-İtkân*, 2: 738-739; Ahmet Dağ, *Arap Dili ve Belağatında Mefuller*, 105.

⁸²⁹ Bk. Hâdî Nehr, *en-Naḥvu't-taḥbîkî*, 1: 558, *el-İtkân*, 2: 739; el-Fakî, *Teyşîru'n-naḥv*, 158.

2) Muttasıl veya müstetir raf' zamîrinden sonra isim geldiğinde nasb olması vâcibdir.⁸³⁰ Çünkü zâhir ismin müstetir veya muttasıl zamîre atıf yapılması mümkün değildir. Sadece munfasıl zamîrle te'kîd edildiğinde atıf yapılabilir.

3) Atıf vâcib olup, ma'iyyet imkansızdır: Bu durum birden fazla fâ'il talep eden fiillerde gerçekleşir.⁸³¹ Örneğin, سَعِيدٌ وَزَيْدٌ cümlesinde, fiil 'tefâ'ul' bâbında geldiği için (و) atıf harfî olarak gelmiştir. Yine قبلٌ ve بعدٌ lafızları söz konusu olduğunda da atıf vâcibdir. Örnek, جاءَ مُحَمَّدٌ وَعَلِيٌّ قَبْلَهُ. gibi.

4) Kendinden önceki isme atıf yapmak veya ma'iyyet üzere nasb etmek câizdir.⁸³² Örnek, هَاجَرْتُ وَزَيْدًا / وَزَيْدًا.

⁸³⁰ Bk. Hâdî Nehr, *el-İtkân*, 2: 739.

⁸³¹ Bk. Hâdî Nehr, *en-Naḥvu't-taḥbîkî*, 1: 558; *el-İtkân*, 2: 740; el-Faḳî, *Teysîru'n-naḥv*, 158.

⁸³² Bk. Hâdî Nehr, *en-Naḥvu't-taḥbîkî*, 1: 558; el-Faḳî, *Teysîru'n-naḥv*, 159.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. TERKİP AÇISINDAN KUR'ÂN-I KERİM'DE MEF'ÛLLER

3.1. Mef'ûl Bih

3.1.1. Kelime ve Kelime Grupları Açısından Geldiği Şekiller

Çalışmanın birinci bölümünde “mef'ûl” kaydı düşülmeksizin genel olarak Arapçada mevcut olan “kelime ve kelime grupları”na değinilmişti. Bu bölümde ise konunun kapsamı biraz daha daraltılarak mef'ûller bağlamında kelime ve kelime grupları ele alınacaktır.

Kelime türlerine bakıldığında yalnızca isimler, sıfatlar ve zamîrlerin mef'ûl bih olarak gelebildiği⁸³³ görülmektedir. Ayrıca mef'ûl bih olarak gelen unsur veya unsurların, isim cinsinden bir kelime ya da kelime grubu olması gerektiği, nahivciler tarafından belirtilmektedir.⁸³⁴ O halde fiiller, zarflar ve edatların mef'ûl bih olarak kullanılamayacağı da ortaya çıkmış bulunmaktadır.⁸³⁵

3.1.1.1. Müfred Kelime Olarak Gelen Mef'ûl Bih

1) **İsim:** Mef'ûl bihler isim soylu olarak gelebilirler. Örneğin, وَاخْتَارَ مُوسَىٰ قَوْمَهُ “Mûsâ, kavminden yetmiş adam seçti.” (el-A'raf 7/155) âyetinde geçen (قَوْمٍ) kelimesi, isimdir ve mef'ûl bih konumunda gelmiştir.

2) **Zamîr:** Zamîrler, muttasıl ve munfasıl olmak üzere iki gruba ayrılır. Mef'ûl bih'in hem muttasıl hem de munfasıl nasb zamîri olarak gelmesi mümkündür.⁸³⁶ Örneğin, فَإِنِّي أُعَذِّبُهُ عَذَابًا لَا أُعَذِّبُهُ أَحَدًا مِنَ الْعَالَمِينَ. “Ben ona kâinatta hiçbir kimseye etmeyeceğim azabı ederim.” (el-Mâ'ide 5/115) âyetinde geçen altı çizili (أُعَذِّبُهُ) kelimesinde mef'ûl bih, muttasıl zamir olarak gelmiştir. Oysaki, إِنَّا كُنَّا نَعْبُدُ وَإِنَّا كُنَّا

⁸³³ Şimşek, *Arap Dilinde Kelime Grupları*, 288.

⁸³⁴ Bk. el-Hâşimî, *el-Ğavâ'idu'l-esâsiyyetu*, 16-195; el-Ğalâyeynî, *Câmi'u'd-durûs*, 3: 6.

⁸³⁵ İsim, sıfat ve zamir dışındaki türlerin (zarflar, edatlar, fiiller ve fülimsiler) ise mef'ûl bih olarak gelmesi bunların isimleşmeleri (lafızlarının kastedilip hikâye edilmeleri) ile mümkündür. Bk. Şimşek, *Arap Dilinde Kelime Grupları*, 289.

⁸³⁶ Bk. el-Ğalâyeynî, *Câmi'u'd-durûs*, 3: 6; el-Ğa'fîb ve Maşlûh, *Naħvu'l-'Arabiyyeti*, 3: 68.

. نَسْتَعِينُ. “(Allahım!) Yalnız sana ibâdet ederiz ve yalnız senden yardım dileriz.” (el-Fatihâ 1/5)⁸³⁷ âyetinde mef'ûl bih, munfasıl nasb zamiri (إِيَّاكَ) lafzıdır. Zamirler mef'ûl bih olarak cümlede sade olarak geldiği gibi istisnâ grubu, soru edatı ve münâdâ olarak da gelmesi mümkündür. Örneğin, لَا نَعْبُدُ إِلَّا إِيَّاهُ. “Yalnızca Ona ibadet ederiz.” cümlesinde munfasıl nasb zamiri (إِيَّاهُ), istisnâ edatıyla (إِلَّا) birlikte istisnâ grubunu oluşturmaktadır.⁸³⁸ Ancak مَاذَا يُنْفِقُونَ؟ “Sana Allah yolunda ne harcayacaklarını soruyorlar?” (el-Bakara 2/215) âyetinde ise istifham ismi olan (مَاذَا)'nın mef'ûl bih konumunda geldiği görülmektedir. Oysa (يَا أَنَا) örneğinde münâdâ olarak gelmiştir.⁸³⁹

3) **Sıfat:** Müfred olarak geldiğinde sıfatlar da isimleşerek mef'ûl bih olabilirler. Örneğin, رَأَيْتُ مُحَمَّدًا وَالْعَبَّاسَ وَالنَّابِغَةَ. “Muhammed, Abbas ve Nâbiga'yı gördüm.” cümlesinde geçen altı çizili kelimeler, aslı sıfat olup isimleşmiş kelimelerdir.⁸⁴⁰

Bazen de lafzı kastedilip i'râbı mahkî/hikâye edilen kelimeler mef'ûl bih olarak gelebilir. Örneğin, سَمِعْتُ عَاقٍ. “Gâk sesi işittim.” cümlesinde geçen ses ismi (عَاقٍ), mef'ûl bih ögesine karşılık gelmektedir. Bu iki durum yâni müfred olması ve lafzı kastedilmesi dışında kalan kelimeler her ne kadar mef'ûl olsalar da kelime grupları kapsamında değerlendirilir.

Mef'ûl bih olarak gelen kelime grupları şöyle sıralanabilir:

3.1.1.2. Cümlemsi Grubu

İ'râbı mahkî ile gelen cümleler müfred isim konumunda mef'ûl bih olarak i'râblanırlar. Kavlı (قَوْلٍ), kavlı'den türeyen kelimeler ve “kavlı” manasında gelen bir

⁸³⁷ Örnekler için bk. el-Haîb ve Maşlûh, *Naḥvu'l-‘Arabiyyeti*, 3: 68.

⁸³⁸ Bk. Şimşek, *Arap Dilinde Kelime Grupları*, 288.

⁸³⁹ Bk. el-Galâyeynî, *Câmi ‘u’d-durûs*, 3: 153.

⁸⁴⁰ Bk. Şimşek, *Arap Dilinde Kelime Grupları*, 289.

kelimeyle hikâye edilerek mef'ûl bih veya ikinci mef'ûl konumunda gelen cümleler de müfred hükmündedir.⁸⁴¹ Örneğin,

قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ. “De ki: O Allah birdir.” (el-İhlâş 112/1),⁸⁴²

قَالَ قَائِلٌ مِنْهُمْ لَا تَتَّبِعُوا يُسُفًا! “Onlardan bir söyleyici dedi ki: Yusuf’u öldürmeyin!” (Yûsuf 12/10),

فَدَّ يَعْلَمُ اللَّهُ الْمُعَوِّقِينَ مِنْكُمْ وَالْقَائِلِينَ لِإِخْوَانِهِمْ هَلُمَّ إِلَيْنَا. “Şüphesiz Allah içinizden, savaştan alıkoyanları ve kardeşlerine, ‘Bize gelin’ diyenleri bilir.” (el-Ahzâb 33/18),⁸⁴³

قَرَأْتُ: (إِنَّا أَعْطَيْنَاكَ الْكُوتِرَ). “(İnnâ ‘e‘ṭaynâke’l-kevşer)’i okudum.” cümlelerinde geçen altı çizili ikinci kısımlar, cümlemsi grubu olarak mahallen mansûb mef'ûl bih’tir.

İsim fiil grubu olarak gelmiş mekûlu’l-ḳavl’e örnek olarak ise فَيَقُولُ هَآؤُمْ أَفْرُوا “Der ki: Gelin, kitabımı okuyun!” (el-Ḥâḳḳa 69/19) âyetini verebiliriz.

“Kavl” manasında olan bir sözcükten sonra mef'ûl bih makamında gelen cümleye örnek;

يَدْعُوا لِمَنْ ضُرُّهُ أَقْرَبُ مِنْ نَفْعِهِ لَيْسَ الْمَوْلَىٰ وَلَيْسَ الْعَشِيرُ! “Zararı faydasından daha yakın olana yalvarır. O (taptığı) ne kötü yardımcı, ne fena yoldaştır!” (el-Ḥacc 22/13),⁸⁴⁴

وَإِذْ تَأَذَّنَ رَبُّكُمْ لَئِن شَكَرْتُمْ لَأَزِيدَنَّكُمْ وَلَئِن كَفَرْتُمْ إِنَّ عَذَابِي لَشَدِيدٌ. “Hani Rabbiniz şöyle duyurmuştu: Andolsun, eğer şükrederseniz elbette size nimetimi artırırım. Eğer nankörlük ederseniz, hiç şüphesiz azabım çok şiddetlidir.” (İbrâhîm 14/7),⁸⁴⁵

وَشَهِدَ شَاهِدٌ مِنْ أَهْلِهَا إِنْ كَانَ قَمِيصُهُ قُدًّا مِنْ قُبُلٍ فَصَدَقَتْ وَهُوَ مِنَ الْكَاذِبِينَ. وَإِنْ كَانَ قَمِيصُهُ قُدًّا مِنْ

دُبُرٍ فَكَذَبَتْ وَهُوَ مِنَ الصَّادِقِينَ. “Kadının akrabasından biri ‘Eğer onun gömleği önden

⁸⁴¹ Bk. Ḳabâve, *İ‘râbu’l-cumel*, 165; Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 1: 122.

⁸⁴² ‘Abdullah ‘Ulvân vd., *İ‘râbu’l-Ḳur’âni’l-Kerîm* (Mısır-Tanta: Dâru’ş-Şahâbeti, 2004), 2733.

⁸⁴³ Bk. Ḳabâve, *İ‘râbu’l-cumel*, 166.

⁸⁴⁴ Âyet’in i‘râbı için bk. ‘Abdullah ‘Ulvân vd., *İ‘râbu’l-Ḳur’âni’l-Kerîm*, 1469; Yâḳût, *İ‘râbu’l-Kur’âni’l-Kerîm*, 6: 3023.

⁸⁴⁵ Bk. Ḳabâve, *İ‘râbu’l-cumel*, 166.

yırılmışsa, kadın doğru söylemiştir, o (Yûsuf) yalancılardandır. Eğer gömleği arkadan yırılmışsa, kadın yalan söylemiştir. O (Yûsuf) ise, doğru söyleyenlerdendir’ şahitliğinde bulundu.” (Yûsuf 12/26-27).⁸⁴⁶

3.1.1.3. Sıla Grubu

Masdar edatları ve ism-i mevsûller, kendilerinden sonraki sılları ile birlikte sıra grubunu oluştururlar. Masdar edatları ve ism-i mevsûllerle oluşan sıra grubu ise bir bütün olarak cümlenin mef’ ul bih ögesine karşılık gelmektedir.⁸⁴⁷

Mef’ ul bih olarak gelen ve masdar olarak te’vîl edilen sıra grubuna örnek:

وَلَا تَخَافُونَ أَنْتُمْ أَشْرَكْتُمْ بِاللَّهِ... “O’na ortak koşmaktan korkmuyorsunuz da ...” (el-’En’âm 6/81),⁸⁴⁸

أَلَيْسَ الْإِنْسَانُ أَنْ يُتْرَكَ سُدًى؟ “İnsan, kendisinin başıboş bırakılacağını mı zanneder?” (el-’Kıyâmet 75/36),⁸⁴⁹

يَوَدُّ أَحَدُهُمْ لَوْ يُعَمَّرُ أَلْفَ سَنَةٍ. “Onların her biri bin yıl yaşamak ister.” (el-Bakara 2/96).⁸⁵⁰

Birinci mef’ ul’ü sıra grubu olarak gelen mef’ üle örnek: وَمِنَ الْأَعْرَابِ مَنْ يَتَّخِذُ مَا يُنْفِقُ مَغْرَمًا. “Bedevîlerden öyleleri vardır ki, (Allah yolunda) harcayacakları şeyi bir zarar sayar.” (et-Tevbe 9/98).⁸⁵¹

İkinci mef’ ulü sıra grubu olarak gelen mef’ üle örnek: لِيَجْزِيَ اللَّهُ كُلَّ نَفْسٍ مَا كَسَبَتْ. “Allah, herkese kazandığının karşılığını vermek için böyle yapar.” (İbrâhîm 14/51).⁸⁵²

⁸⁴⁶ Bk. Kabâve, *İ’râbu’l-cumel*, 166.

⁸⁴⁷ Şimşek, *Arap Dilinde Kelime Grupları*, 293.

⁸⁴⁸ Bk. ‘Abdullah ‘Ulvân vd., *İ’râbu’l-’Kur’âni’l-Kerîm*, 619; Yâkût, *İ’râbu’l-’Kur’âni’l-Kerîm*, 3: 1435-1436.

⁸⁴⁹ Âyette altı çizili kısım müevvel masdar olarak (حسب) fiilinin iki mef’ ulü yerine geçmiştir. Bk. ‘Abdullah ‘Ulvân vd., *İ’râbu’l-’Kur’âni’l-Kerîm*, 2590; Yâkût, *İ’râbu’l-’Kur’âni’l-Kerîm*, 10: 4905.

⁸⁵⁰ Örnek için bk. el-’Haşib ve Maşlûh, *Na’vu’l-’Arabiyyeti*, 3: 69.

⁸⁵¹ Örnek için bk. İbrâhîm el-’Arcâ, *Mute’alli’kâtu’l-fi’liyyâti fi’l-’Kur’âni’l-Kerîm*, 35.

⁸⁵² Örnek için bk. İbrâhîm el-’Arcâ, *Mute’alli’kâtu’l-fi’liyyâti fi’l-’Kur’âni’l-Kerîm*, 35.

Mendûb isim olarak gelen sıla grubuna örnek: وَ مَنْ حَفَرَ بَيْتَ زَمْزَمَاهُ! “Vah Zemzem kuyusunu kazanlara!”⁸⁵³

Münâdâ olarak gelmiş sıla grubuna örnek: يَا مَنْ لَا يَزَالُ مُحْسِنًا! أَحْسِنِ إِلَيَّ! “Ey iyilik yapmaya devam eden! Bana da iyilikte bulun!”⁸⁵⁴

3.1.1.4. Fiilimsi Grubu

Burada fiilimsi grubu ile kastettiğimiz husûs, fiil gibi amel eden (nahiv kitaplarında vasıf diye ifade edilen), cümle ögesi alan unsurlar ile aldıkları cümle öğelerinden mürekkebe olan bütündür. Bu bütün, mef' ûl bih konumunda gelebilir.

Münâdâ olarak gelmiş fiilimsi grubu, (أَدْعُوْ) manasındaki nida harfinin mef' ûl bih'i konumunda gelmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'de bunun örneği tespit edilememiştir. يَا طَالِعًا جَبَلًا! “Ey dağa tırmanan!” misallerinde يَا مُحَمَّدًا فَعَلَهُ! “Ey yaptığı iş övülen!”⁸⁵⁵ altı çizili münâdâ (ism-i fâ' il, ism-i mef' ûl ve ma' mûllerinden oluşan kelime grubu), mef' ûl bih'tir.

Vasıf olarak (ism-i fâ' il) gelmiş fiilimsi grubuna örnek: فَلَا تَحْسَبَنَّ اللَّهَ مُخْلِيفًا وَعْدِهِ “O halde, sakın Allah'ın peygamberlerine verdiği sözden cayacağını sanma!” (İbrâhîm 14/47).⁸⁵⁶

İgrâ olarak gelmiş fiilimsi grubuna örnek: هَيِّدِي فِي سَبِيلِ الْوَطَنِ! “Haydi! Vatan uğruna fedakarlığa/canı kurban etmeye!”, الْتَّعَاوُنَ عَلَى الْإِبْرِّ وَالْتَّقْوَى! “Haydi! İyilik ve takva da yardımlaşmaya!” cümlelerinde geçen altı çizili kelimeleri iğrâ'nın fiilimsi grubu olarak gelmesine örnek olarak vermek mümkündür. Kur'ân-ı Kerîm'de fiilimsi olarak gelen iğrâ örneği tespit edilememiştir.

⁸⁵³ Bk. Şimşek, *Arap Dilinde Kelime ve Kelime Grupları*, 293. Kur'ân-ı Kerîm'de bunun örneği tespit edilememiştir.

⁸⁵⁴ Bk. Şimşek, *Arap Dilinde Kelime ve Kelime Grupları*, 293. Kur'ân-ı Kerîm'de bunun örneği tespit edilememiştir.

⁸⁵⁵ Şimşek, *Arap Dilinde Kelime Grupları*, 293.

⁸⁵⁶ Örnek için bk. el-^c Arcâ, *Mute'allikâtu'l-fi'liyâti fi'l-^cKur'âni'l-Kerîm*, 241.

Tahzîr grubu olarak gelmiş fiilimsiye örnek: الْإِعْتِدَاءَ عَلَى الْمُرَافِقِ الْعَامَّةِ! “Altyapı ihlalinden/taşkınlığından sakının!”⁸⁵⁷ İgrâ’da olduğu gibi tahzîr’in de Kur’ân-ı Kerîm’de fiilimsi grubu olarak gelen örneği tespit edilememiştir.

3.1.1.5. Tebe‘iyyet Grubu

İ‘râbını kendinden öncesine tâbî olarak alan tebe‘iyyet grubu, hemen hemen cümlelerin tüm unsurları için söz konusu olduğu gibi mef‘ûl bih için de söz konusudur.

Mef‘ûl bih olarak gelmiş sıfat grubuna örnek: وَاتَّقُوا يَوْمًا لَا تَجْزِي نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ شَيْئًا. “Öyle bir günden sakının ki, o gün hiç kimse bir başkası adına bir şey ödeyemez.” (el-Bakara 2/48),⁸⁵⁸ إِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ! “Bizi dosdoğru yola ilet!” (el-Fatiha 1/6),⁸⁵⁹ وَوَضَعْنَا عَنْكَ وِزْرَكَ الَّذِي أَنْقَضَ ظَهْرَكَ؟ “Belini büken yükünü üzerinden kaldırmadık mı?” (el-İnşirâh 94/2-3).⁸⁶⁰ Sıfat grubu olarak gelmiş münâdâyâ örnek: يَا زَيْدُ ذَا الْمَالِ! “Ey mal sahibi Zeyd!”⁸⁶¹

Mef‘ûl bih olarak gelmiş te‘kit grubuna örnek: وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا. “Ve (Allah Teâlâ) bütün eşyanın isimlerini Adem’e bildirdi.” (el-Bakara 2/31). Te‘kîd grubu olarak gelen münâda’ya örnek: يَا تَمِيمُ كُلُّهُمْ/كُلُّهُمْ! “Ey Temîm’in tamamı!”⁸⁶² Te‘kîd grubu olarak gelen iğrâ ve tahzîre örnekler: التَّعَلَّمِ التَّعَلَّمِ “Haydi! Eğitim tahsiline! Haydi! Eğitim tahsiline!”, الكَذِبِ الكَذِبِ “Yalandan sakın! Yalandan sakın!”

Mef‘ûl bih olarak gelmiş atıf grubuna örnek: إِنَّهُ يَعْلَمُ الْجَهْرَ وَمَا يَخْفَى. “Şüphesiz O, açık olanı da bilir, gizliyi de.” (el-‘A‘lâ 87/7), فُلْ أَطِيعُوا اللَّهَ وَالرَّسُولَ! “De ki: Allah’a ve

⁸⁵⁷ İgrâ ve tahzîr örnekleri için bk. Şimşek, *Arap Dilinde Kelime Grupları*, 293.

⁸⁵⁸ Âyetin i‘râbı için bk. ‘Abdullah ‘Ulvân vd., *İ‘râbu’l-‘Kur’âni’l-Kerîm*, 47-48; Yâkût, *İ‘râbu’l-‘Kur’âni’l-Kerîm*, 1: 85.

⁸⁵⁹ Bk. ‘Ukberî, *et-Tibyân fî ‘İ‘râbi’l-Kur’ân*, 1: 16.

⁸⁶⁰ Bk. Yâkût, *İ‘râbu’l-‘Kur’âni’l-Kerîm*, 10: 5124-5125; ‘Abdullah ‘Ulvân vd., *İ‘râbu’l-‘Kur’âni’l-Kerîm*, 2701.

⁸⁶¹ Bk. er-Rađî, *Şerhu’r-Rađî*, 1: 429.

⁸⁶² Bk. er-Rađî, *Şerhu’r-Rađî*, 1: 429.

Peygamber'e itaat edin.” (‘Âl-i ‘İmrân 3/32). Atıf grubu olarak gelen iğrâ ve tahzîre örnekler: الله والرسول “Haydi! Allah’a ve Rasûlüne!”, نفسك والشَّر “Nefsinden ve şerden sakın!”⁸⁶³

Mef’ûl bih olarak gelmiş atf-ı beyân grubuna örnek: وَأَذْكُرْ عَبْدَنَا دَاوُدَ ذَا الْأَيْدِ.
“Güçlü kulumuz Dâvûd’u hatırla.” (Şâd 38/17).⁸⁶⁴ Atf-ı beyân olarak gelen münâda’ya örnek; يا أبا حفص، عُمَرَ! “Ey Ebû Hafs, Ömer!”⁸⁶⁵

Mef’ûl bih olarak gelmiş bedel grubuna örnek: يَسْئَلُونَكَ عَنِ السَّاعَةِ أَيَّانَ مُرْسِيهَا.
“Sana kıyameti, ne zaman kopacağını soruyorlar.” (el-A‘râf 7/187),⁸⁶⁶ إِتَّخَذُوا هَذَا الْقُرْآنَ.
“Bu Kur’ân’ı büsbütün terkettiler.” (el-Furqân 25/30).

3.1.1.6. İzâfet ve Cer Grubu

Mef’ûl bih, izâfet ve cer grubu olarak gelebilir. İzâfet türünde ise özellikle hakîki izâfet olarak vâki‘ olan kelime gruplarının tümünün mef’ûl bih olarak gelmesi mümkündür.

İzâfet grubunun, mahzûf bir zem fiilinin mef’ûl bih olarak gelmesine örnek: وَأَمْرَانُهُ حَمَالَةَ الْحَطَبِ.
“Sırtında odun taşıyarak karısı da (o ateşe girecektir).” (Leheb 111/4).

İzâfet grubunun, nasb mahallinde ‘muhtas bir isim’ olarak geldiği mef’ûl bih’e örnek: نَحْنُ -مَعَاشِرَ الْأَنْبِيَاءِ- لَا نُورِثُ وَمَا تَرَكْنَا صِدْقَةً.
“Biz (peygamberler topluluğu) mîras bırakmayız. Geriye bıraktığımız şeyler, birer sadakadır.”⁸⁶⁷

⁸⁶³ Örnekler için bk. Şimşek, *Arap Dilinde Kelime Grupları*, 294.

⁸⁶⁴ Âyetin i‘rabı için bk. Yâkût, *İ‘râbu’l-Kur’âni’l-Kerîm*, 8: 3978.

⁸⁶⁵ Bk. er-Rađî, *Şerhu’r-Rađî*, 1: 428-429.

⁸⁶⁶ Âyetin i‘rabı için bk. Yâkût, *İ‘râbu’l-Kur’âni’l-Kerîm*, 4: 1741; ‘Abdullah ‘Ulvan vd., *İ‘râbu’l-Kur’âni’l-Kerîm*, 786. Örnek olarak şu âyet-i kerîmeleri de verebiliriz: صِرَاطَ إِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ (el-Fâtiha, 1/5-6), الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ (en-Necm, 53/45).

⁸⁶⁷ Örnek için bk. İbn Hişâm, *Muğni’l-lebîb*, 2: 447, 786; Şimşek, *Arap Dilinde Kelime Grupları*, 295

Izâfet grubunun, taḥzîr olarak geldiği mef'ûl bih'e örnek: فَقَالَ لَهُمْ رَسُولُ اللَّهِ نَاقَةَ

!...الله! “Allah’ın Resûlü de onlara şöyle demişti: Allah’ın devesinden sakının...!” (eş-Şems 91/13).

Zâid harf-i cer ve mecrûrundan oluşan cer grubunun mef'ûl bih olarak gelmesine örnek: وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ! “Kendi nefislerinizi tehlikeye atmayın!” (el-Bakara 2/195), وَهُزِّي إِينِكِ بِيَدِ النَّخْلَةِ. “Hurma ağacını kendine doğru silkele ki sana taze hurma dökülsün.” (Meryem 19/25).

Mef'ûl bih gayr-ı sarîh⁸⁶⁸ olarak gelen kelime grubuna örnek: بِالْغَيْبِ. “Onlar gaybe inanırlar.” (el-Bakara 2/3), وَإِذَا خَلَوْا إِلَى شَيَاطِينِهِمْ... “Kendi şeytanları ile başbaşa kaldıklarında...” (el-Bakara 2/14), ثُمَّ عَرَضَهُمْ عَلَى الْمَلَائِكَةِ. “Sonra onları meleklerle gösterdi.” (el-Bakara 2/31). Aynı şekilde بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ. besmele-i şerîfede geçen (بِسْمِ اللَّهِ) lafzının, hafzedilmiş bir (أَبْدَأُ) fiiline müte'allık (ilişkili) olup mef'ûl bih gayr-i sarîh konumunda değerlendirilmesi de mümkündür.

3.1.1.7. Temyîz Grubu

Temyîz grubu olarak gelen mef'ûl bih'e örnek: وَفَجَّرْنَا الْأَرْضَ عُيُونًا. “Yeryüzünü pınar pınar fişkirttik. (el-Şâra 54/12),⁸⁶⁹ فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ. “Artık kim zerre ağırlığınca bir hayır işlerse, onun mükâfatını görecektir.” (ez-Zilzâl 99/7), وَأَخْصَى كُلًّا وَإِذْ وَعَدْنَا مُوسَىٰ أَرْبَعِينَ لَيْلَةً. “Her bir şeyi adeden sayıp bilmiştir.” (el-Cin 78/28), وَأَعَدْنَا مُوسَىٰ أَرْبَعِينَ لَيْلَةً. “Ve bir vakit Musa’ya kırk geceye vâd verdik.” (el-Bakara 2/51).⁸⁷⁰

⁸⁶⁸ Mef'ûl bih sarîh, mef'ûl leh, mef'ûl fih dışında kalıp yakınlaşma, uzaklaşma, yönelme, üzerinde bulunma vb. gibi manalar ifade eden harf-i cerler ve mecrûrları cümlelerin mef'ûl bih gayr-ı sarîh ögesine karşılık gelmektedir. Bk. ‘Anfâkî, *el-Muḥîṭ*, 2: 134-135.

⁸⁶⁹ Örnek için bk. Yâkût, *en-Naḥvu't-ta'îmî*, 794.

⁸⁷⁰ Bk. ‘Îsâ, *Teḳaddumu'l-mef'ûl bih fi'l-Ḳur'âni'l-Kerîm*, 15.

3.1.2.8. İstisnâ Grubu

İstisnâ grubu olarak gelen mef'ûl bih'e örnek: وَمَا تَشَاؤُنَ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ. "Alemlerin Rabbi olan Allah dilemedikçe siz dileyemezsiniz." (et-Tekvîr 81/29), وَلَا وَمَثَلُ الَّذِينَ إِذَا نَادَوْا لِلَّهِ عَلَىٰ الْحَقِّ إِذَا اتَّخَذُوا صَوَابًا لَمْ يَسْمَعُوا لَكَ دُعَاءَهُمْ وَلَا تَشَاؤُنَ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ. "Allah hakkında ancak hakkı söyleyin." (en-Nisâ' 4/171), كَفَرُوا كَمَا كَفَرُوا الَّذِي يَنْعِقُ بِمَا لَا يَسْمَعُ إِلَّا دُعَاءَ وَنِدَاءَ. "İnkâr edenleri imana çağırın (peygamber) ile inkâr edenlerin durumu, bağırıp çağırmadan başka bir şey duymayan hayvanlara seslenen (çoban) ile hayvanların durumu gibidir." (el-Bakara 2/171.), رَأَيْتُ الطَّلَابَ إِلَّا رَأَيْتُ زَيْدًا. "Zeyd hariç öğrencileri gördüm."⁸⁷¹

3.1.1.9. Karmaşık Kelime Grubu

Yukarıda ifade ettiğimiz kelime gruplarından, en az iki tanesinin bir araya gelerek mef'ûl bih ögesine karşılık geldiği yapılardır.

İki cümlemsi grubunun birbirine atfedilerek atf-ı beyan grubunu oluşturmasına örnek: وَاتَّقُوا الَّذِي أَمَدَّكُمْ بِمَا تَعْلَمُونَ أَمَدَّكُمْ بِأَنْعَامٍ وَبَنِينَ. "Bildiginiz her şeyi size veren, size hayvanlar, oğullar, bahçeler ve pınarlar veren Allah'a karşı gelmekten sakının." (eş-Şu'arâ 26/ 132-133).

Mef'ûl bih olarak gelen yapının bedel ve sıfat grubu oluşturarak karmaşık kelime grubu halinde gelmesine örnek: يَا أَيُّهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ! "Ey huzur içinde olan nefis!" (el-Fecr 89/27).⁸⁷²

Mef'ûl bih olarak gelen yapının istisnâ grubu ve izâfet grubu oluşturarak karmaşık kelime grubu halinde gelmesine örnek: ...إِلَّا ابْتِغَاءَ رِضْوَانِ اللَّهِ... "Biz onu üzerlerine yazmamıştık; ancak Allah'ın rızasını aramak için yaptılar..." (el-Ĥadîd 57/27).

⁸⁷¹ Bk. Şimşek, *Arap Dilinde Kelime Grupları*, 296.

⁸⁷² Âyet-i kerîme'de النَّفْسُ kelimesi münâdâdan (أَيُّ) bedel yapılmıştır. الْمُطْمَئِنَّةُ kelimesi ise (النَّفْسُ) kelimesinden sıfat yapılmıştır. Âyetin i'rabı için bk. Yâkût, *I'râbu'l-Ĥur'âni'l-Kerîm*, 10: 5094.

Mef'ûl bih olarak gelen yapının istisna ve bedel grubu oluşturarak karmaşık kelime grubu halinde gelmesine örnek: فَهَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا السَّاعَةَ أَنْ تَأْتِيَهُمْ بَعْتَةٌ. “Onlar ancak kıyameti, kendilerine ansızın gelmesini bekliyorlar.” (Muhammed 47/18).

Mef'ûl bih olarak gelen yapının sıfat, izâfet ve bedel grubu oluşturarak karmaşık kelime grubu halinde gelmesine örnek: إِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ. “Bizi doğru yola, kendilerine nimet verdiklerinin yoluna ilet; gazaba uğrayanlarinkine ve sapıklarinkine değil.” (el-Fatiha 1/6-7).⁸⁷³

İkinci mef'ûl'ün izâfet ve sıla grubu oluşturarak karmaşık kelime grubu halinde gelmesine örnek: فَإِنَّمَا نُرِيَّتَكَ بَعْضَ الَّذِي نَعِدُهُمْ... (el-Mu'min 40/77) sana göstereceğiz...”

Mef'ûl bih olarak gelen sıfat grubu, biri müfred diğeri cümlemsi grubu olarak iki farklı unsurun birbirine atfedildiği karmaşık bir kelime grubu olarak gelmesine örnek: كَافَأْتُ طَالِيًا شَاعِرًا وَبَكْتُبَ قِصَّةٍ. “Şâir olan ve hikâye yazan öğrenciyi mükâfâtlandırımdı.”⁸⁷⁴

3.2. Mef'ûl Mutlak

3.2.1. Kelime ve Kelime Grupları Açısından Geldiği Şekiller

Kelime türü cihetiyle değerlendirdiğimiz zaman mef'ûl mutlak olarak gelen unsur fiil, zarf, edat ve hâlîfe (isim fiil) olamayacağı anlaşılmaktadır. O halde onun dışında kalan isimler (masdarlar), zamîrlar ve mevsûfu düşmüş sıfatlar, mef'ûl mutlak olabilirler.⁸⁷⁵

⁸⁷³ Âyetin i'rabı için bk. ‘Ukberî, *et-Tibyân fî ʿrâbi'l-Kurʿân*, 1: 16.

⁸⁷⁴ Örnek için bk. Şimşek, *Arap Dilinde Kelime Grupları*, 297.

⁸⁷⁵ Konuyla ilgili geniş bilgi için bk. Şimşek, *Arap Dilinde Kelime Grupları*, 310.

3.2.1.1. Müfred Kelime Olarak Gelen Mef'ûl Mutlak

1) **İsim:** Müfred ismin mef'ûl mutlak olarak gelmesine örnek: وَتَبَتَّلْ إِلَيْهِ تَبْتِيلًا.

“Bütün benliğine O’na yönel.” (el-Muzzemmil 73/8), وَاللَّهُ أَنْبَتَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ نَبَاتًا. “Allah, sizi (babanız Adem’i) yerden (bitki bitirir gibi) bitirdi (yarattı).” (Nûh 71/17).

2) **Zamîr:** Şahıs zamîrleri, sadece masdara râci‘ olduklarında (döndüklerinde) mef'ûl mutlak olarak mansûb konumda gelirler. Örnek: أَعَذَّبُهُ عَذَابًا لَا أَعَذَّبُهُ أَحَدًا مِنَ الْعَالَمِينَ. “Ona, kâinatta hiçbir kimseye etmeyeceğim azabı ederim” (el-Mâ’ide 5/115).⁸⁷⁶ İşâret zamîrleri⁸⁷⁷ ve bazı hallerde soru zamîrleri (ما, أي) de mef'ûl mutlak olarak gelebilir. Örneğin, وَسَيَعْلَمُ الَّذِينَ ظَلَمُوا أَيَّ مُنْقَلَبٍ يَنْقَلِبُونَ. “Zulmedenler hangi akıbete uğrayacaklarını göreceklerdir.” (eş-Şu‘arâ 26/227) âyetinde geçen (أَيَّ) soru zamiri, mef'ûl mutlak olarak gelmiştir.⁸⁷⁸

3) **Sıfat:** Baktığımızda mef'ûl mutlakın iştikâkı (türemesi), ilişkili olduğu fiil ve fiilimsinin bizzat kendisindedir. Ancak cümledeki görevi fiilin türüne işâret etmek olan, mevsûfu düşmüş sıfatlar da mef'ûl mutlak olarak gelebilmektedir. Örneğin, وَقُلْنَا يَا آدَمُ اسْكُنْ أَنْتَ وَزَوْجُكَ الْجَنَّةَ وَكُلَا مِنْهَا رَغَدًا. “Dedik ki: Ey Adem! Sen ve eşin cennete yerleşin. Orada dilediğiniz gibi bol bol yiyin.” (el-Bakara 2/35) âyetinde geçen (رَغَدًا) kelimesi, mevsûfu hafzedilmiş sıfattır. Takdîri ise أَكَلًا رَغَدًا şeklindedir. Hal olarak gelmesi de mümkün görülmüştür.⁸⁷⁹ Aynı şekilde. رَجَعْتُ الْقَهْقَرِيَّ. “Bozguna uğrar halde döndüm.” cümlesini de örnek olarak verebiliriz.⁸⁸⁰

Mef'ûl mutlak olarak gelen kelime grupları şöyle sıralanabilir:

⁸⁷⁶ Örnek için bk. Muhammed ‘Abdulhâlik ‘Ađîme, *Dirâsâton li- ‘uslûbi'l-Kur’âni'l-Kerîm*, 2: (3.Kısım) 71. Ayrıca mef'ûl mutlakın nâibi bahsine bakınız.

⁸⁷⁷ Kur’ân’da örneği tespit edilememiştir. Örnek olarak ذَلِكَ الْاجْتِهَادُ cümlesini verebiliriz.

Bk. Şimşek, *Arap Dilinde Kelime Grupları*, 311.

⁸⁷⁸ Bk. el-Yâkût, *I‘râbu'l-Kur’âni'l-Kerîm*, 7: 3382.

⁸⁷⁹ Âyetin i‘rabı için bk. ‘Ukberî, *et-Tıbyân fi ‘i‘râbi'l-Kur’ân*, 1: 45.

⁸⁸⁰ Örnek için bk. Şimşek, *Arap Dilinde Kelime Grupları*, 311.

3.2.1.2. Fiilimsi Grubu

Fiilimsi grubundan maksat, fiilin masdarı olarak gelen kelimenin kendine en az bir cümle ögesi alması yani amel etmesidir. Örnek: قَالَ مَعَاذَ اللَّهِ أَنْ نَأْخُذَ إِلَّا مَنْ وَجَدْنَا “Dedi ki: Eşyamızı yanında bulduğumuz kimseden başkasını yakalamaktan Allah’a sığınırız.” (Yûsuf 12/79), صَرَبْتُكَ صَرْبَ عَمْرٍو زَيْدًا. “Sana, Amr’ın Zeyd’e vurduğu gibi vurdum.”⁸⁸¹

3.2.1.3. Tebe‘iyyet Grubu

Tebe‘iyyet gruplarından atıf, sıfat, bedel ve te’kid grubunun mef‘ûl mutlak olarak gelmesi mümkündür. Fakat bu grupları oluşturan iki unsurdan birinin, masdar türünden bir kelime olması gerekir.

Mef‘ûl mutlak olarak gelmiş sıfat grubuna örnek: فَاصْبِرْ صَبْرًا جَمِيلًا. “(Ey Muhammed!) Sen güzel bir şekilde sabret.” (el-Me‘âric 70/5).

Mef‘ûl mutlak olarak gelmiş bedel grubuna örnek: مَعَاذَ اللَّهِ. “Allah’a sığınırım.” (Yûsuf 12/79).⁸⁸²

Mef‘ûl mutlak olarak gelmiş te’kid grubuna örnek: كَأَلَا إِذَا دُكَّتِ الْأَرْضُ دَكًّا دَكًّا... “Hayır, yeryüzü (kıyamet sarsıntısıyla) dümdüz edildiğinde...” (el-Fecr 89/21). Atıf grubu olarak gelen mef‘ûl mutlak’a baktığımızda İbn Hişâm, هُوَ الَّذِي يُرِيكُمُ الْبَرْقَ خَوْفًا “O, size korku ve ümit içinde şimşegi gösterendir.” (er-Rûm 30/24) âyetinde geçen (خَوْفًا وَطَمَعًا) kelimelerinin mef‘ûl mutlak olmasının mümkün olduğunu söylemektedir.⁸⁸³ Takdîri ise (يَخَافُونَ خَوْفًا وَ يَطْمَعُونَ طَمَعًا) şeklindedir. Bu görüşü esas aldığımızda, âmilleri hazfedilmiş mef‘ûl mutlaklar, atıf grubu olarak gelmektedir.

⁸⁸¹ Bk. İbnu’s-Serrâc, *el-‘Uşûl fi’n-naḥv*, 1: 167.

⁸⁸² Bu örnekte (مَعَاذَ) sözcüğü, mef‘ûl mutlak’tır. Mef‘ûl mutlak, hazfedilmiş fiilden bedel olarak gelmiştir. Fiilinden bedel olarak gelen mef‘ûl mutlakta aslolan fiilin zorunlu olarak hazfedilmesidir. Örnek ve i‘râbı için bk. Yâkût, *İ‘râbu’l-Kur‘âni’l-Kerîm*, 5: 2297; ‘Ađîme, *Dirâsâtun li-‘uslûbi’l-Kur‘âni’l-Kerîm* (el-Ķâhire: Dâru’l-Hadîs, 2: (3.Kısım) 72.

⁸⁸³ Mâcid Gayş Huceylî, *el-Mef‘ûlu’l-muḥlaḳ beyne’n-naẓariyyeti ve’t-taḥbîki* (Yüksek Lisans Tezi, el-Câmi‘atu’l-Urduniyye, Şubat 2005), 42.

Yine مَرَّةً أَوْ مَرَّتَيْنِ. “Görmüyorlar mı ki, onlar her yıl bir veya iki kere belâya çarptırılıp imtihan ediliyorlar.” (et-Tevbe 9/126) âyetinde geçen (مَرَّةً أَوْ) kelimeleri, atıf grubu olarak fiilin adedini beyân için gelmiş mef‘ûl mutlaktır.⁸⁸⁴ Kur’ân-ı Kerîm dışından örnek olarak ise (أَيُّ آمِنٌ وَلَا تَكْفُرُ) “İman et inkâr etme!” cümlesini verebiliriz.⁸⁸⁵

3.2.1.4. İzâfet ve Cer Grubu

İzâfet grubu olarak gelen mef‘ûl mutlak’a örnek: وَسَيَعْلَمُ الَّذِينَ ظَلَمُوا أَيَّ مُنْقَلَبٍ “Zulmedenler hangi akıbete uğrayacaklarını göreceklerdir.” (eş-Şu‘arâ 26/227),⁸⁸⁶ “Dedi ki: Gerçekten ben malı, Rabbimi anmamı sağladığından dolayı istedim.” (Şâd 38/32), وَسُبْحَانَ اللَّهِ “Allahı tesbih ile tenzih eylerim.” (el-Mu‘minûn 23/91).⁸⁸⁷

Cer grubu olarak gelen mef‘ûl mutlak’a örnek: جَرَى الْفَرَسُ كَالرَّيْحِ. جَرَى الْفَرَسُ جَرِيًّا “At, rüzgar gibi gitti.”⁸⁸⁸ Kur’ân-ı Kerîm’de cer grubu olarak gelen mef‘ûl mutlak örneği tespit edilememiştir.

3.2.1.5. Temyîz Grubu

İzâfet ve cer grubuna girmeyen, sayı bildiren mef‘ûl mutlaklar, temyîz grubunu oluşturur.⁸⁸⁹ Örnek: تَمَّانِينَ جُلْدَةً. “...sonra dört

⁸⁸⁴ Bk. Naşîf, *et-Taқыîdu bi'l-mef‘ûlât fi'l-Ḳur‘ânî'l-Kerîm*, 94.

⁸⁸⁵ Örnek için bk. Şimşek, *Arap Dilinde Kelime Grupları*, 312.

⁸⁸⁶ Âyet için bk. Cemîl ‘Aḥmed Züfer, *en-Naḥvu'l-Ḳur‘ânî*, 308.

⁸⁸⁷ Âyet-i kerîme’de geçen (سَبْحَانَ) lafzının âmili, hazfedilmiş masdarlardan olup, kendisinden sonrasına muzâf olması zorunludur. Bk. Cemîl ‘Aḥmed Züfer, *en-Naḥvu'l-Ḳur‘ânî*, 311.

⁸⁸⁸ Bk. Şimşek, *Arap Dilinde Kelime Grupları*, 312.

⁸⁸⁹ Konuyla ilgili geniş bilgi için bk. Şimşek, *Arap Dilinde Kelime Grupları*, 313.

şâhid getirmiyen kimselere de seksen değnek vurun.” (en-Nûr 24/4),⁸⁹⁰ الْكَرَّانِيَّةُ وَالرَّانِي “Zina eden kadın ve zina eden erkekten her birine yüzer değnek vurun.” (en-Nûr 24/2).⁸⁹¹

3.2.1.6. İstisnâ Grubu

İstisnâ grubunda özellikle (إِلَّا) istisnâ edatından sonra gelen masdarların mef'ûl mutlak olarak geldiği görülmektedir. İstisnâ grubu olarak gelen mef'ûl mutlak'a örnek: فَلَا تُمَارِ فِيهِمْ إِلَّا مِرَاءً ظَاهِرًا! “Demiştiniz ki: Kıyametin ne olduğunu bilmiyoruz, sadece zannediyoruz.” (el-Câşiye 45/32), فَلَا تُمَارِ فِيهِمْ إِلَّا مِرَاءً ظَاهِرًا! “O hâlde, onlar hakkında apaçık tartışmadan başka tartışmaya girme!” (el-Kehf 18/22).⁸⁹²

3.2.1.7. Karmaşık Kelime Grubu

Birden fazla kelime grubundan oluşan mef'ûl mutlaklar, karmaşık kelime grubu olarak gelmiş olurlar. İstisnâ ve sıfat grubu oluşturarak karmaşık kelime grubu halinde gelmesine örnek: فَلَا تُمَارِ فِيهِمْ إِلَّا مِرَاءً ظَاهِرًا! “O hâlde, onlar hakkında apaçık tartışmadan başka tartışmaya girme!” (el-Kehf 18/22).⁸⁹³

Kur'ân-ı Kerîm'de mef'ûl mutlakın karmaşık kelime grubu şeklinde istisnâ ve sıfat grubu dışında örneği tespit edilememiştir.⁸⁹⁴ Kur'ân dışından farklı misaller

⁸⁹⁰ Âyet-i kerîme'de geçen (تَمَّانِينَ) lafzı, mef'ûl mutlak yerine geçmiştir. (جَلْدَةً) kelimesi ise mef'ûl mutlak yerine geçen (تَمَّانِينَ)'den temyîz'dir. Bk. Züfer, *en-Naḥvu'l-Ḳur'ânî*, 306.

⁸⁹¹ Bu âyet-i kerîme'de 100'ün temyizi, müfret mecrûr olarak gelmiştir. 100 sayısı ise mef'ûl mutlak yerine geçmiştir. Bk. Züfer, *en-Naḥvu'l-Ḳur'ânî*, 306.

⁸⁹² Âyetin i'rabı için bk. el-^c Arcâ, *Mute'alliḳâtu'l-fi'liyyâti fi'l-Ḳur'ânî'l-Kerîm*, 56.

⁸⁹³ Âyetin i'rabı için bk. Yâkût, *Î'râbu'l-Ḳur'ânî'l-Kerîm*, 6: 2708.

⁸⁹⁴ Ancak كَذَلِكَ قَالَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ مِثْلَ قَوْلِهِمْ. “Bilmeyen kimseler de onların sözleri gibi söylediler.” (el-Bakara 2/113) âyetinde geçen (كَذَلِكَ) lafzı, (كَ) (câr) ve mecrûru (ذَلِكَ) hazfedilmiş mef'ûl mutlakın sıfatı olarak, (مِثْلَ قَوْلِهِمْ) sözcüğü ise (كَذَلِكَ)'den bedel olarak i'raplanması mümkün görülmüştür. Bk. Ebû Hayyan el-Endelûsî, *Tefsîru'l-bahri'l-muḥîṭ*, thk. 'Adil Aḥmed Mu'avviḳ ve 'Âdil Aḥmed el-Mevcûd (Beyrût-Lubnân: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1413/1993), 1: 523. Konumuz çerçevesinde baktığımızda bu âyette, sıfat grubu+cer grubu, bedel grubu+izâfet grubunun karmaşık kelime grubu şeklinde geldiğini düşünüyoruz. Ayrıca örnek için bk. 'Ađîme, *Dirâsâtun*

verebiliriz. Atıf ve temyîz grubu oluşturarak karmaşık kelime grubu halinde gelmesine örnek: حَمْدًا لِلَّهِ, “Hırsıza şöyle şöyle vuruşla vurdum.” ضَرَبْتُ اللَّصَّ كَذَا وَكَذَا ضَرْبَةً. “Allah’a hamd ve şükrediyorum.” وَشُكْرًا. İzâfet ve atıf grubu oluşturarak karmaşık kelime grubu halinde gelmesine örnek: بُعْدَ الظَّالِمِ وَوَفَّحَهُ. “Zalimden ve arsızlığından uzağım.” İzâfet ve fiilimsi grubu oluşturarak karmaşık kelime grubu halinde gelmesine örnek: سَلِّمْ عَلَى الْفَقِيرِ سَلَامَكَ عَلَى الْعَبِيِّ! “Fakire, zengine verdiğin selamla selam ver.” Cer ve sıfat grubu oluşturarak karmaşık kelime grubu halinde gelmesine örnek: سَرْتُ سَيْرًا مِثْلَ سَيْرِ الصَّالِحِينَ.⁸⁹⁵ “Erdemli kimselerin yürüdüğü gibi yürüdüm.”⁸⁹⁵

3.3. Mef’ûl Leh

3.3.1. Kelime ve Kelime Grupları Açısından Geldiği Şekiller

Kelime türü cihetiyle değerlendirdiğimiz zaman mef’ûl leh olarak gelen unsur fiil, zarf, edat ve hâlife (isim fiil) olamayacağını görüyoruz. O halde kelime türleri arasından sadece masdarlar, mef’ûl leh olarak gelebilirler.⁸⁹⁶

3.3.1.1. Müfred Kelime Olarak Gelen Mef’ûl Leh

1) **Müfred isim:** Örneğin, وَدَّ كَثِيرٌ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لَوْ يَرُدُّونَكُمْ مِنْ بَعْدِ إِيمَانِكُمْ كُفَّارًا حَسَدًا مِنْ “Ehl-i kitaptan çoğu, sırf içlerindeki kıskançlıktan ötürü, sizi imanınızdan عِنْدَ أَنْفُسِهِمْ.”

li- ‘uslûbi’l-‘Kur’âni’l-Kerîm (Kâhire: Dâru’l-Hadîs, 2: (3.Kısım) 95. سَأَنْزِلُ مِثْلَ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ. “Allah’ın indirdiğinin benzerini ben de indireceğim.” (el-En’âm, 6/93) âyetinin i’râbında iki takdîr yapılmıştır. Bunlardan biri (مِثْلًا) sözcüğünün, hazfedilmiş mef’ûl mutlakın sıfatı olmasıdır. Bu durumda, kendisinden sonra gelen (مَا), mastar mâ’sı olmaktadır. O halde bu cümlede hazfedilen mef’ûl mutlak ve onun sıfatı, sıfat grubunu; (مِثْلًا) ve masdar edatı (مَا) da sıla grubunu oluşturmaktadır. Âyetin i’râbı için bk. Yâkût, *İ’râbu’l-Kur’âni’l-Kerîm*, 3: 1449.

⁸⁹⁵ Örnekler ve daha geniş bilgi için bk. Şimşek, *Arap Dilinde Kelime Grupları*, 313.

⁸⁹⁶ Mef’ûl lieclih olarak gelen masdarın mef’ûl lieclih konusunda zikrettiğimiz şartları taşıması gerekir. Bkz. el-Galâbeynî, *Câmi’u’d-durûs*, 3: 47; el-Hâşimî, *el-‘Kavâ’idu’l-esâsiyyetu*, 210.

vazgeçirip küfre döndürmek istediler.” (el-Bağara 2/109) âyatinde geçen (حَسَدًا) kelimesi, mef' ûl leh konumunda mansûbtur.⁸⁹⁷

Cümlelerin mef' ûl leh ögesine karşılık gelebilecek kelime grupları ise şunlardır:

3.3.1.2. Sıla Grubu

Masdar harfleri ve başına dâhil olduğu cümleler, bir bütün olarak - öncesindeki cümle için sebep ifâde ediyorsa- mef' ûl leh olarak mahallen mansûb olurlar. Örneğin, وَصَلِّ عَلَيْهِمْ أَنَّ صَلَاتَكَ لَهُمْ “Onlara dua et. Çünkü senin duan onlar için sükûnettir.” (et-Tevbe 9/103) âyatinde geçen (أَنَّ صَلَاتَكَ لَهُمْ) cümlesi, sebep bildiren mef' ûl leh için örnek teşkil etmektedir. Yine عَبَسَ وَتَوَلَّى أَنْ جَاءَهُ الْأَعْمَى “Kendisine o âmâ geldi diye Peygamber yüzünü ekşitti ve geri döndü.” (el-Abese 80/1-2) âyatinde altı çizili cümle, sıla grubu olarak mef' ûl leh konumundadır.

3.3.1.3. Fiilimsi Grubu

Fiilimsi grubunun mef' ûl leh olarak gelmesi, masdarın en az bir cümle ögesi alması ile mümkündür.⁸⁹⁸ Örneğin, وَأَنْبَتْنَا فِيهَا مِنْ كُلِّ زَوْجٍ بَهِيجٍ تَبْصِرَةً وَذِكْرَى لِكُلِّ عَبْدٍ مُنِيبٍ. “Hakka yönelen her bir kul için bir ibret ve bir öğüt olsun diye onda (yeryüzünde) her güzel cinsten bitirdik.” (Kâf 50/7-8) âyatinde geçen (تَبْصِرَةً) kelimesinin mef' ûl leh olması mümkündür.⁸⁹⁹ (وَذِكْرَى) kelimesi ise ona atıf yapılmıştır. (لِكُلِّ عَبْدٍ) kelimesi de وَذِكْرَى kelimesine müte' allık olup mef' ûl leh bih gayr-i sarih'tir. Aynı durum devamında gelen وَنَزَّلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً مُبَارَكًا فَأَنْبَتْنَا بِهِ جَنَّاتٍ وَحَبَّ الْحَصِيدِ رِزْقًا لِلْعِبَادِ. “Ve gökten de bereketli bir su indirip onunla kullar için rızık olarak bahçeler ve biçilecek taneler (ekinler) bitirdik.” (Kâf 50/9-11) âyeti ve لَا أَقْعُدُ الْجُنَيْنَ عَنِ الْهَيْأِ وَلَوْ تَوَالَتْ زُمُرُ الْأَعْدَاءِ. “Düşman

⁸⁹⁷ Bk. Züfer, *en-Nahvu'l-Kur'ânî*, 312.

⁸⁹⁸ Bk. Şimşek, *Arap Dilinde Kelime Grupları*, 325.

⁸⁹⁹ Âyetin i' rabi için bk. Yâkût, *İ'râbu'l-Kur'ânî'l-Kerîm*, 9: 4416.

bölükleri ard arda gelse de, savaştan korktuğum için oturmayacağım.”⁹⁰⁰ cümlesi için de söz konusudur.

3.3.1.4. Tebe‘iyyet Grubu

Tebe‘iyyet gruplarından sıfat, bedel ve atıf grubu mef‘ûl leh olarak gelebilir.⁹⁰¹ Örneğin, بَعِيًا بَيْنَهُمْ, “Kitap verilmemiş olanlar, kendilerine ilim geldikten sonra sırf, aralarındaki ihtiras ve aşırılık yüzünden ayrılığa düştüler.” (el-Câşiye 45/17) âyetinde geçen (بَعِيًا) kelimesi, kendisinden sonra gelen (بَيْنَهُمْ) kelimesiyle mef‘ûl leh olarak sıfat⁹⁰² grubunu oluştururken, وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا حَرْأً مِمَّا كَسَبَا نَكَالًا مِنَ اللَّهِ, “Yaptıklarına bir karşılık ve Allah’tan caydırıcı bir müeyyide olmak üzere hırsız erkek ile hırsız kadının ellerini kesin.” (el-Mâ‘ide 5/38) âyetinde geçen (نَكَالًا) kelimesinin (حَرْأً) kelimesinden bedel grubu olarak mef‘ûl leh olması⁹⁰³ mümkündür. وَمَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ “Ve mallarını rızayı ilâhiyi talep ve nefislerini tesbit için infakta bulunanların meseli...” (el-Bakara 2/265) âyetinde ise mef‘ûl leh olarak gelen (اِئْتِئَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ) grubuna, (وَتَثْبِيئًا مِنْ أَنْفُسِهِمْ) grubu atfedilerek⁹⁰⁴ getirilmiştir.

3.3.1.5. İzâfet ve Cer Grubu

Masdar, izâfet terkiibine girmek sûretiyle cümle ögesi alıp amel edebilir. Fâ‘il veya mef‘ûlüne muzâf olarak gelen mansûb ya da mecrûr masdarlar izâfet grubunu, harf-i cerr’e bitişerek gelen masdarlar veya diğer kelimeler de cer grubunu oluşturmaktadır. Bu hâl üzere meydana gelen izâfet veya cer grubu fiilin yapılaş

⁹⁰⁰ Bk. İbn ‘Akl, *Şerhu’bni ‘Akl*, 2: 187.

⁹⁰¹ Kur’ân-ı Kerîm’de te’kîd grubu olarak gelen mef‘ûl lieclik örneği tespit edilememiştir.

⁹⁰² Âyetin i‘rabı için bk. Yâkût, *İ‘râbu’l-‘Kur’âni’l-Kerîm*, 9: 4314.

⁹⁰³ Âyetin i‘rabı için bk. el-‘Arcâ, *Mute‘allikâtu’l-fi‘liyyâti fi’l-‘Kur’âni’l-Kerîm*, 60. Ayrıca bk. Yâkût, *İ‘râbu’l-‘Kur’âni’l-Kerîm*, 3: 1619-1620.

⁹⁰⁴ Âyetin i‘rabı için bk. el-‘Arcâ, *Mute‘allikâtu’l-fi‘liyyâti fi’l-‘Kur’âni’l-Kerîm*, 60.

sebebini bildiriyorsa, toplu olarak cümlenin mef'ûl leh ögesine karşılık gelir.⁹⁰⁵ Örneğin, يَجْعَلُونَ أَصَابِعَهُمْ فِي آذَانِهِمْ مِنَ الصَّوَاعِقِ حَذَرَ الْمَوْتِ. “Ölüm korkusuyla, yıldırım seslerinden dolayı parmaklarını kulaklarına tıkarlar.” (el-Bağara 2/19), يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ وَلَا تَقْتُلُوا “Mallarını Allah yolunda harcayanlar.” (el-Bağara 2/265), وَلَا تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ “Yoksulluk korkusuyla çocuklarınızı öldürmeyin.” (el-İsrâ' 17/31) âyetlerinde geçen altı çizili olan kelimeler, izâfet grubunu oluştururken, وَلَا تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ “Fakirlik endişesiyle çocuklarınızı öldürmeyin. Sizi de onları da biz rızıklandırırız.” (el-'En'am 6/151), هُوَ الَّذِي خَلَقَ لَكُمْ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا. “O, yeryüzünde olanların hepsini sizin için yaratandır.” (el-Bağara 2/29), مِمَّا خَطِيئَاتِهِمْ أُغْرِقُوا. “Hataları (küfür ve isyanları) yüzünden suda boğuldular.” (Nûh 71/25), لِإِيْلَافٍ قُرَيْشٍ... “Kureyş'e imkân sağlandığı için...” (Kureyş 106/1)⁹⁰⁶ âyetlerinde ise cer grubunu oluşturmaktadır.

3.3.1.6. Temyîz Grubu

Kur'ân-ı Kerîm'de mef'ûl leh in temyîz grubu şeklinde gelen bir örneği tespit edilememiştir. Ancak أَنَا هُنَا لِأَحَدٍ عَشَرَ طَالِيًا. “Ben on bir öğrenci sebebiyle buradayım.” cümlesinde, mef'ûl leh olarak gelen (لِأَحَدٍ عَشَرَ) terkîbinin (طَالِيًا) kelimesi ile temyîz grubu oluşturmasını buna örnek olarak verebiliriz.⁹⁰⁷

3.3.1.7. İstisnâ Grubu

İstisnâ edatından sonra vâki' olan ve fiilin gerçekleşme sebebi olarak zikredilen mef'ûl leh, istisnâ grubunu oluşturmaktadır. Örneğin, وَمَا نَقَمُوا مِنْهُمْ إِلَّا أَنْ

⁹⁰⁵ Bk. Şimşek, *Arap Dilinde Kelime Grupları*, 325.

⁹⁰⁶ Âyet-i kerîmede geçen (لِإِيْلَافٍ قُرَيْشٍ) cer grubunun ilişkili olduğu yer (müte'allak), hazfedilmiştir.

Takdîri لِأَجْلِ الْإِيْلَافِ şeklinde. Bk. Cemîl 'Ahmed Züfer, *en-Naḥvu'l-Kur'ânî*, 315.

⁹⁰⁷ Bk. Şimşek, *Arap Dilinde Kelime Grupları*, 327.

يُؤْمِنُوا بِاللَّهِ. “Onlardan sırf, Allah’a inandıkları için öç aldılar.” (el-Burûc 85/8) âyetinde geçen (إِلَّا أَنْ يُؤْمِنُوا بِاللَّهِ) ibâresi ve وَمَا تُنْفِقُونَ إِلَّا ابْتِغَاءَ وَجْهِ اللَّهِ. “Ve siz ancak Allah Teâlâ'nın rızası için infakta bulunursunuz.” (el-Bağara 2/272) âyetinde geçen (إِلَّا ابْتِغَاءَ وَجْهِ اللَّهِ) cümlesi, mef'ûl leh olarak gelen istisnâ grubunu oluşturmaktadır.

3.3.1.8. Karmaşık Kelime Grubu

Bu kısımda karmaşık kelime grubundan maksat; asgarî iki kelime grubundan meydana gelen mef'ûl leh grubudur. Mecerûr olarak gelen sıla grubu, kendini cer edenle birlikte kelime grubu olarak mef'ûl leh konumunda gelebilir. Çünkü sıla, mü'evvel masdar olmaya uygundur. Aynı şekilde harf-i cer'den sonra gelip amel eden masdar da karmaşık kelime grubuna misâl olarak verilebilir. Örneğin mef'ûl leh, فَقُولَا لَهُ قَوْلًا لَيْسًا لَعَلَّهُ يَتَذَكَّرُ أَوْ يَحْشَى. “Ona öğüt alması yahut korkması için yumuşak söz söyleyin.” (Tâhâ 20/44), لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ. “Allah’a karşı gelmekten sakınasınız diye.” (el-Bağara 2/21), لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ. “Öğüt alalım diye.” (el-'En'âm 6/152) âyetlerinde (لَعَلَّ) ile başlayan kısım cer grubu, devamında gelen mecerûr ise fiilimsi grubu şeklinde gelerek karmaşık kelime grubunu oluşturmaktadır.⁹⁰⁸ أَنْ تَقُولُوا إِنَّمَا أَنْزَلَ الْكِتَابَ عَلَيَّ. “Kitap, yalnız bizden önceki iki topluluğa (Yahudilere ve Hıristiyanlara) indirildi. Biz onların okumalarından habersiz idik demeyesiniz diye (indirdik).” (el-'Enfâl 6/155) âyetinde ise (أَنْ تَقُولُوا) kelimesi, mü'evvel masdar olarak mef'ûl leh'tir.⁹⁰⁹ Mef'ûl leh, mü'evvel masdar olan sıla grubundan oluşmaktadır.

⁹⁰⁸ Farklı örnekler için bk. Şimşek, *Arap Dilinde Kelime Grupları*, 327.

⁹⁰⁹ Âyetin i'rabı için bk. el-'Arcâ, *Mute'allikâtu'l-fi'liyâti fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 62. Ayrıca bk. Yâkût, *İ'râbu'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 3: 1531.

3.4. Mef' ûl Fih

3.4.1. Kelime ve Kelime Grupları Açısından Geliş Şekilleri

Kelime türü cihetiyle değerlendirdiğimiz vakit sadece zarflar'ın mef' ûl fih olarak gelebileceğini görüyoruz. Zarflar, cümle öğeleri içinde mef' ûl fih olarak geldiklerinde, müfred isim olarak ya da izâfet terkibine girmiş mürekkebe unsur olarak gelirler ve kelime grubu oluştururlar.

3.4.1.1. Müfred Kelime Olarak Gelen Mef' ûl Fih

Mef' ûl fih olarak gelen unsurlar ya hakîkî zarf ya da zarf olarak kullanılabilen ve zarflaşan kelime türleridir. Bunlar ise sarîh ya da mîmli masdardır ya da müsemmaları zaman veyahut mekân olan isimlerdir.⁹¹⁰ Örneğin, يُجَلُّونَهُ عَامًا وَيُحَرِّمُونَهُ, “Onu bir yıl helâl sayarlar, bir yıl haram” (et-Tevbe 9/37), وَأَنَا كُنَّا نَقْعُدُ مِنْهَا مَقَاعِدَ, “Hâlbuki biz, (daha önce) göğün bazı yerlerinde gayb haberlerini dinlemek için otururduk.” (el-Cinn 72/9) âyetlerinde geçen (عَامًا) ve (مَقَاعِدَ) kelimelerini müfred olarak gelen zaman ve mekâna örnek olarak verebiliriz.

Kelime grubu olarak mef' ûl fih'in geliş şekilleri şöyle sıralanabilir:

3.4.1.2 Sıla Grubu

Mef' ûl fih'in sıla grubu olarak gelmesi mümkündür. Örneğin, وَمِنْهُمْ مَنْ إِنْ تَأَمَّنْهُ, “Fakat onlardan öylesi de vardır ki, ona bir dinar emanet etsen, tepesine dikilip durmadıkça onu sana iade etmez.” (Âl-i İmrân 3/75), وَكُنْتُ عَلَيْهِمْ شَهِيدًا مَا دُمْتُ فِيهِمْ, “Aralarında bulunduğum sürece onlara şahit/kontrolcü idim.” (el-Mâ'ide 5/117) âyetlerinde, zarfiyet manası bildiren (مَا) ve akabinde gelen bütün, sılanın mef' ûl fih olarak gelmesine örnek teşkil etmektedir.

⁹¹⁰ Bk. Şimşek, *Arap Dilinde Kelime Grupları*, 337.

3.4.1.3. Fiilimsi Grubu

Fiilimsi grubunun mef'ûl fih olarak gelmesi sadece masdar olması durumunda söz konusudur. Örneğin, وَمِنَ اللَّيْلِ فَسَبَّحُهُ وَإِذْ بَارَ النَّجْمُومِ. “Gecenin bir kısmında ve yıldızların batışı sırasında O’nu tespih et.” (et-Ṭûr 52/49) âyetinde geçen (إِذْ بَارَ) tamlaması, zarf (وَقْتِ غُرُوبِهَا) manasındadır. (مِنَ اللَّيْلِ) kelimesinin mahalline atıf yapmak mümkündür. Takdîri ise إِذَا أَذْبَرْتِ النَّجْمُومِ مِنْ آخِرِ اللَّيْلِ şeklindedir.⁹¹¹ Altı çizili kısmı fâ'iline izâfe olarak gelmiş fiilimsi grubu olarak alabiliriz. Farklı bir örnek verilecek olunursa, سَأَخْرُجُ مِنْ بَيْتِي مَخْرَجًا مِنْ بَيْتِكَ. “Benim evden çıkma vaktim, senin evden çıkma zamanına denk geliyor.” cümlesinde mef'ûl fih'i oluşturan fiilimsi grubunun, masdar ve gayr-i sarîh mef'ûl bih'ten oluştuğu görülmektedir.⁹¹²

3.4.1.4. Tebe'iyet Grubu

Mef'ûl fih'in, tâbi'lerden atıf grubu olarak gelmesine örnek: وَمِنَ اللَّيْلِ فَسَبَّحُهُ “Gecenin bir kısmında ve secdelerin ardından da O’nu tespih et.” (et-Ṭûr 52/49), سُرِّيهِمْ آيَاتِنَا فِي الْأَفَاقِ وَفِي أَنْفُسِهِمْ. “Varlığımızın delillerini, ufuklarda ve kendi nefislerinde onlara göstereceğiz” (el-Fuşşilet 41/53), كَأَنَّهُمْ يَوْمَ يَرَوْنَهَا لَمْ يَلْبُثُوا إِلَّا عَشِيَّةً أَوْ ضُحًى. “Kıyameti gördükleri gün onlar, sanki dünyada ancak bir akşam yahut bir kuşluk vakti kadar kalmış gibidirler.” (en-Nâzi'ât 79/46).

Mef'ûl fih'in, tâbi'lerden sıfat grubu olarak gelmesine örnek: إِذْ انْتَبَدَّتْ مِنْ أَهْلِهَا “O vakit ki, ailesinden ayrılarak şark tarafında bir yere çekilmişti.” (Meryem 19/16).⁹¹³ Kur'ân-ı Kerîm'de te'kid ve bedel grubu oluşturan mef'ûl fih

⁹¹¹ Âyetin i'rabı için bk. Yâkût, *Î'râbu'l-Ḳur'âni'l-Kerîm*, 9: 4462.

⁹¹² Bk. Şimşek, *Arap Dilinde Kelime Grupları*, 339.

⁹¹³ Âyetin i'rabı için bk. Yâkût, *Î'râbu'l-Ḳur'âni'l-Kerîm*, 6: 2792.

örneği tespit edilememiştir.⁹¹⁴ Kur'ân-ı Kerîm dışında bedel grubuna örnek olarak, يَوْمَ الْحَمِيسِ سَحَرَ. "Kardeşin Perşembe günü seher vakti geldi." cümlesinin, te'kid grubuna da örnek olarak, أَخْرُجُ لِرِيَاةِ أُسْرَتِي مَسَاءَ مَسَاءً. "Ailemi ziyarete akşam akşam çıkıyorum."⁹¹⁵ cümlesinin verilmesi mümkündür.

3.4.1.5. İzâfet ve Cer Grubu

İzâfet ve cer grubu olan mef'ûl fihler, fiilin gerçekleştiği zaman veya mekânı bildiren, izâfetin iki tarafı olan muzâf ve muzâf ileyh'ten veya câr ve mecrûrdan meydana gelen kelime gruplarıdır. Örneğin mef'ûl fih, بِحَيْثَانَهُمْ بِسَحَرَ. "Bir seher vakti onları kurtardık." (el-Şâhî 54/34) âyetinde cer grubu olarak, وَإِنْ يُكَذِّبُوكَ فَقَدْ كَذَّبَتْ قَبْلَهُمْ, "Ey Muhammed! Eğer seni yalanlarsa bil ki, onlardan önce Nûh, Ad ve Semûd kavimleri de (peygamberlerini) yalanlamışlardı." (el-Hâc 22/42) âyeti ve وَفَوْقَ كُلِّ ذِي عِلْمٍ عَلِيمٌ. "Her ilim sahibinin üstünde daha iyi bir bilen vardır." (Yûsuf 12/76) âyetinde izâfet grubu olarak, مِنْ بَعْدِ مَا أَهْلَكْنَا الْقُرُونَ الْأُولَى. "Andolsun, ilk nesilleri yok ettikten sonra" (el-Şâhî 28/43) âyetinde ise hem cer hem de izâfet grubu olarak geldiğini görüyoruz.

3.4.1.6. Temyîz Grubu

Fiilin gerçekleştiği yer ve zamanı ya da ne kadar süre veyahut mesafede gerçekleştiğini gösteren terkîpler, temyîz grubunu oluşturur. Örneğin, إِنَّكَ إِلَّا تُكَلِّمَ النَّاسَ. "Senin alâmetin, sen sapasağlam olduğun halde üç gece konuşmaya muktedir olamamandır." (Meryem 19/10), قَالَ إِنِّي أُرِيدُ أَنْ أُنكِحَكَ إِحْدَى ابْنَتَيَّ هَاتَيْنِ عَلَى أَنْ, "(Şuayb) dedi ki: Bana sekiz yıl çalışmana karşılık şu iki kızımдан تَأْخُذْنِي ثَمَانِي حِجَجٍ.

⁹¹⁴ Kur'ân-ı Kerîm'de te'kid ve bedel grubu oluşturan mef'ûl fih örneği bulunmamakla beraber te'kid ifade eden mef'ûl fih mevcuttur. Örneğin, مَوْعِدُكُمْ يَوْمَ الرِّينَةِ وَأَنْ يُحَشَّرَ النَّاسُ ضُحَى. "Buluşma vaktimiz, bayram günü, insanların toplandığı kuşluk vaktidir." (Tâhâ, 20/59) âyetinde geçen (ضُحَى) ifadesi te'kid bildirmektedir. Bk. Naşif, *et-Taқыidu bi'l-mef'ûlât fi'l-Şur'âni'l-Kerîm*, 153.

⁹¹⁵ Daha fazla örnek için bk. Şimşek, *Arap Dilinde Kelime Grupları*, 339.

birini sana nikâhlamak istiyorum.” (el-Ğaşaş 28/27) âyetlerinde geçen (ثَلَاثًا) ve (ثَمَانِيًا) kelimeleri mef'ûl fih'tir.⁹¹⁶ (لَيْالٍ) ve (حَجَجٍ) kelimeleri ise sayıyı temyîz eden zaman zarfları olarak izâfetle mecrûr gelmişlerdir.⁹¹⁷

3.4.1.7. İstisnâ Grubu

Müstesnâ minh'in, fiilin gerçekleştiği yer veya fiilin meydana gelmesinin ne kadar sürede olduğunu ya da mesafesini haber veren unsurlar, istisnâ grubu olarak değerlendirilmektedir.⁹¹⁸ Örneğin, يَتَخَفَتُونَ بَيْنَهُمْ إِنْ لَبِثْتُمْ إِلَّا عَشْرًا. “Onlar, aralarında: “On günden fazla durmadınız.” diye gizli gizli konuşacaklar.” (Tâhâ 20/103), كَأَنَّهُمْ يَوْمَ وَظَنُوتُنَّ إِنْ لَبِثْتُمْ إِلَّا قَلِيلًا. “Kıyameti gördükleri gün onlar, sanki dünyada ancak bir akşam yahut bir kuşluk vakti kadar kalmış gibidirler.” (en-Nâzi'ât 79/46) ve وَلَبِثْتُمْ إِلَّا قَلِيلًا. “(Kabirlerinizde) pek az bir müddet kalmış olduğunuzu sanacaksınız.” (İn Lâ'ibâ) cümlelerinde geçen (إِنْ لَبِثْتُمْ إِلَّا عَشْرًا), (لَمْ يَلْبَثُوا إِلَّا عَشْرًا) ve (إِنْ لَبِثْتُمْ إِلَّا قَلِيلًا) cümleleri mef'ûl fih'in⁹¹⁹ istisnâ grubu olarak geldiğine misal olarak gösterilebilir.

3.3.1.8. Karmaşık Kelime Grubu

Muzâf ileyh'in, fiilin gerçekleştiği ya da meydana gelmesinin ne kadar sürede olduğunu veya fiilin mesafesini haber veren unsurlar, karmaşık kelime grubu kapsamında değerlendirilir. Bunun sebebi, muzâf ileyh olarak gelen cümlenin, mü'evvel masdar olarak kabul edilmesidir.

Mef'ûl fih'in, izâfet ve sıla grubundan, izâfet ve atıf grubundan, cer ve izâfet grubundan oluşan bir bütün olarak da gelmesi mümkündür. Örneğin, وَإِذَا رَأَوْا تِجَارَةً أَوْ لَهْوًا انْفَضُّوا إِلَيْهَا وَتَرَكُوكَ قَائِمًا. “(Durum böyle iken) onlar bir ticaret veya bir oyun eğlence

⁹¹⁶ Bk. Yâkût, *İ'râbu'l-Kur'ânî'l-Kerîm*, 6: 2789; 7: 3480. Bu misaller ve daha değişik misaller için bk. el-^c Arcâ, *Mute'alliğâtu'l-fi'liyyâti fi'l-Kur'ânî'l-Kerîm*, 77.

⁹¹⁷ Kur'ân-ı Kerîm dışında başka örnekler için bk. Şimşek, *Arap Dilinde Kelime Grupları*, 340.

⁹¹⁸ Bk. Şimşek, *Arap Dilinde Kelime Grupları*, 340.

⁹¹⁹ Âyetin i'rabı için bk. el-^c Arcâ, *Mute'alliğâtu'l-fi'liyyâti fi'l-Kur'ânî'l-Kerîm*, 76.

gördükleri zaman hemen dağılıp ona koştular ve seni ayakta bıraktılar.” (el-Cumu‘a 62/11), رَبَّنَا لَا تُزِغْ قُلُوبَنَا بَعْدَ إِذْ هَدَيْتَنَا. “Rabbimiz! Bizi hidayete erdirdikten sonra kalplerimizi eğiltme.” (‘Âl-i ‘İmrân 3/8) ve ... يَوْمَ التَّقَىٰ الْجَمْعَانِ... “İki topluluğun karşılaştığı gün, içinizden yüz çevirip kaçanlar...” (‘Âl-i ‘İmrân 3/155) âyetlerinde altı çizili kısım izâfet ve cümlemsi grubu olarak, فَسُبْحَانَ اللَّهِ حِينَ تُمْسُونَ وَحِينَ تُصْبِحُونَ. “Öyle ise akşama girdiğinizde, sabaha kavuştuğunuzda, Allah’ı tespih edin.” (er-Rûm 30/17) âyetinde izâfet grubu ve atıf grubu olarak, وَلَكِنَّ اتَّبَعْتَ أَهْوَاءَهُمْ بَعْدَ الَّذِي جَاءَكَ, “Sana gelen ilimden sonra, eğer onların arzu ve keyiflerine uyacak olursan” (el-Bakara 2/120) âyetinde ise izâfet ve sıla grubu olarak gelmektedir. Fakat مَا جَلَسَ إِلَّا رَيْثَمًا تُقْرَأُ الْفَاتِحَةَ. “Yanımızda, sadece Fatiha okunacak kadar oturdu.”⁹²⁰ cümlesinde altı çizili kısım, istisnâ grubu olarak gelmektedir.

3.5. Mef’ûl Me’ah

3.5.1. Kelime ve Kelime Grupları Açısından Geldiği Şekiller

Kelime türü cihetiyle değerlendirdiğimiz zaman mef’ûl me’ah olarak gelen unsur fiil, zarf, edat ve hâlife (isim fiil) olamayacağı anlaşılmaktadır. O halde sadece müfred isimler ve zamîrler mef’ûl me’ah olarak gelebilirler. Kelime grubu çerçevesinde sıla, izâfet, sıfat, temyîz ve karmaşık kelime grubu olarak gelmesi de mümkündür.

3.5.1.1. Müfred Kelime Olarak Gelen Mef’ûl Me’ah

1) **Müfred isim:** Örneğin, يَا جِبَالُ أَوِّبِي مَعَهُ وَالطَّيْرِ. “Ey dağlar! Kuşların eşliğinde onunla beraber tespih edin!” (Sebe’ 34/10), أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ يُسَبِّحُ لَهُ مَنْ فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالطَّيْرِ. “Görmedin mi ki, muhakkak göklerde ve yerde olan kimselerle kanatlarını

⁹²⁰ Değişik örnekler için bk. Şimşek, *Arap Dilinde Kelime Grupları*, 341.

açıp uçan kuşlar Allah Teâlâ için tesbihte bulunur.” (en-Nûr 24/41)⁹²¹ âyetleri ve أَنَا ذَاهِبٌ وَخَالِدًا. “Ben Halit’le beraber gidiyorum.”, مَا لَكَ وَسَعِيدًا؟ “Said’le sana ne oluyor?”, الْكِتَابَ مَتْرُوكٌ وَالْقَلَمَ. “Kitapla birlikte kalem de bırakılmıştır.” gibi cümleler müfred isme misâl olarak verilebilir.

2) **Zamîr:** Mef’ûl me’ah olarak gelmesi mümkün olan zamirler, munfasıl nasb zamîrleridir.⁹²² Kur’ân-ı Kerîm’de zamir olarak gelen mef’ûl me’ah örneği tespit edilememiştir. Örnek olarak, سَرْتُ وَهَذَا. “Ben bununla birlikte yürüdüm.”, سَرْتُ وَإِيَّاكَ. “Ben seninle birlikte yürüdüm.” cümlelerini verebiliriz.⁹²³

Mef’ûl me’ah olarak gelen unsurlar yan yargı bildirmemeleri sebebiyle kelime grupları açısından kullanım alanları azdır.⁹²⁴

Mef’ûl me’ah olarak gelen kelime grupları şöyle sıralanabilir:

3.5.1.2. Sıla Grubu

Sıla grubu olarak gelen mef’ûl me’ah’a örnek olarak يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ حَسْبُكَ اللَّهُ وَمَنِ أَتَّبَعَكَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ. “Ey peygamber, Allah, sana ve arkandan gelen mü’minlere yeter!” (el-’Enfâl 8/64) âyetini verebiliriz.⁹²⁵

3.5.1.3. İzâfet Grubu

İzâfet grubu olarak gelen mef’ûl me’ah’a örnek olarak سَازُوا شُرَكَاءَ كُفْرًا. “Siz de ortaklarınızla beraber toplam yapacağınızı kararlaştırın.” (Yûnus 10/71) âyeti⁹²⁶ verilebilir.

⁹²¹ Cumhûr, (وَالطَّيْرُ) kelimesini raf’ olarak i’raplamıştır. Lâkin nasb olarak da okuyan mevcuttur. Bk. el-’Arcâ, *Mute’alliķâtu’l-fi’liyyâti fi’l-Ķur’âni’l-Kerîm*, 64.

⁹²² el-Ķalâyeynî, *Câmi’u’d-durûs*, 3: 76; el-Hâşimî, *el-Ķavâ’idu’l-esâsiyyetu*, 83.

⁹²³ Örnekler için bk. Şimşek, *Arap Dilinde Kelime Grupları*, 318

⁹²⁴ Bk. el-Ķalâyeynî, *Câmi’u’d-durûs*, 3: 76; el-Hâşimî, *el-Ķavâ’idu’l-esâsiyyetu*, 83, Şimşek, *Arap Dilinde Kelime Grupları*, 318. Kur’ân-ı Kerîm’de geçen mef’ûl me’ah olması câiz olan âyetler için ayrıca bk. ‘Ammâr Ni’met Nuğaymiş, *el-Mef’ûl Me’ah fi’l-Arabiyyeti* (b.y.: Câmi’u Kâhire/Kulliyetu’t-Terbiye, ts.), 232-239.

⁹²⁵ Âyetin i’rabı için bk. el-’Arcâ, *Mute’alliķâtu’l-fi’liyyâti fi’l-Ķur’âni’l-Kerîm*, 64-65.

⁹²⁶ Âyetin i’rabı için bk. el-’Arcâ, *Mute’alliķâtu’l-fi’liyyâti fi’l-Ķur’âni’l-Kerîm*, 64.

3.5.1.4. Tebe' iyyet Grubu

Mef'ûl me'ah tebe' iyyet grubundan sadece sıfat grubu olarak gelmektedir. Sıfat grubu olarak gelen mef'ûl me'ah'a örnek: وَدَّرَبِي وَالْمُكَدِّبِينَ أُولِي النَّعْمَةِ وَمَهَّالَهُمْ قَلِيلًا. “Ve o nîmet sahipleri olan yalanlayıcıları bana bırak ve onlara biraz mühlet ver.” (el-Muddeşsir 74/11).

Sıfatı, sıla grubu olarak gelmiş mef'ûl me'ah'a örnek: أَمْشِي وَالنَّيْلَ الَّتِي بَجْرِي. “Akan Nil'le birlikte yürüyorum.”⁹²⁷

3.5.1.5. Temyîz Grubu

Kur'ân-ı Kerîm'i incelediğimizde mef'ûl me'ah'ın temyîz grubu olarak geldiği bir örnek tespit edilememiştir. Konuya misal olması için إِسْتَيْقَظْتُ وَأَحَدَ عَشَرَ طَالِبًا. “On bir öğrenciyle birlikte uyandım.”⁹²⁸ cümlesinde geçen (طَالِبًا) kelimesinin, mef'ûl me'ah'ın temyîzine örnek olarak verilmesi mümkündür.

3.5.1.6. Karmaşık Kelime Grubu

Mef'ûl me'ah'ın birden fazla kelime grubu ile bir araya gelerek karmaşık kelime grubu oluşturması mümkündür. Örneğin, إِسْتَيْقَظْتُ وَأَحَدَ عَشَرَ طَالِبًا يَفْرَأُونَ الْقُرْآنَ. “Ben, Kur'ân okuyan on bir öğrenciyle birlikte uyandım.” cümlesinde mef'ûl me'ah'ın temyîz ve sıfat grubundan oluştuğunu⁹²⁹ görmekteyiz. Kur'ân-ı Kerîm'de mef'ûl me'ah'ın karmaşık kelime grubu oluşturduğu bir örnek tespit edilememiştir.

⁹²⁷ Farklı örnek için bk. Şimşek, *Arap Dilinde Kelime Grupları*, 319.

⁹²⁸ Örnek için bk. Şimşek, *Arap Dilinde Kelime Grupları*, 318.

⁹²⁹ Şimşek, *Arap Dilinde Kelime Grupları*, 319.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. TERTİP AÇISINDAN KUR'ÂN-I KERİM'DE MEF'ÛLLER

Bilindiği gibi belirli bir tertiple/dizilişle sıralanan, öğeleri ile tam bir anlam ifâde eden yapıları, cümle olarak adlandırıyoruz. Cümlelerin oluşumunda etkili olan unsurların tertibindeki her değişiklik mananın değişmesine, artmasına, vurgunun farklı yere kaymasına sebep olmaktadır. Örneğin, نَصَحْتُ زَيْدًا “Zeyde nasihat ettim.” cümlesi ile زَيْدٌ نَصَحْتُ. “Özellikle Zeyde nasihat ettim.” cümlesi aynı lafızlara sahip olmakla birlikte dizilişleri farklı olmalarından dolayı farklı anlamlara sahiptirler. Ve cümlelerin herbirinin kendine özgü bir yeri vardır. Bu nedenle cümle kurarken belirttiğimiz mana ve gayeleri gözeterek cümleyi inşa etmemiz elzemdir.⁹³⁰

Arapçada cümleler, mûsned ve mûsned ileyh'in isim olduğu isim cümleleri ile mûsned'in fiil olduğu fiil cümleleri olmak üzere iki temel yapıda bulunurlar. Cümledeki tertibine baktığımızda isim cümlelerinin (mübtedâ+haber+...), fiil cümlelerinin ise (fiil+fâil+...) şeklinde sıralandığını görmekteyiz. Fiil ya da şibh-i fiilin/filimsinin anlamını tamamlayan, cümlelerin temel öğeleri olan mûsned (haber, fiil) ve mûsned ileyh (mübteda, fâ' il/nâib-i fâ' il)⁹³¹ dışında kalan unsurlar cümlelerin yan unsurlarıdır.⁹³² Yan unsurları ise şu şekilde sıralayabiliriz: Mef'ûl mutlak, mef'ûl bih, mef'ûl fih, mef'ûl leh, mef'ûl me'ah; hâl, temyîz, müstesna, sıfat, atıf, te'kîd ve bedel.

Yukarıda da belirtildiği gibi cümlede kastedilen mana ve maksatların yerine getirebilmesi için bazen cümlelerin söz diziminde öğelerin yerlerinin değiştirilip,

⁹³⁰ Bu konuyla alakalı belâgat kitaplarının me'ânî bölümüne müracat edebilirsiniz. Örneğin bk. 'Abdurrahman Hasan Habenneke el-Meydânî, *el-Belâgatü'l-'Arabiyyetu 'ususuhâ ve 'ulûmuhâ ve funûnuhâ ve suverun min ta'ibîkâtihâ*, 2. baskı (Dımaşk; Dâru'l-çamer, 2007/1428), 1: 145. Yine takdim-te'hirle alakalı olarak bk. Celalettin Divlekçi, *Anlam-Üslûp İlişkisi Bağlamında Kur'ân'ın Üslûp Analizi* (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2009), 218-225; Ahmed Tekin, *Kur'ân'ı Kerim'de Takdim-Tehir ve Anlam Üzerindeki Etkisi* (Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi, 2013), 3-18; Hıdayr, *Çağâyâ mef'ûl bih*, 324 vd; Abdullah Kılınçkaya, *Nahiv ve Belâgat Açısından Takdim ve Te'hir ve Kur'ân-ı Kerim'de Kullanışları* (Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Haziran 2015), 7-23; M. 'Abdulla'îf, *Binâ 'u'l-cumleti'l-'Arabiyyeti*, 93.

⁹³¹ Bk. Mehmet Rifat, *Mecâmi 'u'l-edeb* (b.y. Kaşbar Matbaası, Derseâdet 1308), 1: 69.

⁹³² Bk. Şimşek, *Arap Dilinde Kelime Grupları*, 267-268.

bazısı asıl bulunması gereken yerden öne alınmakta, bazısı da asıl bulunması gereken yerden sonraya bırakılmaktadır. İşte unsurlardan bazısının öne geçirilmesi, bazılarının ise gelmesi gereken yerden sonraya bırakılması şeklinde cümle öğeleri üzerinde yapılan bu değişiklik, “takdîm-te’hîr” adıyla nitelendirilmektedir.⁹³³

Cümlelerin yan unsurlarından olan mef’ûller ise isnâd sisteminde fazla/ek unsur olup asıl unsurlardan sonra gelseler dahi takdîm-te’hîr konusunda büyük yer tutmaktadırlar. Bunlar bazen âmilin ma’ mûlüne bazen de kendi âmillerinin önüne geçebilmektedirler.

Arap dilinde çeşitli nahiv bâblarını birbirinden ayırmak için çeşitli vasıtalar vardır. Bunlar i’râb alâmetleri, yardımcı edatlar, lafzî ve ma’nevî karinelere dir. Bunlardan hangisi mevcut olursa cümledeki kelimeler arasında hareke serbestliği meydana gelir. Ancak bu vasıtalar yok ise cümlede tertip gerekli olur. Rütbeyi muhâfaza etmek, bu vasıtalarından herbiri için bir alternatif sayılır.⁹³⁴

Konunun bu bölümünde, ikinci bölümde ele alınan mef’ûllerin -takdîm ve te’hîr olması durumunda meydana gelebilecek karışıklığın da önüne geçmek için cümle içerisindeki yerler, belirlenmeye çalışılacaktır.

4.1. Mef’ûl Bih

4.1.1. Mef’ûl Bih’in Konumu

Cümle içerisinde kelimelerin i’râb alâmetlerinin önemi büyüktür. Nahiv âlimleri bunun nedenine dikkat çekmişlerdir. Örneğin el-Mubberred fâ’il’in, mef’ûl’den ayırt edilebilmesi için fâ’il’in merfû’, mef’ûl’ün mansûb olması gerektiğini belirtmektedir.⁹³⁵ ez-Zeccâcî ise “isimler peş peşe gelen manalarla fâ’il, mef’ûl, muzâf, muzâf ileyh vb. olurlar. Ancak sûret ve yapılarında bu manalara işâret edecek bir şey yoktur. Bu durumda i’râb hareketleri bu manalardan bize haber

⁹³³ Hâil b. ’Aḥmed, *Kitabu’l-’Ayn*, 1: 60, 3: 367. Ayrıca bk. Ebu’l-Huseyn ’Aḥmed b. Fâris b. Zekeriyâ, *eş-Şâhibî fi fikhî’l-luġa*, thk. ’Umer Fârûk et-Tebbâr (Beyrût: Mektebetu’l-Me’ârif, 1993), 244; ’Ali b. Hâlef el-Kâtib, *Mevâddu’l-Beyân*, thk. Hâtem Sam eḡ-Ḍâmin (Suriye, Dâru’l-Beşâ’ir, 2003), 147; Cemâluddîn İbn Manzûr, *Lisânu’l-’Arab* (Beyrût: Dâru’s-Şâdir, tr.), 12: 466-467; Cârullah Maḥmûd b. ’Umer b. Muḥammed ez-Zemaḥşerî, *Tefsîru’l-Keşşaf ‘an ġavâmiḡi’t-tenzil ve ‘uyûni’l-’ekâvîli fi vucûhi’t-te’vil* (Beyrût: y.y. 2002), 302; Kılınçkaya, *Nahiv ve Belâgat Açısından Takdim ve Te’hir*, 15.

⁹³⁴ Bk. Hudaýr, *Ḳaḡâyâ mef’ûl bih*, 293.

⁹³⁵ Bk. el-Mubberred, *el-Muḡteḡab*, 1: 146; Hudaýr, *Ḳaḡâyâ mef’ûl bih*, 290.

vermektedir. Örneğin, *ضَرَبَ زَيْدٌ عَمْرًا*. misâlinde, fiili yapanın (زَيْدٌ) kelimesi olduğuna, *يُضْرَبُ عَمْرًا* misâlinde ise (عَمْرًا) kelimesi, işin kendi üzerinde gerçekleştiğine işâret etmek için “raf^c” alâmetiyle gelmiştir.” demektedir.⁹³⁶

İ‘râb alâmetleri olmadığında, fâ‘il ile mef‘ûl arasını ayırmak için rütbesine göre sırayla getirmek vâciptir.⁹³⁷ İbn Cinnî: “ضَرَبَ يَحْيَى بُشْرَى” örneğinde olduğu gibi ayırt edici bir i‘râb bulunmazsa i‘râb alâmeti yerine fâ‘il’in önce, mef‘ûl’ün sonra getirilmesi zorunludur” demektedir.⁹³⁸ İbn Cinnî’nin de dediği gibi, dilciler karışıklık anında -ileride de geleceği üzere- karışıklığı önlemek için rütbeyi esas almışlardır.⁹³⁹ Yine İbn Cinnî, eğer cümlede mana cihetiyle bir işâret varsa, bu durumda i‘râb ve rütbe alâmetleri konumuna geçerek takdîm ve te‘hirde istenildiği gibi tasarrufta bulunulabilir, demektedir. Örneğin, *وَلَدَتْ هَذِهِ هَذِهِ*. “Bu bunu doğurdu.” cümlesinde, annenin durumu kız çocuğundan farklıdır. Çünkü doğuran anne, doğan ise kız çocuğudur.⁹⁴⁰

4.1.1.1. Mef‘ûl Bih’in Fâ‘ile Göre Konumu

Çalışmanın ikinci bölümünde mef‘ûl bihle ilgili genel bilgiler verildi. Burada ise mef‘ûl bih’in konumu, tertîb açısından ele alınıp incelenecektir.

Mef‘ûl bih, fâ‘ilin yapmış olduğu fiilden/işten etkilenen mansûb isimdir. Yani mef‘ûl bih, cümledeki mansûb fer‘î/yan unsurlardandır. Cümle içinde fer‘î

⁹³⁶ Bk. ez-Zeccâcî, *’Îdâh fi ‘ileli’n-naĥv*, 69-83; Ebû Ca‘fer ‘Ahmed b. Muĥammed b. İsmâ‘îl en-Nehhâs, *İ‘râbu’l-Ķur‘ân*, thk. Zuheyr Ğâzî Zâhid (Baĝdat: Matba‘atu’l-‘Ânî, Irak Vakıflar Bakanlığı Baskısı, 1979), 2: 703; İbn Cinnî, *el-Ĥaġâ ‘îġ*, 1: 35, 2: 382; es-Suyûfî, *el-Luma‘u fi’l-‘Arabiyyeti*, thk. Ĥuseyn Şerîf (b.y.: ‘Âlemu’l-kutub, 1979), 109; İbn Ya‘îġ, *Şerĥu’l-Mufaġġal*, 1: 72; Ĥudayr, *Ķaĝâyâ mef‘ûl bih*, 290.

⁹³⁷ el-Muberrred, *el-Muĥteĝâb*, 1: 146; İbn Ya‘îġ, *Şerĥu’l-Mufaġġal*, 1: 72; ‘Ahmed ‘Abdulbâķî ‘Abbas, *Ķarînetu’r-ruteb ve ħiyemetuhu fi’l-‘Arabiyyeti* (b.y.: Kulliyetu Dâri’l-‘ulûm, 1977), 102.

⁹³⁸ İbn Cinnî, *el-Ĥaġâ ‘îġ*, 1: 35; es-Sîrâfî, *Şerĥu Kitabi Sîbeveyhi*, 1: 263; Ĥudayr, *Ķaĝâyâ mef‘ûl bih*, 290.

⁹³⁹ Bk. İbn Ya‘îġ, *Şerĥu’l-Mufaġġal*, 1: 72; Muĥammed b. ‘Alî eġ-Şabbân, *Ĥâġiyetu’ş-Şabbân*, 2: 79; Ĥudayr, *Ķaĝâyâ mef‘ûl bih*, 290.

⁹⁴⁰ Bk. İbn Cinnî, *el-Ĥaġâ ‘îġ*, 1: 35; Ĥudayr, *Ķaĝâyâ mef‘ûl bih*, 291. Nahivle alakalı elimizde bulunan Sîbeveyhi’nin *el-Kitâb*’ından, el-Muberrred’in (ö.285/898) *el-Muĥteĝâb*’ına, İbnu’s-Serrâc’ın (ö.316/929) *el-’Uġûl fi’n-naĥv*’ına, İbn Cinnî’nin (ö.392/1002) *el-Ĥaġâ ‘îġ*’ine ve daha pek çok esere baktığımızda, nahiv konularının rütbe kapsamında ifade edilmeye çalışıldığını gözlemliyoruz.

unsur hükmünde olması hasebiyle mef'ûl bihte esas olan fiil ve fâ'ilden⁹⁴¹ sonra gelmesidir.⁹⁴² Dilcilerden es-Sîrâfî (ö.368), fâ'il'in mef'ûlden önce gelmesini şu sözle ifade ediyor: Fiil, fâ'il olmaksızın olmaz ancak mef'ûller olmaksızın olabilir.⁹⁴³ O halde es-Sîrâfî'nin de dediği gibi mef'ûl bihin cümle içerisinde bulunduğu kullanımlarda genel diziliş, fiil-fâ'il-mef'ûl bih şeklinde olmaktadır.⁹⁴⁴ Örneğin, ضرب زيدَ عمراً, “Zeyd Amr'a vurdu” cümlesinde söz dizimi sırasıyla ضربَ fiil + زيدَ fâ'il + عمراً mef'ûl bih şeklindedir.

Genel kullanım bu şekilde olmakla birlikte bazen genel kullanımın dışına çıkılarak mef'ûl bih'in, fiil ile fâ'il arasına girdiği veya her ikisinin başına tekaddüm ederek cümle başında geldiği de görülmektedir. Örneğin, وَقَدْ جَاءَ آلَ فِرْعَوْنَ النَّذِيرُ. “Andolsun, Firavun ailesine de uyarıcılar gelmişti.” (el-Kamer 54/ 41) âyetinde geçen (جَاءَ) kelimesi fiil, (آلَ) kelimesi mef'ûl bih, cümlenin sonundaki (النَّذِيرُ) kelimesi ise fâ'il konumundadır. Bu örnekte mef'ûl bih, fiil ile fâ'il arasına girmiştir.⁹⁴⁵ Fakat فَرِيقًا هَدَى وَفَرِيقًا حَقَّ عَلَيْهِمُ الضَّلَالَةُ. “Allah bir kısmına hidayet etti, bir kısmına da sapıklık layık oldu.” (el-A'râf 7/30)⁹⁴⁶ âyetinde ise (هَدَى) kelimesi, fiil+müstemel fâ'ildir. (فَرِيقًا) kelimesi de mef'ûl bih olup fiil ve fâ'ilin önüne geçmiştir.⁹⁴⁷ Yine bu cümleye atfedilen cümle de aynı şekilde bu konuya (yani mef'ûl bihin hem fiile hem de fâ'il ile takaddüm etmesine) örnek teşkil etmektedir. Şöyle ki; (فَرِيقًا) kelimesi mef'ûl bih

⁹⁴¹ Bk. es-Sîrâfî, *Şerhu Kitâbi Sîbeveyhi*, 1: 263; Ebu 'Ali Hasan b. 'Aḥmed b. 'Abdulgaffâr el-Fârisî, *el-İdâhu'l 'Aḍdî*, thk. Ḥasan Şâzelî Ferhûd (b.y.; Dâru't-te'lîf, ts.), 1: 65; İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufaṣṣal*, 1: 76.

⁹⁴² *Sîbeveyhi, el-Kitâb*, 34; es-Sîrâfî, *Şerhu Kitâbi Sîbeveyhi*, 1: 263; Ḥuḍayr, *Ḳaḍâyâ mef'ûl bih*, 294; es-Suyûtî, *Hem'u'l-hevâmi*, 3: 9; Firâs 'Abdulhâdî Muḥammed 'Îsâ, *Teḳaddumu'l-mef'ûl bih fi'l-Ḳur'âni'l-Kerîm* (Yüksek Lisans Tezi, Câmi'atu'l-Ḳuds, 2015/1436), 19.

⁹⁴³ Bk. es-Sîrâfî, *Şerhu Kitâbi Sîbeveyhi*, 1: 263; Mûsâ 'Îsâ, *el-Binâ 'u'n-naḥviyyu li'l-cumleti'l-'Arabîyyeti* (Dirâsetun Taḥbiyyetun 'alâ Sûrati 'Âli-i 'İmrân) (Sûdan: y.y., 1433/2012), 146; Ḥuḍayr, *Ḳaḍâyâ mef'ûl bih*, 294.

⁹⁴⁴ Bk. Halîl İbrahim Kaçar, *Arap Dilinde Devrik Cümlelerin Gramer ve Semantik Boyutu Takdîm-Te'hirî* (İstanbul: Ocak Yayıncılık, 2007), 85; M. 'Abdullaḥîf, *Binâ 'u'l-cumleti'l-'Arabîyyeti*, 143; el-Ḥaḥîb ve Maşlûḥ, *Naḥvu'l-'Arabîyyeti*, 3: 74.

⁹⁴⁵ Bk. Mûsâ 'Îsâ, *el-Binâ 'u'n-naḥviyyu*, 146; el-Ḥaḥîb ve Maşlûḥ, *Naḥvu'l-'Arabîyyeti*, 3: 74.

⁹⁴⁶ Âyet için bk. Ḥuḍayr, *Ḳaḍâyâ mef'ûl bih*, 317. Farklı örnekler için bk. el-Ḥaḥîb ve Maşlûḥ, *Naḥvu'l-'Arabîyyeti*, 3: 75; es-Suyûtî, *Hem'u'l-hevâmi*, 3: 9.

⁹⁴⁷ Bk. Yâḳût, *I'râbu'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 4: 1574.

mukaddem, ondan sonra gelen (حَقٌّ) kelimesi fiil, cümlenin sonunda yer alan (الصَّلَاةُ) kelimesi ise fâ'ildir. Böylece mef'ül bih hem fiilin hem de fâ'ilin önüne geçmiştir.

Mef'ül bih fâ'ile tekaddüm ettiğinde cümlenin söz dizimi, fiil+mef'ül bih+fâ'il şeklinde olur. Örneğin, كَتَبَ الرَّسَالَةَ عُمَرُ. “Mektubu Ömer yazdı.” cümlesinde (كتب) fiil + (الرسالة) mef'ül bih + (عمر) fâ'ildir. Nahivciler, mef'ülün cümlede sahip olduğu i'râb hükmünü koruyarak, fâ'ilin önüne tekaddüm edebileceği konusunda ittifak etmişlerdir.

Mef'ül bih hem fiil hem de fâ'ilin önüne geçtiğinde cümlenin öğelerinin dizimi, mef'ül bih–fiil–fâ'il şeklinde tezâhür eder. Örneğin, حَسَنًا اِنْتَظَرَ اَحْمَدُ. “Ahmed yalnız Hasan'ı bekledi.” cümlesini incelediğimizde sırasıyla (انتظر) mef'ül bih+(حسنًا) fiil +(أحمد) fâ'ildir. Bu cümlenin sıralanışında mef'ül bih, fiil ve fâ'il'in önüne geçerken i'râb cihetiyle yerine kâim olacak (yerine geçecek) herhangi bir zamîr bırakmamıştır. Bu şekilde bir kullanım yani mef'ülün kendine işaret edecek zamir bırakmadan âmilin önüne geçmesi, âmil mutasarrıf olup önüne geçen unsurda amel etmeye muktedir olduğunda söz konusudur. Örneğin, اللهُ اَعْبُدُ. “Sadece Allah'a kulluk ederim.” ve وَجْهَ اللهِ اُبْتَغِي. “Sadece Allah'ın rızasını dilerim.” cümlelerinde mef'ül bih âmilinin önüne geçmiştir. Lakin yerine geçecek bir zamir bırakmamıştır.⁹⁴⁸

Bazı durumlarda ise mef'ül bih, cümle içerisindeki aslî görevini korumaksızın yerini değiştirerek cümle başına geçer. Yani mef'üllük görevinden sıyrılıp cümle başında ibtidâ konumuna geçer. Örneğin, زَيْدٌ ضَرَبْتُهُ. “Zeyd'e vurdum” cümlesinde de açıkça görüldüğü gibi mef'ül bu durumda, kendi aslî yerini tutan ve kendi yerine geçecek/nâib olan bir zamîr bırakmak zorundadır. Çünkü mef'üllük konumundan “ibtidâ” konumuna geçen (زيد) artık mübtedâdır ve mef'ül bih vazîfesini bırakmıştır. Bu nedenle terkettiği yeri dolduracak, kendisini temsil etmek üzere

⁹⁴⁸ Bk. Kaçar, *Arap Dilinde Devrik Cümlelerin Gramer ve Semantik Boyutu*, 87.

yerine bir zamîr bırakmıştır. Bu konuyu dilbilimciler “iştiğâl” bahsinde teferruatlı bir şekilde ele almışlardır.⁹⁴⁹

Mef'ûl bihin fâ'ilin önüne geçmesinden kaynaklanarak dikkat çeken bir başka konu da tekaddüm eden mef'ûl bih ile gerisinde kalan fâ'il arasındaki karışıklıktır. Bu karışıklık durumu, her ikisinin ism-i maksûr veya ism-i işâret ya da mütekellim “ya”sına muzâf olmaları durumunda söz konusudur. Örneğin, فَالْقَى مُوسَى ضَرْبَ مُوسَى “Buna müteakip Mûsa da esasını bırakıverdi.” (eş-Şu'arâ 26/45),⁹⁵⁰ كَرَّمَ صَدِيقِي أَبِي. “Bu, bunu dövdü.” ضَرْبَ هَذَا هَذَا. “Mûsâ, Îsâ'ya vurdu.” عَيْسَى. “Arkadaşım, babama saygı gösterdi.” cümlelerinde görüldüğü üzere, fâ'il ile mef'ûlü birbirinden ayırt edecek lafzî veya ma'nevî hiçbir karînenin bulunmaması, karışıklığı tetiklemiştir. Nahivciler, lafzî veya ma'nevî karînelerin olmaması durumunda karışıklığı çözmek için fâ'ilin takdîmini mef'ûl bihin ise te'hîrini esas almışlardır. Dilcilerin karışıklık durumunda bu şekilde bir kâide benimsemelerinde, kelimenin cümledeki yerini belirleyecek olan şeyi “rütbe” olarak kabul etmelerinden kaynaklanmakta olduğunu görmekteyiz.⁹⁵¹

Herhangi bir karışıklığın bulunmadığı, mef'ûl bih'in kendisini fâ'ilden ayırt edecek lafzî veya ma'nevî işâretlere/alâmetlere sahip olması durumunda ise nahiv âlimleri mef'ûl bihin fâ'ilin önüne geçmesine izin vermişlerdir.⁹⁵² Örneğin, نَصَحْتُ مُوسَى حُبْلَى “Musâ'ya hamile bir kadın nasihat etti.” cümlesinde görüldüğü gibi karîne, fâ'illik 'alâmetinin fiile bitişmesi şeklinde gelebileceği gibi, fâ'ile râci' zamîrin mef'ûle bitişmesi. ضَرْبَ فَتَاهُ مُوسَى. “Mûsâ hizmetçisine vurdu.” şeklinde de gelebilir. İlk

⁹⁴⁹ Bk. Ebû Bekr 'Abdulkâhir b. Muḥammed el-Curcânî en-Naḥvî, *Kitâbu Delâ'ili'l-İ'câz*, ta'lik: Maḥmûd Muḥammed Şâkir (Ḳahire: Mektebetu'l-Hâncî, 1375), 107; Kaçar, *Arap Dilinde Devrik Cümlelerin Gramer ve Semantik Boyutu*, 88.

⁹⁵⁰ Örnek için bk. el-'Arcâ, *Mute'allikâtu'l-fi'liyyâti fi'l-Ḳur'âni'l-Kerîm*, 14.

⁹⁵¹ Bk. es-Sîrâfî, *Şerḥu Kitâbi Sîbeveyhi*, 1: 263; Kaçar, *Arap Dilinde Devrik Cümlelerin Gramer ve Semantik Boyutu*, 88-89; Ḥuḍayr, *Ḳaḍâyâ mef'ûl bih*, 293/296; 'Abbâs Ḥasan, *en-Naḥvu'l-vâfi*, 2: 86; el-Ḥaḥîb ve Maşlûḥ, *Naḥvu'l-'Arabiyyeti*, 3: 76; 'Uşeymîn, *Şerḥu Elfiyyeti'bni Mâlik*, 2: 234-236; es-Suyûtî, *Hem'u'l-hevâmi*, 2: 259; İbrâhîm el-'Arcâ, *Mute'allikâtu'l-fi'liyyâti fi'l-Ḳur'âni'l-Kerîm*, 14.

⁹⁵² Bk. 'Abbâs Ḥasan, *en-Naḥvu'l-vâfi*, 2: 86; es-Sîrâfî, *Şerḥu Kitâbi Sîbeveyhi*, 1: 263; Ḥuḍayr, *Ḳaḍâyâ mef'ûl bih*, 291/296-297; el-Ḥaḥîb ve Maşlûḥ, *Naḥvu'l-'Arabiyyeti*, 3: 76; es-Suyûtî, *Hem'u'l-hevâmi*, 2: 260; M. 'Abdullaḥîf, *Binâ'u'l-cumleti'l-'Arabiyyeti*, 94.

örnek .⁹⁵³ *نَصَحَتْ مُوسَى حُبْلَى*. “Mûsâ’ya hamile biri nasihat etti.” cümlesinde fiile bitişen alâmetin aded (tekil, ikil, çoğul) ve nev^c (müzekker, müennes) bakımından fâ‘ ile yönelik izâhlar getirdiğinden hareketle *نصح* fiiline bitişen müenneslik tâ’sı (ث), fâ‘ il’in müennes olduğuna işâret etmektedir. Bu sebeple lafzî karîne, cümledeki *حُبْلَى* kelimesinin fâ‘ il, *موسى* kelimesinin de mef^c ûl bih olduğunu tayin etmektedir. Ancak cümlenin aslı üzere söz dizimi *ضَرَبَ نَصَحَتْ حُبْلَى مُوسَى* şeklindedir. İkinci örnek yani *ضَرَبَ* .⁹⁵⁴ *فَتَأَهُ مُوسَى*. “Mûsâ, hizmetçisine vurdu” cümlesinde ise *فَتَأَهُ* kelimesindeki müzekker zamîre (هُ) bakıldığında kendinden sonraki isme döndüğü görülür. Arap Dili kâidelerine baktığımızda zamîrin, bulunduğu i‘râb yeri cihetiyle ileri olan bir isme râci^c olması (dönmesi) dil kurallarına aykırıdır. O halde bu durum örnekteki (*موسى*) kelimesinin lafzen müte’ahhir, rütbe itibariyle de mukaddem olduğuna delâlet etmektedir. Dolayısıyla cümlenin asıl söz dizimi *ضَرَبَ مُوسَى فَتَأَهُ* şeklindedir. Bu iki misâle iyice bakıldığında, lafzî karînelerden yola çıkılarak fâ‘ il ile mef^c ûl bih birbirinden ayırt edilebildiği görülmektedir.⁹⁵³

Mef^c ûl bihin, ma^c nevî bir karîneye i‘timâd ederek fâ‘ ilin önüne geçmesi de mümkündür. Örneğin, *أَكَلَ الْكُمَّثْرَى مُوسَى*. “Armutu Mûsâ yedi.” cümlesinde mef^c ûl bihin fâ‘ ilin önüne geçtiği görülmektedir.⁹⁵⁴ İncelendiğinde buradaki takdîmte’hîr’in “yeme” eylemi ile “armut” arasındaki irtibatın tabîatına dayanmakta olduğu görülecektir. Şöyle ki, armutun yeme diye bir fiilinden bahsedilemeyeceğinden, ikisi arasındaki alakanın fâ‘ illik ilişkisi değil de mef^c ûllük ilişkisi olduğu ortaya çıkmaktadır. Aynı şekilde yeme işleminin Mûsâ arasındaki ilişkinin tabîatı da mef^c ûllük ilişkisi değil fâ‘ illik ilişkisi olduğunu göstermektedir. Örnekte de görüldüğü gibi, fâ‘ ilin önce ya da sonra gelmesinin câiz olması, fâ‘ il olduğunu

⁹⁵³ Bk. Kaçar, *Arap Dilinde Devrik Cümlelerin Gramer ve Semantik Boyutu*, 88-89. Yine konuyla ilgili farklı örnekler için bk. Hûdayr, *Kađâyâ mef^c ûl bih*, 291/296-297; er-Rađî, *Şerhu’r-Rađî*, 1: (1. Kısım) 208; es-Suyûtî, *Hem ‘u’l-hevâmi*, 2: 260.

⁹⁵⁴ Bk. es-Suyûtî, *Hem ‘u’l-hevâmi*, 2: 260; M. ‘Abdullaţîf, *Binâ ‘u’l-cumleti’l-‘Arabîyyeti*, 94.

gösterecek bir i' râb alâmeti mevcut olmasa dâhi ma' nevî karîne yoluyla belirlemenin mümkün olmasından kaynaklanmaktadır. Fâ'ili, mef'ûl bihten ayırt edebilecek herhangi bir lafzî veya ma' nevî karîne mevcut değilse, yukarıda da belirttiğimiz gibi fâ'ilin takdîmi, mef'ûl bih'in ise te'hîri esastır. Çünkü bu gibi yerlerde kelimenin söz dizimi içindeki aslî yeri, kelimenin cümledeki yerini belirleyecektir.⁹⁵⁵

Toparlayacak olursak, mef'ûl bih cümlelerinin aslî söz dizimi dışında fiil ile fâ'ilin arasına girebilir yahut her ikisine de tekaddüm ederek cümlelerinin başına geçebilir. Bahsettiğimiz bu takdîm ise iki şekilde karşımıza çıkmaktadır:

- Öne geçtiğinde kendi yerini tutup kendisini temsîl edecek herhangi bir zamîr bırakmaz,

- Cümle içinde üstlendiği vazîfeyi değiştirir yani bir i' râbî işlevden başkasına geçer ve yerine nâibi olarak kendisini temsîl edecek bir zamîr bırakır.⁹⁵⁶

Bazen cümlede mef'ûl bihin fâ'ilin öncesinde veya sonrasında gelmesini gerekli kılan durumlar vardır. Şimdi bunları görelim:

4.1.1.1.1. Mef'ûl bih'in takdîmini vâcib kılan durumlar

1- Fâ'ile, mef'ûl bihe dönen bir zamîr bitiştiğinde mef'ûlün takdîmi, fâ'ilin te'hîri gerekir.⁹⁵⁷ Örneğin, وَإِذِ ابْتَلَىٰ إِبْرَاهِيمَ رَبُّهُ بِكَلِمَاتٍ. “Bir zaman Rabbi İbrâhîm'i birtakım emirlerle sınamış.” (el-Bakara 2/124)⁹⁵⁸ âyetinde geçen (رَبُّ) fâ'il olup kendisinde “hu” (هـ) muttasıl zamîri vardır ve mef'ûl bih olan (إِبْرَاهِيمَ) lafzına râcî' dir.

⁹⁵⁵ Bk. 'Abbas Hâsan, *en-Naḥvu'l-vâfi*, 2: 86; Kaçar, *Arap Dilinde Devrik Cümlelerin Gramer ve Semantik Boyutu*, 88-89; Hudaýr, *Ḳaḍâyâ mef'ûl bih*, 293-296; 'Uşeymîn, *Şerḥu Elfiyyeti'bni Mâlik*, 2: 234-235; er-Raḍî, *Şerḥu'r-Raḍî*, 1: (1. Kısım) 208.

⁹⁵⁶ Kaçar, *Arap Dilinde Devrik Cümlelerin Gramer ve Semantik Boyutu*, 89-90.

⁹⁵⁷ İbn Cinnî, *el-Ḥaşâ'îş*, 1: 293-294; el-'Antâkî, *el-Muḥîṭ*, 2: 105; Hâdî Nehr, *el-İtkân*, 2: 560; İbn 'Uşfûr, *el-Muḳarrab*, 1: 54; Hâsan b. 'Ummî Ḳâsım el-Murâdî, *Tevḍîḥu'l-maḳâsîd ve'l-mesâlik bi Şerḥi Elfiyyeti'bni Mâlik*, thk. 'Abdurrahmân Suleymân (b.y: Mektebetu'l-kulliyeti'l-'Ezheriyye, 1977), 2: 17; Hudaýr, *Ḳaḍâyâ mef'ûl bih*, 302-303. Konuyla ilgili ve farklı örnekler için yine bk. 'Abbas Hâsan, *en-Naḥvu'l-vâfi*, 2: 87-88; el-Ḥaṭîb ve Maşlûḥ, *Naḥvu'l-'Arabiyyeti*, 3: 81; er-Raḍî, *Şerḥu'r-Raḍî*, 1: (1. Kısım) 215; 'Aḥmed el-Hâşimî, *el-Ḳavâ'idu'l-esâsiyyetu*, 118; 'Îsâ, *Teḳaddumu'l-mef'ûl bih fi'l-Ḳur'âni'l-Kerîm*, 20; Hâlid b. Muḥammed b. İbrâhîm el-'Uşeym, *el-Esrâru'l-Belâğiyye li't-taḳdîmi ve't-te'ḥîri fi sûreti'l-Baḳarati* (Yüksek Lisans Tezi, Câmî'atı 'Ummi'l-ḳurâ, 1998/1481), 334.

⁹⁵⁸ Âyet için bk. İbn Cinnî, *el-Ḥaşâ'îş*, 1: 294; el-'Antâkî, *el-Muḥîṭ*, 2: 105; Hudaýr, *Ḳaḍâyâ mef'ûl bih*, 302-303; İbrâhîm el-'Arcâ, *Mute'allikâtu'l-fi'liyyâti fi'l-Ḳur'âni'l-Kerîm*, 17; İbrâhîm el-'Uşeym, *el-Esrâru'l-Belâğiyye li't-taḳdîmi ve't-te'ḥîri fi sûrat'l-Baḳarati*, 334.

Halbuki, يَوْمَ لَا يَنْفَعُ الظَّالِمِينَ مَعَذِرَتُهُمْ. “O gün zalimlere, mazeretleri fayda vermez.” (el-Mu’min 40/52)⁹⁵⁹ âyetinde geçen (مَعَذِرَةٌ) lafzı, fâ‘il olup kendisinde mef‘ûl bihe (الظَّالِمِينَ) râcî‘ muttasıl هُمْ zamîri vardır. Bu nedenle iki örnekte de fâ‘ilin te’hîri, mef‘ûl’ün takdîmi vâcib olmuştur.

2- Mef‘ûl bih muttasıl zamîr olarak, fâ‘il ise zâhir isim olarak geldiğinde mef‘ûlün takdîmi, fâ‘ilin te’hîri gerekir.⁹⁶⁰ Örneğin, قَاتِلْهُمْ اللَّهُ أَتَىٰ يُؤْفَكُونَ! “Allah, onları kahretsin. Nasıl da haktan çevriliyorlar!” (et-Tevbe 9/30) âyetinde mef‘ûl bih fiile bitişik gelmiş olan (هُمْ) zamîridir. Fâ‘il ise zâhir isim olan lafza-i celâldir (اللَّهُ).

3- Fiilin fâ‘ile إِلَّا veya إِنَّمَا ile münhasır olması durumunda mef‘ûlün takdîmi, fâ‘ilin te’hîri gerekir.⁹⁶¹ Örneğin, وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ. “Halbuki, onun te’vilini Allah Teâlâ’dan başkası bilemez.” (‘Âl-i ‘İmrân 3/7),⁹⁶² إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ. “Allah'a karşı ancak; kulları içinden âlim olanlar derin saygı duyarlar.” (el-Fâtır 35/28),⁹⁶³ إِنَّمَا أَكْرَمَ زَيْدًا عَمْرُو. “Said’e sadece Zeyd ikrâm etti.”⁹⁶⁴ مَا أَكْرَمَ سَعِيدًا إِلَّا زَيْدٌ. “Zeyd’e sadece Amr yardım etti.”⁹⁶⁵ cümlelerinde, fâ‘il إِلَّا veya إِنَّمَا ile hasredildiği için altı çizili mef‘ûller, öne geçmiştir.

⁹⁵⁹ Âyet için bk. Hıdayr, *Kađâyâ mef‘ûl bih*, 302; M. ‘Abdullaîf, *Binâ ‘u’l-cumleti’l-‘Arabiyyeti*, 145.

⁹⁶⁰ el-‘Anţâkî, *el-Muĥîţ*, 106; Hâdî Nehr, *el-İtkân*, 2: 560; eş-Şabbân, *Hâşiyetu’s-Şabbân*, 2: 55; İbn ‘Uşfûr, *el-Muĥarrab*, 1: 54; el-Murâdî, *Tevĥîhu’l-maĥâşid ve’l-mesâlik*, 2: 17; es-Suyûfî, *Hem‘u’l-hevâmi*, 2: 260; Hıdayr, *Kađâyâ mef‘ûl bih*, 302; ‘Aĥmed el-Hâşimî, *el-Ķavâ‘idu’l-esâsiyyetu*, 118; ‘İsâ, *Teĥaddumu’l-mef‘ûl bih fi’l-Ķur’âni’l-Kerîm*, 20.

⁹⁶¹ el-‘Anţâkî, *el-Muĥîţ*, 106; Hıdayr, *Kađâyâ mef‘ûl bih*, 302; ‘Abbas Hasan, *en-Naĥvu’l-vâfi*, 2: 88; el-Ĥaĥîb ve Maşlûĥ, *Naĥvu’l-‘Arabiyyeti*, 3: 80; ‘Uşeymîn, *Şerĥu Elfiyyeti’bni Mâlik*, 2: 238; es-Suyûfî, *Hem‘u’l-hevâmi*, 2: 260; ‘Aĥmed el-Hâşimî, *el-Ķavâ‘idu’l-esâsiyyetu*, 118; ‘İsâ, *Teĥaddumu’l-mef‘ûl bih fi’l-Ķur’âni’l-Kerîm*, 20.

⁹⁶² Âyetin i’râbı için bk. el-‘Arcâ, *Mute‘alîkâtu’l-fi’liyyâti fi’l-Ķur’âni’l-Kerîm*, 17.

⁹⁶³ Bk. el-Ĥaĥîb ve Maşlûĥ, *Naĥvu’l-‘Arabiyyeti*, 3: 80; ‘İsâ, *Teĥaddumu’l-mef‘ûl bih fi’l-Ķur’âni’l-Kerîm*, 20.

⁹⁶⁴ Bk. Hâdî Nehr, *el-İtkân*, 2: 560; el-‘Anţâkî, *el-Muĥîţ*, 106. Ayrıca bk. er-Rađî, *Şerĥu’r-Rađî*, 1: (1. Kısım) 209-10.

⁹⁶⁵ el-Murâdî, *Tevĥîhu’l-maĥâşid ve’l-mesâlik*, 2: 18. Başka örnekler için bk. el-‘Anţâkî, *el-Muĥîţ*, 106.

4.1.1.1.2. Mef'ûl bih'in te'hîrini vâcib kılan durumlar

1- Fâ' ilin ve mef'ûl bihin her ikisinin i' râb 'alâmetleri muzmer/gizli ise ve hangisinin fâ' il hangisinin mef'ûl olduğunu gösteren bir işaret/alamet bulunmuyorsa bu durumda karışıklıktan korkulduğundan dolayı mef'ûl bihin te'hîri vâcib olur.⁹⁶⁶ el-Mubberred şöyle demektedir: “Karışıklığın meydana geleceği her yerde, karışıklığı gidermek için herşeyi kendi makamında getirmek gerekir. Takdîm ve te'hîr şüphe olmayan yerde câiz olur.”⁹⁶⁷ Bu hususta kendisine, İbnu's-Serrâc⁹⁶⁸ ve nahivcilerin ekseriyeti tâbi olmuştur.⁹⁶⁹ Kur'ân-ı Kerîm'de anlattığımız konunun misâli tespit edilememiştir. Bu nedenle konuya, Kur'ân-ı Kerîm dışından, “مُسَا عَلَّمَ مُوسَى عِيسَى .” “Mûsâ İsâ'ya öğretti.”, “أَكْرَمَ ابْنِي أَخِي .” “Oğlum kardeşime ikrâm etti.” cümleleri örnek olarak verilebilir. Bu cümlelere bakıldığında fâ' il ile mef'ûl'ün birbirinden ayırt edilebileceği bir işaret olmadığı görülmektedir. Bu sebeple mef'ûl'ün sonra getirilmesi zorunluluk arz etmektedir. Ancak, fâ' il'i mef'ûlden ayıracak bir karîne bulunur ve karışıklıktan emin olunursa, mef'ûl'ün takdîmi câiz hale gelir. Örneğin, “سَلَّمَا مُوسَى سَلَّمَا” “Selmâ Mûsâ'ya yardım etti.”⁹⁷⁰ cümlesinde fiile bitişen müenneslik alâmeti fâ' ile işâret etmektedir. Bu sebeple mef'ûl'ün öne geçmesinde bir sakınca görülmemektedir.

2- Fâ' il ve mef'ûl, muttasıl zamîr olduğunda kendilerine hasr yapılmamışsa fâ' il'in mukaddem, mef'ûl'ün mu'ahhar gelmesi vâcibtir.⁹⁷¹ Örneğin, أَنْدَرْتَهُمْ أَمَّ أَمَّ

⁹⁶⁶ Bk. el-'Antâkî, *el-Muhtâf*, 106; el-Galâyeynî, *Câmi'u'd-durûs*, 3: 9. Örnekler ve detaylı bilgi için bk. 'Uşeymîn, *Şerhu Elfiyyeti'bni Mâlik*, 2: 234-236; 'Abbas Hasan, *en-Naḥvu'l-vâfi*, 2: 86; el-Ḥaṭîb ve Maşlûḥ, *Naḥvu'l-'Arabiyyeti*, 3: 76; M. 'Abdullaṭîf, *Binâ'u'l-cumleti'l-'Arabiyyeti*, 145; 'Aḥmed el-Hâşimî, *el-Ḳavâ'idu'l-esâsiyyetu*, 117; Arabacı, *Cümledeki İşlevleri Açısından Arapça'da Mef'ûller*, 6; İbn 'Uşfûr, *el-Muḳarrab*, 1: 53; İbrâhîm el-'Arcâ, *Mute'allikâtu'l-fi'liyyâti fi'l-Ḳur'âni'l-Kerîm*, 14; 'İsâ, *Teḳaddumu'l-mef'ûl bih fi'l-Ḳur'âni'l-Kerîm*, 21.

⁹⁶⁷ el-Mubberred, *el-Muḳteḍab*, 3: 118; Ḥuḍayr, *Ḳaḍâyâ mef'ûl bih*, 295-296; 'Uşeymîn, *Şerhu Elfiyyeti'bni Mâlik*, 2: 234; 'Aḥmed el-Hâşimî, *el-Ḳavâ'idu'l-esâsiyyetu*, 117.

⁹⁶⁸ Ebu Bekr Muḥammed İbnu's-Serrâc, *el-'Uşûl fi'n-naḥv*, thk. 'Abdu'l-Ḥuseyn el-Fetlî (Beyrût: Mu'essesetu'r-Risâle, 1985), 2: 245-246. Ayrıca bk. Ḥuḍayr, *Ḳaḍâyâ mef'ûl bih*, 294-295.

⁹⁶⁹ Bk. Ḥuḍayr, *Ḳaḍâyâ mef'ûl bih*, 296.

⁹⁷⁰ el-Galâyeynî, *Câmi'u'd-durûs*, 3: 9. Konuyla ilgili diğer örnekler için bk. el-'Antâkî, *el-Muhtâf*, 106; el-Mubberred, *el-Muḳteḍab*, 3: 118; 'Abbas Hasan, *en-Naḥvu'l-vâfi*, 2: 86.

⁹⁷¹ Bk. el-'Antâkî, *el-Muhtâf*, 106; Ḥuḍayr, *Ḳaḍâyâ mef'ûl bih*, 297; 'Abbas Hasan, *en-Naḥvu'l-vâfi*, 2: 87; el-Ḥaṭîb ve Maşlûḥ, *Naḥvu'l-'Arabiyyeti*, 3: 84; 'Uşeymîn, *Şerhu Elfiyyeti'bni Mâlik*, 2: 236-237; M. 'Abdullaṭîf, *Binâ'u'l-cumleti'l-'Arabiyyeti*, 145; Arabacı, *Cümledeki İşlevleri Açısından Arapça'da Mef'ûller*, 6; İbn 'Uşfûr, *el-Muḳarrab*, 1: 53; İbrâhîm el-'Arcâ, *Mute'allikâtu'l-*

.تُنَادِرُهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ. “Onları uyarsan da, uyarmasan da inanmazlar.” (el-Bakara 2/6)⁹⁷² ve أَكْرَمْتُهُ “Ona ikrâm ettim.”⁹⁷³ cümlelerinde altı çizili fâ‘iller ve mef‘ûllerin her ikisi de muttasıl zamir olarak geldiği için aslî tertipleri üzere gelmiştir.

er-Rađî ise bu kaideyi şu şekilde ifâde etmiştir: “Eğer fâ‘il muttasıl zamîr ise mef‘ûl ister zâhir (ضربتُ زيدًا) isterse munfasıl zamîr (ضربتُ أنا إياك) veya muttasıl zamîr olsun, fâ‘il’in mef‘ûl üzerine takdîmi vâcibdir.”⁹⁷⁴

3- Fâ‘il zamîr, mef‘ûl bih zâhir isim olduğunda fâ‘ilin mukaddem, mef‘ûl’ün mu’ahhar gelmesi vâcibdir.⁹⁷⁵ Örneğin, يُجَادِعُونَ اللَّهَ وَالَّذِينَ آمَنُوا وَمَا يَخْدَعُونَ إِلَّا أَنفُسَهُمْ. “Bunlar Allah’ı ve mü’minleri aldatmaya çalışırlar. Oysa sadece kendilerini aldatırlar.” (el-Bakara 2/9)⁹⁷⁶ âyeti ve أَكْرَمْتُ زَيْدًا. “Zeyd’e ikram ettim.”⁹⁷⁷ cümlesinde fâ‘il, zamîr, mef‘ûl bih ise zâhir isim olduğu için asıl tertipleri üzere gelmişlerdir.

4. Fiilin mef‘ûle إِلَّا veya إِنَّمَا ile münhasır olması durumunda fâ‘ilin takdîmi, mef‘ûlün te’hîri gerekir.⁹⁷⁸ Örneğin, وَمَا يُضِلُّ بِهِ إِلَّا الْفَاسِقِينَ. “Onunla ancak fasıkları saptırır.” (el-Bakara 2/26)⁹⁷⁹ âyeti ve مَا ضَرَبَ زَيْدٌ إِلَّا عَمْرًا. “Zeyd yalnız Amr’a vurdu.”, إِنَّمَا ضَرَبَ زَيْدٌ عَمْرًا. “Zeyd, yalnız Amr’a vurdu.” cümlelerinde altı çizili kelimeler, إِلَّا

fi’liyyâti fi’l-Ḳur’âni’l-Kerîm, 14; ‘Îsâ, *Teḳaddumu’l-mef‘ûl bih fi’l-Ḳur’âni’l-Kerîm*, 21; ‘Aḥmed Ḳâsım Kessâr, “et-Taḳdîm vet-te’hîr fî şûreti’l-Bakara”, *Mecelletu’l-‘âlemiyyeti li-buḥûsi’l-Ḳur’ân*, (cilt ve yayın tarihiyle ilgili bilgi bulunmamaktadır), 50.

⁹⁷² Bk. İbrâhîm el-‘Arcâ, *Mute‘allikâtu’l-fi’liyyâti fi’l-Ḳur’âni’l-Kerîm*, 14.

⁹⁷³ el-Ġalâyeynî, *Câmi‘u’d-durûs*, 3: 10; el-‘Anṭâkî, *el-Muḥîṭ*, 106.

⁹⁷⁴ er-Rađî, *Şerḥu’r-Rađî*, 1: (1. Kısım) 208; Ḥudayr, *Ḳaḍâyâ mef‘ûl bih*, 298.

⁹⁷⁵ Bk. el-Ġalâyeynî, *Câmi‘u’d-durûs*, 3: 10; el-‘Anṭâkî, *el-Muḥîṭ*, 106; ‘Abbas Ḥasan, *en-Naḥvu’l-vâfi*, 2: 87; el-Ḥaṭîb ve Maşlûḥ, *Naḥvu’l-‘Arabiyyeti*, 3: 85.

⁹⁷⁶ İbrâhîm el-‘Arcâ, *Mute‘allikâtu’l-fi’liyyâti fi’l-Ḳur’âni’l-Kerîm*, 14.

⁹⁷⁷ ‘Uşeymîn, *Şerḥu Elfiyyeti’bni Mâlik*, 2: 236-237.

⁹⁷⁸ Bu madde ve bu maddeyle alakalı olarak “hasr” konusu için bk. Ḥudayr, *Ḳaḍâyâ mef‘ûl bih*, 299-300; ‘Abbas Ḥasan, *en-Naḥvu’l-vâfi*, 2: 87; M. ‘Abdullaṭîf, *Binâ’u’l-cumleti’l-‘Arabiyyeti*, 145; ‘Uşeymîn, *Şerḥu Elfiyyeti’bni Mâlik*, 2: 238; el-Ġalâyeynî, *Câmi‘u’d-durûs*, 3: 11; İbn ‘Aḳîl, *Şerḥu’bni ‘Akîl*, 2: 97; el-‘Anṭâkî, *el-Muḥîṭ*, 106. Ayrıca bk. ‘Uşeymîn, *Şerḥu Elfiyyeti’bni Mâlik*, 2: 238; es-Suyûṭî, *Hem‘u’l-hevâmi*, 2: 260. Farklı örnek için bk. ‘Aḥmed el-Hâşimî, *el-Ḳavâ’idu’l-esâsiyyetu*, 117; Arabacı, *Cümledeki İşlevleri Açısından Arapça’da Mef‘ûller*, 6; ‘Îsâ, *Teḳaddumu’l-mef‘ûl bih fi’l-Ḳur’âni’l-Kerîm*, 21.

⁹⁷⁹ el-‘Arcâ, *Mute‘allikâtu’l-fi’liyyâti fi’l-Ḳur’âni’l-Kerîm*, 16.

veya إِنَّمَا ile ‘hasr’ edilerek söz diziminde fiil ve fâ‘il’den sonra gelmiştir. Ayrıca nahiv âlimleri, (إِنَّمَا) ile yapılan hasır’da takdîmin câiz olmadığı hususunda görüş birliğine varmışlardır.⁹⁸⁰ Örneğin, قُلْ إِنَّمَا حَرَّمَ رَبِّيَ الْفَوَاحِشَ... “De ki: Rabbim ancak fuhşiyâtı (kötülükleri)... haram kılmıştır.” (el-A‘ râf 7/33)⁹⁸¹ âyetinde geçen (الْفَوَاحِشَ) kelimesi, hasredilmiş mef‘ûl bih’tir. Öne geçmesi mümkün değildir. إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ أَنْ يُعَذِّبَهُمْ. “Allah, bunlarla ancak, dünyada kendilerine azap etmeyi istiyor.” (et-Tevbe 9/85)⁹⁸² âyetinde geçen (أَنْ يُعَذِّبَهُمْ) mü’evvel masdarı, (إِنَّمَا) ile hasredilmiş tertîbin vâcip olduğu mef‘ûl’e örnek verebiliriz.

5. Fâ‘il, muttasıl zamir, mef‘ûl ise ism-i işâret olarak geldiğinde tertip vâciptir. Örneğin, وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ فَقَدْ ظَلَمَ نَفْسَهُ. “Bunu her kim yaparsa muhakkak nefesine zulmetmiş olur.” (el-Bağara 2/231)⁹⁸³ âyetinde, fâ‘il gizli muttasıl zamir olduğu için mef‘ûl olan ism-i işâret’in (ذَلِكَ) tertîbe göre gelmesi zorunludur.

6. Fâ‘il muttasıl zamir olup mef‘ûl ism-i mevsûl olarak geldiğinde tertip vâciptir. Örneğin, قَالَ أَتَسْتَبْدِلُونَ الَّذِي هُوَ أَدْنَىٰ. “O da size, iyi olanı düşük olanla değiştirmek mi istiyorsunuz? dedi.” (el-Bağara 2/61)⁹⁸⁴ âyetinde fâ‘il, muttasıl raf‘ zamiri (و) olduğu için mef‘ûl olan ism-i mevsûl’ün (الَّذِي), sonra gelmesi zorunludur.

4.1.1.1.3. Mef‘ûl bih’in öne geçmesinin câiz olduğu yerler

Yukarıda saydığımız haller dışında takdîm ve te’hîr, câizdir. Bunlardan özellikle fâ‘ ile dönen bir zamîrle bitişik gelen mef‘ul’ün takdîmi çoktur. خَافَ رَبَّهُ عُمَرُ

⁹⁸⁰ el-Murâdî, *Tevdîhu’l-makâşid ve’l-mesâlik*, 2: 17; İbn ‘Aķîl, *Şerhu’bni ‘Aķîl*, 2: 101; Hıdayr, *Kađâyâ mef‘ûl bih*, 299-300.

⁹⁸¹ Bk. el-Ĥaĥîb ve Maşlûh, *Naĥvu’l-‘Arabiyyeti*, 3: 78.

⁹⁸² Âyet için bk. el-‘ Arcâ, *Mute‘allikâtu’l-fi‘liyyâti fi’l-Ķur‘âni’l-Kerîm*, 16.

⁹⁸³ Âyet için bk. el-‘ Arcâ, *Mute‘allikâtu’l-fi‘liyyâti fi’l-Ķur‘âni’l-Kerîm*, 16.

⁹⁸⁴ Âyet için bk. el-‘ Arcâ, *Mute‘allikâtu’l-fi‘liyyâti fi’l-Ķur‘âni’l-Kerîm*, 16.

bu misâlde fâ' il takdîm edilmek istenmekle birlikte,⁹⁸⁵ zamîr her ne kadar lafız itibariyle kendinden sonrasına dönse de rütbe itibariyle öndedir.⁹⁸⁶

جَاءَ الْحِلَافَةَ، أَوْ كَانَتْ لَهُ قَدْرًا *** كَمَا أَتَى رَبَّهُ مُوسَى عَلَى قَدْرِ.

“Hilâfet makamına geldi veya Mûsâ (a.s) Rabbine ilâhî bir takdîr ile geldiği gibi hilâfet de ona ilâhî bir takdîrdir.”⁹⁸⁷

şiiirinde geçen altı çizili kısım buna delil olarak gösterilebilir.

Ayrıca ... حَضَرَ يَعْقُوبَ الْمَوْتِ... “...Yakub’a ölüm geldiği zaman...” (el-Bakara 2/33),⁹⁸⁸ ... حَضَرَ أَحَدَكُمْ الْمَوْتِ... “Sizden birinize ölüm gelip çattığı zaman...” (el-Bakara 2/180)⁹⁸⁹ âyetlerini de takdîmin câiz olmasına örnek olarak verebiliriz.

4.1.1.2. Mef'ûl Bih'in Fiil ve Fâ' ile Göre Konumu

Kur'ân-ı Kerîm'de mef'ûl bih'in fiil ve fâ'iline tekaddümü iki şekilde bulunmaktadır; vacip ve câiz. Şimdi bunları inceleyelim:

4.1.1.2.1. Mef'ûl bih'in fiil ve fâ'iline takdîminin vâcib olduğu yerler

1- Mef'ûl bih, cümlede sadârat⁹⁹⁰ hakkı olan bir isim veya böyle bir isme muzâf olduğunda⁹⁹¹ fiil ve fâ' il'in önüne geçmesi vâcib olur.⁹⁹²

⁹⁸⁵ el-Murâdî, *Tevfîhu'l-makâşid ve'l-mesâlik*, 2: 19; İbn 'Aqîl, *Şerhu'bni 'Aqîl 'alâ Elfiyyeti'bni Mâlik*, 2: 105; Nûreddîn 'Alî b. Muḥammed b. 'Îsâ el-Eşmûnî, *Şerhu'l-Eşmûnî 'alâ Elfiyyeti'bni Mâlik*, thk. Muḥammed Muḥyiddîn 'Abdulhamîd (by.: en-Nehdatu'l-Mişriyye, 1970), 2: 103-155; Şeyḥ Ḥâlid el-Ezherî, *Şerhu't-Taşriḥ 'ala't-Tevfîh*, 1: 283.

⁹⁸⁶ el-Eşmûnî, *Şerhu'l-Eşmûnî 'alâ Elfiyyeti'bni Mâlik*, 2: 155; Ḥuḍayr, *Kaḍâyâ mef'ûl bih*, 305; 'Uşeymîn, *Şerhu Elfiyyeti'bni Mâlik*, 2: 241.

⁹⁸⁷ el-Ezherî, *Şerhu't-Taşriḥ 'ala't-Tevfîh*, 1: 283; el-Eşmûnî, *Şerhu'l-Eşmûnî 'alâ Elfiyyeti'bni Mâlik*, 2: 145.

⁹⁸⁸ Âyet için bk. el-'Arcâ, *Mute'alliḳâtu'l-fi'liyyâti fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 18.

⁹⁸⁹ Âyet için bk. el-'Arcâ, *Mute'alliḳâtu'l-fi'liyyâti fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 18. Bu iki âyet-i kerîmede takdîmin sebebinin ihtimâm (kastedilen, önemli görülen) olduğu ifade edilmektedir.

⁹⁹⁰ Arap dilinde “sadârat” hakkı olan kelimeler diye bir kavram vardır. Bu kelimeler rütbe cihetiyle her ne kadar sonra olsa da konum olarak cümlenin başında gelirler. İstifhâm, şart edâtları ve *كَمْ* haberiyye buna örnek olarak verilebilir.

⁹⁹¹ es-Suyûtî bu konuya izâfet hâlini eklemiştir. Bk. es-Suyûtî, *Hem'u'l-hevâmi*, 3: 9-10; Ḥuḍayr, *Kaḍâyâ mef'ûl bih*, 310.

⁹⁹² el-'Antâkî, *el-Muḥîṭ*, 107; el-Ezherî, *Şerhu't-Taşriḥ 'ala't-Tevfîh*, 1: 284; el-Eşmûnî, *Şerhu'l-Eşmûnî 'alâ Elfiyyeti'bni Mâlik*, 2: 153; el-Murâdî, *Tevfîhu'l-makâşid ve'l-mesâlik*, 2: 15; Ḥuḍayr, *Kaḍâyâ mef'ûl bih*, 310; 'Abbas Ḥasan, *en-Naḥvu'l-vâfi*, 2: 89; el-Ḥaṭîb ve Maşlûḥ, *Naḥvu'l-'Arabîyyeti*, 3: 82-83; es-Suyûtî, *Hem'u'l-hevâmi*, 3: 10; M. 'Abdullaṭîf, *Binâ'u'l-*

– Mef'ûl bih, şart ismi olduğunda, örneğin; وَمَنْ يُضِلِلِ اللَّهُ فَمَا لَهُ مِنْ هَادٍ. “Allah kimi saptırırsa artık onu doğru yola iletecek yoktur.” (er-Ra‘d 13/33)⁹⁹³ âyetinde geçen (مَنْ) şart ismi olup mahallen mansûb mef'ûl bih'tir.

– Mef'ûl bih, şart ismine muzâf olduğunda, örneğin; كِتَابٍ مَنْ تَقْرَأُ تَسْتَفِيدُ. “Kimin kitabını okursan istifâde edersin.”⁹⁹⁴ cümlesinde geçen (كِتَابٍ) kelimesi, şart ismine muzâf olarak gelmiştir.

– Mef'ûl bih, istifhâm ismi olduğunda, örneğin; فَأَيُّ آيَاتِ اللَّهِ تُنكِرُونَ؟ “Allah’ın hangi âyetlerini inkâr edersiniz?” (el-Mu‘min 40/81)⁹⁹⁵ âyeti ve مَاذَا فَعَلْتَ؟ “Ne yaptın?”⁹⁹⁶ cümlesinde geçen altı çizili kelimeler, soru ismi olarak gelmişlerdir. Nahivcilerin bir kısmı ise soru isimleri cümlede mübtedâ değil de kendileriyle bir şeyin tesbîti kastedildiği vakit, te’hîrlerini mümkün görmüşlerdir.⁹⁹⁷

– Mef'ûl bih, istifhâm ismine muzâf olduğunda,⁹⁹⁸ örneğin; غَلَامٍ مَنْ رَأَيْتَ؟ “Kimin çocuğunu gördün?”,⁹⁹⁹ حَقِيَّةٌ مَنْ أَحَدْتَ؟ “Kimin çantasını aldın?” cümlelerinde geçen altı çizili kelimeler, soru ismine muzâf olarak gelmiştir. Kur’ân-ı Kerîm’de bunun örneği tespit edilememiştir.

cumleti’l-‘Arabiyyeti, 144; ‘Ahmed el-Hâşimî, *el-Kavâ‘idu’l-esâsiyyetu*, 118; Arabacı, *Cümledeki İşlevleri Açısından Arapça’da Mef’ûller*, 5; M. ‘Abdullaîf, *Binâ ‘u’l-cumleti’l-‘Arabiyyeti*, 144. Konuyla ilgili başka örnekler için ayrıca bk. İbrâhîm el-‘Arcâ, *Mute‘allikâtu’l-fi‘liyyâti fi’l-‘Kur’âni’l-Kerîm*, 19/27; ‘Îsâ, *Teqaddumu’l-mef’ûl bih fi’l-‘Kur’âni’l-Kerîm*, 24; Muḥammed Meḡnâcî, “Taḡdîmu’l-mef’ûl ‘ani’l-fi’li ve’l-fâ’il”, *Mecelletu Kulliyeti’l-âdâb ve’l-luḡa*, 21 (2017), 167-189.

⁹⁹³ Bk. el-Anṭâkî, *el-Muḥîṭ*, 107; el-Ġalâyeynî, *Câmi ‘u’l-durûs*, 3: 12.

⁹⁹⁴ Bk. el-‘Anṭâkî, *el-Muḥîṭ*, 107.

⁹⁹⁵ el-Ḥaṭîb ve Maşlûḥ, *Naḥvu’l-‘Arabiyyeti*, 3: 83; M. ‘Abdullaîf, *Binâ ‘u’l-cumleti’l-‘Arabiyyeti*, 144; el-Ġalâyeynî, *Câmi ‘u’l-durûs*, 3: 13. Diğer istifham isimlerine (ماذا), (ما), (أَيُّ) ve (كَمْ حَبْرِيَّةً) örnekler için bk. İbrâhîm el-‘Arcâ, *Mute‘allikâtu’l-fi‘liyyâti fi’l-‘Kur’âni’l-Kerîm*, 26; ‘Îsâ, *Teqaddumu’l-mef’ûl bih fi’l-‘Kur’âni’l-Kerîm*, 24.

⁹⁹⁶ el-‘Anṭâkî, *el-Muḥîṭ*, 107.

⁹⁹⁷ el-Ġalâyeynî, *Câmi ‘u’l-durûs*, 3: 13.

⁹⁹⁸ Bu şartı es-Suyûṭî eklemiştir. Bk. es-Suyûṭî, *Hem ‘u’l-hevâmi’*, 3: 10; Ḥuḍayr, *Ḥaḍâyâ mef’ûl bih*, 310; Arabacı, *Cümledeki İşlevleri Açısından Arapça’da Mef’ûller*, 5.

⁹⁹⁹ es-Suyûṭî, *Hem ‘u’l-hevâmi’*, 3: 10.

– Mef'ûl bih, haberiyye (bildiri kipi) manasını ifâde eden “¹⁰⁰⁰كُمْ” veya “¹⁰⁰¹كَأَيِّنْ” olduğunda, örneğin; *وَكَمْ أَهْلَكْنَا مِنَ الْقُرُونِ مِنْ بَعْدِ نُوحٍ؟* “Nûh’tan sonra da nice nesilleri helâk ettik.” (el-İsrâ’ 17/17) âyetinde geçen *كُمْ*’i haberiyye, vucûben *أَهْلَكْنَا* fiilinin önüne tekaddüm etmiş olup, mahallen mansûb mef'ûl bihtir.

2- (أَمَّا) emmâ-i şartiyyenin cevâbındaki “fâ”dan (ف) sonra gelen fiilin mef'ûlü'nün takdîmi vâcib olur. Ancak fiilin önüne bu mef'ûl hâricinde başka bir şeyin tekaddüm etmemesi gerekir.¹⁰⁰² Örneğin, *فَأَمَّا الْيَتِيمَ فَلَا تَقْهَرْ وَأَمَّا السَّائِلَ فَلَا تَنْهَرْ.* “Öyleyse sakın yetimi ezme, sakın isteyeniyi azarlama!” (eḏ-Ḍuḥâ 93/9-10)¹⁰⁰³ âyetinde geçen *الْيَتِيمَ* ve *السَّائِلَ* kelimeleri, şart manasında olan (أَمَّا)’nın cevâbında gelen (تَقْهَرْ) ve (تَنْهَرْ) fiillerinin mef'ûlleridir. Buradaki mef'ûller, *أَمَّا* ile cevâbının arasını ayırmak için gelmiştir. *يَا أَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ قُمْ فَأَنْذِرْ وَرَبَّكَ فَكَبِّرْ وَثِيَابَكَ فَطَهِّرْ.* “Ey bürünüp sarıyan (Resûlüm)! Kalk ve (insanları) uyar. Rabbini yücelt ve elbiseni temizle.” (el-Muddeşşir 74/1-4)¹⁰⁰⁴ âyetinde ise altı çizili kelimeler, mukadder (أَمَّا)’nın cevabında gelen fiilin öne geçmiş mef'ûlü’dür.

¹⁰⁰⁰ Bk. es-Suyûfî, *Hem‘u’l-hevâmi‘*, 3: 10; M. ‘ Abdullaṭîf, *Binâ ‘u’l-cumleti’l-‘Arabiyyeti*, 144.

¹⁰⁰¹ el-Ġalâyeynî, *Câmi‘u’d-durûs*, 3: 13; Arabacı, *Cümledeki İşlevleri Açısından Arapça’da Mef’ûller*, 5.

¹⁰⁰² Bk. el-‘Antâkî, *el-Muḥîṭ*, 107; Hâdî Nehr, *el-İtkân*, 2: 562; es-Suyûfî, *Hem‘u’l-hevâmi‘*, 3: 10; Hıdayr, *Kaḏâyâ mef’ûl bih*, 316; ‘ Abbas Ḥasan, *en-Naḥvu’l-vâfi*, 2: 90; M. ‘ Abdullaṭîf, *Binâ ‘u’l-cumleti’l-‘Arabiyyeti*, 144; ‘ Aḥmed el-Hâşimî, *el-Ḳavâ‘idu’l-esâsiyyetu*, 118; Arabacı, *Cümledeki İşlevleri Açısından Arapça’da Mef’ûller*, 5; el-Ġalâyeynî, *Câmi‘u’d-durûs*, 3: 13; M. ‘ Abdullaṭîf, *Binâ ‘u’l-cumleti’l-‘Arabiyyeti*, 144; İbrâhîm el-‘ Arcâ, *Mute‘allikâtu’l-fi’liyyâti fi’l-Ḳur‘âni’l-Kerîm*, 26; ‘ İsâ, *Teḳaddumu’l-mef’ûl bih fi’l-Ḳur‘âni’l-Kerîm*, 24.

¹⁰⁰³ es-Suyûfî, *Hem‘u’l-hevâmi‘*, 3: 10; el-‘Antâkî, *el-Muḥîṭ*, 107; Hıdayr, *Kaḏâyâ mef’ûl bih*, 316; ‘ Abbas Ḥasan, *en-Naḥvu’l-vâfi*, 2: 90; el-Ġalâyeynî, *Câmi‘u’d-durûs*, 3: 13; İbrâhîm el-‘ Arcâ, *Mute‘allikâtu’l-fi’liyyâti fi’l-Ḳur‘âni’l-Kerîm*, 27; ‘ İsâ, *Teḳaddumu’l-mef’ûl bih fi’l-Ḳur‘âni’l-Kerîm*, 25.

¹⁰⁰⁴ Âyet için bk. el-‘ Arcâ, *Mute‘allikâtu’l-fi’liyyâti fi’l-Ḳur‘âni’l-Kerîm*, 27; ‘ İsâ, *Teḳaddumu’l-mef’ûl bih fi’l-Ḳur‘âni’l-Kerîm*, 24-25.

3- Mef'ûl bih munfasıl nasb zamîri (إِيَّاكَ) olup, şayet mu'ahhar olarak gelirse muttasıl zamîre dönüşecekse takdîm vâcibtir.¹⁰⁰⁵ Örneğin, إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ “(Allahım!) Yalnız sana ibadet ederiz ve yalnız senden yardım dileriz.” (el-Fatiha 1/5)¹⁰⁰⁶ âyetinde geçen (إِيَّاكَ) munfasıl zamîri, (نَعْبُدُهُ) şeklinde muttasıl olarak takdîr edilmesi mümkün olduğu için öne geçmesi zorunlu mef'ûl bih'tir.

Son olarak fiil, mef'ûl bihle tahsis edilmişse mef'ûl'ün takdîmi vaciptir. Örneğin, زَيْدًا ضَرَبْتُ cümlesinde Zeyd vurulma eyleminde diğerlerinden ayrı tutularak tahsis edilmiştir. Şayet fiil mef'ûl'ün önüne geçirilse ve زَيْدًا أَوْ عَمْرًا şekilde denilse, tahsis kastedilmediği için fiilin istenilen mef'ûl üzerinde tatbik edebilme imkânı ortaya çıkmış olur. O halde mef'ûl bihte tahsis kastedildiğinde takdîmi vaciptir. Lakin burada bir noktaya dikkat edilmelidir. Fiilin önüne geçen her mef'ûl'ün takdîmi vacip değildir. Bazen ihtimam veya seci dolayısıyla da takdîm olabilir. Burada kastedilen öne geçmesinin vâcip olması durumu, tahsis haliyle sınırlıdır. ez-Zeccâcî, ez-Zemaşşerî, İbnu'l-Eşîr ve el-Curcânî gibi belâgatçıların ekseriyeti bu görüşü savunmaktadır.¹⁰⁰⁷

4.1.1.2.2. Mef'ûl bih'in fiile takdîminin câiz olduğu yerler

Yukarıda geçen haller hâricinde mef'ûl'ün fiile takdîm ve te'hîri câizdir. Bunları aşağıda maddeler halinde sıralayalım:

1. Mef'ûl bih zâhir isim olup fâ'il muttasıl zamir olduğunda mef'ûlün fiile takdîmi mümkündür. Örneğin, فَقَرِيفًا كَدَّبْتُمْ وَفَرِيفًا تَفْتُلُونَ. “...(onların) bir kısmını

¹⁰⁰⁵ Hâdî Nehr, *el-İtkân*, 2: 561; İbn 'Uşfûr, *el-Muqarrab*, 1: 55; Hıdayr, *Kađâyâ mef'ûl bih*, 316; 'Abbas Hasan, *en-Naħvu'l-vâfi*, 2: 86; 'Aħmed el-Hâşimî, *el-Ķavâ'idu'l-esâsiyyetu*, 118; Arabacı, *Cümledeki İşlevleri Açısından Arapça'da Mef'ûller*, 5; M. 'Abdullaţîf, *Binâ 'u'l-cumleti'l-'Arabiyyeti*, 144; İbrâhîm el-'Arcâ, *Mute'allikâtu'l-fi'liyyâti fi'l-Ķur'âni'l-Kerîm*, 24; 'Îsâ, *TeĶaddumu'l-mef'ûl bih fi'l-Ķur'âni'l-Kerîm*, 24.

¹⁰⁰⁶ Hıdayr, *Kađâyâ mef'ûl bih*, 316; el-Haţîb ve Maşlûh, *Naħvu'l-'Arabiyyeti*, 3: 84; M. 'Abdullaţîf, *Binâ 'u'l-cumleti'l-'Arabiyyeti*, 144. Mef'ûl bihin âmiline takdîmin câiz olmadığı diğer yerler için bk. 'Abbas Hasan, *en-Naħvu'l-vâfi*, 2: 93; Arabacı, *Cümledeki İşlevleri Açısından Arapça'da Mef'ûller*, 5. Takdîmi vacip diğer munfasıl nasb zamirleri [(إِيَّاكَ), (إِيَّايَ), (إِيَّاكُمْ)] için bk. İbrâhîm el-'Arcâ, *Mute'allikâtu'l-fi'liyyâti fi'l-Ķur'âni'l-Kerîm*, 24-25.

¹⁰⁰⁷ Bk. 'Îsâ, *TeĶaddumu'l-mef'ûl bih fi'l-Ķur'âni'l-Kerîm*, 25-26.

yalanlayıp bir kısmını da öldürmediniz mi?” (el-Bakara 2/87)¹⁰⁰⁸ âyetinde fâ‘il, muttasıl olduğu için mef‘ûl (فَرِيغًا) âmilinin önüne geçmiştir. Aynı şekilde وَلَكِنْ أَنْفُسَهُمْ “Fakat onlar kendi kendilerine zulmediyorlar.” (Âli ‘İmrân 3/117)¹⁰⁰⁹ âyetinde fâ‘il muttasıl zamir (و) olduğu için mef‘ûl’ün fiile takdîmi mümkün olmuştur.

Nahivcilerden bir kısmı, (كان)’nin haberinin mef‘ûlünün, (كان)’nin önüne geçmesini caiz görmüştür. Örneğin, عَلَامَةٌ كَانَتْ زَيْدٌ يَضْرِبُ. Örneğin, عَلَامَةٌ كَانَتْ زَيْدٌ يَضْرِبُ cümlesinde altı çizili kelime, كان’nin haberi olan يَضْرِبُ fiilinin mef‘ûlü olmakla birlikte öne geçmesi mümkün olmuştur. İbnu’s-Serrâc, “(الغلام) kelimesini (يَضْرِبُ) fiiline nisbet ediyorlar ve onu takdîm ediyorlar. Çünkü haber olarak gelenlerden takdîmi câiz olanların, mef‘ûllerinin de takdîmi câizdir. Şayet sen (ضَرْبَ زَيْدٍ عِلَامَةٌ) dersen bu (ضَرْبَ زَيْدٍ عِلَامَةٌ) makamındadır” demektedir.¹⁰¹⁰

2. Mef‘ûl bih, (كُلِّ) lafzı olup fâ‘il ise zâhir isim, muttasıl zamir, müstetir zamir olduğunda mef‘ûlün, fiile takdîmi mümkündür. Örneğin, وَكُلًّا فَضَّلْنَا عَلَى الْعَالَمِينَ. Örneğin, وَكُلًّا فَضَّلْنَا عَلَى الْعَالَمِينَ. “Hepsini âlemlere üstün kıldık.” (el-‘En‘âm 6/86)¹⁰¹¹ âyetinde fâ‘il, muttasıl zamir, وَكُلًّا فَضَّلْنَا عَلَى الْعَالَمِينَ “Allah (mü’minlerin) hepsine de en güzel olanı (cenneti) va‘detmiştir.” (en-Nisâ‘ 4/95)¹⁰¹² âyetinde fâ‘il, zâhir isim, وَكُلًّا فَضَّلْنَا عَلَى الْعَالَمِينَ “(Ey Muhammed!) Peygamberlerin haberlerinden her bir haberi sana aktarıyoruz.”

¹⁰⁰⁸ Âyet için bk. el-‘Arcâ, *Mute‘allikâtu’l-fi‘liyyâti fi’l-‘Kur‘âni’l-Kerîm*, 20; ‘Îsâ, *Te‘kaddumu’l-mef‘ûl bih fi’l-‘Kur‘âni’l-Kerîm*, 22.

¹⁰⁰⁹ Âyet için bk. el-‘Arcâ, *Mute‘allikâtu’l-fi‘liyyâti fi’l-‘Kur‘âni’l-Kerîm*, 23; Hıdayr, *‘Aşâ‘ü’l-mef‘ûl bih*, 317.

¹⁰¹⁰ el-Muberrred, *Mu‘te‘dab*, 4: 101-102; Hıdayr, *‘Aşâ‘ü’l-mef‘ûl bih*, 317.

¹⁰¹¹ Âyet için bk. el-‘Arcâ, *Mute‘allikâtu’l-fi‘liyyâti fi’l-‘Kur‘âni’l-Kerîm*, 20.

¹⁰¹² Âyet için bk. el-‘Arcâ, *Mute‘allikâtu’l-fi‘liyyâti fi’l-‘Kur‘âni’l-Kerîm*, 20.

(Hûd 11/120)¹⁰¹³ âyetinde ise fâ' il, müstetir zamir olarak geldiği için mef' ûl'ün fiile takdîmi mümkün olmuştur.

3. Mef' ûl bih'in başında istifhâm-ı inkârî bulunduğu mef' ûl'ün fiile takdîmi mümkündür. Örneğin, أَفَعَيَّرَ دِينَ اللَّهِ يَبْعُونَ؟ “Artık Allah Teâlâ'nın dininden başkasını mı arıyorlar?” (Âl-i 'İmrân 3/83), De ki: أَفَعَيَّرَ اللَّهُ تَأْمُرُونَ أَعْبُدُ أَيُّهَا الْجَاهِلُونَ. “Ey cahiller! Siz bana Allah'tan başkasına ibadet etmemi mi emrediyorsunuz?” (ez-Zumer 39/64)¹⁰¹⁴ âyetlerinde istifhâm-ı inkârî bulunduğu için mef' ûllerin fiile takdîmi mümkün olmuştur.

4. Mef' ûl bih zâhir isim olup fiil emir sîgasında olduğunda mef' ûl'ün fiile takdîmi mümkündür. Örneğin, بَلِ اللَّهِ فَاعْبُدْ وَكُنْ مِنَ الشَّاكِرِينَ. “Hayır, yalnız Allah'a ibadet et ve şükredenlerden ol.” (ez-Zumer 39/66)¹⁰¹⁵ âyetinde fiil emir kipinde (أَعْبُدْ) olduğu için mef' ûl'ün (اللَّهُ) fiile takdîmi mümkün olmuştur.

5. Mef' ûl bih, zâhir isim olup fâ' il müstetir zamir olduğunda mef' ûl'ün fiile takdîmi mümkündür. Örneğin, فَرِيضًا هَدَىٰ وَفَرِيضًا حَقَّ عَلَيْهِمُ الضَّلَالَةُ. “O, bir kısmını doğru yola iletti, bir kısmına da sapıklık hak oldu.” (el-A'râf 7/30)¹⁰¹⁶ âyetinde fâ' il müstetir zamir (أَنَا) olduğu için zahir isim olan mef' ûl'ün fiile takdîmi mümkün olmuştur.

4.1.1.2.3. Mef' ûl bih'in âmiline takdîminin mümkün olmadığı yerler

Mef' ûl bih'in âmiline takdîminin mümkün olmadığı yerleri şöyle sıralayabiliriz:¹⁰¹⁷

1. Karışıklıktan korkulduğu vakit fâ' il ve mef' ûl takdîm olmaksızın olduğu haliyle gelir. يَزَارَتْ سَعْدَى سَلْمَى ve ضَرَبَ مُوسَى عِيسَى

¹⁰¹³ Âyet için bk. el-^c Arcâ, *Mute 'allikâtu'l-fi 'liyyâti fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 20.

¹⁰¹⁴ Âyetin i' râbı için bk. el-^c Arcâ, *Mute 'allikâtu'l-fi 'liyyâti fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 21.

¹⁰¹⁵ Âyetin i' râbı için bk. el-^c Arcâ, *Mute 'allikâtu'l-fi 'liyyâti fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 22.

¹⁰¹⁶ Âyetin i' râbı için bk. el-^c Arcâ, *Mute 'allikâtu'l-fi 'liyyâti fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 22.

¹⁰¹⁷ Bk. es-Suyûtî, *Hem'u'l-hevâmi*, 3: 11; M. ^c Abdullaîf, *Binâ'u'l-cumleti'l-'Arabiyyeti*, 145.

buna işaret edecek bir karîne de bulunmadığı için takdîm olmaz. Kur’ân-ı Kerîm’de bunun örneği tespit edilememiştir.

2. Fiil masdar harflerinden biriyle geldiğinde, fâ‘il ve mef‘ûl takdîm olmaksızın olduğu haliyle gelir. Örneğin, إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تَذَبْحُوا بَعْرَةً, “Allah, size bir sığır kesmenizi emrediyor.” (el-Bağara 2/67) âyeti ve مَنْ الْبِرِّ أَنْ تَكْفُفَ لِسَانَكَ, “Dilini tutman iyiliktendir.” örneğinde fiil, masdar harflerinden (أَنْ) ile geldiği için fâ‘il ve mef‘ûl takdîm olmaksızın gelmiştir.

3. Fiil (مثل- قد) kelimeleri ile bitişik geldiğinde fâ‘il ve mef‘ûl takdîm olmaksızın olduğu haliyle gelir. Örneğin, وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ, “Andolsun biz Musa’ya Kitab’ı verdik.” (el-Bağara 2/87) âyeti ve وَاللَّهِ قَدْ أَكْرَمْتُمُ مُحَمَّدًا, “Allah’a yemin olsun ki Muhammed’e ikram ettim.” cümlesinde, fiil (قد) kelimesi ile geldiği için takdîm olmadan gelmiştir.

4. Fiil (سوف) ile bitişik geldiğinde fâ‘il ve mef‘ûl takdîm olmaksızın olduğu haliyle gelir. Örneğin, وَسَوْفَ يُؤْتِي اللَّهُ الْمُؤْمِنِينَ أَجْرًا عَظِيمًا, “Allah müminlere yakında büyük mükâfat verecektir.” (en-Nisâ’ 4/146) âyetinde, fiil (سوف) kelimesi ile geldiği için takdîm olmadan gelmiştir.

5. Mef‘ûl teaccüb fiiliyle geldiğinde fâ‘il ve mef‘ûl takdîm olmaksızın olduğu haliyle gelir. Örneğin, فَمَا أَصْبَرَهُمْ عَلَى النَّارِ!, “Onlar ateşe karşı ne kadar da dayanıklıdılar!” (el-Bağara 2/175) âyeti ve مَا أَحْسَنَ زَيْدًا!, “Zeyd’e ne ihsanda bulundu!” cümlesinde, mef‘ûl teaccüb fiili ile geldiği için takdîm olmadan gelmiştir.

6. Fiilin öncesinde sadârat hakkı olan harflerden birisi geldiğinde fâ‘il ve mef‘ûl takdîm olmaksızın olduğu haliyle gelir. Örneğin,

a) Nefy harfleri; لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا, “Allah, bir kimseyi ancak gücünün yettiği şeyle yükümlü kılar.” (el-Bağara 2/286),

b) İstifham edatları; قُلْ هَلْ أَنْتُمْ بِشِرِّ مِنَ ذَلِكَ مَثُوبَةً عِنْدَ اللَّهِ؟ “De ki: Allah katında cezası bundan daha kötü olanları size haber vereyim mi?” (el-Mâ’ide 5/60), أَيْنَ مَا كُنْتُمْ نُشْرِكُونَ. “Nerede o şirk koştuklarınız?” (el-Mu’min 40/73),

c) Şart edatları; فَمَنْ تَبِعَ هُدَايَ فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ. “Her kim hidâyetime tâbii olursa artık onlar için bir korku yoktur.” (el-Bağara 2/38),

d) İbtidâ lâmı; وَإِنَّ رَبَّكَ لَيَحْكُمُ بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ. “Şüphesiz Rabbin, kıyamet günü aralarında hüküm verecektir.” (en-Naahl 16/124),

f) Tahtîd edatları; هَلَّا تَضْرِبُ زَيْدًا! “Haydi! Zeyd’e vursana!”¹⁰¹⁸

g) Kasem lâmı;¹⁰¹⁹ لَتَرُونَ الْجَحِيمَ. “Andolsun, o cehennemi muhakkak göreceksiniz.” (et-Tekâsur 102/6) cümlelerinde, fâ‘il ve mef‘ûl âmillerine takdîm olmadan gelmiştir.

7. Mef‘ûl bih muttasıl zamir olduğunda âmiline takdîmi câiz değildir. Örneğin, وَسَوْفَ يُعْطِيكَ رَبُّكَ فَتَرْضَى. “Şüphesiz, Rabbin sana verecek ve sen de hoşnut olacaksın.” (ed-Đuħâ 93/5)¹⁰²⁰ âyetinde, mef‘ûl bih muttasıl zamir (ك) olduğu için âmiline takdîmi mümkün değildir.

8. Âmil mevsûf’un sıfatı, ism-i mevsûl’un sılası olarak geldiğinde mef‘ûl bih’in takdîmi câiz değildir. Örneğin, وَهُوَ الَّذِي سَخَّرَ الْبَحْرَ. “O, denizi sizin hizmetinize verendir.” (en-Naahl 16/24), وَأَتَّقُوا يَوْمًا لَا تَجْرِي نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ شَيْئًا. “Öyle bir günden sakının ki, o gün hiç kimse bir başkası adına bir şey ödeyemez.” (el-Bağara 2/48)¹⁰²¹

¹⁰¹⁸ Kur’ân-ı Kerîm’de bunun örneği tespit edilememiştir.

¹⁰¹⁹ Nahivcilerden el-Ferrâ‘ ve Ebû ‘Ubeyde, kasem lâmı’nın, ma‘mûlünün önüne geçmesini câiz görmüşlerdir. İmâm Mâlik ise sadece zarf olduğu vakit mümkün olduğu görüşünü savunmuştur. İbn Hişam ve İbn ‘Aqîl gibi önde gelen nahivciler ise zarf olduğunda takdîmin câiz olması hususunda İmâm Mâlik’e tâbi olmuşlardır. Bk. ‘Îsâ, *Teğaddumu’l-mef‘ûl bih fi’l-Kur’âni’l-Kerîm*, 28.

¹⁰²⁰ ‘Îsâ, *Teğaddumu’l-mef‘ûl bih fi’l-Kur’âni’l-Kerîm*, 28.

¹⁰²¹ Âyetin i‘rabı için bk. ‘Abdullah ‘Ulvan vd., *İ‘râbu’l-Kur’âni’l-Kerîm*, 47-48; Yakût, *İ‘râbu’l-Kur’âni’l-Kerîm*, 1: 85.

cümlelerinde zikredilen sebeplerden dolayı mef'ûl'ün âmiline takdîmi mümkün değildir.¹⁰²²

9. Mef'ûl bih'in âmili (أَمَّا)'nın cevabında gelen (ف)'dan sonra geldiğinde âmilin başka mansûb ma' mûlü varsa takdîm câiz değildir. Örneğin, أَمَّا الْيَوْمَ فَاصْرَبْ زَيْدًا. “Bugüne gelince, Zeyd'e vur.”¹⁰²³ cümlesinde âmil, (أَمَّا)'nın cevabında gelen (ف)'dan sonra geldiği ve âmilin başka mansûb ma' mû'ü (الْيَوْمَ) olması nedeniyle mef'ûl bih'in, âmilinin önüne geçmesi mümkün değildir. Kur'ân-ı Kerîm'de bunun örneği tespit edilememiştir.

4.1.1.3. Mef'ûl Bih'lerin Kendi Aralarındaki Takdîm ve Te'hîrleri

Nahiv âlimleri fiil-fâ' il ve mef'ûl arasındaki sıralamayı ele alıp belli başlı kıstaslara göre çeşitli kurallar koydukları gibi mef'ûllerin kendi aralarındaki tertibinde meydana gelebilecek takdîm-te'hîr için de belirli şartlar zikretmişlerdir. Baktığımızda bir cümlede birden fazla mef'ûl bulunabilmektedir. Bazı fiiller iki mef'ûl olarak amel ederken bazısı ise üç mef'ûl olarak amel edebilmektedir.

4.1.1.3.1. İki mef'ûlüne müte'addîler

1) İki mef'ûl, asılları itibariyle mübtedâ ve haber iseler, aslolan mübtedânın (birinci mef'ûl) önce gelmesidir.¹⁰²⁴ Ef'âl-1 kulûb ve ef'âl-1 tâhvîl bu kısma dâhildir. Örneğin, فَجَعَلْنَاهُ هَبَاءً مَنْثُورًا. “Güneşi kandil yapmıştır.” (Nûh 7/16), وَجَعَلَ الشَّمْسَ سِرَاجًا. “Onları dağılmış zerreciklere çevirdik.” (el-Furkân 25/23), فَأَطَّلِعَ إِلَى إِلِهِ مُوسَى وَإِنِّي لَأَظُنُّهُ. “Belki Mûsâ'nın ilâhını görürüm (!) Çünkü ben, onun yalancı olduğuna

¹⁰²² Farklı örnekler için bk. 'Îsâ, *Teḳaddumu'l-mef'ûl bih fi'l-Ḳur'âni'l-Kerîm*, 28.

¹⁰²³ 'Îsâ, *Teḳaddumu'l-mef'ûl bih fi'l-Ḳur'âni'l-Kerîm*, 28.

¹⁰²⁴ er-Rađî, *Şerhu'r-Rađî*, 1: 84; es-Suyûtî, *Hem'u'l-hevâmi*, 3: 16; el-Ezherî, *Şerhu't-Taşriḥ 'ala't-Tevâḫîḥ*, 1: 313; el-'Antâkî, *el-Muḫîṭ*, 107; Hıdayr, *Ḳađâyâ mef'ûl bih*, 317; 'Abbas Ḥasan, *en-Naḥvu'l-vâfi*, 2: 23/176; İbrâhîm el-'Arcâ, *Mute'alliḳâtu'l-fi'liyyâti fi'l-Ḳur'âni'l-Kerîm*, 35. el-Muberrred, eğer ikinci mef'ûlü öne geçirdiğinde bu uygun oluyorsa takdîm güzel olur, demektedir. Örnek olarak da ظننتُ في الدار زيدًا. Bk. el-Muberrred, *el-Muḳteḍab*, 3: 95.

inanıyorum.” (el-Mu’min 40/37)¹⁰²⁵ âyetlerinde aslı mübtedâ ve haber olan mef’ül, söz diziminde aslına uygun gelmiştir.

Asılları itibariyle mübtedâ ve haber olan mef’ülde, mübtedânın önce gelmesi yaygın kullanım olmakla birlikte ikinci mef’ül’ün, birinci mef’ül’ün önüne geçmesi de mümkündür. Örneğin, “أَرَأَيْتَ مَنِ اتَّخَذَ إِلَهُهُ هَوِيَهُ؟” “Kendi nefsinin arzusunu kendisine ilâh edineni gördün mü?” (el-Furqân 25/43)¹⁰²⁶ âyetinde ikinci mef’ül (إِلَهُهُ), birinci mef’ül’ün önüne geçmiştir. Aslı mübtedâ ve haber olan mef’ülde ikinci mef’ül’ün, fiil, fâ’il ve birinci mef’ülün önüne geçmesine dâir Kur’ân-ı Kerîm’de bir örnekle karşılaşmıyoruz.

2) İki mef’ül, asılları itibari ile mübtedâ ve haber değilse, bu durumda mana itibariyle fâ’il olanın başta gelmesi gerekir.¹⁰²⁷ Bu durum (أَعْطَى) ve kardeşlerinde cereyân etmektedir.¹⁰²⁸ Örneğin, “إِنَّا أَعْطَيْنَاكَ الْكَوْثَرَ.” “Şüphesiz biz sana Kevser’i verdik.” (el-Kevşer 108/1),¹⁰²⁹ “وَوَهَبْنَا لَهُ إِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ.” “Ona İshâk ile Yâkûb’u bağışladık.” (Meryem 19/49)¹⁰³⁰ âyetlerinde (كَ) ve (هُ) muttasıl zamirleri, lafzen değil de mânen fâ’ildirler. Ondaki sonraki kelimeler ise hem lafız hem de mana itibariyle mef’ül’dür. Bu sebeple iki mef’ül kendi aralarında, fâ’il ve mef’ül’ün normal sıralanışına göre sıralanırlar.¹⁰³¹

Aslı mübtedâ ve haber olmayan mef’ülde fâ’il olanın önde gelmesi gerekmele birlikte bazen birinci mef’ül, fâ’il ve ikinci mef’ülün önüne takaddüm edebilir. Örneğin, “وَإِنَّ كُلاًّ لَّمَّا لِيُؤْفِيَنَّهُمْ رُبُّكَ أَعْمَاهُمْ,” “Şüphesiz Rabbin onların her birine,

¹⁰²⁵ Zikrettiğimiz örnekler için bk. Hâdî Nehr, *el-İtqân*, 2: 562. Birinci ve ikinci mef’ül aslı üzere (mübtedâ-haber) gelen mef’üllere daha farklı örnekler için bk. el-’Arcâ, *Mute’allickâtu’l-fi’liyyâti fi’l-Kur’âni’l-Kerîm*, 30-31; el-’Antâkî, *el-Muhtâf*, 2: 107.

¹⁰²⁶ Âyet için bk. el-’Arcâ, *Mute’allickâtu’l-fi’liyyâti fi’l-Kur’âni’l-Kerîm*, 37.

¹⁰²⁷ Âyet için bk. el-’Arcâ, *Mute’allickâtu’l-fi’liyyâti fi’l-Kur’âni’l-Kerîm*, 28.

¹⁰²⁸ Bk. er-Rađî, *Şerhu’r-Rađî*, 1: 72; el-Murâdî, *Tevdîhu’l-makâşid ve’l-mesâlik*, 2: 51; İbn ‘Aqîl, *Şerhu’bni ‘Akîl ‘alâ Elfiyyeti’bni Mâlik*, 2: 153; el-Ezherî, *Şerhu’t-Taşrih ‘alâ’t-Tevdîh*, 1: 313; es-Suyûtî, *Hem’u’l-hevâmi*, 3: 16; el-Eşmûnî, *Şerhu’l-Eşmûnî ‘alâ Elfiyyeti’bni Mâlik*, 2: 242; el-’Antâkî, *el-Muhtâf*, 108; Hıdayr, *Kađâyâ mef’ül bih*, 317; el-Muberrred, *el-Muhtedab*, 3: 93; el-’Arcâ, *Mute’allickâtu’l-fi’liyyâti fi’l-Kur’âni’l-Kerîm*, 28.

¹⁰²⁹ Bk. Hâdî Nehr, *el-İtqân*, 2: 563.

¹⁰³⁰ Bk. Hâdî Nehr, *el-İtqân*, 2: 563.

¹⁰³¹ Bk. Hâdî Nehr, *el-İtqân*, 2: 563; el-’Antâkî, *el-Muhtâf*, 2: 108.

yaptıklarının karşılığını tastamam verecektir.” (Hûd 11/111)¹⁰³² âyetinde birinci mef'ûl (هُم), fâ' il ve ikinci mef'ûl'ün önüne geçmiştir.

Aslı mübteda ve haber olmayan mef'ûllerde birinci mef'ûl, fâ' il ve ikinci mef'ûl'ün önüne geçtiği gibi fiilin de önüne geçmesi mümkündür. Örneğin, وَكُلًّا آتَيْنَا . “Biz, onların her birine hüküm (hükümdarlık, peygamberlik) ve ilim verdik.” (el-'Enbiyâ 21/79)¹⁰³³ âyetinde geçen (كُلًّا) sözcüğü, birinci mef'ûl olup fiilin önüne geçmiştir.

3) Nasıl ki birinci mef'ûl fiilin önüne geçebiliyorsa, aslı mübteda ve haber olmayan mef'ûllerde ikinci mef'ûl'ün, fiil, fâ' il ve birinci mef'ûl'ün önüne geçmesi de mümkündür. Örneğin, ذَلِكَ جَزَيْنَاهُمْ بِغِيهِمْ . “Aşırı gitmelerinden ötürü onları böyle cezalandırdık.” (el-'En'âm 6/146) âyetinde geçen ism-i işâteri (ذَلِكَ), mübtedâ veya ikinci mef'ûl olarak i'rablamak mümkündür.

4) İki mef'ûlden biri fiille hasredilirse, hasr edilenin te'hîri gerekir. Birinci veya ikinci mef'ûl'ün hasredilmesi farketmez.¹⁰³⁴ Örneğin, مَا أَعْطَيْتُ مُحَمَّدًا إِلَّا كِتَابًا . “Muhammed'e sadece kitap verdim.” cümlesinde birinci mef'ûl hasredilmişken, مَا أَعْطَيْتُ الْكِتَابَ إِلَّا مُحَمَّدًا . “Kitabı sadece Muhammed'e verdim” cümlesinde, ikinci mef'ûl hasredilerek te'hîr edilmiştir.¹⁰³⁵

5) Kısımlara ayırarak maddeler halinde ifade edecek olursak şunları söyleyebiliriz:

a) Birinci mef'ûl'ün rütbesine göre gelmesinin vâcib olduğu yerler:

1) Karışıklıktan korkulduğu vakit tertîbe göre gelmesi vâcib'tir.¹⁰³⁶

Örneğin, ثُمَّ خَلَقْنَا النُّطْفَةَ عَلَقَةً فَخَلَقْنَا الْعَلَقَةَ مُضْغَةً فَخَلَقْنَا الْمُضْغَةَ عِظَامًا فَكَسَوْنَا الْعِظَامَ لَحْمًا . “Sonra o damlayı bir pıhtıya dönüştürdük, bu pıhtıyı bir et parçasına dönüştürdük, bu et

¹⁰³² Âyet için bk. el-'Arcâ, *Mute 'alli-kâtu'l-fi 'liyyâti fi'l-Ḳur'âni'l-Kerîm*, 34.

¹⁰³³ el-'Arcâ, *Mute 'alli-kâtu'l-fi 'liyyâti fi'l-Ḳur'âni'l-Kerîm*, 37.

¹⁰³⁴ Hâdî Nehr, *el-İtkân*, 2: 563; Huḍayr, *Ḳaḍâyâ mef'ûl bih*, 317.

¹⁰³⁵ Örnekler için bk. Hâdî Nehr, *el-İtkân*, 2: (dipnot 2) 563.

¹⁰³⁶ Mahmûd Be'lûşe, *el-Mef'ûlu's-şânî fi'l-Ḳur'âni'l-Kerîm*, 100.

parçacığını birtakım kemiklere çevirdik, sonra bu kemiklere bir et giydirdik.” (el-Mu’minûn 23/14)¹⁰³⁷ âyetinde altı çizili mef’ûlleri ve “Zeyd’e Amr’ı verdim.” cümlesinde geçen mef’ûlleri yer değiştirdiğimizde karışıklığa neden olacağı için takdîm mümkün değildir. İbnu’s-Serrâc, örnekteki, “(زيدًا) kelimesinin (زيدًا) kelimesinin önüne takdîmi câiz değildir. Çünkü “Amr” almandır. Zeyd ve Amr’dan her birinin alıcı olması durumunda karışıklık meydana gelir. Bu sebeple tertîbe riayet edilmelidir.” demektedir.¹⁰³⁸

2) İki mef’ûlden birinci muttasıl zamîr, ikincisi zâhir isim veya munfasıl zamir olduğunda muttasıl zamîrin tekaddüm etmesi vâciptir.¹⁰³⁹ Örneğin, إِنَّا أَنْعَمْنَاكَ (el-Kevşer 108/1) âyetinde geçen iki mef’ûlden birincisi muttasıl zamîr, ikincisi de zâhir isim olduğu için zamir olan önde gelmiştir.¹⁰⁴⁰ وَمَا كَانَ اسْتِغْفَارُ إِبْرَاهِيمَ
لِأَبِيهِ إِلَّا عَنْ مَوْعِدَةٍ وَعَدَّهَا إِتَاءَهُ.
(et-Tevbe 9/114) âyetinde ise iki mef’ûlden birincisi muttasıl zamîr, ikincisi de munfasıl zamir olduğu için muttasıl olan önde gelmiştir.¹⁰⁴¹

3) İkinci mef’ûl hasredildiğinde tertip şarttır.¹⁰⁴² Örneğin, فَلَمَّا جَاءَهُمْ نَذِيرٌ مَّا
رَأَاهُمْ إِلَّا نُفُورًا.
“Fakat onlara bir uyarıcı gelince, bu ancak onların nefretlerini artırdı.”

¹⁰³⁷ Mahmûd Be’lûşe, *el-Mef’ûlu’s-sânî fi’l-Şur’âni’l-Kerîm*, 100.

¹⁰³⁸ Bk. İbnu’s-Serrâc, *el-Uşûl fi’n-naḥv*, 2: 245-246; İbn ‘Aķîl, *Şerḥu’bni ‘Aķîl ‘alâ Elfiyyeti’bni Mâlik*, 2: 154. Yine konu ile alakalı örnekler için bk. el-Anṭâkî, *el-Muḥîṭ*, 108; Ḥuḍayr, *Kaḍâyâ mef’ûl bih*, 318; ‘Abbas Ḥasan, *en-Naḥvu’l-vâfi*, 2: 177; İbrâhîm el-‘Arcâ, *Mute‘allikâtu’l-fi’liyyâti fi’l-Şur’âni’l-Kerîm*, 28. Ayrıca bk. ‘Îsâ, *Teḳaddumu’l-mef’ûl bih fi’l-Şur’âni’l-Kerîm*, 22.

¹⁰³⁹ el-Anṭâkî, *el-Muḥîṭ*, 109; Ḥuḍayr, *Kaḍâyâ mef’ûl bih*, 319; ‘Abbas Ḥasan, *en-Naḥvu’l-vâfi*, 2: 177. Daha fazla örnek için bk. İbrâhîm el-‘Arcâ, *Mute‘allikâtu’l-fi’liyyâti fi’l-Şur’âni’l-Kerîm*, 31-34; ‘Îsâ, *Teḳaddumu’l-mef’ûl bih fi’l-Şur’âni’l-Kerîm*, 22.

¹⁰⁴⁰ Ḥuḍayr, *Kaḍâyâ mef’ûl bih*, 319; Hâdî Nehr, *el-İṭkân*, 2: 563. Ayrıca bk. Arabacı, *Cümledeki İşlevleri Açısından Arapça’da Mef’ûller*, 7; İbrâhîm el-‘Arcâ, *Mute‘allikâtu’l-fi’liyyâti fi’l-Şur’âni’l-Kerîm*, 28; ‘Îsâ, *Teḳaddumu’l-mef’ûl bih fi’l-Şur’âni’l-Kerîm*, 22.

¹⁰⁴¹ İbrâhîm el-‘Arcâ, *Mute‘allikâtu’l-fi’liyyâti fi’l-Şur’âni’l-Kerîm*, 36.

¹⁰⁴² es-Suyûṭî, *Hem‘u’l-hevâmi*, 3: 17; el-Murâdî, *Tevḍîḥu’l-maḳâsîd ve’l-mesâlik*, 2: 52; el-Eşmûnî, *Şerḥu’l-Eşmûnî ‘alâ Elfiyyeti’bni Mâlik*, 2: 242; el-Anṭâkî, *el-Muḥîṭ*, 109; ‘Abbas Ḥasan, *en-Naḥvu’l-vâfi*, 2: 177; ‘Îsâ, *Teḳaddumu’l-mef’ûl bih fi’l-Şur’âni’l-Kerîm*, 22; Mahmûd Be’lûşe, *el-Mef’ûlu’s-sânî fi’l-Şur’âni’l-Kerîm*, 100.

(el-Fâtır 35/42),¹⁰⁴³ âyeti ve مَا أَعْطَيْتُ زَيْدًا إِلَّا دِرْهَمًا. “Zeyd’e sadece dirhem verdim.”, مَا اخْتَرْتُ زَيْدًا إِلَّا الْقَوْمَ. “Zeyd’i sadece halkından seçtim.”¹⁰⁴⁴ cümlelerinde ikinci mef’ûl hasredilerek geldiği için birinci ve ikinci mef’ûller, rütbesine göre gelmiştir.

b) İkinci mef’ûl’ün takdîminin vâcib olduğu yerler:

1) Birinci mef’ûl hasredilerek gelirse ikinci mef’ûl’ün takdîmi vâciptir.¹⁰⁴⁵

Bunun sebebi, hasredilen şeyde te’hîrin vâcib olmasıdır.¹⁰⁴⁶ Örneğin, أَرَأَيْتَ مَنْ اتَّخَذَ إِلَهُهُ “Kendi nefsinin arzusunu kendisine ilâh edineni gördün mü?” (el-Furkân 25/43)

âyetinde hevâsını ilah edininip Allah’ın dışında ona ibadet edenden bahsedilmektedir.

Âyet, مَا أَعْطَيْتُ (أَرَأَيْتَ مَنْ لَمْ يَتَّخِذْ مَعْبُودَهُ إِلَّا هُوَ؟) takdîrinde hasr ifâde etmektedir.¹⁰⁴⁷ Yine

مَا ظَنَنْتُ قَائِمًا إِلَّا عَمْرًا. “Yalnız Zeyd’e dirhem verdim.”, الدَّرْهَمَ إِلَّا زَيْدًا.

ayakta sandım.”, مَا اخْتَرْتُ الْقَوْمَ إِلَّا بَكْرًا. “Topluluktan sadece Bekr’i seçtim.”¹⁰⁴⁸

cümlelerini, birinci mef’ûlün hasrına örnek olarak verebiliriz.

2) İki mef’ûlden ikincisi muttasıl zamîr, birincisi ise zâhir isim olduğunda ikinci mef’ûl’ün takdîmi vâciptir.¹⁰⁴⁹ Örneğin, أَمَّا أَحَدُكُمْ فَيَسْتَفِي رَبَّهُ حَمْرًا. “Biriniz efendisine şarap sunacak.” (Yûsuf 12/41) âyeti¹⁰⁵⁰ ve

الدَّرْهَمَ أَعْطَيْتُهُ زَيْدًا. “Dirhemi

¹⁰⁴³ Bu örnek ve farklı örnekler için bk. İbrâhîm el-‘Arcâ, *Mute‘alliğâtu’l-fi liyyâti fi’l-ğur ‘âni’l-Kerîm*, 35. Farklı örnekler için bk. Mağmûd Be’lûşe, *el-Mef‘ûlu’s-şânî fi’l-ğur ‘âni’l-Kerîm*, 100.

¹⁰⁴⁴ Bk. el-Murâdî, *Tevdîhu’l-mağâşid ve’l-mesâlik*, 1: 314; Hıdayr, *ğadâyâ mef‘ûl bih*, 318-319.

¹⁰⁴⁵ Bk. el-Murâdî, *Tevdîhu’l-mağâşid ve’l-mesâlik*, 2: 53; es-Suyûtî, *Hem‘u’l-hevâmi*, 3: 18; el-Eşmûnî, *Şerhu’l-Eşmûnî ‘alâ Elfiyyeti’bni Mâlik*, 2: 242; ‘Abbas Ğasan, *en-NaĞvu’l-vâfi*, 2: 177; ‘Îsâ, *Teğaddumu’l-mef‘ûl bih fi’l-ğur ‘âni’l-Kerîm*, 22; Bk. Mağmûd Be’lûşe, *el-Mef‘ûlu’s-şânî fi’l-ğur ‘âni’l-Kerîm*, 101.

¹⁰⁴⁶ Hıdayr, *ğadâyâ mef‘ûl bih*, 319.

¹⁰⁴⁷ Âyet için bk. el-‘Arcâ, *Mute‘alliğâtu’l-fi liyyâti fi’l-ğur ‘âni’l-Kerîm*, 37.

¹⁰⁴⁸ Örnekler için bk. el-Ezherî, *Şerhu’t-Taşriğ ‘alâ’t-Tevdîğ*, 1: 314; ‘Îsâ, *Teğaddumu’l-mef‘ûl bih fi’l-ğur ‘âni’l-Kerîm*, 22. Farklı örnekler için bk. el-Anğâkî, *el-MuĞt*, 109; Hıdayr, *ğadâyâ mef‘ûl bih*, 319.

¹⁰⁴⁹ el-‘Anğâkî, *el-MuĞt*, 109; ‘Abbas Ğasan, *en-NaĞvu’l-vâfi*, 2: 178; ‘Îsâ, *Teğaddumu’l-mef‘ûl bih fi’l-ğur ‘âni’l-Kerîm*, 22; Bk. Mağmûd Be’lûşe, *el-Mef‘ûlu’s-şânî fi’l-ğur ‘âni’l-Kerîm*, 101.

¹⁰⁵⁰ Bk. Mağmûd Be’lûşe, *el-Mef‘ûlu’s-şânî fi’l-ğur ‘âni’l-Kerîm*, 92.

Zeyd'e verdim.”¹⁰⁵¹ cümlesinde altı çizili olan ikinci mef'ûller, muttasıl zamir oldukları için birinci mef'ûl'ün önüne geçmiştir. Bunun nedeni ise zamîrin muttasıl gelme imkânı varsa o şekilde getirilmesinin tercih edilmesinden kaynaklanmaktadır.¹⁰⁵²

3) Birinci mef'ûlden, ikinciye bir zamîr dönüyorsa, ikincinin takdîmi birincinin te'hîri vâcibtir. Kur'ân-ı Kerîm'de bunun örneği tespit edilememiştir. Ancak konuya misal teşkil etmesi için “أَعْطَيْتُ، “Yayı ustasına ver.”¹⁰⁵³، “Zeyd'i onun çocuğu zannettim.” ve “إِخْتَرْتُ عَمْرًا قَوْمَهُ.”¹⁰⁵⁴ “Amr'ı halkından seçtim.”¹⁰⁵⁵ cümlelerini örnek olarak verebiliriz.

c) İki mef'ûlden birinin diğereğine takdîminin câiz olduğu yerler:

Bu saydığımız yerler hâricinde karışıklığa sebep olmuyorsa veyahut ‘hasr’ yapılmamışsa örneğin، “وَجَعَلُوا لِلَّهِ شُرَكَاءَ الْجِنَّ.” “Bir de cinleri Allah’a birtakım ortaklar yaptılar.” (el-En’âm 6/100) âyetinde olduğu gibi - (الْجِنَّ) birinci ve (شُرَكَاءَ) ikinci mef'ûl- mef'ûllerin yer değiştirmesi mümkündür.¹⁰⁵⁶ Veyahut ikinci mef'ûlden birinciye bir zamir dönüyorsa örneğin، “قَالَ رَبُّنَا الَّذِي أَعْطَى كُلَّ شَيْءٍ خَلْقَهُ ثُمَّ هَدَى.” “Dedi ki: Rabbimiz، her şeye hilkatini (yaratılış özelliklerini) veren، sonra onlara yol gösterendir.” (Tâhâ 20/50) âyetinde olduğu gibi -birinci (كُلَّ شَيْءٍ) ve ikinci (خَلْقَهُ)

¹⁰⁵¹ el-Murâdî، *Tevâfîhu'l-mağâsîd ve'l-mesâlik*، 2: 53; el-Ezherî، *Şerhu't-Taşrih 'ala't-Tevâfîh*، 1: 314; el-Eşmûnî، *Şerhu'l-Eşmûnî 'alâ Elfiyyeti'bni Mâlik*، 2: 242; 'Îsâ، *Teğaddumu'l-mef'ûl bih fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*، 22.

¹⁰⁵² Hıdayr، *Kađâyâ mef'ûl bih*، 319.

¹⁰⁵³ Arabacı، *Cümledeki İşlevleri Açısından Arapça'da Mef'ûller*، 7; Hâdî Nehr، *el-İtkân*، 2: 563.

¹⁰⁵⁴ el-Ezherî، *Şerhu't-Taşrih 'ala't-Tevâfîh*، 1: 314; el-Murâdî، *Tevâfîhu'l-mağâsîd ve'l-mesâlik*، 2: 53; el-Eşmûnî، *Şerhu'l-Eşmûnî 'alâ Elfiyyeti'bni Mâlik*، 2: 242-243; 'Îsâ، *Teğaddumu'l-mef'ûl bih fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*، 22.

¹⁰⁵⁵ Bk. el-Ezherî، *Şerhu't-Taşrih 'ala't-Tevâfîh*، 1: 314; Hıdayr، *Kađâyâ mef'ûl bih*، 319. Ayrıca bk. 'Abbas Hâsan، *en-Nahvu'l-vâfi*، 2: 176/178; 'Îsâ، *Teğaddumu'l-mef'ûl bih fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*، 22.

¹⁰⁵⁶ Birinci ve ikinci mef'ûl'ün sırasıyla takdiri، (جَعَلُوا الْجِنَّ شُرَكَاءَ) şeklindedir. Bk. en-Nehhâs، *Î'râbu'l-Kur'ân*، 1: 57; Ebû Zekerîyyâ Yağyâ b. Ziyâd ed-Deylemî el-Ferrâ'، *Me'âni'l-Kur'ân*، thk. 'Ağmed Yûsuf Necâfî ve Muğammed 'Ali Neccâr (b.y.: el-Hey'etu'l-Mışriyyeti li'l-kuttâb، 1980)، 1: 347; Hıdayr، *Kađâyâ mef'ûl bih*، 320.

mef' ûl- takdîren (أَعْطَى خَلْقَهُ كُلَّ شَيْءٍ) şeklinde ikinci mef' ûl'ün birinci mef' ûl'ün önüne geçmesi mümkündür.¹⁰⁵⁷ Tıpkı أَعْطَيْتُ أَحْمَدَ كِتَابَهُ. “Ahmed’e kitabını verdim.” cümlesini, (أَعْطَيْتُ كِتَابَهُ أَحْمَدَ) şeklinde okumak mümkün¹⁰⁵⁸ olduğu gibi.

İki mef' ûl'ün fâ' ilin önüne takdîmine, فَسَيَكْفِيكَهُمُ اللَّهُ. “Onlara karşı Allah sana yeter.” (el-Bağara 2/137) âyetini,¹⁰⁵⁹ fâ' ilin iki mef' ûl'ün arasına gelmesine ise فَأَذَاقَهَا اللَّهُ لِبَاسَ الْجُوعِ وَالْحَتُوفِ بِمَا كَانُوا يَصْنَعُونَ “Allah da onlara, yaptıklarından ötürü açlık ve korku sıkıntısını tattırdı.” (en-Nahl 16/112) âyetini örnek olarak verebiliriz.¹⁰⁶⁰

4.1.1.3.2. Üç mef' ûle müte'addîler

Üç mef' ûl alan fiillerdeki mef' ûllere gelince, bunlardan ilk mef' ûl, أَعْطَى babının ilk mef' ûlü gibidir. Diğer ikisi ise asılları itibariyle mübtedâ ve haber olurlar¹⁰⁶¹ ve tabîî sıralanışında mübtedâ olan ikinci, haber olan üçüncü sırada yer alır. Lakin ikinci ve üçüncü mef' ûl'ün (mübtedâ ve haber) cümle içinde karışmasından (lebs) korkulması durumlarında mübtedânın takdîmi zorunlu hale gelir. Eğer ikinci mef' ûle hasr yapılmışsa o halde haberin (üçüncü mef' ûl'ün) takdîmi gerekli olur. Karışıklık meydana gelmeyecekse üçüncü mef' ûl'ün, ikincinin önüne takdîmi mümkündür.¹⁰⁶² أَعْلَمَ زَيْدٌ عَمْرًا بَكْرًا فَاضِلًا. “Zeyd Amr’a Bekr’in faziletli olduğunu bildirdi.”¹⁰⁶³ Kur’ân-ı Kerîm’de üç mef' ûle müteaddî fiillerden, (أَرَى) ve (نَبَأَ) fiilleri kullanılmıştır.¹⁰⁶⁴ Örneğin, كَذَلِكَ يُرِيهِمُ اللَّهُ أَعْمَالَهُمْ حَسْرَاتٍ عَلَيْهِمْ. “Böylece Allah, onlara

¹⁰⁵⁷ İbn ‘Aqîl, *Şerhu’bni ‘Aqîl ‘alâ Elfiyyeti’bni Mâlik*, 2: 154; el-Murâdî, *Tevdîhu’l-mağâsîd ve’l-mesâlik*, 2: 53.

¹⁰⁵⁸ Bk. Hâdî Nehr, *el-İtqân*, 2: (dipnot 1) 563.

¹⁰⁵⁹ Bk. Yâkût, *İ‘râbu’l-Kur’âni’l-Kerîm*, 1: 232.

¹⁰⁶⁰ Farklı örnekler için bk. Ebû Bekr Muhammed b. Hâsan ez-Zubeydî, *el-Vâdî fi ‘ilmi’n-naḥv*, thk. Emîn ‘Ali Seyyid (b.y.: Dâru’l-Ma‘ârif, 1970), 14; Hıdayr, *Kaḍâyâ mef’ûl bih*, 321.

¹⁰⁶¹ Bk. ‘Abbas Hâsan, *en-Naḥvu’l-vâfi*, 2: 23; el-‘Anṭâkî, *el-Muḥîṭ*, 2: 108; el-‘Arcâ, *Mûte‘alliḳâtu’l-fi’liyyâti fi’l-Kur’âni’l-Kerîm*, 43.

¹⁰⁶² Üç mef’ûllü cümledeki tertip için ayrıca bk. ‘Abbas Hâsan, *en-Naḥvu’l-vâfi*, 2: 23, 60,176; el-‘Arcâ, *Mute‘alliḳâtu’l-fi’liyyâti fi’l-Kur’âni’l-Kerîm*, 43.

¹⁰⁶³ el-Birgivî, *Mecmû‘atu’n-naḥv*, 78.

¹⁰⁶⁴ el-‘Arcâ, *Mute‘alliḳâtu’l-fi’liyyâti fi’l-Kur’âni’l-Kerîm*, 43.

işledikleri fiilleri pişmanlık kaynağı olarak gösterir.” (el-Bakara 2/167) âyetinde (هَمْ) birinci, (أَعْمَاهُمْ) ikinci, (حَسْرَاتٍ) üçüncü mef'ûl olarak gelmiştir.¹⁰⁶⁵ قُلْ أَرُونِي الَّذِينَ أَهْتُمْ بِهِ

.شُرَكَاءِ “De ki: Allah’a ortak tuttuklarınızı bana gösterin!” (Sebe’ 34/27) âyetinde ise (ي) birinci, (الَّذِينَ) ikinci, (شُرَكَاءِ) üçüncü mef'ûldür.¹⁰⁶⁶ Halbuki, نَبِيُّ عِبَادِي أَنِّي أَنَا الْعَفْوُ,¹⁰⁶⁶ Halbuki, نَبِيُّ عِبَادِي أَنِّي أَنَا الْعَفْوُ “Kullarıma, benim, çok bağışlayıcı ve pek esirgeyici olduğumu haber ver.” (el-Hıcr 15/49) âyetinde, (عِبَادِي) birinci mef'ûl, (أَنِّي أَنَا الْعَفْوُ الرَّحِيمِ) müevvel masdarı ise (نَبِيِّ) fiilinin ikinci ve üçüncü mef'ûlü yerine geçmiştir.¹⁰⁶⁷

4.2. Mef'ûl Mutlak

Bir önceki bölüm içerisinde mef'ûl mutlakın terkip cihetiyle geliş şekillerinden bahsedildi. Bu bölümde ise mef'ûl mutlakın tertîbi ele alınacaktır. Mef'ûl mutlak'ta esas olan, onun âmilinden sonra gelmesidir. Cümle içindeki söz dizilişi ise şu şekildedir: Fiil + fâ'il + mef'ûl mutlak. ضَرَبْتُ زَيْدًا ضَرْبًا “Kesinlikle Zeyd’e vurdum.”

Belirtildiği gibi mef'ûl mutlakta asıl olan isnâdın her iki tarafından sonra gelmesidir. Lakin bu tertip bazen değişebilmektedir.¹⁰⁶⁸

4.2.1. Mef'ûl Mutlak'ın Âmiline Göre Konumu

4.2.1.1. Mef'ûl Mutlak'ın Takdîmini Vâcib Kılan Durumlar

Mef'ûl mutlak istifhâm veya şart ismi olması durumunda takdîmi vâcibdir. Bu gibi kelimelerin cümlede sadârat yani başta gelme hakları vardır.¹⁰⁶⁹ Örneğin, وَسَيَعْلَمُ

¹⁰⁶⁵ Züfer, *en-Naḥvu'l-Ḳur'ânî*, 300; İbrâhîm el-^ç Arcâ, *Mute'alliḳâtu'l-fi'liyyâti fi'l-Ḳur'ânî'l-Kerîm*, 44.

¹⁰⁶⁶ 'Aḥmed Zâfer, *en-Naḥvu'l-Ḳur'ânî*, 303.

¹⁰⁶⁷ el-^ç Arcâ, *Mute'alliḳâtu'l-fi'liyyâti fi'l-Ḳur'ânî'l-Kerîm*, 45; 'Aḥmed Zâfer, *en-Naḥvu'l-Ḳur'ânî*, 301. Üç mef'ûle müte'addî örnek âyetlerin tahlili için ayrıca bk. Maḥmûd Be'lûşe, *el-Mef'ûlu's-sânî fi'l-Ḳur'ânî'l-Kerîm*, 98-99.

¹⁰⁶⁸ el-^ç Arcâ, *Mute'alliḳâtu'l-fi'liyyâti fi'l-Ḳur'ânî'l-Kerîm*, 56; Hâdî Nehr, *el-İtḳân*, 2: 623.

“Zulmedenler hangi akıbete uğrayacaklarını göreceklerdir.” الَّذِينَ ظَلَمُوا أَيَّ مُنْقَلَبٍ يَنْقَلِبُونَ. (eş-Şu‘arâ 26/227) âyetinde geçen (أَيَّ) soru zamiri, mef‘ûl mutlak olarak âmilî olan (يَنْقَلِبُونَ)’nin önüne geçmiştir.¹⁰⁷⁰ Aynı şekilde , أَيَّ إِكْرَامٍ أَكْرَمْتَهُ؟ “Ona ne şekilde ikrâm ettin?” cümlesi ile مَا تَجْلِسُ أَجْلِسُ؟ “Nasıl oturursan öyle otururum.” cümlesinde geçen (أَيَّ) ve (مَا) kelimeleri, mef‘ûl mutlak olup öne geçmişlerdir.¹⁰⁷¹

Mef‘ûl mutlak nev‘i ve aded’i beyân için geldiğinde ‘âmilîne takdîmi câizdir.¹⁰⁷² Bunun da Kur’ân-ı Kerîm’de örneği tespit edilememiştir.

رَكَضَ الْفَرَسِ رَكَضَ اللَّصِّ veya رَكَضَ الْفَرَسِ رَكَضَ اللَّصِّ. “Hırsız, atın koşması gibi koştu.”, خَمْسَ مَرَّاتٍ فُئْتُ veya خَمْسَ مَرَّاتٍ فُئْتُ. “Beş defa koştum.” cümlelerinde geçen altı çizili kelimeler, ikinci durumda öne geçmişlerdir.¹⁰⁷³

4.2.1.2. Mef‘ûl Mutlak’ın Te’hirini Vâcib Kılan Durumlar:

Âmilîni te’kîd eden mef‘ûl mutlakta te’hîr/âmilînden sonra gelmesi vacip’tir.¹⁰⁷⁴ Örneğin, وَكَلَّمَ اللَّهُ مُوسَى تَكْلِيمًا. “Ve Allah Musa ile gerçekten konuştu” (en-Nisâ’ 4/164) âyetinde geçen (تَكْلِيمًا) kelimesi, te’kîd ifade eden mef‘ûl mutlaktır.¹⁰⁷⁵

Yine mef‘ûl mutlak’ta hasr yapıldığında te’hir vâciptir. Örneğin, إِن نُّظُنُّ إِلَّا ظَنًّا. “Biz (bunu) bir zandan başka bir şey sanmıyoruz.” (el-Câşiye 45/32) âyetinde geçen (ظَنًّا) kelimesi, hasr yapılarak getirilmiştir.¹⁰⁷⁶

¹⁰⁶⁹ el-’Anţâkî, *el-Muĥîţ*, 2: 101; el-Ġalâyeynî, *Câmi ‘u’d-durûs*, 3: 37; Ahmed Dağ, *Arap Dili ve Belağatında Mefûller*, 23.

¹⁰⁷⁰ Bk. el-Yâĥût, *İ‘râbu’l-Kur’ânî’l-Kerîm*, 7: 3382.

¹⁰⁷¹ Örnekler için bk. el-’Anţâkî, *el-Muĥîţ*, 2: 101; Ahmed Dağ, *Arap Dili ve Belağatında Mefûller*, 23.

¹⁰⁷² el-Ġalâyeynî, *Câmi ‘u’d-durûs*, 3: 37; ‘Abbâs Ĥasan, *en-Naĥvu’l-vâfi*, 2: 212; el-’Anţâkî, *el-Muĥîţ*, 2: 101.

¹⁰⁷³ Bk. el-’Anţâkî, *el-Muĥîţ*, 2: 101.

¹⁰⁷⁴ el-Ġalâyeynî, *Câmi ‘u’d-durûs*, 3: 37; ‘Abbâs Ĥasan, *en-Naĥvu’l-vâfi*, 2: 211; el-’Anţâkî, *el-Muĥîţ*, 2: 101. Âmilîni te’kîd eden mef‘ûl mutlakta te’hîr vaciptir. Bununla birlikte takdîm veya ortada gelmesi de câizdir görüşü ileri sürülmektedir. Örnek: أَحْمَدُ اللَّهُ حَمْدًا، أَحْمَدُ حَمْدًا اللَّهُ، حَمْدًا أَحْمَدُ اللَّهُ. bk.

Hâdî Nehr, *el-İtĥân*, 2: 623.

¹⁰⁷⁵ Bk. el-’Arcâ, *Mute ‘alliĥâtu’l-fi ‘liyyâti fi’l-Kur’ânî’l-Kerîm*, 48.

4.2.2. Mef' ûl Mutlak'ın Fâ' iline Göre Konumu

Mef' ûl mutlak'ın fâ' ilinin önüne geçmesi mümkündür. Örneğin, **فَيَوْمَئِذٍ لَا يُعَذِّبُ** Örneğin, **عَذَابُهُ أَحَدٌ**. “Artık o gün O'nun yapacağı azabı hiçbir kimse yapamaz.” (el-Fecr 89/25) âyetinde geçen mef' ûl mutlak (**عَذَابُ**), fâ' il'in (**أَحَدٌ**) önüne geçmiştir.¹⁰⁷⁷

4.2.3. Hazfedilmiş Mef' ûl Mutlak'ın Sıfatının, Âmilinin Önüne Geçmesi

Hazfedilmiş mef' ûl mutlakın sıfatının, karışıklık meydana gelmiyorsa âmilinin önüne geçmesi câizdir. Örneğin, **قَلِيلًا مَا يُؤْمِنُونَ!** “Ne kadar da az îman ediyorsunuz!” (el-Bakara 2/88) âyetinde geçen (**قَلِيلًا**) sözcüğü, hazfedilmiş mef' ûl mutlakın sıfatıdır. Takdîri ise **فَيَأْمَنَّا قَلِيلًا مَا يُؤْمِنُونَ** şeklindedir.¹⁰⁷⁸

4.2.4. Sıfat'ın Mef' ûl Mutlak'ın Önüne Geçmesi

Mef' ûl mutlakın sıfatı, mef' ûl'ün önüne geçebilir. Örneğin, **اتَّقُوا اللَّهَ حَقَّ تَقَاتِهِ!** “Allah'tan nasıl korkmak gerekiyorsa öyle korkup gerektiği gibi sakının!” (Âl-i İmrân 3/102) âyetinde geçen (**حَقَّ تَقَاتِهِ**) kelime grubunda, sıfat olan (**حَقَّ**) kelimesi masdarın (mef' ûl mutlak) önüne geçmiştir. Sıfat, mevsûfuna muzâf olmuştur.¹⁰⁷⁹

Kur'ân-ı Kerîm'e baktığımızda mef' ûl mutlak bahsi çerçevesinde zikrettiğimiz örnekler dışında mef' ûl mutlakın, genel tertîbin dışına çıktığı örneklerle karşılaşmıyoruz.

4.3. Mef'ûl Fîh

Mef' ûl fîh'de aslolan, meydana gelen fiilin zamanını ve mekânını bildirme görevini üstlendiği için cümlede, sonra gelmesidir. O halde cümlenin normal

¹⁰⁷⁶ el-^c Arcâ, *Mute 'alli-kâtu'l-fi 'liyyâti fi'l-Kur 'âni'l-Kerîm*, 55.

¹⁰⁷⁷ el-^c Arcâ, *Mute 'alli-kâtu'l-fi 'liyyâti fi'l-Kur 'âni'l-Kerîm*, 55; Yâkût, *Î'râbu'l-Kur 'âni'l-Kerîm*, 10: 5093.

¹⁰⁷⁸ Bk. el-^c Arcâ, *Mute 'alli-kâtu'l-fi 'liyyâti fi'l-Kur 'âni'l-Kerîm*, 55.

¹⁰⁷⁹ Bk. el-^c Arcâ, *Mute 'alli-kâtu'l-fi 'liyyâti fi'l-Kur 'âni'l-Kerîm*, 55.

dizimindeki yeri mef'ûl bih'ten sonra olmalıdır. Tıpkı ... فَأَحْيَا بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا...
“...onunla toprağı ölmüşken diriltmesinde...” (el-Bakara 2/164) âyetinde ve وَأَمْرٌ
لِّأَعْدِلَ بَيْنَكُمْ. “Ve aranızda adaleti gerçekleştirmekle emrolundum.” (eş-Şûrâ 42/15)
âyetinde olduğu gibi.

Aslolan bu tertiple gelmesi iken, nasıl ki mef'ûl bih ve fiil cümlesinin yan
unsurları, âmîlinin önüne geçebiliyorsa, mef'ul fih olarak gelen zarfların da fiilin
önüne takdîm olması mümkündür.¹⁰⁸⁰ Örneğin, أَلْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ. “Bugün sizin
için dininizi kemâle erdirdim.” (el-Mâ'ide 5/3) âyeti ve يَوْمَ الْخَمِيسِ ذَهَبْتُ إِلَى قَرْيَتِي.
“Perşembe günü köyüme gittim.”¹⁰⁸¹ cümlesinde altı çizili zarflar, öne geçmiştir.
Zarf, fiilin önüne geçirilerek birinci misâlde dîni kemâle erdirme işinin belirli bir
günde sona erdiğine, ikinci misalde ise gitmenin husûsen Perşembe günü cereyân
ettiğine dikkat çekilmiştir.

4.3.1. Mef'ûl Fih'in Fâ'ilin Önüne Geçmesi

Zarf-ı zamannın, ihtimâm (dikkat çekme), inâyet (önemini belirtme) ve ihtisâs
(özelleştirme) kastıyla öne geçmesi mümkündür. Örneğin, فَقَدْ كَذَّبْتَ قَبْلَهُمْ قَوْمٌ نُوحٍ.
“Muhakkak ki onlardan evvel Nûh kavmi de (peygamberlerini) tekzîp etmişti.” (el-
Hacc 22/42) âyetinde geçen (قَبْلَهُمْ) zaman zarfı¹⁰⁸² ve وَلَقَدْ صَبَّحَهُمْ بُكْرَةً عَذَابٌ مُسْتَقِرٌّ.
“Andolsun, onlara sabahleyin erkenden kalıcı bir azap geldi.” (el-Ğamer 54/38)
âyetinde ise zaman zarfı (بُكْرَةً), fâ'il'in önüne geçmiştir.¹⁰⁸³

Oysaki, وَأَعَدَّ لَهُمْ حَنَاتٍ بَجْرِي تَحْتَهَا الْأَنْهَارُ. “Allah, onlara altından ırmaklar akan
cennetler hazırlamıştır.” (et-Tevbe 9/100) âyetinde geçen mekan zarfı (تَحْتَهَا) ve وَحَالَ

¹⁰⁸⁰ Bk. İbn Cinnî, *el-Ğaşâ'îş*, 2: 382; el-Ğatîb ve Maşlûh, *en-Naħvu'l-'Arabîyyeti*, 3: 252; 'Abbâs
Ğasan, *en-Naħvu'l-vâfi*, 2: 245; Ahmet Dağ, *Arap Dili ve Belağatında Mefuller*, 100.

¹⁰⁸¹ Ahmet Dağ, *Arap Dili ve Belağatında Mefuller*, 100.

¹⁰⁸² Âyet-i kerîme'de yalanlama vaktine dikkat çekmek için zaman zarfı öne geçirilmiştir. Bk. el-
'Arcâ, *Mute'alliğâtu'l-fi'liyyâti fi'l-Ğur'âni'l-Kerîm*, 69.

¹⁰⁸³ Âyet-i kerîme'de, son derece etkili olan azabın özellikle günün ilk vaktinde geldiğine dikkat
çekmek için öne geçirilmiştir. Bk. el-'Arcâ, *Mute'alliğâtu'l-fi'liyyâti fi'l-Ğur'âni'l-Kerîm*, 70.

بَيْنَهُمَا الْمَوْجُ. “Aralarına dalga giriverdi.” (Nûh 11/43) âyetinde geçen mekân zarfı (بَيْنَهُمَا), fâ‘ il’in önüne geçmiştir.¹⁰⁸⁴

4.3.2. Mef‘ ûl Fîh’in, Âmilin Önüne Geçmesi

Kur’ân-ı Kerîm’de mef‘ ûl fîh’in (zarf-ı zaman/mekân) âmilinin önüne geçtiği örnekleri bulmak mümkündür. Öne geçmesindeki ana etken ise ihtisas ve âyet başlarındaki tenâsüb (uygunluk) kastı olduğunu görüyoruz.¹⁰⁸⁵

4.3.2.1. Mef‘ ûl Fîh’in Âmiline Takdîminin Vacib Olması

Mef‘ ûl fîh ögesinin, sadârat hakkı olan bir kelime olduğunda kelâmın başında gelmesi zorunludur. Mef‘ ûl fîh ögesi olarak başta gelme hakkı olanlar, şart manasındaki zaman zarfları,¹⁰⁸⁶ istifhâm isimleri¹⁰⁸⁷ ve şart manasındaki mekân zarfları ve istifhâm isimleridir.¹⁰⁸⁸ Örneğin, فَلَمَّا أَلْقَوْا سَحَرُوا أَعْيُنَ النَّاسِ. “Atacaklarını atınca halkın gözlerini büyülediler.” (el-A‘râf 7/116) âyetinde geçen zaman zarfı (لَمَّا) “Her ne zaman önlerini aydınlattı mı...” (el-Bakara 2/20) âyetinde geçen zaman zarfı (لَمَّا),¹⁰⁸⁹ وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ لَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ... “Onlara: Yeryüzünde fesat çıkarmayın, denildiği zaman...” (el-Bakara 2/11) âyetinde geçen zaman zarfı (إِذَا),¹⁰⁹⁰ zorunlu olarak âmilinin önüne geçmiştir. Ancak, قَالَ كَمْ لَبِثْتُمْ؟ “Ne kadar (ölü) kaldın?” (el-Bakara 2/259) âyetinde geçen istifhâm ismi (كَمْ) ve وَمَا يَشْعُرُونَ

¹⁰⁸⁴ Bk. el-‘Arcâ, *Mute‘alliĳâtu’l-fi‘liyyâti fi’l-Ķur’âni’l-Kerîm*, 88.

¹⁰⁸⁵ Bk. el-‘Arcâ, *Mute‘alliĳâtu’l-fi‘liyyâti fi’l-Ķur’âni’l-Kerîm*, 78. Ayrıca bk. Kaçar, *Arap Dilinde Devrik Cümlelerin Gramer ve Semantik Boyutu*, 222.

¹⁰⁸⁶ Örneğin (لَمَّا), (إِذَا) ve (كُلَّمَا), öne geçmesi vacip olan zarflardandır. Ayrıca Sibeveyhi, (لَمَّا)’yı harf olarak görmektedir. Ebû ‘Alî el-Fârisî ise (لَمَّا)’nın (حَيْرٌ) manasında zarf olduğunu savunmaktadır. Ancak İbn Mâlik, onun lafzen veya ma‘nen mazî fiilden sonra gelmesi durumunda şart için olan (إِذَا) manasında zarf olduğunu öne sürmektedir. Bk. el-‘Arcâ, *Mute‘alliĳâtu’l-fi‘liyyâti fi’l-Ķur’âni’l-Kerîm*, 78-84.

¹⁰⁸⁷ Örneğin (كَمْ) ve (أَيَّانَ), şart manası bildiren istifhâm isimleridir. Öne geçmeleri zorunludur. Bk. el-‘Arcâ, *Mute‘alliĳâtu’l-fi‘liyyâti fi’l-Ķur’âni’l-Kerîm*, 85.

¹⁰⁸⁸ Bk. el-‘Arcâ, *Mute‘alliĳâtu’l-fi‘liyyâti fi’l-Ķur’âni’l-Kerîm*, 94.

¹⁰⁸⁹ Bk. el-‘Arcâ, *Mute‘alliĳâtu’l-fi‘liyyâti fi’l-Ķur’âni’l-Kerîm*, 79.

¹⁰⁹⁰ Bk. el-‘Arcâ, *Mute‘alliĳâtu’l-fi‘liyyâti fi’l-Ķur’âni’l-Kerîm*, 80.

.أَيَّانَ يُبْعَثُونَ. “Ve onlar ne zaman diriltileceklerini de bilmezler.” (en-Neml 27/65)

âyetinde geçen istifhâm ismi (أَيَّانَ), zorunlu olarak âmilinin önüne geçmiştir.¹⁰⁹¹

Oysaki, فَأَيْنَ تَذْهَبُونَ؟ “Artık nereye gidiyorsunuz?” (et-Tekvîr 81/26) âyetinde geçen istifham ismi (أَيْنَ) ve وَحَيْثُ مَا كُنْتُمْ فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ. “Ve her nerede bulunursanız yüzlerinizi onun tarafına doğru çevirin.” (el-Bağara 2/114) âyetinde geçen (حَيْثُ) zarfı, mekân zarfı olup zorunlu olarak öne geçmiştir.¹⁰⁹²

4.3.2.2. Mef'ûl Fih'in Âmiline Takdîminin Câiz Olması

Mef'ûl fih, zaman zarfı olarak -örneğin (يَوْمَ), (يَوْمَئِذٍ), (الآنَ), (هُنَاكَ), (حِينَئِذٍ) gibi¹⁰⁹³- veya mekân zarfı olarak -örneğin (عِنْدَ), (هُنَاكَ) gibi¹⁰⁹⁴- geldiğinde âmilinin önüne geçmesi mümkündür. Örneğin, يَوْمَ تَرَوْنَهَا تَذْهَلُ كُلُّ مُرْضِعَةٍ عَمَّا أَرْضَعَتْ. “Onu gördüğünüz gün, her emzikli kadın emzirdiği çocuğu unuttur.” (el-Hacc 22/2), يَوْمَئِذٍ يَتَذَكَّرُ الْإِنْسَانُ. “O insan o gün anlar.” (el-Fecr 69/23), الآنَ جِئْتُ بِالْحَقِّ. “İşte şimdi hakikatı getirdin.” (el-Bağara 2/71), هُنَالِكَ دَعَا زَكَرِيَّا رَبَّهُ. “O vakit Zekeriya Rabbine dua etti.” (Âli-i ‘İmrân 3/38), وَأَنْتُمْ حِينِيذٍ تَنْظُرُونَ. “O vakit siz bakar durursunuz.” (el-Vağîa‘ 56/84) âyetlerinde geçen altı çizili zaman zarfları öne geçmiştirler.

Oysaki, عِنْدَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ. “Aksine onlar hep hayattadırlar, Rablerinin katında rızıklandırılırlar.” (Âli-i ‘İmrân 3/169) âyetinde geçen (عِنْدَ رَبِّهِمْ) kelimesi ve هُنَالِكَ تَبْلُغُوا

¹⁰⁹¹ Bk. el-‘Arcâ, *Mute‘allikâtu’l-fi‘liyyâti fi’l-‘Qur’âni’l-Kerîm*, 85. Ayrıca mef'ûl bih (إِلَّا) ile hasredildiğinde mef'ûl fih'in öne geçmesi vacib'tir. Örneğin, وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ إِلَّا رِجَالًا... “Biz senden önce de ... birtakım erkekleri peygamber olarak gönderdik.” (Yûsuf, 12/109) âyetinde geçen (مِنْ قَبْلِكَ) ifâdesi, hasredilmiş mef'ûl'ün önüne geçmiştir. Bk. el-‘Arcâ, *Mute‘allikâtu’l-fi‘liyyâti fi’l-‘Qur’âni’l-Kerîm*, 73.

¹⁰⁹² Örnekler için bk. el-‘Arcâ, *Mute‘allikâtu’l-fi‘liyyâti fi’l-‘Qur’âni’l-Kerîm*, 94.

¹⁰⁹³ Bk. el-‘Arcâ, *Mute‘allikâtu’l-fi‘liyyâti fi’l-‘Qur’âni’l-Kerîm*, 86.

¹⁰⁹⁴ Bk. el-‘Arcâ, *Mute‘allikâtu’l-fi‘liyyâti fi’l-‘Qur’âni’l-Kerîm*, 94.

“Orada her nefis, evvelce yapmış olduğundan haberdar olacaktır.”

(Yûnus 10/30) âyetinde geçen (هُنَالِكَ) kelimesi ise zarf-ı mekân olarak öne geçtiğini görüyoruz.¹⁰⁹⁵

4.3.2.3. Mef'ûl Fih'in, Âmiline Te'hîrinin Vâcib Olması

Mef'ûl fih, kendisinde hasr yapıldığında te'hîri vâcib'tir. Örneğin, وَقَالُوا لَنْ نَمْسَنَّا
النَّارَ إِلَّا أَيَّامًا مَعْدُودَةً. “Bir de dediler ki: Bize sayılı birkaç günden başka asla ateş dokunmaz.” (el-Bakara 2/80) âyetinde geçen (إِلَّا) zarfı, (أَيَّامًا) ile hasredildiği için zorunlu olarak sonra gelmiştir.¹⁰⁹⁶

4.4. Mef'ûl Leh

Mef'ûl leh diğer ismiyle mef'ûl lieclih'te aslanan sırasıyla fiil, fâ' il ve mef'ûl bih'ten sonra gelmesidir. Ancak bazen öne geçebilir.¹⁰⁹⁷ Örneğin, ضَرَبَ زَيْدٌ عَمْرًا تَأْدِيًّا لَهُ. “Zeyd, Amr'ı edeplendirmek için dövdü.” cümlesini incelediğimizde cümlenin fiil (ضرب) + fâ' il (زيد) + mef'ûl bih (عمرًا) + mef'ûl leh (تأديًا) tertîbinde aslî dizilişi üzere geldiği görülmektedir. Bu kullanımla birlikte bazen لِتِجَارَةٍ سَافَرْتُ. “Ticaret için seyahat ettim.”¹⁰⁹⁸ cümlesinde veyahut تَأْدِيًّا ضَرَبَ زَيْدٌ عَمْرًا. cümlesinde olduğu gibi mef'ûl leh'in fiilin önüne geçmesi mümkündür.¹⁰⁹⁹

Bazı nahiv âlimleri, mef'ûl leh'in âmilinin önüne geçirilmesini uygun görmemişlerse de doğru olan bunun mümkün olmasıdır. Çünkü hem Araplar arasında böyle kullanımlar mevcut olup -yukarıda buna örnek teşkil edecek cümle geçti-, hem de Kur'ân-ı Hakîm'de az da olsa bu çerçevede kullanımlara rastlıyoruz. Örneğin,

¹⁰⁹⁵ Örnekler için bk. el-^c Arcâ, *Mute 'allikâtu'l-fi'liyyâti fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 94.

¹⁰⁹⁶ Bk. el-^c Arcâ, *Mute 'allikâtu'l-fi'liyyâti fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 76.

¹⁰⁹⁷ Bk. İbn Cinnî, *el-Ḥaşâ iş*, 2: 383; el-Ḥaṭîb ve Maşlûh, *en-Naḥvu'l-'Arabiyyeti*, 3: 281; 'Abbâs Ḥasan, *en-Naḥvu'l-vâfi*, 2: 241; Arabacı, *Cümledeki İşlevleri Açısından Arapça'da Mef'ûller*, 36.

¹⁰⁹⁸ el-Ğalâyeynî, *Câmi 'u'd-durûs*, 3: 516; el-^c Anṭâkî, *el-Muḥîṭ*, 2: 114.

¹⁰⁹⁹ Bk. İbn Cinnî, *el-Ḥaşâ iş*, 2: 383; es-Suyûtî, *Hem 'u'l-hevâmi'*, 3: 135. Farklı örnek için bk. Kaçar, *Arap Dilinde Devrik Cümlelerin Gramer ve Semantik Boyutu*, 92; 'Abbâs Ḥasan, *en-Naḥvu'l-vâfi*, 2: 241.

“أَتَيْفُكَا إِلَهَةٌ دُونَ اللَّهِ تُرِيدُونَ؟” “Yalancılık etmek için mi Allah’tan başka ilâhlar istiyorsunuz?” (eş-Şâffât 37/86) âyetinde mef’ül leh olarak gelen (ئَيْفُكَا) kelimesi, âmili olan (تُرِيدُونَ) fiilinin önüne geçmiştir.¹¹⁰⁰ “فَبِظُلْمٍ مِّنَ الَّذِينَ هَادُوا حَرَّمْنَا عَلَيْهِمْ طَيِّبَاتٍ أُحِلَّتْ لَهُمْ. ¹¹⁰¹ “Yahudilerin yaptıkları zulüm sebebiyle önceden kendilerine helâl kılınmış temiz ve hoş şeyleri onlara haram kıldık.” (en-Nisâ’ 4/160) âyetinde ise (بِظُلْمٍ) câr- mecrûr mef’ül leh gayr-i sarîhtir. Zulmün her yönüyle ne kadar çirkin bir şey olduğuna dikkat çekmek için âmilin önüne tekaddüm etmiştir.¹¹⁰¹

Mef’ül leh hasredilerek getirildiğinde mef’ül leh’in te’hiri vaciptir. Örneğin, وَمَا تَنْفَعُونَ إِلَّا ابْتِغَاءَ وَجْهِ اللَّهِ. “Ve siz ancak Allah Teâlâ’nın rızası için infakta bulunursunuz.” (el-Bakara 2/272) âyetinde geçen (ابْتِغَاءَ وَجْهِ اللَّهِ) kelimesi (إِلَّا) ile hasredilmiştir. Bu nedenle mecburi olarak cümlenin tertibinde sonda geldiğini görüyoruz.

4.5. Mef’ül Me’ah

Mef’ül me’ah’ın bulunduğu cümle türlerinde aslolan, mef’ül me’ah’ın hem âmilinden sonra hem de eşlik ettiği ma’ mulden sonra zikredilmesidir.¹¹⁰² Bu nedenle mef’ül me’ah’ın içinde bulunduğu cümlenin öğelerinin söz dizimi, fiil-fâ’il-edat-mef’ül me’ah şeklindedir. Örneğin, فَأَجْمِعُوا أَمْرَكُمْ وَشُرَكَاءَكُمْ. “Ne yapacağınızı ortaklarınızla beraber kararlaştırın.” (Yûnus 10/71) âyetinde geçen (وَشُرَكَاءَكُمْ) ifâdesi mef’ül me’ah olup asıl tertibe göre gelmiştir.¹¹⁰³ Yine حَلَسَ زَيْدٌ وَعَمْرًا “Zeyd, Amr’la

¹¹⁰⁰ Bk. Ahmet Dağ, *Arap Dili ve Belağatında Mefuller*, 79.

¹¹⁰¹ Bk. Hâdî Nehr, *el-İtkân*, 2: 723. Ancak Cihâd Yûsuf İbrâhîm el-’Arcâ, *Mute ‘alliğâtu’l-fi ‘liyyâti fi’l-ğur’âni’l-Kerîm* adlı kitabında Kur’ân-ı Kerîm’deki âyetlerin aslı sıralanışı üzere geldiğini, âmilinin önüne geçen bir misal olmadığını ifade ettiğini görüyoruz. Bk. el-’Arcâ, *Mute ‘alliğâtu’l-fi ‘liyyâti fi’l-ğur’âni’l-Kerîm*, 62.

¹¹⁰² Bk. İbn Cinnî, *el-ğaşâ’îş*, 2: 383; el-ğatîb ve Maşlûğ, *Nağvu’l-‘Arabiyyeti*, 3: 293; ‘Abbâs Ğasan, *en-Nağvu’l-vâfi*, 2: 309.

¹¹⁰³ ed-Dîneverî, *Şimâru’ş-şinâ’ati fi ‘ilmi’l-‘Arabiyyeti*, 417. Farklı örnekler için bk. Cemîl ‘Ağmed Zufer, *en-Nağvu’l-ğur’âni*, 327.

birlikte oturdu.” örneğinde fiil (جلس) + fâil (زيد) + edat (و) + mef'ûl me'ah (عمراً) asıl tertîbe göre gelmiştir. Herhangi bir takdîm veya te'hir söz konusu değildir.

Mef'ûl me'ah'ın âmiline ve yapılan işte ona eşlik edene (müsâhibine) takdîmi husûsunda nahivciler arasında ihtilâf vardır. Mef'ûl me'ah'ın, musâhibinin önüne geçmesinin mümkün olduğu görüşünü savunanlar olduğu gibi buna cevaz vermeyenler de bulunmaktadır. Ancak bütün nahivciler, mef'ûl me'ah'ın, âmiline takdîm edilmemesi gerektiği husûsunda ittifak etmişlerdir. Mef'ûl me'ah'ın âmiline takdîm edilmemesinin sebebi ise birliktelik anlamı taşıyan (و) edatının, atıf edatı olan (و) harfi olma endişesinden kaynaklanmaktadır.¹¹⁰⁴

¹¹⁰⁴ Kaçar, *Arap Dilinde Devrik Cümlelerin Gramer ve Semantik Boyutu*, 90.

SONUÇ

Bir yüksek lisans tezi olan bu çalışmamda, terkip ve tertip açısından Kur'ân-ı Kerîm'de mef'ûlleri, ulaşabildiğim ve faydalandığım kaynaklar çerçevesinde incelemiş bulunuyorum.

Arapça terkip dilidir, terkip kurmayı bilen Arapça'yı iyi öğrenir. Dilsel iletişim sadece kelimelerin oluşturduğu terkiplerle yapılır. Dilin iletişimsel görevi, öğretimin kelimeleri bütünler terkiplerle yapılmasını gerektirir. Terkiplerin öğretimi, sürdürülebilir ve başarılı iletişim öğretiminin olmazsa olmazıdır.

Arap diline bakıldığında isim cümlesinin mübtedâ ve haberden, fiil cümlesinin zorunlu ögesi fâ'il ve tamamlayıcı 5 mef'ûlden ve hal ögelerinden oluştuğu, bunun dışında kalanların ise cümle ögesi olarak kabul edilmediği görülmektedir. Bu ise isim ve fiil cümlesinin zorunlu ögeleri dışında cümlenin tek bir ögesine karşılık gelmesi şartıyla birden fazla kelimedenden oluşan tüm yapıları (yani "mü'ekked+te'kîd"ten oluşan bütünü, "mevsuf+sıfat"tan oluşan bütünü, "ma'tûf 'aleyh+ma'tûf"tan oluşan bütünü, "mübdel minh+bedel"den oluşan bütünü, "muzâf+muzâf ileyh"ten oluşan bütünü, "mümeyyez+temyîz"den oluşan bütünü, "câr+mecrûr"dan oluşan bütünü, "müstesnâ minh+müstesnâ"dan oluşan bütünü, "ism-i mevsûl+sıla cümlesi"nden oluşan bütünü, "masdar edatı+sılası"ndan oluşan bütünü), ayrı bir terkip/kelime grubu olarak değerlendirmemizi ve her bir bütün içinde zikredilen terimleri de kelime grubunun elemanları olarak görmemizi gerektirmektedir. Arap dili kitaplarına bakıldığında kelime grubu/söz öbeği, "terkîb-i lugavî" sözüyle ifade edilmektedir. Sözüne ettiğimiz kullanım her ne kadar ülkemiz akademik çevresinde az olsa da giderek yaygınlık kazanmakta olduğunu bu çalışmamızla öğrenmiş olduk.

Cümlenin iki ana unsuru -müsned ileyh+müsned- vardır. Bu iki unsur olmaksızın anlamlı (tam yargılı) bir cümle kurulması imkânsızdır. Lakin fiil cümlelerinde bazen müsned ileyh ve müsnedle kastedilen mana tam olarak anlatılamayabilir. Bu sebeple zaman zaman bu iki unsuru tamamlayıcı unsurlara ihtiyaç duyulur. Cümlede asıl olmayıp mananın tam anlaşılmasını sağlayan unsurlar "fadla" diye adlandırılmıştır. Bu unsurlar; beş mef'ûl, hâl, temyîz, tâbîlerdir (sıfat,

te'kit, bedel grubu). Yan unsurlar içerisinde yer alan 5 mef'ûl, cümledeki üstlendiği görevi -nesne olması, yer zaman bildirmesi, te'kîd ifade etmesi, sebep bilmesi-nedeniyle mansûbatlar içerisinde en çok kullanılan ve kapsamlı olandır. Bunlardan,

Mef'ûl mutlak: Cümlelerin manası tam olduktan sonra âmîl-i te'kîd, âmîlin çeşidini veya sayısını beyan için zikredilen fa'la mansûb masdardır/isimdir.

Mef'ûl bih: Fâ'ilin, olumlu veya olumsuz yaptığı bir işin kendisinde gerçekleştiği ve kendisinden dolayı fiilin sûretinin değiştirilmediği isme denir.

Mef'ûl leh: Fiilin meydana geliş sebebini beyan eden fiil ile fâ'illeri ve ortaya çıkış zamanları bir olan kalbî, mansûb masdardır.

Mef'ûl fih: Fiilin meydana geldiği zaman ve mekânı bildiren mansûb isimdir.

Mef'ûl me'ah: Birliktelik (musâhabe) ifâde eden (و) 'dan sonra gelen mansûb isimdir.

Beş mef'ûl'ün Kur'ân-ı Kerîm'deki kelime ve terkip çeşitlerine bakıldığında;

Mef'ûl bih: müfred kelime olarak, cümlemsi grubu olarak, sıla grubu olarak, fiilimsi grubu olarak, tebe'iyet grubu olarak, izâfet ve cer grubu olarak, temyîz grubu olarak, istisnâ grubu ve karmaşık kelime grubu olarak,

Mef'ûl mutlak; müfred kelime olarak, fiilimsi grubu olarak, tebe'iyet grubu olarak, izâfet grubu olarak, temyîz grubu olarak, istisnâ grubu olarak,

Mef'ûl fih; müfred kelime olarak, sıla grubu olarak, fiilimsi grubu olarak, tebe'iyet grubu (sıfat, atıf) olarak, izâfet ve cer grubu olarak, temyîz grubu olarak, istisnâ grubu ve karmaşık kelime grubu olarak,

Mef'ûl leh; müfred kelime olarak, sıla grubu olarak, fiilimsi grubu olarak, tebe'iyet grubu (sıfat, atıf, bedel) olarak, izâfet ve cer grubu olarak, istisnâ grubu ve karmaşık kelime grubu olarak,

Mef'ûl me'ah; müfred kelime olarak, sıla grubu olarak, tebe'iyet grubu (sıfat) olarak, izâfet grubu olarak ve karmaşık kelime grubu olarak gelmektedir.

Cümledeki kastettiğimiz mana ve maksatları ifade edebilmek için bazen cümlelerin söz diziminde öğelerin yerlerini değiştirip, bazısını asıl bulunması gereken yerden öne alarak, bazısını da asıl bulunması gereken yerden sonraya bırakmaktayız.

Unsurlardan bazısını öne geçirme, bazılarını ise gelmesi gereken yerden sonraya bırakma şeklinde cümle öğeleri üzerinde yapılan bu değişikliğe, “tacdîm-te’hîr” denilmektedir.

Cümlenin oluşumunda etkili olan unsurların tertibindeki her değişiklik mananın değişmesine, artmasına, vurgunun farklı yere kaymasına sebep olmaktadır. Fiil cümlesinin yan unsurlarından olan mef’ûller, tacdîm-te’hîr konusunda diğer unsurlara nazaran daha fazla yer tutmaktadırlar. Bunlar bazen âmilin ma’ mûlüne tekaddüm ederken bazen de kendi âmillerine tekaddüm edebilmektedirler. Mef’ûller içerisinden mef’ûl bih, mef’ûl mutlak, mef’ûl fih’in Kur’ân-ı Kerîm’de daha fazla örneği bulunurken mef’ûl leh ve mef’ûl me’ah’ın örnekleri daha azdır.

KAYNAKÇA

Qur'ân-ı Kerîm.

‘Abbas, ‘Ahmed ‘Abdulbâkî. *Ķarînetu’r-ruteb ve kıymetuhu fî’l-‘Arabiyyeti*. b.y.: Kulliyetu Dâri’l-‘Ulûm, 1977.

‘Abdullaţîf, MuĶammed Ħamâse. *Binâ ‘u’l-cumleti’l-‘Arabiyyeti*. el-Ķâhire: Dâru Ğarîb li’l-maţba‘ati ve’n-neşri ve’t-tevzîf, 2003.

‘Ađîme, MuĶammed ‘AbdulĥâlîĶ. *Dirâsâtun li ‘Uslûbi’l-Ķur’âni’l-Kerîm*. el-Ķâhire: Dâru’l-Ħadîş, 1401/1981.

el-‘Antâkî, MuĶammed. *el-Muĥtâ*. Beyrût: Dâru’ş-ŞarĶ el-‘Arabî, 1971.

Arabacı, Mehmet Raşit. *Cümledeki İşlevleri Açısından Arapça’da Mef‘ûller ve Türkçe Karşılıkları*. Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, 2011.

el-‘Arcâ, Cihâd Yûsuf İbrâhîm. *Mute‘allîĶâtu’l-fî‘liyyâti fî’l-Ķur’âni’l-Kerîm Dirâseten Terkîbiyyeten*. Doktora Tezi, Câmi‘atu’d-Duveli’l-‘Arabiyyeti, 2000.

Babestî, ‘Azîze Fevâl. *el-Mu‘cemu’l-mufaşşal fî’n-naĥvi’l-‘Arabiyyi*. Beyrût: y.y., 1992.

Banguoĝlu, Tahsin. *Türkçenin Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2004.

Be’lûşe, Ħamdiyye Mûsâ Maĥmûd, *el-Mef‘ûlu’s-sânî fî’l-Ķur’âni’l-Kerîm*. Yüksek Lisans Tezi, Câmi‘atu’l-Ezher, Ğaza 1437/2016.

el-Birgivi, TaĶiyyuddîn MuĶammed b. ‘Ali. *Mecmû‘atu’n-naĥv*. b.y.: Mektebetu Yâsîn, ts.

Bolelli, Nusrettin. *Nahiv-Sarf ve Terimleri*. İstanbul: y.y., 2006.

Câmi’, Nûreddîn ‘Abdurrahmân. *el-Fevâ ‘idu’d-đıyâ ‘ıyye*, İstanbul: y.y., 1989.

el-Cârim, ‘Alî - Emîn, Muşţafâ. *en-Naĥvu’l-vâđîĥ fî Ķavâ‘idi’l-luĝati’l-‘Arabiyyeti*. b.y., y.y., 1403/1983.

el-Ceylânî, MuĶammed b. ‘Abdurrahîm b. el-Ħuseynî el-‘Umerî. *Şerĥu’l-Muĝnî fî’n-naĥv*. thk. Râbiĥ el-Ķâdirî. Sûriye: Dâru’n-Nûri’ş-şabâĥ, 2012.

- Civelek, Yakup. “Türkiyede Bazı Arapça Öğretimine Dair Teklifler”. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2 (Aralık 1998): 226-283.
- el-Curcânî, Ebu’l Hasan ‘Ali b. Muhammed b. es-Seyyid eş-Şerîf. *et-Ta‘rîfât*. Mısır: Şeriketu ma‘taba‘ati ve ‘tab‘ati Muştafâ el-bâbî el-Halebî, 1396/1938.
- el-Curcânî, Ebû Bekr ‘Abdulkâhir b. ‘Abdirrahman. *Kitâbu Delâ‘ili’l-‘icâz*. ta‘lik: Maḥmûd Muhammed Şâkir. el-Ḳâhire: Mektebetu’l-Hâncî, 1375.
- Çelik, Gülten Melek. *Türkçe Arapça İsm-i Mevsûl, İzâfet, Sıfat, Hâl, Birleşik Cümlelerin Karşıtsal Çözümlemesi*. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, 2015.
- Dağ, Ahmet. *Arap Dili ve Belağatında Mefûller*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2009.
- Durmuş, İsmail. “Nahiv”. *DİA*. 32: 300-306. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- ed-Dîneverî, Ebû ‘Abdillah el-Huseyn b. Mûsâ. *Şimâru’s-şınâ‘ati*. thk. Muhammed Hâlid el-Fâdıl es-Su‘ûdî. b.y., y.y., 1990.
- Divlekçi, Celalettin. *Anlam-Üslûp İlişkisi Bağlamında Kur‘ân’ın Üslûp Analizi*. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2009.
- Ebû Hıyyân, el-Endelusî. *et-Tezyîlu ve’t-tekmîlu fi şerhi Kitâbi’t-Teshîl*. thk. Hasan Hindâvî. Dimeşk: Dâru’l-Ḳalem, 1998/1419.
- Ebû Hıyyân, el-Endelusî. *Tefsîru’l-bahri’l-muḥîṭ*. thk. ‘Âdil Aḥmed Mu‘avviḍ - ‘Âdil Aḥmed el-Mevcûd. Beyrût-Lubnân: Dâru’l-Kutubi’l-ilmîyye, 1413/1993.
- Ergin, Muharrem. *Üniversiteler İçin Türk Dili*. İstanbul: Bayrak Basım, 2001.
- el-Eşmûnî, Nûreddîn ‘Ali b. Muhammed b. ‘Îsâ. *Şerḥu’l-Eşmûnî ‘alâ Elfiyyeti’bni Mâlik*, thk. Muhammed Muḥyiddîn ‘Abdulhamîd. by.: en-Nehḍatu’l-Mısriyye, 1970.
- el-Ezherî, Hâlid Zeynu’d-dîni’bni ‘Abdillah. *Şerḥu’t-Taşrîḥ ‘ale’t-Tevâḫîḥ*. thk. Muhammed Bâsil ‘Uyûnu’s-sevdi. Beyrût: Dâru’l-kutubi’l-‘ilmîyyeti, 1421/2000.
- el-Faḳî. *Teyşîru’n-naḥv*. Mısır: Dâru’l-Yaḳîn, 2008.

- el-Fâkihî, ‘Abdullah b. ‘Aḥmed. *Şerḥu Kitâbi'l-Hudûd fi'n-naḥv*. thk. el-Mutevellî Ramaḍân ‘Aḥmed ed-Dumeyrî. Kâhire: Dâru't-Teḍâmuni li't-ṭibâ'ati, 1988/1408.
- el-Fârisî, Ebu ‘Ali Ḥasan b. ‘Aḥmed b. ‘Abdulgaffâr. *el-Îḍâḥu'l-‘Aḍûdî*, thk. Ḥasan Şâzelî Ferhûd. b.y.; Dâru't-Te'lîf, ts.
- Faḍlî, ‘Abdulhâdî. *Muḥtaşaru'n-naḥv*. Cidde: Dâru'ş-Şurûk, 1400/1980.
- Firâs ‘Isâ, ‘Abdulhâdî Muḥammed. *Teḳaddumu'l-mef‘ûl bih fi'l-Kur‘âni'l-Kerîm*, Yüksek Lisans Tezi, Câmi‘atu'l-Ḳuds, 1436/2015.
- Fureyḥ, Nihâd ‘Abdu'l-Fettâḥ Bedriyye. *Î‘tirâḍâtu Ebî Ḥayyân li'l-‘e‘lâmi nuḥâtî'l-Başrati ve'l-Kûfeti*. b.y.: Dâru'l-Kutubi'l-‘ilmiyye, ts.
- Güllü, Şuayip. *Arap Dilinde Masterlar ve Kur‘ân-ı Kerîm’deki Kullanışları*. Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, 2010.
- el-Ġalâyeynî, Muştafâ. *Câmi‘u'd-durûsi'l-‘Arabiyyeti*. Beyrût: Mektebetu'l-‘Aşriyye, 1994.
- Ḥasan, ‘Abbâs. *en-Naḥvu'l-vâfi*. 3. Baskı. Mısır: Dâru'l-Ma‘ârif, ts.
- el-Hâşimî, ‘Aḥmed b. İbrahîm b. Muştafâ. *Cevâhiru'l-belâġa*. İstanbul: y.y., 1984.
- el-Hâşimî, ‘Aḥmed b. İbrahîm b. Muştafâ. *el-Ḳavâ‘idu'l-esâsiyyetu li'l-luġati'l-‘Arabiyyeti*. Beyrût: Dâru'l-Fikr, ts.
- Hengirmen, Mehmet. *Türkçe Dilbilgisi*. 2. Baskı. Ankara: y.y., 1997.
- Ḥaydâ, Semîra. *Muḥâḍarât fi'n-naḥvi'l-‘Arabiyyeti el-Mefâ‘ilu'l-Ḥamsetu*, Maġrîb: y.y., 2010.
- Huceylî, Mâcid Ġayş. *el-Mef‘ûl muḥlaḳ beyne'n-naẓariyyeti ve't-taḥbîki*. Yüksek Lisans Tezi, el-Câmi‘atu'l-Urduniyyetu, Şubat 2005.
- Ḥalil b. ‘Aḥmed, Ebû ‘Abdurraḥman el-Ferâhîdî. *Kitâbu'l-‘Ayn*. thk. ‘Abdurraḥmân Hendâvî. Beyrût: Dâru'l kutubi'l-‘ilmiyye, 1424/2003.
- el-Ḥaṭîb, ‘Abdullaṭîf Muḥammed ve Maşlûḥ, Sa‘d ‘Abdul‘azîz. *Naḥvu'l-‘Arabiyyeti*. Ḳuveyt: Mektebetu'l-‘Arûbe li'n-neşri ve't-tevzî‘, 2001.
- Ḥuḍayr, Muḥammed ‘Aḥmed. *Ḳaḍâyâ mef‘ûl bih ‘inde'n-nuḥâtî'l-‘Arab*. Kâhire: Mektebetu'l-encilûl Mısriyye, 2003.

- el-Ḥuḍarî, Muḥammed ʾAḥmed. *Hâşiyetu'l-Ḥuḍarî ʿalâ Şerḥi'bni ʿAḳîl ʿalâ Elfiyyeti'bni Mâlik*, b.y., Dâru'l Fikr, ts.
- ʿÎd, Muḥammed. *en-Naḥvu'l-muṣaffâ*. Kahire: Mektebetu'ş-Şebâb, 1971.
- İbn Âcrûm, Ebû ʿ Abdillâh Muḥammed b. Muḥammed b. Dâvûd. *Metnu Âcrûmiyye*. Şrh. ʾAḥmed b. Zeynî Daḥlân. Beyrût: Muʾessesetu'l-kutubi'ş-şekâfiyye, 1995.
- İbn ʿ Aḳîl, Behâ ʾuddîn ʿ Abdullah. *Şerḥu'bni ʿAḳîl ʿalâ Elfiyyeti'bni Mâlik ve meʿahu Kitâbu Minḥati'l-celîl bi-taḥḳîki Şerḥi-bni ʿAḳîl*, teʾlîf Muḥammed Muḥyiddîn b. ʿ Abdulḥamîd. el-Ḳahire: Dâru't-Turâş, 1980.
- İbn Cemâ'a, Bedruddîn. *Şerḥu Kâfiyet'ibni'l-Ḥâcib*. Ḳâhire: Dâru'l-Menâr, ts.
- İbn Cinnî, Ebu'l-Fetḥ ʿ Uşmân. *el-Ḥaşâ ʾiş*, thk. Muḥammed ʿ Ali Neccâr. el-Ḳâhire: y.y., 1952.
- İbn Cinnî, Ebu'l-Fetḥ ʿ Uşmân. *Sirru şinâ'ati'l-i'râb*. thk. Ḥasan Hindâvî. Dimeşq: Dâru'l-Ḳalem, 1993.
- İbn Hişâm. *Evḍaḥu'l-mesâlik ilâ Elfiyyeti'bni Mâlik (ve meʿahû ʿuddetu's sâlik ilâ taḥḳîki Evḍaḥi'l-mesâlik*, teʾlîf Muḥammed Muḥyiddîn b. ʿ Abdulḥamîd. Beyrût: Mektebetu'l-ʿ Aşriyye, tr.
- İbn Hişâm. *Muġnî'l-lebîb ʿan kutubi'l-eʿârîb*. thk. Muḥammed Muḥyiddîn ʿ Abdulḥamîd. Beyrût: Mektebetu'l-ʿ Aşriyye, 1411/1991.
- İbn Hişâm. *Şerḥu Şuzûri'z-zeheb (ve meʿahû Kitâbu Muntehe'l-edeb bi-taḥḳîki Şerḥi Şuzûri'z-zeheb teʾlîfu Muḥammed Muḥyiddîn ʿ Abdulḥamîd*. el-Ḳâhire: Dâru't-Ṭalâ'î li'n-neşri ve't-tevzîʿ vet'-taşdîr, 2004.
- İbn Hişâm. *el-Câmi ʿu'ş-şagîr fi'n-naḥv*. thk. ʾAḥmed Maḥmûd el-Huzeyl. el-Ḳâhire: Mektebetu'l-Ḥâncî, 1980/1400.
- İbnu's-Serrâc, Ebû Bekr Muḥammed. *el-Uşûl fi'n-naḥv*. thk. ʿ Abdu'l-Ḥuseyn el-Fetlî. Beyrût: Muʾessesetu'r-Risâle, 1985.
- İbnu'l- Ḥâcib. *Kâfiye*. Karaçi: Mektebetu'l-Buşrâ, 2008/1429.
- İbn ʿ Uşfûr, Ebu Ḥasan ʿ Ali b. Muʾmin, *el-Muḳarrab*. thk. ʾAḥmed ʿ Abdussettâr el-Cuvârî ve ʿ Abdullah el-Cebûrî. Bağdat: Matbaʿatu'l-ʾÂnî, 1971-1972.

- İbn ‘Uşfûr, Ebû Hasan ‘Alî b. Mu‘min, *Şerhu Cumeli’z-Zeccâcî*. thk. Ebû Cenâh. b.y: y.y., ts.
- İbn Manzûr, Ebu’l-Fađl Cemâluddîn Muḥammed b. Mukerrem el-İfrîkî el-Mıṣrî. “Neḥâ”. *Lisânu’l-‘Arab*. 15: 309-310. 12: 466-467. Beyrût: Dâru’ş-Şâdir, tr.
- İbn Ya‘îş, Ebu’l-Beḳâ’ Muvaffaḳuddîn Ya‘îş b. ‘Alî b. Muḥammed el-Esedî el-Halebî. *Şerhu’l-Mufaşşal*. Mısır: İdâratu’t-ṭıbbâ‘ati’l-munîriyye, ts.
- İbn Yûnus, Ebû ‘Amr Cemâluddîn ‘Uṣmân b. ‘Umer b. Ebî Bekr. *el-Kâfiye fi’n-naḥvi ve’ş-Şâfiye fi ‘ilmi’t-taṣrîf*. thk. Şâlih ‘Abdul‘ağım eṣ-şâ‘ir. el-Kâhire, Mektebetu’l-‘Âdâb, 639/828.
- İbn Zekerıyyâ, Ebu’l-Ḥuseyn ‘Aḫmed b. Fâris. *eṣ-Şâhibî fi fıkhi’l-luġa*, thk. ‘Umer Fâruk et-Tebbâr. Beyrût: Mektebetu’l-Me‘ârif, 1993.
- İbrâhîm el-‘Uṣeym, Ḥâlid b. Muḥammed. *el-Esrâru’l-belâġıyyetu li’t-taḳdîmi ve’t-te’ḥîri fi şûreti’l-Baḳarati*. Yüksek Lisans Tezi, Câmi‘atu Ummi’l-ḳurâ, 1481/1998.
- el-İs‘ardî, Ḥâlîl b. Mullâ Ḥuseyn el-‘Umerî el-Kurdî. *el-Kâfiyetu’l-kubrâ*. thk. İlyâs Ḳablân. İstanbul: Mektebetu’l-İrşâd, 1428/2007.
- el-İsferâ‘înî, Tâcuddîn. *el-Lubâb fi ‘ilmi’l-i‘râb*. thk: Şefḳî el-Ma‘arrî, Lubnan: y.y., 1996.
- Ḳabâve, Faḫruddîn. *İ‘râbu’l-cumel ve eṣbâhi’l-cumel*. 5. Baskı. Ḥaleb: Dâru’l-Ḳalemi’l-‘Arabî, 1989.
- Kaçar, Halîl İbrahim, *Arap Dilinde Devrik Cümlelerin Gramer ve Semantik Boyutu Takdîm-Tehîri*. İstanbul: Ocak Yayıncılık, 2007.
- Karahan, Leyla. *Türkçede Söz Dizimi*. 12. Baskı. Ankara: Akçağ Yayıncılık, 2007.
- el-Kâtib, ‘Ali b. Ḥalef. *Mevâddu’l-Beyan*. thk. Hâtem Sam eđ-Ḍâmin. Suriye, Dâru’l-Beṣâ‘ir, 2003.
- Kessâr, ‘Aḫmed Ḳâsım. “et-Taḳdîm vet-Te’ḥîr fi şûreti’l-Baḳarati”. *Mecelletu’l-‘âlemiyyeti li buḥûsi’l-Ḳur‘ân*. (Derginin cilt ve yayın tarihiyle ilgili bilgi bulunmamaktadır).

- Kılınçkaya, Abdullah. *Nahiv ve Belâgat Açısından Takdim ve Te'hir ve Kur'ân-ı Kerim'de Kullanışları*. Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Haziran 2015.
- Korkmaz, Zeynep. *Grammer Terimleri Sözlüğü*, 3. Baskı. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2007.
- el-Ğûcevî, Muhammed b. Muştafâ. *Şerhu Kavâ'id-i 'râb li'bni Hişâm*. thk. İsmâ'îl İsmâ'îl Merve. Beyrût-Lübân: Dâru'l-Fikri'l-mu'âşır, 1026.
- Meğnâcî, Muhammed. "Tağdîmu'l-mef'ûl ani'l-fi'li ve'l-fâ'il". *Mecelletu Kulliyeti'l-âdâb ve'l-luğa*. 21, (2017).
- Manşûr Şâlih. Muhammed 'Alî el-Velîdî. *el-Ğilâfu'n-naĥviyyu fi'l-manşûbât*. Ürdün/Amman: Cidâr li'l-Kitâbi'l-âlemiyi, 2006.
- el-Meydânî, 'Abdurrahman Ĥasan Ĥabenneke. *el-Belaġatu'l-'arabiyyetu 'ususuhâ ve 'ulûmuhâ ve funûnuhâ ve suveru'n min taĥbîkâtiĥâ*. 2. Baskı. Dımaşq; Dâru'l-Ğamer, 1428/2007.
- el-Muberrred, Ebu'l-'Abbâs Muhammed b. Yezîd. *el-Muĥteġab*, thk. Muhammed 'Abdulĥâliĥ 'Ađime. el-Ğahire: el-Meclisu'l-'a'lâ li şu'ûni'l-İslâmiyye, Lecnetu ihyâ'it-turâsi'l-İslâmî, 1415/1994.
- Mûsâ 'İsâ. *el-Binâ 'u'n-naĥviyyu li'l-cumleti'l-'Arabiyyeti dirâseten taĥbîkiyyeten 'alâ sûreti 'Âl-i 'İmrân*. Sûdan: y.y., 1433/2012.
- el-Murâdî, Ĥasan b. Ummi Ĥâsım. *Tevġĥu'l-maĥâşid bi-şerĥi Elĥiyyeti'bni Mâlik*. thk. 'Abdurrahmân Suleymân. b.y: Mektebetu'l-Kulliyeti'l-Ezheriyye, 1977.
- Naşîf, Yâsîn 'Abdullâh. *et-Taĥyîdu bi'l-mef'ûlât fi'l-Ğur'âni'l-Kerîm*. Doktora Tezi, el-Câmi'atu'l-Mustensîratu, Ocak-2005.
- en-Neĥĥâs, Ebû Ca'fer 'Ahmed b. Muhammed b. İsmâ'îl. *Kitâbu't-Tuffâĥati fi'n-naĥv*. thk. Kurkîs 'İvad. Bağdâd: 1375/1965.
- en-Neĥĥâs, Ebû Ca'fer 'Ahmed b. Muhammed b. İsmâ'îl. *İ'râbu'l-Ğur'ân*. thk. Zuheyr Ġâzî Zâhid. Bağdat: Matba'atu'l-'Ânî, Irak Vakıflar Bakanlığı baskısı, 1979.
- Nehr, Hâdî. *en-Naĥvu't-taĥbîkî*. Ürdün: 'Âlemu'l-Kutubi'l-ĥadîs, 2010.
- Nehr, Hâdî. *el-İtĥân fi'n-naĥvi ve i'râbi'l-Ğur'ân*. 'Âlemu'l-Kutubi'l-ĥadîs, 2010.

- Nuğaymiş, ‘Ammâr Ni‘met, *el-Mef‘ûl Me‘ah fî-l‘Arabiyyeti*. b.y.: Câmi‘atu’l-
 Qâhire/Kulliyetu’t-Terbiyeti, ts.
- Özdoğan, Mehmet Akif. “Arap Dilinde Lafız ve Anlam Açısından Mef‘ûl Muṭlak”.
KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi 25 (2015): 2-25.
- er-Rađî, Necmeddîn Muḥammed b. el-Ḥasen el-Esterâbâzî. *Şerḥu’r-Rađî li-
 Kâfiyeti’bni’l-Ḥâcib*. thk. Yahyâ Beşîr Mısırî. Su‘ûd: Câmi‘atu’l-İmâm
 Muḥammed b. Su‘ûdi’l-İslâmiyye, 1996-1417.
- Rifat, Mehmet. *Mecâmi‘u’l-‘ede*b. b.y.: Kasbar Matbaası, Derseâdet 1308.
- eş-Şabbân, Muḥammed b. ‘Alî. *Hâşiyetu’s-Şabbân ‘alâ Şerḥi’l-Eşmûnî ‘alâ
 Elfiyeeti’bni Mâlik*. thk. Tâhâ ‘Abdurra‘ûf Sa‘îd. b.y.: Mektebetu’t-
 tevfiḳıyye, 1427.
- Sa‘dî, ‘Alî. *el-Vecîz fî naḥvi’l-luġati’l-‘Arabiyyeti*. Beyrût: Dâru’l-‘ulûmu’l-
 ‘Arabiyye, 1427/2007.
- Sevinç, R. Resul. *Arap Dilinde Cümle Yapısı ve Biçimi*. Doktora Tezi, Atatürk
 Üniversitesi, Erzurum, 2004.
- es-Sîrâfî, Ebû Sa‘îd el-Ḥasen b. ‘Abdillâh b. el-Mirzebân. *Şerḥu Kitâbi Sîbeveyhi*.
 thk. ‘Aḥmed Ḥasan Mehdelî - ‘Alî Seyyid ‘Ali. Beyrût: Dâru’l-kutubi’l-
 ‘ilmiyye, 2008.
- Sîbeveyhi, Ebû Bişr ‘Amr b. ‘Uşmân b. Qanber. *el-Kitâb*. thk. ‘Abdusselâm
 Muḥammed Ḥârûn. el-Qâhire: Mektebetu’l-Ḥâncî, 1407/1988.
- es-Suyûtî, Celâluddîn ‘Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *Hem‘u’l-hevâmi‘*. thk. ‘Abdul‘âlî
 Sâlim Mekram. III. Quveyt: Mu‘essetu’r-Risâle, 1413/1992.
- es-Suyûtî, Celâluddîn ‘Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *Hem‘u’l-hevâmi‘*. thk. ‘Abdul‘âlî
 Sâlim Mekram. IV. Quveyt: Dâru’l-buḥûsi’l-‘ilmiyye, 1399/1979.
- es-Suyûtî, Celâluddîn ‘Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *el-Luma‘u fi’l-‘Arabiyyeti*. thk.
 Huseyn Şerif. b.y.: ‘Âlemu’l-kutub, 1979.
- eş-Şevâ, ‘Abdurrazzâḳ. *Mu‘cemu esmâi’l-ef‘âl fi’l-luġati’l-‘Arabiyyeti*. b.y.:
 Meṭâbi‘u Dâri’l-ba‘ṣ, 1427/2006.
- Şimşek, Mehmet Ali. *Arap Dilinde Kelime Grupları ve Cümle Öğeleri*. Sivas:
 Vizyon Yayıncılık, 2006.

- Şimşek, Şahin. *Arap Gramerinde İ'râbta Mahalli Olan ve Olmayan Cümleler*. Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi, 2014.
- Şirâzî, Seyyid Şâdık Hüseynî. *Şerhu's-Suyûfî tevâhîdâtun li'l-Behceti'l-marđiyyeti fi şerhi Elfiyyeti'bni Mâlik*. b.y.: Mektebetu Nûr Sabah, 2008.
- Tekin, Ahmed. *Kur'ân'ı Kerim'de Takdim-Tehir ve Anlam Üzerindeki Etkisi*. Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi, 2013.
- el-‘Ubâde, Muhammed İbrâhîm. *el-Cumletu'l-‘Arabiyye -mekânetuhâ, envâ‘uhâ, taḥlîluhâ-*. el-Ḳahire: Mektebetu'l-‘Âdâb, h. 868-869.
- ‘Uşeymîn, Muhammed b. Şâlih. *Şerhu Elfiyyeti'bni Mâlik*. Riyâd: Mektebetu'r-Ruşd, h. 1434.
- Uzun, Tacettin ve diğeri (A. Erdoğan, M. Uysal, O. Parlak, M. Tasa, L. Solmaz, Ş. Kırdar). *Anlatımlı Arapça*. Konya: Sebat Obset, 2002.
- Yaşar, Recep. *Arapçada Fiil Gibi Amel Eden İsimler*. Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 2013.
- Yâkût, Muḥmûd Suleymân. *en-Naḥvu't-ta‘lîmî ve't-taḥbîkî fi'l-Ḳur‘âni'l-Kerîm*. Ḳuveyt: Mektebetu'l-Menâri'l-İslâmiyye, 1996.
- Yâkût, Maḥmûd Suleymân. *İ'râbu'l-Kur‘âni'l-Kerîm*. İskenderiyye: Dâru'l-Mektebeti'l-câmi‘iyye, ts.
- Yüksel, Ahmet. *Arap Dilinde Harfi Cerler*. Yüksek Lisans Tezi, Samsun Ondokuz Mayıs Üniversitesi, 1995.
- Yeşil, Selman. *Arapçada Lâzım ve Müte‘addî fiiller*. Yüksek Lisans Tezi, Rize Üniversitesi, 2012.
- ez-Zeccâcî, Ebu'l-Ḳâsım ‘Abdurrahmân b. İshâk en-Nihâvendî. *el-Cumel fi'n-naḥv*. thk. ‘Alî Tefvîk el-Ḥamed. Ürdün: Mu‘essesetu'r-Risâle/Dâru'l-Emel, 1984/1404.
- ez-Zeccâcî, Ebu'l-Ḳâsım ‘Abdurrahmân b. İshâk en-Nihâvendî. *el-İḍâḥ fi ‘ileli'n-naḥv*. thk. Mâzin el-Mubârek. 3. Baskı. Beyrût: Dâru'n-Nefâ‘is, 1399/1979.
- ez-Zemaḥşerî, Ebu'l-Ḳâsım Maḥmûd b. ‘Umer b. Muhammed. *el-Mufaşşal fi ‘ilmi'l-luġa*. Beyrût: Dâru'l-iḥyâi'l-‘ulûm, 1990.

ez-Zemaḥşerî, Ebu'l-Ḳâsım Maḥmûd b. 'Umer b. Muḥammed. *Tefsîru'l-Keşşaf 'an ğavâmizi't-Tenzîl ve 'uyûni'l-eḳâvîli fî vucûhi't-te vil*. Beyrût, y.y. 2002.

Zufer, Cemîl 'Aḥmed. *en-Naḥvu'l-Ḳur 'ânî*. 2. Baskı. Mekketu'l-Mukerremetu: y.y., 1418/1998.

ÖZ GEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı : Muhsin AYDIN
Uyruđu : T.C.
Dođum Tarihi ve Yeri : 02.06.1992
e-posta : semazen.muhsin55@gmail.com

EĞİTİM

Derece	Kurum	Mezuniyet Yılı
Lisans	Ondokuz Mayıs Üniversitesi	2015

İŞ TECRÜBESİ

Tarih	Kurum	Görev
2017-2019	Halk Eğitim Merkezi	Usta Öğretici

YABANCI DİL BİLGİSİ

Yabancı Dilin Adı : Arapça